“समृद्ध विरुवा सुखी विरुवाबासी”

आवधिक विकास योजना

(आ.व.२०८०/८१ - २०८४/८५)

अन्तिम प्रतिवेदन

INDEX MAP OF BIRUWA RURAL MUNICIPALITY

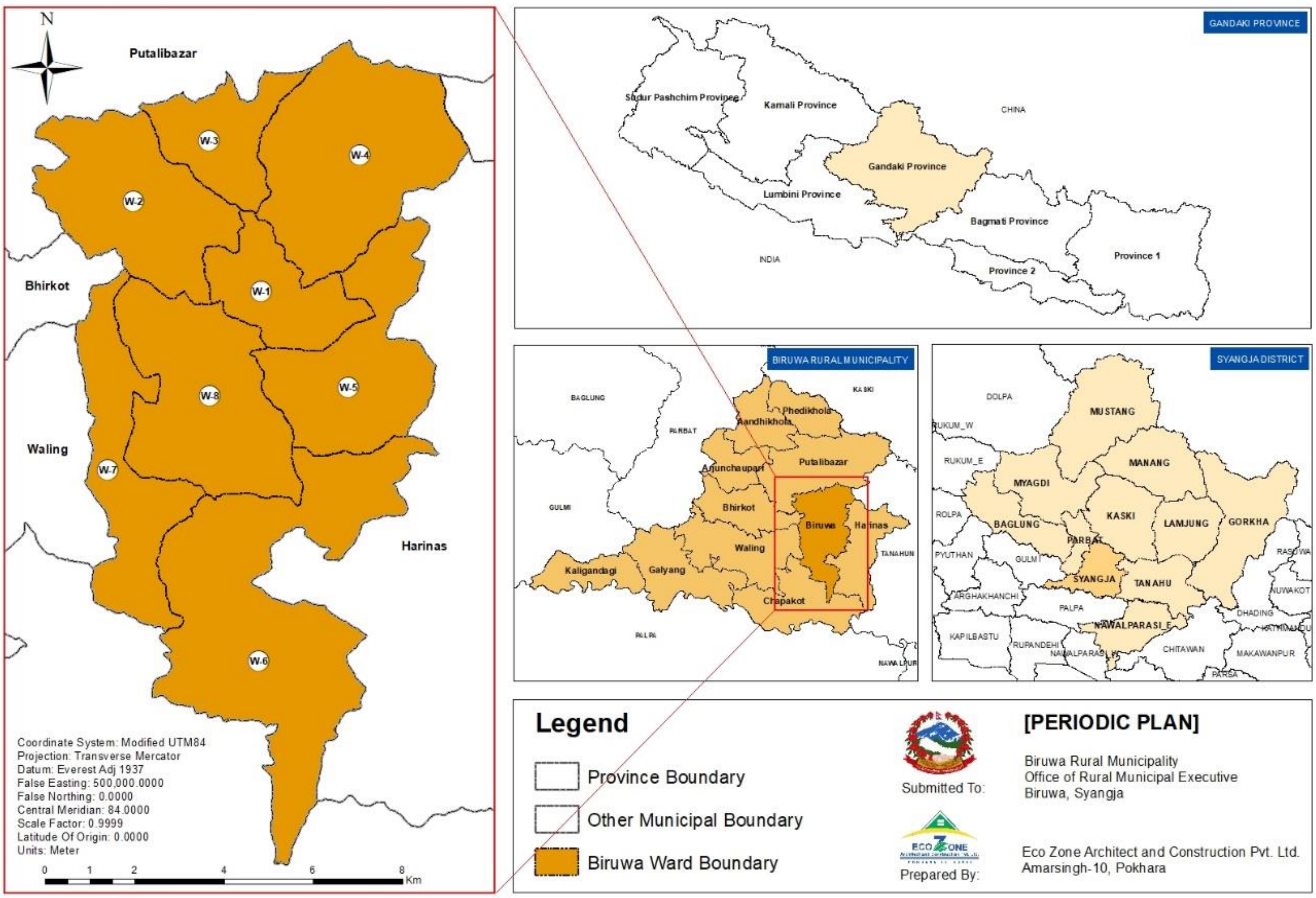

विरुवा गाउँपालिका

गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय

विरुवा बजार, स्याङ्जा

गण्डकी प्रदेश

असार, २०८०

विरुवा गाउँपालिका
BIRUWA RURAL MUNICIPALITY
गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय
Office of The Rural Municipal Executive
विरुवा, स्याङ्जा
Biruwa, Syangja

पत्र संख्या Letter No. : २०७९।८०
चलानी नं Ref. No.:

Gandaki Province, Nepal
गण्डकी प्रदेश, नेपाल

मन्तव्य

नेपालको संविधानले नेपालमा संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक शासन व्यवस्थाको प्रत्याभूति गरेको छ । यसै शासन व्यवस्था अन्तर्गत स्थानीय तह, प्रदेश सभा र संघीय संसदको निर्वाचन पश्चात् मुलुक गणतान्त्रिक व्यवस्था कार्यान्वयनको दोस्रो चरणमा प्रवेश गरेको छ । लोकतान्त्रिक गणतान्त्रिक शासन व्यवस्थामा सामाजिक न्याय, समतामुलक समाज, लोकतन्त्र, मानव अधिकार, राजनीतिक स्थायित्व मार्फत मुलुक क्रमशः संवृद्धिको बाटोमा अघि बढिरहेको छ । नेपाल सरकारले आर्थिक वर्ष २०७६/७७ देखि २०८०/८१ सम्मको लागि राष्ट्रिय आकांक्षा "समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली" को अवधारणामा आधारित पन्ध्रौं पञ्चवर्षीय योजना तयार गरेको छ । यस सन्दर्भमा स्थानीय सरकारको संस्थागत विकास र आर्थिक समृद्धिको खाका सहितको विरुवा गाउँपालिकाको प्रथम आवधिक योजनाको निर्माण गरिएको छ ।

आवधिक योजनाले विकासका परिसूचकहरूमा पृथक तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण, तदअनुरुप आवधिक योजनाहरूमा गाउँपालिकाको प्रक्षेपण, योजनाहरूको तर्जुमा र आवधिक अनुगमन जस्ता पक्षहरू समावेश गरिने भएकोले आगामी दिनमा गाउँपालिकाका उपलब्धि तथा कमी कमजोरीहरूलाई केलाउन मद्दत पुग्ने छ । राष्ट्रिय रुपमा आवधिक योजनाको एउटै नीतिगत आधार हुने भएकोले पनि विरुवा गाउँपालिकाको आर्थिक, सामाजिक, गरिबी, पूर्वाधारको विशिष्टता अनुरुपको नीति र सो अनुसारका कार्य योजनाले यस पालिकाको संस्थागत विकास र आर्थिक समृद्धिको खाका कोर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्ने अपेक्षा गर्न सकिन्छ ।

यस आवधिक योजनाले गण्डकी प्रदेश सरकारले निर्माण गरेको प्रदेशको प्रथम पञ्चवर्षीय योजना, संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्रात्मक संविधानको मर्म र भावना, नेपाल सरकारले तय गरेका दीर्घकालीन लक्ष्य, अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा जनाएका प्रतिबद्धता, दिगो विकास लक्ष्य, नेपाल पक्ष भएका अन्य अन्तर्राष्ट्रिय सन्धि सम्झौता, प्रदेशका नागरिकका विकासको चाहना, निर्वाचित जनप्रतिनिधि, विज्ञ तथा विभिन्न सरोकारवालाले दिएका सुझाव र प्रदेश सरकारले सुरुवाती वर्षमा घोषणा गरेका रुपान्तरणकारी नीति तथा कार्यक्रमलाई आधार मानेको छ । योजना तयार गर्ने क्रममा विज्ञहरूबाट गाउँपालिकाका निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरू र सम्बद्ध सरोकारवालाहरू सँग कार्यशाला, सघन अन्तरक्रिया पश्चात् आवश्यक तथ्याङ्क सङ्कलन गरी हरेक वडामा स्थलगत भ्रमण का आधारमा आवधिक योजना निर्माण भएको परिप्रेक्ष्यमा यसले पालिकाको संस्थागत विकास र आर्थिक समृद्धिको खाका कोर्न महत्त्वपूर्ण सहयोग पुऱ्याउने छ भन्ने अपेक्षा राखेको छु । यस योजनालाई वस्तुगत र तथ्य परक बनाउन आर्थिक तथा प्राविधिक सहायता प्रदान गर्ने गण्डकी प्रदेश प्रशिक्षण प्रतिष्ठान तथा प्राविधिक सहजिकरण गर्ने इको जोन आर्किटेक्ट एण्ड कन्स्ट्रक्सन प्रा.लि. मा संग्लन विज्ञहरूको टोलीलाई समेत हार्दिक धन्यावाद दिन चाहन्छु ।

मितिः २०८० असार ।

....
सूर्य बहादुर कुँवर
अध्यक्ष

मन्तव्य

सामाजिक न्याय, समतामुलक समाज, लोकतन्त्र, मानव अधिकार, राजनीतिक स्थायित्व र संवृद्धिको बाटोमा मुलुकलाई अगाडि बढाउन संविधान अन्तर्गत रहेर हरेक तहका सरकारले कानुन निर्माण, नीति तथा योजना निर्माण, संस्थागत संरचना विकास र सुशासनको क्षेत्रमा दीर्घकालीन योजना तयारी गर्दै विकासका योजना तथा कार्यक्रमहरू तयार पार्ने कार्य प्रारम्भ भएको छ ।

नेपालको संविधान २०७२ ले कल्पना गरे अनुसार स्थानीय निकाय पुर्नसंरचना गर्दै अधिकार सम्पन्न स्थानीय तह सञ्चालन भइरहेको छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले निर्दिष्ट गरे अनुसार हरेक स्थानीय तहले एकीकृत योजना तयार गर्नु पर्ने व्यवस्था गरेको छ । यसै परिप्रेक्ष्यमा विरुवा गाउँपालिकाले गाउँपालिकाको आवधिक विकास योजना तयार गरेको हो । यस योजना पुस्तिका विरुवा गाउँपालिकाको वार्षिक, आवधिक तथा रणनीतिक योजना तर्जुमाको लागि आधारभूत दस्तावेजको रूपमा रहनेछ । साथै यस दस्तावेजलाई आधिकारिक योजना दस्तावेजको रूपमा सबै सरोकारवालाहरू ले प्रयोग गर्न सक्नेछन् । यस योजनाले संकेत गरेका लक्ष्य तथा रणनीतिहरु आगामी आर्थिक वर्षहरूको लागि विकास योजना छनौट तथा प्राथमिकिरणमा सहयोग पुग्ने भएकोले यस योजना अनुसार गाउँपालिकाको आगामी योजनाहरू छनौट तथा कार्यान्वयन हुँदै जानेछन् । साथै यस गाउँपालिकासँग समन्वय र साझेदारीमा काम गर्ने सबै संघसंस्थाहरू, निजी क्षेत्र र सबै निकायले यसै आवधिक योजनामा उल्लेख भएका लक्ष्य उद्देश्य अनुसार आफ्ना वार्षिक गतिविधि कार्यान्वयन गर्दै जानु पर्छ ।

आवधिक योजना तयार गर्ने क्रममा यस गाउँ पालिकाका निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरू र सम्बद्ध सरोकारवालाहरू बाट प्रत्यक्ष रूपमा तथ्याङ्क सङ्कलन गरी वडाको स्थलगत भ्रमण समेतबाट यो योजना दस्तावेज निर्माण भएको परिप्रेक्ष्यमा यसले विरुवा गाउँपालिकाको संस्थागत विकास र आर्थिक समृद्धिको खाका कोर्न महत्त्वपूर्ण सहयोग पुर्याउने छ भन्ने अपेक्षा राखेको छु । अन्त्यमा, यस आवधिक योजना तयार गर्न आर्थिक तथा प्राविधिक सहायता प्रदान गर्ने गण्डकी प्रदेश प्रशिक्षण प्रतिष्ठान तथा प्राविधिक सहजिकरण गर्ने इको जोन आर्किटेक्ट एण्ड कन्स्ट्रक्सन प्रा.लि. अन्तर्गत संलग्न विज्ञहरूको टोलीलाई समेत हार्दिक धन्यवाद दिन चाहन्छु ।

मितिः २०८० असार ।

....
भगवती शर्मा
उपाध्यक्ष

भगवती शर्मा
उपाध्यक्ष

विरुवा गाउँपालिका
BIRUWA RURAL MUNICIPALITY
गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय
Office of The Rural Municipal Executive
विरुवा, स्याङ्जा
Biruwa, Syangja

पत्र संख्या Letter No. : २०७९।८०
चलानी नं Ref. No.:

Gandaki Province, Nepal
गण्डकी प्रदेश, नेपाल

मन्तब्य

विकास निरन्तर प्रक्रिया हो। यस निरन्तर प्रक्रियालाई व्यवस्थित गर्न तथा संघीय शासन प्रणालीको भावना अनुरुप स्थानीयस्तरमा योजना सञ्चालन तथा विकास प्रक्रियालाई प्रभावकारी रुपमा अगाडि बढाउन त्यसलाई स्पष्ट मार्गनिर्देशन गर्नको लागि यथेष्ट तथ्यांकमा आधारित स्पष्ट योजनाको आवश्यकता पर्दछ। विकासका परिसूचकहरुमा पृथक तथ्याङ्कहरूको संकलन तथा विश्लेषण र तदनुरूप बिरुवा गाउँपालिका नीति कार्यक्रम तथा योजनाहरुमा सोको आन्तरिकीकरण, स्थानीय विशिष्टता अनुरुपको विकास मोडेलको अभ्यास र सो अनुसार यहाँका योजनाहरूमा बिरुवा गाउँपालिकाको प्रक्षेपण, आवधिक अनुगमन तथा मूल्यांकन प्रतिवेदनहरू र तिनको निचोड अनुसार कार्यशैलीमा समयानुकुल परिष्करणको अभावले विगतमा भएका उपलब्धि तथा कमी कमजोरीहरुलाई केलाउन निकै कठिन भएको थियो। राष्ट्रिय रुपमा आवधिक योजनाको एउटै नीतिगत आधार हुने भएकोले त्यसलाई नै सबै स्थानीय तहहरुमा एकै किसिमले अभ्यास गरिँदा पनि बिरुवा गाउँपालिकाको भौगोलिक, सामाजिक, आर्थिक, सांस्कृतिक विशिष्टता अनुरुपको नीति र सो अनुसारका कार्ययोजना विगतमा बन्न सकेनन्। बिरुवा गाउँपालिकाको सन्दर्भमा पनि स्थानीय सरकारको संस्थागत विकास, सामाजिक एवम् सांस्कृतिक रुपान्तरण र आर्थिक समृद्धिको खाका सहितको योजना समेटिएको आवधिक योजनाको निर्माण गरिनु वाञ्छनीय भएको परिप्रेक्ष्यमा यो आवधिक योजना तयार गरिएको छ। यसको मुख्य प्राथमिकताको रुपमा छरिएर रहेका तथ्यांकहरुको संकलन, तुलनात्मक विश्लेषण र सोहीअनुसार राष्ट्रिय नीति एवम् आवधिक योजना सँग तालमेल हुनेगरी बिरुवा गाउँपालिकाको विकासको नीति, आधार र गन्तव्यहरुको तय गर्नु रहेको छ।

"समृद्ध बिरुवा, सुखी बिरुवावासी" भन्ने लक्ष्यको साथ बिरुवा गाउँपालिकाको वास्तविक आवश्यकता र नागरिकको आकांक्षालाई मुख्य आधार मानि सोहि बमोजिम योजनाहरु छनौट गरी आवधिक योजना २०८०/८१-२०८४/८५ निर्माण गरिएको छ। यस गाउँपालिकाको विकास र समृद्धिका लागि पहिचान गरिएका प्रथमिकताहरु, किटान गरिएका योजना तथा कार्यक्रमहरु र विनियोजन भएको बजेटको प्रभावकारिता स्थानीयस्तरमा त्यतिबेला मात्र देखिन जान्छ जतिबेला यी सबै कार्यक्रमहरुमा प्रत्यक्ष लाभान्वित सरोकारवाला जनताको स्वस्फूर्त रुपमा सहभागिता, साझेदारी र स्वामित्व स्थापित हुन्छ।

यो आवधिक योजनाको तर्जुमाका क्रममा गाउँपालिकालाई अत्यन्त खुल्ला हृदयका साथ सौहार्दपूर्ण सहयोग गर्नुहुने आदरणीय अध्यक्ष ज्यू, उपाध्यक्षज्यू, सम्पूर्ण निर्वाचित जनप्रतिनिधिज्यूहरु, लक्ष्य, योजना र नीति कार्यक्रमप्रति ऐक्यबद्धता प्रदर्शन गर्नु हुने सबै राजनीतिक दलका नेतृत्व वर्गहरु, विषयगत शाखा प्रमुखहरू, सबै वडाका सचिव र सम्पुर्ण कर्मचारी साथीहरु प्रति धन्यवाद दिन चाहन्छु। साथै आवधिक योजनाको छलफल कार्यक्रममा उपस्थित भई गहन राय, सुझाव, सल्लाह दिनुहुने पालिका स्थित सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाका प्रतिनिधीहरु, विभिन्न क्षेत्रबाट प्रतिनिधित्व गर्नुभएका विज्ञ व्यक्तित्वहरु लगायत आवधिक योजनाको निर्माणमा प्रत्यक्ष एवं परोक्ष रुपमा सहयोग गर्नुहुने सम्पूर्णमा विशेष आभार व्यक्त गर्न चाहन्छु। त्यस्तै यस आवधिक योजना निर्माण गर्न आर्थिक तथा प्राविधिक सहायता प्रदान गर्ने गण्डकी प्रदेश प्रशिक्षण प्रतिष्ठान र प्राविधिक सहजीकरण गर्ने ईको जोन आर्किटेक्ट एण्ड कन्स्ट्रक्सन प्रा. लि. का विज्ञहरु प्रती पनि हार्दिक आभार व्यक्त गर्दछु।

यस पालिका अन्तर्गतका निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरु, नागरिक अगुवाहरु तथा अन्य सम्पुर्ण सरोकारवालाहरुसँग समेत पर्याप्त छलफल, अन्तरक्रिया, पैरवी एवम् स्थलगत भ्रमण समेत गरी तयार गरिएको यस योजनाले विरुवा गाउँपालिकाको भविष्य निर्धारण गर्नमा सकरात्मक एवं Constructive भूमिका निर्वाह गर्न सकोस् र भोलिको समृद्ध बिरुवा स्थापित गर्न सकोस् भन्ने शुभकामना समेत व्यक्त गर्दछु।

चन्द्रकान्त भण्डारी
प्रमुख प्रशसकीय अधिकृत

कार्यालय ठेगानाः विरुवा गाउँपालिका वडा नं. १, विरुवा बजार, स्याङ्जा
Facebook:www.facebook.com/biruwaruralmun, Email: biruwaruralmun@gmail.com,info@biruwamun.gov.np,
website: www.biruwamun.gov.np

विषयसूची

परिच्छेद १ः परिचय १

१.१ पृष्ठभूमि १

१.२ आवधिक योजना तर्जुमाको उद्देश्य ३

१.३ आवधिक योजना तर्जुमा प्रक्रिया ३

परिच्छेद २ः विरुवा गाउँपालिकाको विकासको विद्यमान स्थिति र उपलब्धिको समीक्षा ६

२.१ गाउँपालिकाको परिचय ६

२.१.१ भौगोलिक अवस्था, राजनीतिक र प्रशासनिक संरचना ६

२.१.२ जनसांख्यिक अवस्था ८

२.२ आर्थिक विकास अवस्था १०

२.२.१ कृषि तथा खाद्य सुरक्षा १०

२.२.२ पर्यटन तथा संस्कृति १२

२.२.३ उद्योग, व्यापार, व्यवसाय र आपूर्ति १३

२.२.४ आम्दानी, रोजगारी र वित्तीय सेवा १४

२.२.५ सहकारी १५

२.३ सामाजिक विकासको अवस्था १५

२.३.१ स्वास्थ्य तथा पोषण १५

२.३.२ शैक्षिक विकास १६

२.३.३ खानेपानी तथा सरसफाइ १७

२.३.४ लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण १७

२.३.५ युवा, खेलकुद तथा कला १८

२.४ पूर्वाधार तथा शहरी विकासको अवस्था १९

२.४.१ बस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण १९

२.४.२ सडक, पुल तथा यातायात २०

२.४.३ विद्युत तथा वैकल्पिक ऊर्जा २१

२.४.४ सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि २१

२.५ वन, वातावरण तथा विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापनको अवस्था २२

२.५.१ वन तथा जैविक विविधता २२

२.५.२ भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन २३

२.५.३ वातावरण व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन २४

२.५.४ महामारी तथा विपद् व्यवस्थापन २५

२.६ सुशासन तथा संस्थागत व्यवस्था २६

२.६.१ स्थानीय नीति, ऐन तथा सुशासन २६

२.६.२ सङ्गठनात्मक विकास २७

२.६.३ स्रोत परिचालन २८

२.६.४ योजना व्यवस्थापन २९

परिच्छेद ३ः सोच तथा विकासको अवधारणा ३०

३.१ पृष्ठभूमि ३०
३.२ प्रमुख समस्या तथा चुनौती ३१
३.३ प्रमुख सम्भावना तथा अवसर ३३
३.४ सोच, लक्ष्य तथा उद्देश्य ३३
३.५ निर्देशक सिद्धान्त ३४
३.६ परिमाणात्मक लक्ष्य ३६
३.७ रणनीति तथा प्राथमिकता ३७
३.८ लगानी, स्रोत अनुमान र बाँडफाँट ३९
३.९ गाउँ गौरवका आयोजनाहरू ४०

परिच्छेद ४: आर्थिक क्षेत्र ४३
४.१ कृषि तथा पशुपन्छी ४३
४.१.१ पृष्ठभूमि ४३
४.१.२ समस्या तथा चुनौती ४४
४.१.३ सम्भावना तथा अवसर ४५
४.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ४६
४.१.५ कार्यक्रम तथा आयोजना ४८
४.१.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका ५३
४.२ सिँचाइ ५६
४.२.१ पृष्ठभूमि ५६
४.२.२ समस्या तथा चुनौती ५६
४.२.३ सम्भावना तथा अवसर ५६
४.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ५७
४.२.५ कार्यक्रम तथा आयोजना ५९
४.२.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका ६०
४.३ पर्यटन, संस्कृति तथा सम्पदा ६१
४.३.१ पृष्ठभूमि ६१
४.३.२ समस्या तथा चुनौती ६१
४.३.३ सम्भावना तथा अवसर ६२
४.३.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ६२
४.३.५ कार्यक्रम तथा आयोजना ६६
४.३.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका ६९
४.४ उद्योग, व्यापार, व्यवसाय तथा आपूर्ति ७१
४.४.१ पृष्ठभूमि ७१
४.४.२ समस्या तथा चुनौती ७१
४.४.३ सम्भावना तथा अवसर ७२
४.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ७२
४.४.५ कार्यक्रम तथा आयोजना ७४
४.४.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका ७६

४.५ श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षा ७८
४.५.१ पृष्ठभूमि ७८
४.५.२ समस्या तथा चुनौती ७८
४.५.३ सम्भावना तथा अवसर ७८
४.५.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ७९
४.५.५ कार्यक्रम तथा आयोजना ८१
४.५.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका ८३

परिच्छेद ५: सामाजिक क्षेत्र ८५
५.१ स्वास्थ्य तथा पोषण ८५
५.१.१ पृष्ठभूमि ८५
५.१.२ समस्या तथा चुनौती ८६
५.१.३ सम्भावना तथा अवसर ८७
५.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ८७
५.१.५ कार्यक्रम तथा आयोजना ८९
५.१.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका ९३
५.२ शिक्षा, विज्ञान तथा नवप्रर्वतन ९६
५.२.१ पृष्ठभूमि ९६
५.२.२ समस्या तथा चुनौती ९६
५.२.३ सम्भावना तथा अवसर ९७
५.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ९७
५.२.५ कार्यक्रम तथा आयोजना १०१
५.२.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका १०६
५.३ खानेपानी तथा सरसफाइ १०९
५.३.१ पृष्ठभूमि १०९
५.३.२ समस्या तथा चुनौती १०९
५.३.३ सम्भावना तथा अवसर ११०
५.३.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ११०
५.३.५ कार्यक्रम तथा आयोजना ११२
५.३.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका ११४
५.४ महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्ग ११५
५.४.१ पृष्ठभूमि ११५
५.४.२ समस्या तथा चुनौती ११५
५.४.३ सम्भावना तथा अवसर ११६
५.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना ११६
५.४.५ कार्यक्रम तथा आयोजना ११९
५.४.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका १२३
५.५ युवा तथा खेलकुद १२५
५.५.१ पृष्ठभूमि १२५

५.५.२ समस्या तथा चुनौती १२५
५.५.३ सम्भावना तथा अवसर १२६
५.५.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १२६
५.५.५ कार्यक्रम तथा आयोजना १२९
५.५.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका १३१

परिच्छेद ६: पूर्वाधार क्षेत्र १३४
६.१ बस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण १३४
६.१.१ पृष्ठभूमि १३४
६.१.२ समस्या तथा चुनौती १३५
६.१.३ सम्भावना तथा अवसर १३५
६.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १३६
६.१.५ कार्यक्रम तथा आयोजना १३८
६.१.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका १४०
६.२ सडक, पुल तथा यातायात १४२
६.२.१ पृष्ठभूमि १४२
६.२.२ समस्या तथा चुनौती १४२
६.२.३ सम्भावना तथा अवसर १४३
६.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १४३
६.२.५ कार्यक्रम तथा आयोजना १४५
६.२.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका १४८
६.३ जलस्रोत, विद्युत तथा वैकल्पिक ऊर्जा १५०
६.३.१ पृष्ठभूमि १५०
६.३.२ समस्या तथा चुनौती १५०
६.३.३ सम्भावना तथा अवसर १५०
६.३.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १५१
६.३.५ कार्यक्रम तथा आयोजना १५२
६.३.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका १५३
६.४ सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि १५५
६.४.१ पृष्ठभूमि १५५
६.४.२ समस्या तथा चुनौती १५५
६.४.३ सम्भावना तथा अवसर १५५
६.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १५६
६.४.५ कार्यक्रम तथा आयोजना १५८
६.४.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका १५९

परिच्छेद ७: वन, वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन क्षेत्र १६१
७.१ वन तथा जैविक विविधता १६१
७.१.१ पृष्ठभूमि १६१
७.१.२ समस्या तथा चुनौती १६१

७.१.३ सम्भावना तथा अवसर १६२
७.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १६२
७.१.५ कार्यक्रम तथा आयोजना १६४
७.१.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका १६६
७.२ भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन १६८
७.२.१ पृष्ठभूमि १६८
७.२.२ समस्या तथा चुनौती १६८
७.२.३ सम्भावना तथा अवसर १६८
७.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १६९
७.२.५ कार्यक्रम तथा आयोजना १७०
७.२.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका १७२
७.३ वातावरण तथा फोहोर मैला व्यवस्थापन १७३
७.३.१ पृष्ठभूमि १७३
७.३.२ समस्या तथा चुनौती १७३
७.३.३ सम्भावना तथा अवसर १७४
७.३.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १७४
७.३.५ कार्यक्रम तथा आयोजना १७६
७.३.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका १७८
७.४ विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशीलता १८०
७.४.१ पृष्ठभूमि १८०
७.४.२ समस्या तथा चुनौती १८०
७.४.३ सम्भावना तथा अवसर १८१
७.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति. कार्यक्रम तथा आयोजना १८१
७.४.५ कार्यक्रम तथा आयोजना १८३
७.४.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका १८५

परिच्छेद ८ः संस्थागत विकास तथा सुशासन क्षेत्र १८७
८.१ संस्थागत विकास तथा सुशासन १८७
८.१.१ पृष्ठभूमि १८७
८.१.२ समस्या तथा चुनौती १८८
८.१.२ सम्भावना तथा अवसर १८८
८.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना १८९
८.१.५ कार्यक्रम तथा आयोजना १९२
८.१.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका २००

परिच्छेद ९ः कार्यान्वयन व्यवस्था २०४
९.१ पृष्ठभूमि २०४
९.२ संस्थागत व्यवस्था तथा मानव संशाधन योजना २०४
९.३ विषयक्षेत्र अनुसार अनुमानित बजेट २०४
९.४ स्रोत अनुमान तथा प्रक्षेपण २०६

९.४.१ राजस्व परिचालनको अवस्था २०६
९.४.२ खर्च अवस्थाको विश्लेषण २०७
९.४.३ अपुग स्रोत व्यवस्थापन २०८
९.५ स्रोत परिचालन रणनीति २०८
९.६ आवधिक योजना कार्यान्वयन २१०
९.६.१ योजना कार्यान्वयन २१०
९.६.२ कार्यान्वयन प्रक्रिया २११
९.७ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन योजना २१३
९.७.१ अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको आवश्यकता २१३
९.७.२ अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको जिम्मेवारी २१३
९.७.३ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रक्रिया २१४

तालिका सूची

तालिका १ः विरुवा गाउँपालिकाको संयोजन ७
तालिका २ः जनसङ्ख्याको वडागत वितरणको अवस्था ९
तालिका ३ः विरुवा गाउँपालिकाको भू-उपयोग स्थिति २३
तालिका ४ः विरुवा गाउँपालिकाको निर्देशक सिद्धान्तहरू ३४
तालिका ५ः अपेक्षित परिमाणात्मक उपलब्धि ३६
तालिका ६ः विरुवा गाउँपालिकाको प्रमुख रणनीतिहरू तथा प्राथमिकताहरू ३७
तालिका ७ः आवधिक योजनामा खर्च व्यहोर्ने स्रोतहरू ३९
तालिका ८ः गाउँपालिकाको आय अनुमान (रू. हजारमा) ३९
तालिका ९ः गाउँ गौरवका आयोजनाहरू ४०
तालिका १०ः गाउँ गौरवका आयोजनाहरूको साङ्केतिकरण ४१
तालिका ११ः कृषि तथा पशुपालनका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू ४६
तालिका १२ः कृषि तथा पशुपालनका कार्यक्रम तथा आयोजना ४८
तालिका १३ः कृषि तथा पशुपालनका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण ५१
तालिका १४ः कृषि तथा पशुपालनका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका ५३
तालिका १५ः सिँचाइका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू ५७
तालिका १६ः सिँचाइका कार्यक्रम तथा आयोजना ५९
तालिका १७ः सिँचाइका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण ५९
तालिका १८ः सिँचाइका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका ६०
तालिका १९ः पर्यटनका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू ६२
तालिका २०ः पर्यटन, संस्कृति तथा सम्पदाका कार्यक्रम तथा आयोजना ६६
तालिका २१ः पर्यटन, संस्कृति तथा सम्पदाका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण ६७
तालिका २२ः पर्यटन, संस्कृति तथा सम्पदाका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका ६९
तालिका २३ः उद्योग, व्यापार, व्यवसाय तथा आपूर्तिका रणनीति र कार्यनीति ७२
तालिका २४ः उद्योग, व्यापार, व्यावसाय तथा आपूर्तिका कार्यक्रम तथा आयोजना ७४
तालिका २५ः उद्योग, व्यापार, व्यावसाय तथा आपूर्तिका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण ७५
तालिका २६ः उद्योग, व्यापार, व्यावसाय तथा आपूर्तिका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका ७६
तालिका २७ः श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षाका रणनीति र कार्यनीति ७९

तालिका २८: श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रम तथा आयोजना.. ८१
तालिका २९: श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण ८२
तालिका ३०: श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षाका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका ८३
तालिका ३१: स्वास्थ्य तथा पोषणका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू ८७
तालिका ३२: स्वास्थ्य तथा पोषणका कार्यक्रम तथा आयोजना.. ८९
तालिका ३३: स्वास्थ्य तथा पोषणका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण ९१
तालिका ३४: स्वास्थ्य तथा पोषणका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका.. ९३
तालिका ३५: शिक्षाका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू.. ९८
तालिका ३६: शिक्षा, विज्ञान तथा नवप्रर्वतनका कार्यक्रम तथा आयोजना.. १०१
तालिका ३७: शिक्षा, विज्ञान तथा नवप्रर्वतनका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण १०४
तालिका ३८: शिक्षा, विज्ञान तथा नवप्रर्वतनका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका १०६
तालिका ३९: खानेपानी तथा सरसफाइका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू.. ११०
तालिका ४०: खानेपानी तथा सरसफाइका कार्यक्रम तथा आयोजना.. ११२
तालिका ४१: खानेपानी तथा सरसफाइका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण ११३
तालिका ४२: खानेपानी तथा सरसफाइका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका ११४
तालिका ४३: महिला, बालबालिका, जेष्ठनागरिक तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू ११६
तालिका ४४: महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्गका कार्यक्रम तथा आयोजना ११९
तालिका ४५: महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्गका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण.. १२१
तालिका ४६: महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्गका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका.. १२३
तालिका ४७: युवा तथा खेलकुदका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू.. १२७
तालिका ४८: युवा तथा खेलकुदका कार्यक्रम तथा आयोजना.. १२९
तालिका ४९: युवा तथा खेलकुदका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण.. १३०
तालिका ५०: युवा तथा खेलकुदका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका १३१
तालिका ५१: आवास तथा बस्ती विकासका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू.. १३६
तालिका ५२: बस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माणका कार्यक्रम तथा आयोजना.. १३८
तालिका ५३: बस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माणका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण १३९
तालिका ५४: बस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माणका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका.............................. १४०
तालिका ५५: यातायात तथा पूर्वाधारका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू.. १४३
तालिका ५६: सडक, पुल तथा यातायातका कार्यक्रम तथा आयोजना.. १४५
तालिका ५७: सडक, पुल तथा यातायातका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण १४६
तालिका ५८: सडक, पुल तथा यातायातका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका.. १४८
तालिका ५९: ऊर्जाका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू १५१
तालिका ६०: जलस्रोत, विद्युत् तथा वैकल्पिक ऊर्जाका कार्यक्रम तथा आयोजना.. १५२
तालिका ६१: जलस्रोत, विद्युत् तथा वैकल्पिक ऊर्जाका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण.. १५२
तालिका ६२: जलस्रोत, विद्युत् तथा वैकल्पिक ऊर्जाका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका.. १५३
तालिका ६३: सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू १५६
तालिका ६४: सूचना, सञ्चार तथा प्रविधिका कार्यक्रम तथा आयोजना १५८
तालिका ६५: सूचना, सञ्चार तथा प्रविधिका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण.. १५८
तालिका ६६: सूचना, सञ्चार तथा प्रविधिका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका.. १५९
तालिका ६७: वन तथा भूसंरक्षणका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू.. १६२
तालिका ६८: वन तथा जैविक विविधताका कार्यक्रम तथा आयोजना १६४
तालिका ६९: वन तथा जैविक विविधताका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण.. १६५
तालिका ७०: वन तथा जैविक विविधताका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका १६६
तालिका ७१: वन तथा भूसंरक्षणका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू.. १६९

तालिका ७२: भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापनका कार्यक्रम तथा आयोजना १७०
तालिका ७३: भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापनका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण १७१
तालिका ७४: भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापनका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका.. १७२
तालिका ७५: फोहोर मैला व्यवस्थापनका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू १७४
तालिका ७६: वातावरण तथा फोहोर मैला व्यवस्थापनका कार्यक्रम तथा आयोजना १७६
तालिका ७७: वातावरण तथा फोहोर मैला व्यवस्थापनका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण................................. १७७
तालिका ७८: वातावरण तथा फोहोर मैला व्यवस्थापनका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका...................................... १७८
तालिका ७९: विपद् व्यवस्थापनका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू.. १८१
तालिका ८०: विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशीलताका कार्यक्रम तथा आयोजना १८३
तालिका ८१: विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशीलताका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण.. १८४
तालिका ८२: विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशीलताका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका..... १८५
तालिका ८३: सेवा प्रवाह तथा सुशासनका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू.. १८९
तालिका ८४: संस्थागत विकासका कार्यक्रम तथा आयोजना १९२
तालिका ८५: संस्थागत विकासका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण... १९६
तालिका ८६: संस्थागत विकासका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका.. २००
तालिका ८७: विषयक्षेत्र अनुसार अनुमानित बजेट २०५
तालिका ८८: राजस्व परिचालनको अवस्था २०७
तालिका ८९: खर्च बाँडफाँटको प्रक्षेपण २०७
तालिका ९०: अपुग स्रोत व्यवस्थापन २०८
तालिका ९१: अनुगमन तथा मूल्याङ्कन खाका.. २१५
तालिका ९२: वार्षिक कार्यान्वयन कार्ययोजना ढाँचा.. २१२

परिच्छेद १ः परिचय

१.१ पृष्ठभूमि

नेपाल सरकारले आर्थिक वर्ष २०७६/७७ देखि २०८०/८१ सम्मकोलागि राष्ट्रिय आकांक्षा **"समृद्ध नेपाल, सुखी नेपाली"** विक्रम सम्वत् २१०० का सूचक सहितको पन्ध्रौं पञ्चवर्षीय योजना तयार गरेको छ । त्यसैगरी गण्डकी प्रदेश सरकारले प्रदेशको **"समृद्ध प्रदेश, सुखी नागरिक"** को दिर्घकालिन सोचका सहित प्रथम पञ्चवर्षीय योजनामा गण्डकी प्रदेशको समग्र विकासकोलागि अल्पकालीन, मध्यमकालीन र दीर्घकालीन लक्ष्य सहित वि.सं. २१०० सम्मकालागि समृद्धि र सुखका मुख्य सूचकहरू समेत निर्धारण गरिएका छन् ।

योजनाहरू प्राथमिकिकरण गर्दा आर्थिक विकास तथा गरिबी निवारणमा प्रत्यक्ष योगदान पुग्ने, उत्पादनमूलक तथा छिटो प्रतिफल प्राप्त गर्न सकिने, जनताको जीवनस्तर, आम्दानी र रोजगार बढ्ने, स्थानीयबासीहरूको सहभागिता जुट्ने, स्वयं सेवा परिचालन गर्न सकिने तथा लागत कम लाग्ने, स्थानीय स्रोत, साधन र सीपको अधिकतम प्रयोग हुने, महिला बालबालिका तथा पिछडिएका वर्ग, क्षेत्र र समुदायलाई प्रत्यक्ष लाभ पुग्ने, लैङ्गिक समानता र सामाजिक समावेशीकरण अभिवृद्धि हुने, दिगो विकास, वातावरणीय संरक्षण तथा सम्वर्द्धनमा सघाउ पुऱ्याउने, भाषिक तथा साँस्कृतिक पक्षको जर्गेना र सामाजिक सद्भाव तथा एकता अभिवृद्धिमा सघाउ पुऱ्याउने सूचकहरूको आधारमा योजनाहरू प्राथमिकीकरण गर्नुपर्ने उल्लेख गरिएको छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४ को दफा २४ को उपदफा ४ मा योजना बनाउँदा मध्यम र दीर्घकालिन प्रकृतिका आयोजनाहरूको सूची तयार गर्नुपर्ने कुरा उल्लेख गरिएको छ । गाउँपालिकाले आफ्नो कार्य सञ्चालन गर्दा लागत न्यूनीकरण, स्रोत साधनको अधिकतम उपयोग वा प्रभावकारी सेवा प्रवाहको अन्य पालिकासँग साझेदारी, सम्झौता र संयुक्त व्यवस्थापन गर्न सक्ने विषयहरू समेत तोकेको छ ।

यस अवस्थामा विरुवा गाउँपालिकाले पनि संविधानले स्थानीय तहलाई प्रदान गरेको अधिकारको सूची र स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनले निर्दिष्ट गरेका काम, कर्तव्य, अधिकार र जिम्मेवारीलाई ध्यानमा राखी सहभागितामूलक र समावेशी प्रक्रियाद्धारा प्रस्तुत प्रथम पञ्चवर्षीय आवधिक विकास योजना (२०८०/८१—२०८४/८५) तर्जुमा गरिएको छ । गाउँपालिकाले तयार गरेको वस्तुस्थिति विवरणको आधारमा गाउँ विकासको बिद्यमान सम्भावना, अवसर, समस्या र चुनौति विश्लेषण गरी दीर्घकालीन सोच, समष्टिगत लक्ष्य, विषय क्षेत्रगत उद्देश्य, रणनीति, कार्यनीति एवं प्रमुख कार्यक्रमहरू र आवश्यक स्रोत प्रक्षेपण सहित राजनीतिक प्रक्रियाबाट स्थानीय तहको चासो संस्थागत विकास र आर्थिक समृद्धिको रणनितिक खाका सहितको यस आवधिक योजना तर्जुमा गरिएको छ ।

विकासका परिसूचकहरूमा पृथक तथ्याङ्कहरूको विश्लेषण, तदनुरूप आवधिक योजनाहरूमा गाउँपालिकाको प्रक्षेपण, योजनाहरूको तर्जुमा, आवधिक अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रतिवेदनहरूको अभावले विगतमा भएका उपलब्धि तथा कमी कमजोरीहरूलाई केलाउन निकै कठिन भएको छ । राष्ट्रिय रूपमा आवधिक योजनाको एउटै नीतिगत आधार हुने भएकोले पनि गाउँपालिकाको आर्थिक, सामाजिक, गरिबी, पूर्वाधारको विशिष्टता अनुरूपको नीति र सो अनुसारका कार्य योजना विगतमा बन्न सकेनन् । यसको प्रथम प्राथमिकताको रूपमा छरिएर रहेका तथ्याङ्कको तुलनात्मक विश्लेषण, सोही अनुसार राष्ट्रिय नीति र आवधिक योजनासँग तालमेल हुनेगरी विरुवा गाउँपालिकाको

समग्र विकास नीतिका आधारहरू तय गर्नु रहेको छ । मौसममा आधारित कृषि तथा पशुजन्य उत्पादन र विप्रेषण नै यस गाउँपालिकाको समग्र अर्थतन्त्रको मुख्य आधार हुन् ।

यस योजना विरुवा गाउँपालिकाको समग्र विकासको रणनीतिक योजना सहितको मार्ग चित्र -Strategic and Indicative Planning Framework) मात्र हो जसले गाउँपालिकालाई मध्यमकालीन, वार्षिक नीति, कार्यक्रम तथा बजेट तर्जुमा गर्न र प्राथमिकता क्षेत्र निर्धारण गरी स्रोत विनियोजन एवं स्रोत परिचालन गर्ने आधार दस्तावेजको रूपमा काम गर्ने विश्वास गरिएको छ । योजना तर्जुमा गर्ने सिलसिलामा सहभागिता मूलक योजना तर्जुमा प्रक्रिया पद्धति बमोजिम गाउँ सभा तथा कार्यपालिकाका निर्वाचित पदाधिकारी, कार्यालयका कर्मचारी, गाउँपालिका क्षेत्रमा क्रियाशिल राजनीतिक दलहरू तथा अन्य सरोकारवाला पक्षको सहभागिता सुनिश्चित गरिएको थियो ।

योजना तयारीको कानुनी आधार

नेपालको संविधान २०७२ ले नागरिकका मौलिक हक, राज्यका निर्देशक सिद्धान्त र नीति, स्थानीय तहको अधिकार, संघीय तथा प्रदेशको कानुन र नीति, स्थानीय तहको कानुन नीति तथा कार्यक्रमले स्थानीय तहको विकासको गतिको मार्ग चित्र निर्देशित गर्दछ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन परिच्छेद २०७४ को ६ दफा २४ को उपदफा १ अनुसार स्थानीय निकायले आफ्नो अधिकार क्षेत्र भित्रका विषयमा आधारित रहेर स्थानीय स्तरको विकासका लागि दीर्घकालीन, मध्यकालीन र वार्षिक योजना, विषय क्षेत्र गत योजना तर्जुमा गरि तयार गर्नु पर्ने प्रावधान रहेको छ । स्थानीय तहले आफ्नो योजना बनाउँदा नेपाल सरकार, प्रदेश सरकारको सोच,उद्देश्य, लक्ष्य, नीति तथा कार्यक्रम र समय सीमासँग समायोजन हुने गरी सुशासन, वातावरण, बाल मैत्री, लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण, जलवायु परिवर्तन तथा अनुकूलन विपद् व्यवस्थापन जस्ता अन्तर सम्बन्धित विषयलाई ध्यान दिने व्यवस्था गरिएको छ । विरुवा गाउँपालिकाको यस आवधिक विकास योजना तर्जुमा गर्दा निम्नअनुसारका दस्तावेजहरूको आधार लिइएको थियो ।

१. नेपालको संविधान २०७२
२. स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४
३. नेपाल सरकारको पन्ध्रौं योजना
४. गण्डकी प्रदेशको आवधिक योजना (२०७६/७७ देखि २०८०/०८१)
५. दिगो विकासका लक्ष्य
६. स्थानीय सरकारको दायित्व, निर्देशक सिद्धान्त तथा नीतिहरू
७. स्थानीय तहमा रहेका राजनैतिक दलका नीति,कार्यक्रम तथा प्रतिबद्धताहरू
८. स्थानीय तहको भौगोलिक, सामाजिक, आर्थिक तथा सांस्कृतिक अवस्था
९. नागरिकको चाहना र स्थानीय आवश्यकता
१०. संघीय तथा प्रदेश सरकारबाट स्थानीय तहमा हुने स्रोत प्रवाहको र अवस्था आन्तरिक आय
११. नेपाल सरकारले गरेका अन्तरराष्ट्रिय सन्धि सम्झौता र प्रतिबद्धताहरू
१२. स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन २०७८

१.२ आवधिक योजना तर्जुमाको उद्देश्य

गाउँपालिका क्षेत्रको समष्टिगत आर्थिक, सामाजिक विकासका लागि लक्ष्य तथा उद्देश्यहरू निर्धारण गरी निश्चित अवधिभित्र सो हासिल गर्न उपयुक्त सिद्धान्त, नीति, रणनीति तथा प्राथमिकताहरू पहिचान एवम् परिभाषित मार्गचित्र नै आवधिक योजना हो । स्थानीय तहको आवधिक योजनाले निश्चित अवधिका लागि गाउँ/नगरपालिकालाई आफुले चाहेको गन्तव्य तर्फ विकासको गतिलाई डोर्याउने काम गर्दछ । गाउँपालिकाको नेतृत्वमा योजनाबद्ध विकासका लागि सरकारी, गैरसरकारी, सहकारी, समुदायमा आधारित संस्था तथा निजी क्षेत्रलाई एक स्थानमा ल्याई एकीकृत तथा समष्टिगत विकास प्रक्रियालाई मार्गदर्शन गर्नु नै यस पञ्चवर्षीय योजना (आवधिक विकास योजना २०८०/८१—२०८४/८५) तर्जुमाको मुख्य उद्देश्य हो । योजना तर्जुमाका सहायक तथा निर्दिष्ट उद्देश्यहरू देहायअनुसार छन् ।

- गाउँपालिकाको एकीकृत, नतिजामुलक र योजनाबद्ध विकासकालागि साझेदार तथा सरोकारवालालाई एकैथलोमा राखी विकासमा साझा उत्तरदायित्व सिर्जना गर्ने
- सहभागितामूलक पद्धतिबाट गाँउपालिकाको समग्र विकासको दीर्घकालीन सोच, आवधिक लक्ष्य निर्धारण गरी आधार सूचक र लक्ष्य परिमाणको आधारमा उद्देश्य, रणनीति एवं कार्यनीति सहितको प्रमुख कार्यक्रमहरूको खाका बनाई गाँउपालिकाको वार्षिक कार्यक्रम तयार पार्न सहज बनाउने
- आवधिक योजनाको कार्यान्वयनका लागि वार्षिक कार्यान्वयन कार्य योजना, अनुगमन र समीक्षा सूचकहरूको खाका तयार पार्ने
- भविष्यमा क्षेत्रगत रणनीतिक योजना (Sectoral Plan) तथा महत्त्वपूर्ण विकास प्राथमिकता प्राप्त कार्यक्रमहरू तर्जुमा गर्न मार्गनिर्देशित गर्ने
- प्राथमिकता प्राप्त योजना र क्रियाकलापमा लगानी सुरक्षित गर्न मध्यकालिन खर्च संरचना (Medium Term Expenditure Framework MTEF) तयार गर्न र विकास साझेदार तथा निजी क्षेत्रको लगानी प्रर्वद्धनका लागि मार्ग प्रशस्त गर्ने ।

१.३ आवधिक योजना तर्जुमा प्रक्रिया

विरुवा गाउँपालिकाको आवधिक योजना तर्जुमा सम्बन्धी कार्यक्षेत्र गत शर्तमा उल्लेख भए बमोजिमका कार्यक्षेत्रका अधीनमा रही आवधिक योजना तर्जुमा सुरुआत भएको छ । योजनालाई बढी सहभागिता मूलक यथार्थ परक कार्यान्वयन योग्य र सर्व स्वीकार्य गराउन योजना तर्जुमा गर्ने सम्बन्धमा देहाय बमोजिमका प्रक्रिया तथा विधिहरू अवलम्बन गरिएको छ ।

क) **प्रारम्भिक छलफलः** प्रस्ताव स्विकृत भई कार्य सम्झौता भएपछि सर्वप्रथम गाउँपालिकाका अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, कार्यपालिकाका सदस्यहरू, प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत तथा योजना शाखा प्रमुखसँग आवधिक योजना तर्जुमाको विधि स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन २०७८ का आधारमा बन्ने समिति तथा उपसमितिहरू निर्माण योजनाको कार्य तालिका लगायतका विषयमा प्रारम्भिक छलफल गरी ति विषयको टुङ्गो लगाइएको छ ।

ख) **पुर्वतयारी गोष्ठी सञ्चालनः** आवधिक योजनाको महत्त्व, औचित्व, विधि, प्रक्रिया, गाउँपालिकाले यसमा निर्वाह गर्नुपर्ने भुमिका आदिका बारेमा गाउँपालिका अध्यक्ष, उपाध्यक्ष, कार्यपालिकाका सदस्य, प्रमुख प्रसासकीय अधिकृत तथा योजना प्रमुखसँग आवधिक योजना तर्जुमाको विधि स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन २०७८ का आधारमा बनेका समिति तथा उपसमितिहरूसँगको छलफल, योजनाका विविध पक्षहरू, चरणहरू तथा कार्य जिम्मेवारीका लागि पुर्वतयारी गोष्ठी सञ्चालन गरिएको छ ।

ग) **दीर्घकालीन सोच निर्धारणः** गाउँपालिकाको प्रथम आवधिक योजनाको दीर्घकालीन सोच निर्धारण गर्न सबै सरोकारवालाहरूलाई समुह बिभाजन गरी मिति २०७९/११/२८ र २९ छलफल गरी सबै समुह सुझाव मध्येबाट सर्वमान्य सोचलाई आवधिक योजनाको दीर्घकालीन सोच निर्धारण तय भएको छ । सोहि दीर्घकालीन सोचका आधारमा आवधिक लक्ष्य तथा उद्देश्यहरू निर्माण गरिएको छ।

घ) **वडागत योजना तर्जुमा गोष्ठी सञ्चालनः** वडाध्यक्ष, वडासदस्य, वडाका कर्मचारी, सबै स्थानीय राजनितिक **दलका** प्रतिनिधिहरू, विद्यालयका प्रमुख तथा प्रधानाध्यापकहरू, क्षेत्रगत बिज्ञ तथा वौद्धिक ब्यक्तित्वहरू, उद्योगी तथा व्यवशायीहरू लगायत स्थानीय गैर सरकारी संस्थाका प्रतिनिधिहरूको सहभागितामा सबै वडा कार्यालयमा एकदिने योजना तर्जुमा गोष्ठी सञ्चालन मिति २०७९/१२/१० देखि २०७९/१२/१७ गते सम्ममा सम्पन्न गरिएको छ ।

ङ) **तथ्याङ्क प्रमाणिकरणः** गाउँपालिकाको वस्तुगत विवरणमा उल्लेख भएका तथ्याङ्कहरूलाई विषयगत समितिहरूमा छलफल गरिएको छ । साथै योजनामा संलग्न गरिएका मुख्य सुचकाङ्कहरू समेत निर्धारण गरिएको छ ।

च) **समस्या तथा चुनौतीहरू र अवसरहरूको पहिचानः** गाउँपालिकाको आवधिक योजना तर्जुमा पुर्व विरुवा गाउँपालिकामा विकासकालागि विद्यमान समस्या तथा चुनौतीहरू र अवसरहरूको पहिचान गर्न हरेक विषयगत क्षेत्रहरू (आर्थिक विकास, सामाजिक विकास, पूर्वाधार विकास, वन वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन र संस्थागत विकास) को छुट्टाछुट्टै अध्ययन गरी विश्लेषण गरिएको छ ।

छ) **क्षेत्रगत उद्देश्य, रणनीति, कार्यनीति तथा प्राथमिकता निर्धारणः** स्थानीय तहको योजना तर्जुमा दिग्दर्शन २०७८ का आधारमा हरेक विषयगत क्षेत्रहरू (आर्थिक विकास, सामाजिक विकास, पूर्वाधार विकास, वन वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन र संस्थागत विकास) का उपक्षेत्रहरूको छुट्टाछुट्टै क्षेत्रगत उद्देश्य, रणनीति, कार्यनीति तथा प्राथमिकता निर्धारण गरिएकोछ । यसका साथै सबै विषयगत उपक्षेत्रहरूको नतिजा सूचक पनि निर्धारण गरिएको छ ।

ज) **मस्यौदा प्रतिवेदन लेखन तथा प्रेषणः** उपरोक्त चरणहरू पुरा गरिसकेपछि बिज्ञ समुहले गाउँपालिकाबाट प्राप्त सूचना तथा तथ्याङ्कका आधरमा मस्यौदा प्रतिवेदन तयार पारी आवश्यक सुधार तथा सुझावका लागि गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालयमा प्रेषण गरिएको छ । गाउँपालिकाबाट प्राप्त सुझावलाई संलग्न गरी तोकिएको समयावधि भित्र अन्तिम प्रतिवेदन गाउँपालिकाको कार्यालयमा प्रेषण गरिनेछ ।

झ) **मस्यौदा प्रतिवेदन गाउँ सभामा पेश गर्नेः** बिज्ञ समुहले तयार गरी पठाएको मस्यौदा प्रतिवेदन निर्देशक समितिमा छलफल गरी प्राप्त भएको प्रतिवेदनका आधारमा आफ्नो समेत साय सुझाव तयार गरी निर्देशक

समितिले दिएको सुझावका आधारमा प्रतिक्रिया नोट गरी सम्बन्धित विषय क्षेत्र समितिहरू तथा शाखाहरूमा पठाइनेछ भने सम्बन्धित विषय क्षेत्र समितिहरू तथा शाखाहरूले यसरी प्रविष्टि गरी प्राप्त हुन आएको सुझाव सहित आफ्नो सुझाव समेत तयार गरी अन्तिम छलफलका लागि गाउँ सभामा पेश गरिनेछ । गाउँ सभाबाट पारित सुधार गर्नुपर्ने कुराहरू तथा प्राप्त सुझावलाई संलग्न गरी तोकिएको समयावधि भित्र अन्तिम प्रतिवेदन गाउँपालिकाको कार्यालयमा प्रेषण गरिनेछ ।

ञ) **गाउँसभाबाट आवधिक योजना पारित गर्नेः** आवधिक योजनाको अन्तिम प्रतिवेदन गाउँ सभामा पेश गरी गाउँसभाबाट स्वीकृतीका लागि प्रक्रिया अघि बढाइनेछ ।

परिच्छेद २ः विरुवा गाउँपालिकाको विकासको विद्यमान स्थिति र उपलब्धिको समीक्षा

२.१ गाउँपालिकाको परिचय

२.१.१ भौगोलिक अवस्था, राजनीतिक र प्रशासनिक संरचना

संघीय लोकतान्त्रिक गणतन्त्र नेपालको गण्डकी प्रदेश अन्तर्गत पर्ने स्याङ्जा जिल्ला एक पहाडी जिल्ला हो । यस जिल्लाको प्रसिद्ध खोला ज्याग्दीखोलाको काखमा विरुवा गाउँपालिका रहेको छ अविरल रूपमा बगिरहने पौराणिक महत्त्व बोकेको ज्याग्दी खोलाको साथै म्याङखोला, बाँस्तारा खोला जस्ता खोलाहरूले विरुवा गाउँपालिकाको शोभा बढाइरहेका छन् । लोकतान्त्रिक संघीय गणतन्त्र नेपालको स्थापना पछि साविकका विरुवा अर्चले, मनकामना, ओरष्टे, गा.वि.स.का सबै वडाहरू र साविकका पेल्काचौर, राङभाङ, चिन्नेवास र किचनास गा.वि.स.का आंशिक वडाहरूलाई समेटेर २०७३ साल फाल्गुन २२ गते विरुवा गाउँपालिका नामाकरण गरी घोषणा गरिएको हो । यो गाउँपालिका गण्डकी प्रदेशको राजधानी पोखरा देखि २ घण्टाको दुरीमा रहेको छ । गण्डकी प्रदेशको राजधानी पोखरा देखि लुम्बिनी प्रदेशको सुनौलीसम्म जोड्ने सिद्धार्थ राजमार्गको पोखरा वालिङ खण्डको राङखोलाबाट करिव १७ कि.मी.को दुरीमा विरुवा गाउँपालिका पर्दछ । यो गाउँपालिका स्याङ्जा जिल्लाको सदरमुकाम पुतलीबजारबाट दक्षिण पूर्वमा अवस्थित रहेको छ । प्रसिद्ध मनकामना मन्दिर, दोनराङ गुफा, राङभाङ रहस्यमय गुफा, सिउँडी गुफा, कलचरल म्युजियम, घण्टलेख, मिनाहम गुफा, पानधारा आदि जस्ता धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थल रहेको यस गाउँपालिका साँस्कृतिक तथा पर्यटकीय हिसाबले जिल्ला कै महत्त्वपूर्ण गाउँपालिकाका रूपमा चिनिन्छ ।

INDEX MAP OF BIRUWA RURAL MUNICIPALITY

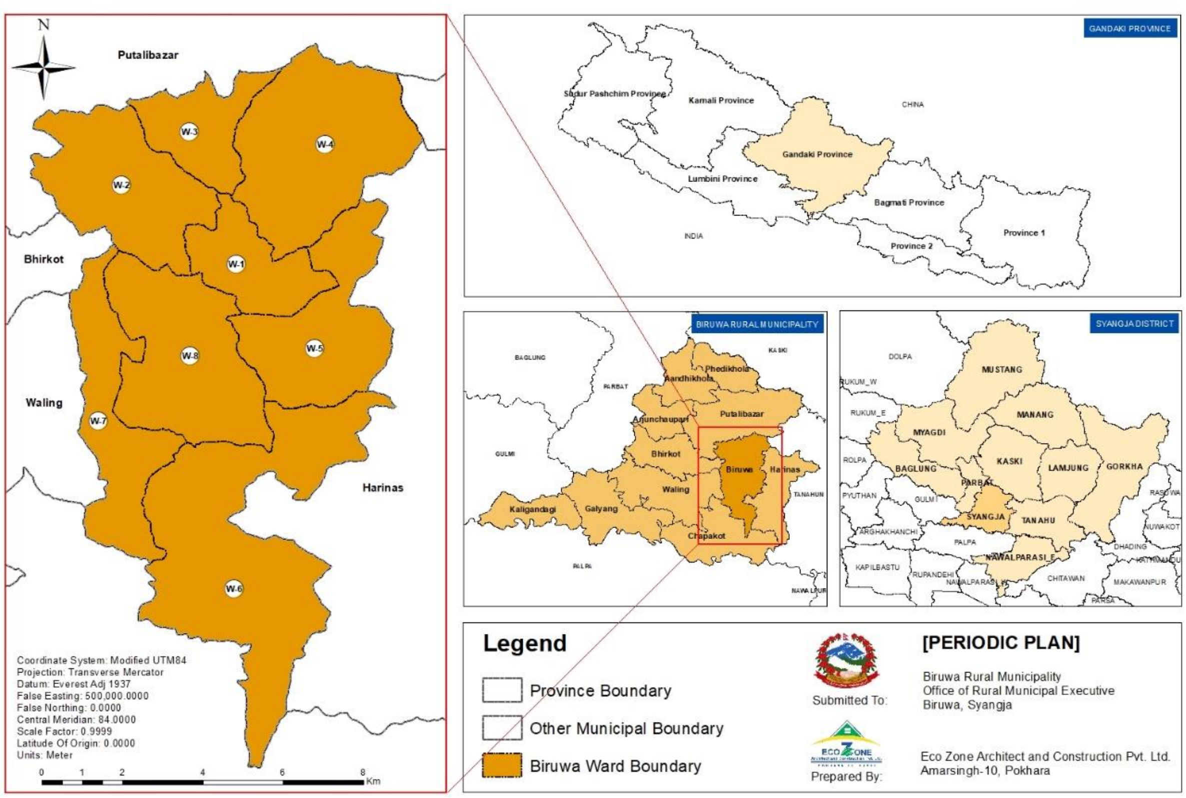

नामाकरण

विरुवा गाउँपालिका वडा नं. १ (साविकको विरुवा अर्चले गा.वि.स.) मा पर्ने विरुवा बजार स्याङ्जा जिल्लाकै प्रसिद्ध ठाउँ मानिन्छ । पौराणिक कथन अनुसार ज्यागदी खोला र म्याङखोलाको दोभानमा फराकिलो फाँट रहेको र त्यस फाँटलाई बिराएर खेतीयोग्य जमिन बनाइएको थियो । बिराएर बनाइएको हुँदा विरौटा शब्द बिस्तारै अपभ्रंश हुन गई यस ठाउँलाई विरुवा भनिएको हो । सम्म परेको फाँट र खेतीयोग्य जमिन भएकोले पछि क्रमशः माथि माथिको बस्तीका मानिसहरू त्यही ठाउँमा आएर घर बनाएर बस्न थाले । बस्नलाई उपयुक्त र सुविधा भएको हुँदा त्यस ठाउँमा बस्ती बिस्तार हुँदै गयो । बस्ती बढेपछि विरुवा बजारको रूपमा परिणत भयो र बेला बेलामा विभिन्न मेलाहरू लाग्न पनि सुरु भयो । अहिले पनि फागु पूर्णिमामा विरुवा मेला लाग्ने गर्दछ । यही विरुवा बजारको नामबाट विरुवा गाउँपालिकाको नामाकरण गरिएको हो ।

भौगोलिक अवस्थिति

- अक्षांसः २८° १'१५.९०९६" उत्तरी अक्षांश
- देशान्तरः ८३°५३'३६.०५२८" पूर्वी देशान्तर
- सबभन्दा कम उचाइः ४६० मिटर
- सबभन्दा बढी उचाइः १६१९ मिटर
- कूल क्षेत्रफलः ९५.७९२ वर्ग कि.मि. (९५७९.१८८ हेक्टर)

गाउँपालिकाको सिमाना

- पूर्वः हरिनास गाउँपालिका र तनहुँ जिल्लाको शुक्ला गण्डकी नगरपालिका
- पश्चिमः भिरकोट र वालिङ नगरपालिका
- उत्तरः पुतलीबजार नगरपालिका
- दक्षिणः चापाकोट नगरपालिका र हरिनास गाउँपालिका

तालिका १ः विरुवा गाउँपालिकाको संयोजन

वडा नं.	साबिकको गाविस	साबिकका वडा नं.	वडाको क्षेत्रफल वर्ग कि.मि.	वडाको क्षेत्रफल हेक्टर	वडा कार्यालय रहेको स्थान
१	विरुवा अर्चले	६-९	५.९१२	५९१.२०	विरुवा बजार
	किचनास	२			
२	विरुवा अर्चले	१-५	११.४९६	११४९.६०	अर्चले
	पेल्काचौर	३ र ९			
३	राङभाङ	४-८	५.५२५	५५२.५०	राङभाङ
४	ओरष्टे	१-९	१५.४९२	१५४९.२०	ओरष्टे
५	किचनास	१,३,४,५ र ७	१०.८७०	१०८७.००	किचनास
६	चन्नेबाँस	१-६	२३.६८६	२३६८.६०	चिन्नेवास
७	मनकामना	१,२,५ र ७	९.४४४	९४४.४	कुसुम भञ्याङ्ग
८	मनकामना	२,४,६,८ र ९	१३.३६६	१३३६.६	ललाङ

राजनैतिक एवं प्रशासनिक विभाजन

- प्रदेशः गण्डकी
- जिल्लाः स्याङ्जा
- जिल्ला सदरमुकामः पुतली बजार
- गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालयः बिरुवा बजार,
- वडा सङ्ख्याः ८

२.१.२ जनसांख्यिक अवस्था

घर धुरी सर्वेक्षण २०७९ को तथ्याङ्कका अनुसार विरुवा गाउँपालिकामा ३६१६ घर परिवारमा १७८४९ जनाको बसोबास रहेको छ । जहाँ ७१.६८ प्रतिशत घर मूली पुरुष र २८.३२ प्रतिशत घर मूली महिला रहेकामा कूल जनसङ्ख्याको ५१.८६ प्रतिशत जनसङ्ख्या पुरुषको र ४८.१४ प्रतिशत जनसङ्ख्या महिलाको रहेको छ । विरुवा गाउँपालिकाको जनघनत्व २०८.९४६ मानिस प्रति वर्ग किलोमिटर छ भने लैङ्गिक अनुपात १.०८ रहेको छ । गाउँपालिकाको औसत घर धुरी आकार ४.९२ छ । पालिकाका सबै वडामध्ये सबभन्दा बढी घर परिवार रहेको वडा नं. ४ हो जसमा ७२४ घर परिवारमा ३३१० जनसङ्ख्या छ भने, वडा नं. २ सबैभन्दा कम घर परिवार छ, जसको घर धुरी सङ्ख्या ३०६ र जनसङ्ख्या १४७५ रहेको छ (विरुवा गाउँपालिकाको डिजिटल पार्श्वचित्र, २०७९)।

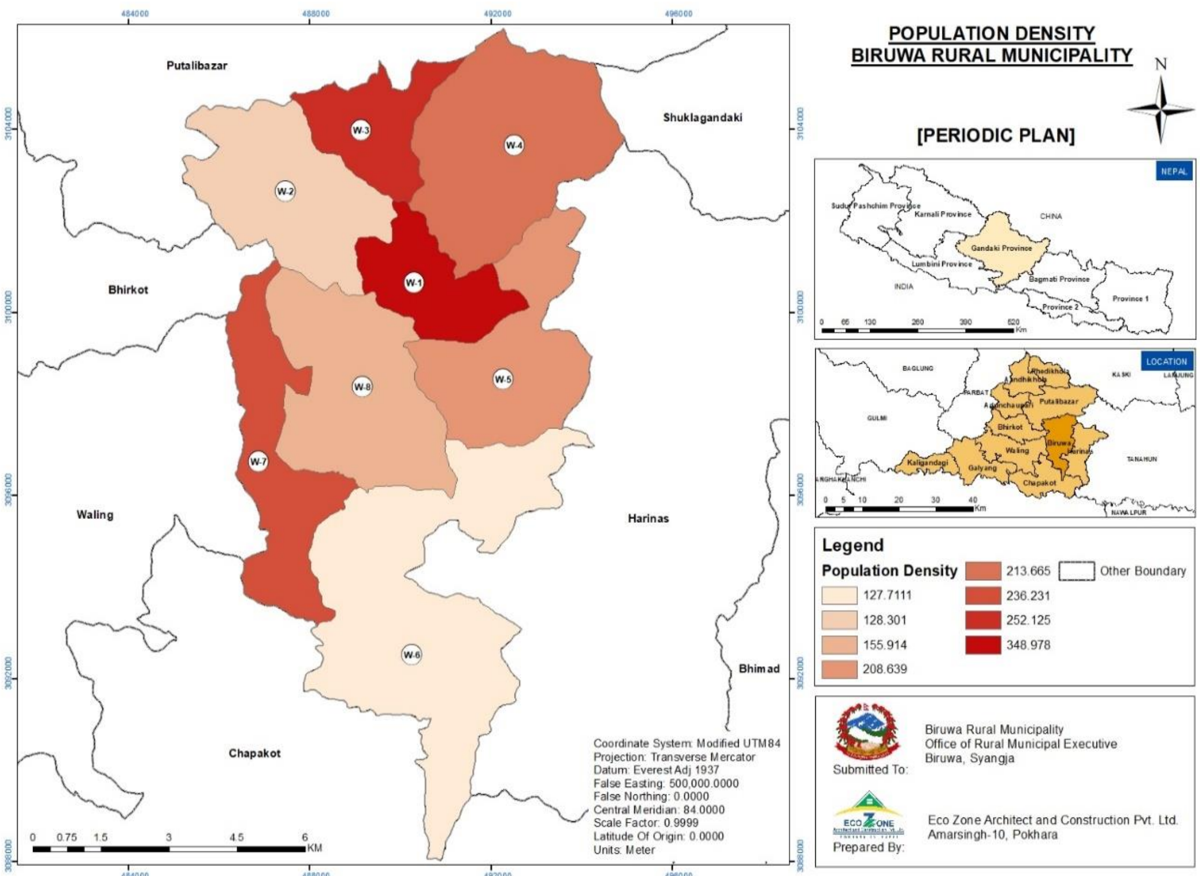

तालिका २: जनसङ्ख्याको वडा गत वितरणको अवस्था

वडा नम्बर	घरधुरी	पुरुष	महिला	जम्मा	लैङ्गिक अनुपात	औषत परिवार आकार
१	४३५	१०६९	९९४	२०६३	१.०८	४.७४
२	३०६	७८०	६९५	१४७५	१.१२	४.८२
३	३६४	७०८	६८५	१३९३	१.०३	३.८३
४	७२४	१७०२	१६०८	३३१०	१.०६	४.५७
५	४३४	११६९	१०९९	२२६८	१.०६	५.२३
६	५१४	१५८७	१४३८	३०२५	१.१	५.८९
७	४४५	११५७	१०७४	२२३१	१.०८	५.०१
८	३९४	१०८४	१०००	२०८४	१.०८	५.२९
जम्मा	**३६१६**	**९२५६**	**८५९३**	**१७८४९**	**१.०८**	**४.९२**

स्रोतः विरुवा गाउँपालिकाको डिजिटल पार्श्वचित्र २०७९

गाउँपालिकामा आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्या (१५ देखि ५९ वर्ष उमेर समूहको जनसङ्ख्या) कुल जनसङ्ख्याको ६५.८५ प्रतिशत छ (विरुवा गाउँपालिकाको डिजिटल पार्श्वचित्र २०७९) । यो उमेर समूहलाई गाउँपालिकाले विशेष योजनाकासाथ कृषि तथा पर्यटन जस्ता आर्थिक उत्पादनको क्षेत्रमा लगाउन सक्दछ । यसबाट वैदेशिक रोजगारीका लागि आर्थिक रूपले सक्रीय जनशक्ति पलायन हुनबाट रोकी गाउँपालिका विकासमा ठूलो फड्को मार्ने अवसर रहेकोछ । उच्च उत्पादन र उत्पादकत्वलाई प्राप्त गर्न चाहिने प्राविधिक सीप र ज्ञान

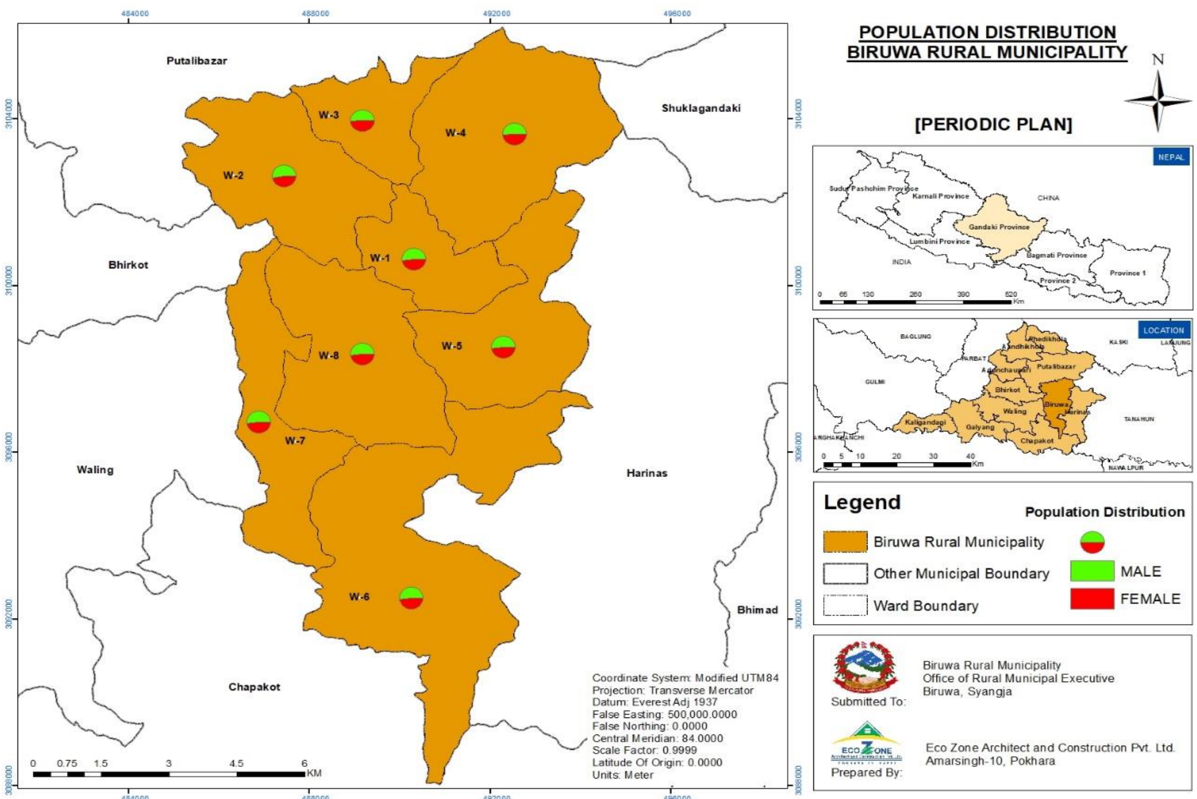

भएको मानव संसाधन विकास मार्फत नयाँ प्रविधिको अन्वेषण गरी उत्पादन प्रक्रियालाई बैज्ञानिक, र प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ । यसरी गाउँपालिकाको समृद्धिका प्रमुखक्षेत्रका रूपमा रहेका पर्यटन, आधुनिक कृषि तथा पशुपालन र सूचना प्रविधिसँग सम्बन्धित विषयमा विश्व विद्यालयस्तरको शैक्षिक संस्थाको विकास गरी जनसांख्यिक लाभ लिन सकिन्छ ।

२.२ आर्थिक विकास अवस्था

२.२.१ कृषि तथा खाद्य सुरक्षा

विरुवा गाउँपालिकाको भू—उपयोगको अवस्था हेर्ने हो भने ६५.०९ प्रतिशत(६२३५.५ हेक्टर) भू—भाग खेति योग्य कृषि जमिन रहेको छ । यस ठाउँमा कृषिमा आश्रित घर परिवार ७४.०१ प्रतिशत रहेका छन् जसमध्ये ६९.९१ प्रतिशतले खेतीपाती, ३.८० प्रतिशतले पशुपालन, ०.२९ प्रतिशतले कुखुरा पालन र ०.११ प्रतिशतले माछा पालन गर्दै आएका छन् भने २५.९९ प्रतिशत घर धुरी गैर कृषिमा पेशामा संलग्न रहेका छन् । गाउँपालिकामा अन्न बाली ५३९२ हे. मा लगाइन्छ जसमा सबैभन्दा बढी मकै खेती १५९६ हे. (उत्पादन ३१९२ टन) त्यसपछि क्रमशः कोदो खेती १५२४ हे. (उत्पादन ३०४८ टन), धान खेती १४८१ हे. (उत्पादन ३७०२.५ टन) र गहुँ खेती ७९१ हे. (उत्पादन १५८२ टन) रहेको छ । दलहन बालीमा मास, बोडी, सिमी, मस्याङ र मुसुरो (१९७ हे. क्षेत्रफल- उत्पादन २९५.४ टन), तेलहन

बालीमा तोरी, सूर्यमुखी (२२३ हे. क्षेत्रफल - उत्पादन ३३४.५ टन) तरकारी बालीमा आलु, प्याज, काउली, भन्टा, बन्दा, गोलभेंडा, रामतोरियाँ, साग लगायत (३८५ हे. क्षेत्रफल- उत्पादन ७७० टन), मसला बालीमा अदुवा, बेसार, लसुन, खुर्सानी (९६ हे. क्षेत्रफल- उत्पादन १४४ टन), फलफूल खेतीमा केरा, सुन्तला, नास्पाती, आँप, भुइकटहर, कफी, अलैंची लगायत (८७६ हे. क्षेत्रफल- उत्पादन १७५२ टन) रहेको छ (विरुवा गाउँपालिकाको कृषि क्षेत्रको सम्भाव्यता अध्ययन, २०७९) ।

त्यसैगरी पशुधनमा भैंसी-राँगा ४४४९ वटा स्थानीय र १५ वटा उन्नत (दूध उत्पादन १११६९५० लि.), गाइ गोरु २८४१ वटा स्थानीय (दूध उत्पादन ३२४५५२ लि.), बाख्रा १३२२३ वटा स्थानीय र २७९ वटा उन्नत, सुंगुर-बंगुर ३६० वटा स्थानीय, १४६ वटा उन्नत खरायो, ३४ वटा घोडा खच्चर, २५ वटा तथा भेडा च्याङ्ग्रा १५ वटा पालन गरिएको तथ्याङ्कले देखाएको छ । पक्षीमा कुखुरा तर्फ ब्रोइलर ७३३५ वटा स्थानीय,

लेयर्स ४२ वटा स्थानीय लोकल ११६५८ वटा (अण्डा ५९७२४० वटा), गिरीराज ३८४ वटा (अण्डा ४६८००० वटा), हाँस २७ वटा स्थानीय, माछा ६५०१ वटा, स्थानीय मौरी घार ५३३ वटा स्थानीय रहेका छन् (विरुवा गाउँपालिकाको कृषि क्षेत्रको सम्भाव्यता अध्ययन, २०७९) ।

समुद्र सतहदेखि ४६०-१६१९ मी. को उचाइसम्म रहेको यस पालिकामा कृषि जन्य उत्पादनको विविधताको सम्भावना दर्साउँछ जसमा अन्न बाली, नगदे बाली, तरकारी बाली एवं सुन्तला जन्य फलफूल र अन्य फलफूलको राम्रो उत्पादन लिन सकिन्छ । त्यसैगरी पशु पन्छी तर्फ बाख्रा र कुखुरा पालनको व्यवसाय गर्न सकिने सम्भावना छ । प्राविधिक ज्ञान र सीप, प्रविधि, सिँचाई, पूँजी र बजारको यथोचित व्यवस्थापन गर्ने हो भने यस क्षेत्रमा ३ गुणा उत्पादन बढाउन सकिने देखिन्छ (विरुवा गाउँपालिकाको कृषि क्षेत्रको सम्भाव्यता अध्ययन, २०७९)।

कृषि क्षेत्रबाट आर्थिक विकास गर्नलाई यहाँको कृषि प्रणालीलाई वैज्ञानिक कृषि प्रणालीमा रूपान्तरण गर्नु आवश्यक छ । त्यसको लागि हाल यस पालिकाले हालसालै सम्पन्न गरेको कृषिको समग्र अवस्थाको अध्ययनलाई आधार मानी योजना तर्जुमा गर्न जरुरी हुनेछ ।

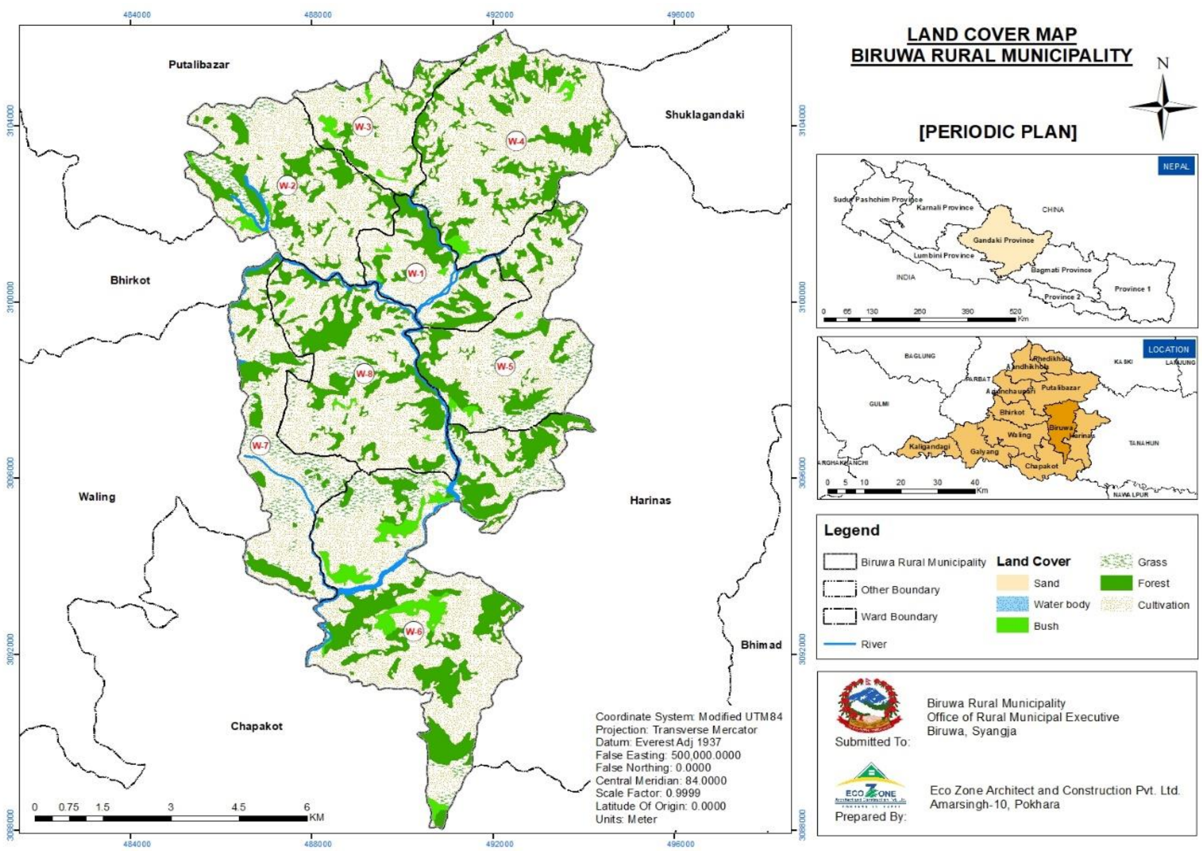

विरुवा गाउँपालिकामा कूल खेती योग्य जमिन मध्ये ५९.४३ प्रतिशत जमिनमा सिँचाइको पानी उपलब्ध हुने गरेको तथ्याङ्कले देखाउँछ (विरुवा गाउँपालिकाको कृषि क्षेत्रको सम्भाव्यता अध्ययन, २०७९) । गाउँपालिकामा दर्जन बढी विभिन्न स्थानीय कुलोहरूबाट सिँचाइको प्रबन्ध भइरहेको तथा यस बाहेक पनि परम्परागत निजी कुलोहरू मार्फत पनि सिँचाइ सुविधा विस्तार गरिएको छ । ठुलो खेत सिँचाइ, तारेपहरा सिँचाइ, गोपाले सिँचाइ, माटेकुलो सिँचाइ, वैरेनी विरौटा सिँचाइ, सुरुङ कुलो, मञ्जुवा कुलो, माईक्रो भ—याङ कुलो, विर्मा खोला तथा मासखेत सिँचाइ आदि विरुवामा सुचारु सिँचाइ आयोजनाहरू हुन् ।

विरुवा गाउँपालिकाको खाद्य सुरक्षाको स्थितिलाई विश्लेषण गर्दा, पालिकामा वर्षभरि खान पुग्ने परिवार सङ्ख्या एक तिहाइ (३३%) मात्र देखिन्छ भने १-३ महिनाका लागि मात्रै खान पुग्ने परिवार सङ्ख्या (२९%) पनि उल्लेखनीय रूपमा देखिन्छ जुन त्यस पालिकाको नराम्रो पक्ष हो । वडा गत हिसाबमा खाद्यान्न आत्म निर्भरताको अवस्थालाई केलाउँदा वडा नं ५ मा पर्याप्त खाद्यान्न उत्पादन भई वर्षभरि खान पुग्ने परिवार सङ्ख्या बढी (६५%) देखिन्छ भने वडा नं ७ मा वर्षभरि खान पुग्ने परिवार सङ्ख्या नरहेको देखिन्छ (विरुवा गाउँपालिकाको कृषि क्षेत्रको सम्भाव्यता अध्ययन, २०७९)।

गाउँपालिकाका कृषकहरूले गर्दै आएको कृषि कर्ममा विभिन्न रोग कीराको प्रकोप समेत खेप्दै आएको देखिन्छ । बाली विशेष अनुसार विभिन्न रोगको समस्या देखा परेको छ । यस पालिकामा स्थानीय स्रोत पर्याप्त भएपनि समुचित परिचालन नगर्ने गरेको देखिन्छ । यसलाई बढावा दिनु जरुरी देखिन्छ । डढुवा रोग, ओइल्याउने रोग, ढुसी आदिलाई स्थानीय प्रविधि अनुरूप सहजै व्यवस्थापन गर्न सकिने तर फौजी कीरा, बाँदर आदिलाई मात्र स्थानीय प्रविधिले राम्रो काम गर्न नसकिने हुन्छ ।

विरुवा गाउँपालिकाका ४७ प्रतिशत मानिसहरू प्रतक्ष रूपमा कृषि पेशामा संलग्न रहेकोमा जम्मा ४८ वटा व्यावसायिक कृषि तथा पशुपालन फर्महरू रहेकाछन् । अधिकांश व्यावसायिक फर्महरूको नेतृत्व महिलाले गरेको पाइएको छ । व्यावसायिक फर्महरू मध्ये ३३ वटा कृषि फर्महरू रहेको देखिन्छ (विरुवा गाउँपालिकाको कृषि क्षेत्रको सम्भाव्यता अध्ययन, २०७९) ।

२.२.२ पर्यटन तथा संस्कृति

विरुवा गाउँपालिकामा पर्यटन विकासको ठूलो सम्भावना रहेकोछ । मनकामना मन्दिर - गहते, क्युयून डाँडा, धोन्द्राङ्ग गुफा (चमेरे गुफा) - खाङ्राङ, राङभाङ रहस्मय गुफा - राङ्भाङ, सिखी देवता मन्दिर- मेथाभुरुङ, सपाउँदे बालादेवी, राङभाङ कोट मन्दिर - राङ्भाङ, सिउँडी गुफा - सिउडी, धोवादी कालिका मन्दिर - राङभाङ, घण्टलेख पर्यटकिय स्थल - चिरडाँडा, कलचरल म्युजियम - पाखेडाँडा, नागडाँडा - नागस्थान, गजेपोखरी - नागस्थान, दह पोखरी - दहपोखरी, दह पोखरी - दहखोला, चमेरे गुफा -

तारेपहरा, वतासेश्वर महादेव गुफा - गागडाँडा, रानीकोट डाँडा - गहुँडाँडा, दक्षिणकालि मन्दिर - गहुँडाँडा, मिनाहम गुफा - ढुढूङगा, पानधारा - ललाङ, तथा भासी पोखरी - गैरीस्वारा यहाँका प्रमुख पर्यटकीय आकर्षण हुन् । यसका अलावा यस गाउँपालिकामा ५० बढी धार्मिक पर्यटकीय स्थलहरू (मन्दिर तथा गुम्बा) रहेका छन् । विशेष गरी ऐतिहासिक मन्दिर, पोखरी, सामुदायिक वन क्षेत्र, संग्रहालय, रिसोर्ट र रेस्टुरेन्टको प्रवर्द्धन मार्फत गाउँपालिकाले पर्यटनलाई बढावा दिइरहेको देखिन्छ । पालिकाको तथ्याङ्कअनुसार गाउँपालिकामा रहेका तीन दर्जन बढी पर्यटकीय स्थलहरूमा वार्षिक रूपमा करिब ५००० जना पर्यटकहरूले भ्रमण गरेको देखिन्छ । विरुवा गाउँपालिकामा हाल सम्म एउटा पनि पर्यटकीय स्तरको होटेल नभएको अवस्थामा पालिका भ्रमणमा आउने पर्यटकका सेवाका लागि १० वटा साधारण होटेल र २ वटा होम स्टे रहेका छन् (पालिका स्तरीय छलफल)।

२.२.३ उद्योग, व्यापार, व्यवसाय र आपूर्ति

विरुवा गाउँपालिकामा २२१ वटा उद्योग व्यवसायमा सञ्चालनमा रहेका भएतापनि पालिकामा जम्मा १५० वटा मात्र दर्ता भएका छन् । पालिकामा सञ्चालित उद्योग व्यवसाय मध्ये सबैभन्दा बढी वडा नं. १ मा ६९ वटा (५५ वटा दर्ता भएका) र सबैभन्दा कम वडा नं. ३ मा १ वटा (० वटा दर्ता भएका) छन् (विरुवा गाउँपालिका, रोजगार शाखा) ।

विरुवा गाउँपालिकाको वडा नं. १ को विरुवा बजार नै यहाँको व्यापार व्यवसायको मुख्य केन्द्र हो । पूर्ण रूपमा आयातमा निर्भर यहाँको व्यापार व्यवसाय विरुवा बजार केन्द्रित छ । गाउँपालिकामा सञ्चालित उद्योग व्यवसायको विवरण अनुसार ३ वटा क्रसर उद्योग, ९ वटा काठ मिल, ७१ वटा खुद्रा पसल, १६ वटा बाख्रा पालन फर्म, २० वटा होटेल तथा रेष्टुरेन्ट, २ वटा परामर्श सेवा फर्म, २३ वटा कुटानी पिसानी मिल, ८ वटा मासु बिक्री पसल, १९ वटा निर्माण सामाग्री विक्रेता, ६ वटा माछा पालन फर्म, ३ वटा इलेक्ट्रिक तथा इलेक्ट्रोनिक पसल, ५ वटा तरकारी तथा फलफूल बिक्री पसल, ६ वटा कुखुरा पालन फर्म, ४ वटा मर्मत सेवा केन्द्र तथा २४ वटा अन्य उद्योग व्यवसाय रहेका छन् । विरुवा गाउँपालिकामा जम्मा २२१ वटा उद्योग

व्यवसायमा करिब ३०० जनाले रोजगारीको अवसर प्राप्त गरेको अनुमान गरिएको छ (विरुवा गाउँपालिका, रोजगार शाखा) ।

उद्योगको कमीको कारण गाउँपालिकामा उपलब्ध कच्चा पदार्थको पर्याप्त मात्रमा उपयोग हुन सकेको छैन । तसर्थ यहाँ दैनिक उपभोग्य सामग्री र अन्य आधारभूत मालसामान छिमेकी पालिकाबाट आयात गर्नु पर्ने अवस्था छ । गाउँपालिकामा रहेका केही उद्योगहरू जस्तै कुखुरा पालन, पशुपालन केन्द्रहरूबाट छिमेकी पालिकासम्म उत्पादनहरू निर्यात हुने गरेको छ । कृषिमा आधारित साना तथा मझौला उद्योगहरूको स्थापना र औपचारिक क्षेत्रको विस्तार मार्फत उपभोग्य वस्तु, निर्माण सामग्री, कृषि तथा पशु जन्य उद्योग, अचार बनाउने, मुढा बनाउने, गुडिया बनाउने, मैनबत्ती बनाउने जस्ता साना उद्योगहरूको विकास गरी थोरै पूँजी र सामान्य प्रविधिबाटै रोजगारीको विस्तार गरी आयात प्रतिस्थापन गर्न सकिने देखिन्छ ।

२.२.४ आम्दानी, रोजगारी र वित्तीय सेवा

प्रत्येक नागरिकलाई रोजगारीको प्रत्याभूति गर्न संविधानमा रोजगारीको हकलाई मौलिक हकको रूपमा उल्लेख गरिएको छ । यसको साथै सबै नागरिकले स्वदेश वा वैदेशिक रोजगारीको छनौट गर्न पाउने अधिकारको पनि संविधानमा सुनिश्चित गरिएको छ । देशको ५६ प्रतिशत घरधुरीले विप्रेषण प्राप्त गरिरहेको सन्दर्भमा यस क्षेत्रको प्रभावकारी व्यवस्थापनका लागि विगतका योजनाहरूले समेट्न नसकेको यथार्थ हो । वैदेशिक रोजगारीलाई सुरक्षित, व्यवस्थित एवं उपलब्धिमूलक बनाउन र वैदेशिक रोजगारबाट प्राप्त ज्ञान, सीप, पूँजी तथा अनुभवलाई उत्पादनमूलक क्षेत्रमा परिचालनका लागि प्रोत्साहन गर्न सुरक्षित वैदेशिक रोजगारीको सवाललाई गाउँपालिकाले आफ्नो योजनामा समेट्न आवश्यक रहेको छ ।

विरुवा गाउँपालिकाको कुल जनसङ्ख्या मध्ये ६५.८५ प्रतिशत आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्या रहेकोमा रोजगारयुक्त जनसङ्ख्याको ८ प्रतिशत जनसङ्ख्या बेरोजगार रहेको देखिन्छ । उपलब्ध तथ्याङ्क अनुसार गाउँपालिकाको ३.४ प्रतिशत जनसङ्ख्या वैदेशिक रोजगारीमा संलग्न रहेको छ । बैदेशिक रोजगार बाहेक १० प्रतिशतले व्यापार व्यवसाय पेशा अपनाएको देखिन्छ (राष्ट्रिय जनगणना २०७८) । आर्थिक रूपमा सक्रिय जनशक्तिलाई स्थानीय स्तरमा पर्याप्त रोजगारीको अवसर प्राप्त नहुँदा यस पालिकाबाट वैदेशिक रोजगारमा जाने प्रवृत्ति बढ्दो छ ।

विरुवा गाउँपालिकाभित्र रहेको बैङ्क र वित्तीय संस्थासम्बन्धी प्राप्त तथ्याङ्क अनुसार जम्मा २२ वटा वित्तीय संस्थाहरूले सेवा प्रदान गरिरहेको देखिन्छ र कूल घर परिवारको ८७.८३ प्रतिशत घर परिवारको कम्तीमा एक सदस्यको बैङ्क खाता रहेको देखिन्छ (राष्ट्रिय जनगणना २०७८) । विरुवा गाउँपालिका क्षेत्रभित्र रहेका वित्तीय संस्थाहरूको बारे विश्लेषण गर्दा अधिकतम वित्तीय संस्थाहरूले कृषि, व्यवसाय र लघु उद्यम विकासको क्षेत्रमा लगानी गरेको पाइन्छ भने अति जोखिममा परेका घरधुरीमा कम लगानी गरिरहेको देखिन्छ ।

२.२.५ सहकारी

विरुवा गाउँपालिकामा जम्मा २२ वटा सहकारीहरू सञ्चालित छन् । पालिकामा सेवा प्रदान गरिरहेका १९ वटा सहकारीहरू मध्ये १० वटा कृषि/पशुपालन सहकारी, ३ वटा ऋण तथा बचत सहकारी र ६ वटा बहुउद्देश्यीय सहकारी रहेका छन् । त्यसैगरी एभरेस्ट बैक, मुक्तिनाथ विकास बैंक र सूर्योदय लघु वित्त वित्तीय संस्थाले आफ्नो स्थानीय शाखा मार्फत विरुवाबासीलाई सेवा उपलब्ध गराइरहेका छन् । बैक खाताको तुलनामा सहकारीमा सदस्यता लिएका परिवार निकै कम अर्थात् ३५.४५ प्रतिशत परिवारको मात्र कम्तीमा एक सदस्यको सहकारीमा खाता रहेको देखिन्छ (विरुवा गाउँपालिकाको डिजिटल पार्श्वचित्र, २०७९) । ऋण प्रवाह, धितो मूल्याङ्कन जस्ता विषयहरूमा बैङ्कहरूको आफ्नै विविध प्रावधानवाट ग्रामिण वडावासीहरू ऋण सुविधाबाट लाभान्वित हुन सकिरहेका छैनन् र पालिकास्तरको धितोवाट आवश्यकता अनुसार बैङ्कबाट ऋण प्राप्त हुन सकिरहेको छैन । त्यसैगरी परियोजनामा आधारित ऋण र सामूहिक जमानीमा ऋण प्रदान गर्ने नीति पनि सहकारीहरूमा छैन । यसर्थ पर्याप्त पूँजीको अभाव एवं ऋण व्यवस्था हुन नसकेका कारणवाट पनि सीपयुक्त जनशक्तिहरूले उद्योग व्यवसाय स्थापना गर्न र पूँजी भएकाहरूले पनि व्यवसाय विस्तार गर्न सकिरहेका छैनन् । सहकारी संस्थाहरूमा सदस्यको हैसियतवाट तुलनात्मक रूपमा धितो बिना पनि ऋण सुविधा सहज भएपनि आवश्यकता अनुसार ऋण प्रदान गर्न सक्ने हैसियतको विकास हुन सकिरहेको छैन ।

२.३ सामाजिक विकासको अवस्था

२.३.१ स्वास्थ्य तथा पोषण

हाल गाउँपालिकाको स्वास्थ्य सेवालाई चुस्त दुरूस्त राख्न विरुवा गाउँपालिका क्षेत्रभित्र जम्मा १३ वटा स्वास्थ्य संस्था रहेका छन् । जसमध्ये २ आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्र, ६ वटा स्वास्थ्य चौकी, ३ वटा सामुदायिक स्वास्थ्य इकाईहरू, १ वटा ग्रामीण भिडियो एक्स-रे सेवा केन्द्र र १ वटा नागरिक आरोग्य केन्द्र रहेकाछन् । गाउँपालिकाको

८ वडामा जम्मा २ वटा बर्थिङ सेन्टर, १ वटा सुरक्षित गर्भपतन सेवा, ६ वटा ल्याब, १८ वटा गाउँघर क्लिनिक तथा १८ वटा खोप केन्द्रको व्यवस्था गरिएको छ भने ४६ जना स्वास्थ्य स्वयं

सेविका कार्यरत रहेका छन् (विरुवा गाउँपालिका, स्वास्थ्य शाखा)।

विरुवा गाउँपालिकामा मुख्य गरी झाडापखाला, निमोनिया, ग्यास्ट्रिक तथा उच्चा रक्तचाप जस्ता प्रमुख रोगको रूपमा देखिएकोछ । आधारभूत स्वास्थ्य सेवालाई चुस्त र दुरूस्त बनाउनको लागि शाखाबाट औषधी खरिद, रिक्त दरबन्दीमा कर्मचारी भर्ना, कर्मचारीहरूलाई तालिममा सहभागी, विभिन्न कार्यक्रमहरूको समीक्षा, स्वास्थ्य शिविर लगायत कार्यहरू गर्दै आइरहेको छ । गाउँबासीका लागि सुलभ स्वास्थ्य सेवाको उद्देश्य पुरा गर्न र आकस्मिक महामारीलाई समेत व्यवस्थापन गर्न स्वास्थ्य संस्थाहरू सुदृढीकरण, १० शैयाको अस्पताल सञ्चालन र स्वास्थ्यकर्मीहरूको प्रभावकारी परिचालनको लागि स्वास्थ्य नीति तयार गरी लागु गर्नुपर्ने देखिएको छ ।

२.३.२ शैक्षिक विकास

विरुवा गाउँपालिकामा ५ वर्ष माथिको जनसङ्ख्याको साक्षरता दर ८७.१२ प्रतिशत रहेकोमा सबैभन्दा बढी वडा नं. ७ को साक्षरता ९०.१७ प्रतिशत र सबैभन्दा कम वडा नं. ८ को ८१.६२ प्रतिशत रहेको छ । शिक्षाको तहगत अवस्था हेर्दा बालविकास र पूर्वप्राथमिक अध्ययन गरिरहेका बच्चाहरू ११.७८ प्रतिशत, आधारभूत तह अध्ययनरत/उत्तीर्ण गर्ने २४.३३ प्रतिशत, माध्यामिक तहमा अध्ययनरत/उत्तीर्ण गर्ने ३१.९३ प्रतिशत रहेको छ भने स्नातक तह अध्ययनरत/उत्तीर्ण ४.२८ प्रतिशत, प्राविधिक डिप्लोमा अध्ययन गर्ने २.८३ प्रतिशत, स्नातकोत्तर तह अध्ययनरत/उत्तीर्ण १.०८ र एम फिल वा सोभन्दा बढी अध्ययन गर्ने ०.०७ प्रतिशत रहेका छन् । ५ वर्ष माथिको जनसङ्ख्याको १२.८८ प्रतिशतको हाराहारीको जनसङ्ख्या निरक्षर र २३.८२ प्रतिशत साधारण लेखपढ गर्न जान्ने जनसङ्ख्या रहेको देखिन्छ । विरुवा

गाउँपालिकामा रहेका कुल ३६ शैक्षिक संस्था मध्ये सामुदायिक विद्यालय ३३, निजि विद्यालय २ र क्याम्पसको सङ्ख्या १ रहेको छ (विरुवा गाउँपालिकाको डिजिटल पार्श्वचित्र २०७९) ।

विरुवा गाउँपालिकाका सबै विद्यालयमा वाल क्लब गठन भई नियमित क्रियाकलाप हुने गरेको छ । पालिकामा हाल ३५ वटा वाल क्लब र २ वटा वाल सञ्जाल सञ्चालनमा छन् । पालिकामा सञ्चालित एक मात्र विरुवा

बहुमुखी क्याम्पसमा स्नातक तह सम्म पढाइ भइरहेको छ । माध्यामिक शिक्षा कक्षा (९-१२) सञ्चालित सामुदायिक विद्यालय ७ वटा रहेका छन् भने २ वटा विद्यालयहरू प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेको छ । विरुवा गाउँपालिकामा जम्मा ३९ जना प्राविधिक जनशक्ति उपलब्ध रहेकोमा ९ जना इलेक्ट्रिसियन, ६ जना आइटी विज्ञ रहेका छन् (विरुवा गाउँपालिकाको डिजिटल पार्श्वचित्र २०७९) ।

२.३.३ खानेपानी तथा सरसफाइ

गाउँपालिकाको ९२.१ प्रतिशत घरधुरीको खानेपानीको मुख्य स्रोत पाइपबाट वितरित पानी रहेको छ भने करिब ७४ प्रतिशत घरधुरीको पानीको स्रोत कम्पाउण्ड भित्रैको पाइपधारा छ । त्यस्तै, करिब ६ प्रतिशतले मूलको पानी उपभोग गरिरहेका छन् । २० घर धुरीले ढाकिएको इनार वा कुवा र ६० घरधुरीले नढाकिएको इनार वा कुवाको पानी खाइरहेका छन् (राष्ट्रिय जनगणना २०७८)।

विरुवा गाउँपालिकामा करिब ९७.५ प्रतिशत घरधुरीले शौचालय प्रयोग गर्ने गरेका छन् भने ३ प्रतिशत घरधुरीले अझै पनि शौचालय प्रयोग नगर्ने गरेको तथ्याङ्कले देखाउँछ । गाउँपालिकाभित्रका विभिन्न २ स्थानमा सार्वजनिक शौचालय सञ्चालनमा रहेको छ (राष्ट्रिय जनगणना २०७८) । विरुवा गाउँपालिकाले पालिका क्षेत्रको फोहोर मैला व्यवस्थापन गर्न व्यवस्थित स्थलको निर्माण गरेको छैन । गाउँपालिका क्षेत्रभित्र रहेका घरहरूबाट निस्कने ठोस फोहोर मैला ट्याक्टरमा सङ्कलन गर्ने योजना भएतापनि यो कार्य बजार क्षेत्रका वडाहरूमा मात्र सीमित हुने देखिन्छ । ग्रामीण वडाहरूको फोहोर मैला घरैमा जैविक भए मल बनाउने, प्लास्टिक र अजैविक भए जलाउने गरी घरैमा व्यवस्थापन गरिने गरेको छ ।

२.३.४ लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरण

गाउँपालिका शिक्षा र कृषिको उर्बरभूमिको रूपमा रहे पनि विगतमा केही सामाजिक असमानता तथा विभेदका कारण यस क्षेत्रका महिला, दलित, जनजाति, अल्पसङ्ख्यक वर्ग सामाजिक तथा आर्थिक रूपले पछाडि परेका छन्

। सबै वर्ग तथा समुदायको सामाजिक न्याय, समानता, मानवअधिकार सहित सर्वाङ्गिण विकास गर्ने लक्ष्य तथा उद्देश्यका साथ लैङ्गिक समानता तथा समावेशीकरणलाई पालिकास्तरीय योजनाले समेट्दै लैजानु पर्छ ।

गाउँपालिकामा महिला दलित जनप्रतिनिधिको उपस्थिति, महिलामैत्री कानुन, महिला शिक्षक दरबन्दी, महिला संजाल विकास एवं महिलाहरूद्वारा सहकारी संस्था सञ्चालन जस्ता पक्षहरू राम्रा छन् । त्यसैगरी विद्यालयमा महिला शिक्षिकाको व्यवस्था, सुत्केरी जाँच व्यवस्था र वृद्ध भत्ताको व्यवस्था गरिएको छ । गाउँपालिकामा ०—१४ वर्ष उमेर समूहका करिब १७.८ प्रतिशत बालबालिकाहरू रहेका छन् भने १५—२४ उमेर समुहका १९.२ प्रतिशत किशोर किशोरी रहेका छन् भने ७० वर्ष माथि उमेर समूहका करिब ७.३ प्रतिशत जनसङ्ख्या रहेको छ । त्यस्तै करिब ३.८ प्रतिशत व्यक्तिमा (६७९) कुनै न कुनै प्रकारको अपाङ्गता रहेको छ (विरुवा गाउँपालिकाको डिजिटल पार्श्वचित्र २०७९) ।

२.३.५ युवा, खेलकुद तथा कला

व्यक्तिको शारीरिक तन्दुरूस्ती, सामाजिक र मानसिक पक्षको सन्तुलित विकासका लागि खेलकुदले महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको हुन्छ । नागरिकलाई रोजगारको अवसर सिर्जना गर्न, खेल पर्यटनको माध्यमबाट दिगो विकासका शिक्षा, स्वास्थ्य, लैङ्गिक समानता तथा आर्थिक वृद्धि लगायतका लक्ष्यहरू हासिल गर्न गाउँपालिकास्तरमा खेलकुदको संस्थागत विकास एवम पूर्वाधार निर्माण गरी "सबैका लागि खेलकुद" अभियानलाई व्यवहारमा उतार्न जरूरी छ ।

यस गाउँपालिकाको कुल जनसङ्ख्याको करिब ५० प्रतिशत जनसङ्ख्या युवा जनसङ्ख्या रहेको छ । त्यस्तै आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्याको करिब ३.५ प्रतिशत जनसङ्ख्या रोजगारीका लागि विदेशिएको देखिन्छ (राष्ट्रिय जनगणना २०७८) । युवा क्लब गठन गरी पालिका स्तरीय सञ्जाल निर्माण भएको छ र हाल १८ वटा युवा क्लब तथा सञ्जालहरू सक्रियरूपमा क्रियाशील रहेका छन् । विरुवा गाउँपालिकामा सक्रिय रहेका करिब १२० जना व्यावसायिक खेलाडी मध्ये १० जना राष्ट्रिय/क्षेत्रीय स्तरका खेलाडीहरू हुन् (विरुवा गाउँपालिकाको डिजिटल पार्श्वचित्र २०७९) । यस गाउँपालिकामा बसोबास गर्ने विभिन्न जातजातिकाहरूको आफ्नै मौलिक संस्कृतिहरू छन् । पालिका क्षेत्रमा मुख्य गरेर दशैं, माघी, ल्होसार जस्ता पर्वहरू मनाउने

गरिन्छ । विशेष गरी मगर तथा गुरुङ समुदायले आफ्ना परम्परागत पर्वहरू मनाउने तथा मेला लगाउने गर्छन्।

सबै जातिहरूले आफ्नो संस्कृति अनुरूपका चाडपर्व निकै महत्त्व र उत्साहका साथ मनाउँदै आइरहेका छन् । विभिन्न जातजातिहरूको छुट्टै संस्कृतिहरू हुँदाहुँदै पनि एकअर्का प्रतिको धार्मिक तथा सांस्कृतिक सहिष्णुता यहाँको सुन्दर पक्ष हो ।

२.४ पूर्वाधार तथा शहरी विकासको अवस्था

२.४.१ बस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण

नेपालको संविधानले अव्यवस्थित बसोबासलाई योजनाबद्ध पूर्ण पूर्वाधार वातावरणमैत्री तथा नागरिकको सुरक्षित आवासको हकलाई प्रत्याभूति गरेको छ । ग्रामीण चरित्रको जनसङ्ख्यालाई भूगोलको आधारमा शहरी परिभाषित गरिए पनि कार्यपद्धति र चरित्रको आधारमा अधिकांश शहरी जनसङ्ख्या ग्रामीण चरित्रको नै छ । विरुवा गाउँपालिकाले भौगोलिक हिसाबले छरिएर रहेका तथा विपद् जोखिममा रहेका ग्रामीण घर परिवारलाई सुविधासम्पन्न वातावरणमैत्री आवासको व्यवस्थापन र बिपन्न तथा बजारी क्षेत्रमा अनधिकृत अव्यवस्थित रुपले बसोबास गरेका परिवारलाई उचित व्यवस्था गर्न यस क्षेत्रलाई प्राथमिकतामा राखी कार्य गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

घर धुरी सर्वेक्षण २०७९ को नतिजा अनुसार कुल ३६१६ घर धुरी मध्ये करिब १७ प्रतिशत घरधुरीको छाना पराल र खर/घाँसले छाएको, ७८ प्रतिशत घरधुरीमा जस्ताको छानो लगाइएको तथा ५ प्रतिशत घरधुरीको ढलानको रहेको देखिन्छ (विरुवा गाउँपालिकाको डिजिटल पार्श्वचित्र, २०७९)।

विरुवा गाउँपालिका भित्र जम्मा १८ वटा सरकारी कार्यालयहरू रहेका र ति कार्यालयहरूले आफ्नो सेवा दिइरहेकाछन् । सरकारी कार्यालयहरू मध्ये १५ वटा कार्यालयहरूको आफ्नै भवन रहेकोमा ३ वटा वडा

कार्यालय निर्माणको प्रक्रियामा रहेको छ । विरुवा गाउँपलिकामा विभिन्न जातजाती तथा संस्कार अनुसारको छुट्टा छुटै दाहसंस्कार स्थल तोकिएकोछ (विरुवा गाउँपालिकाको डिजिटल पार्श्वचित्र २०७९) ।

२.४.२ सडक, पुल तथा यातायात

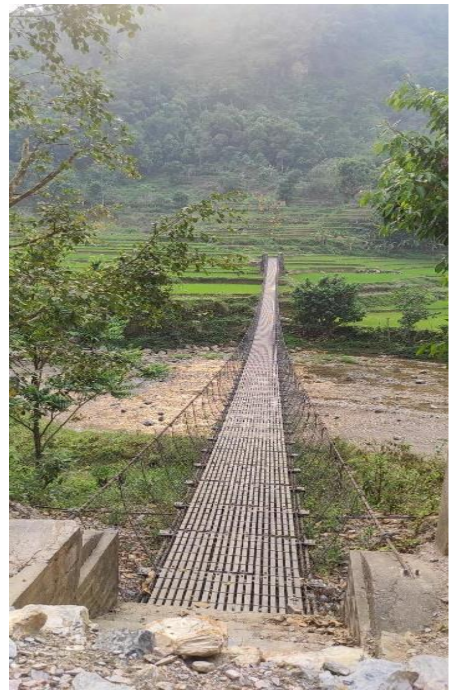

विरुवा गाउँपालिका गण्डकी प्रदेशको राजधानी पोखरा देखि २ घण्टाको दुरीमा रहेको छ । गण्डकी प्रदेशको राजधानी पोखरा देखि लुम्बिनी प्रदेशको सुनौलीसम्म जोड्ने सिद्धार्थ राजमार्गको पोखरा वालिङ खण्डको राङखोलाबाट करिव १७ कि.मी.को दुरीमा विरुवा गाउँपालिका पर्दछ।

विरुवा गाउँपालिका स्याङ्जा जिल्लाको सदरमुकाम पुतलीबजारबाट दक्षिण पूर्वमा अवस्थित रहेको छ । सडक यातायातको पहुँचका हिसाबले बिकट यो पालिका केन्द्रसम्म सडक कालो पत्रे गरिएको भएतापनि मर्मत सँभारका अभावमा सडकको स्थिति नाजुक हुनका साथै वर्षा याममा सवारी कष्टकर हुने गरेको छ । यस पालिकामा १७ कि.मि. सडक कालो पत्रे गरिएको छ भने ५१ कि.मि. सडक ग्राभेल गरिएको, ४१ कि.मि. सडक कच्ची रहेको तथा १० कि.मि. नयाँ ट्र्याक खोलिएको गरी कूल १६९ कि.मि. सडक विस्तार भएको देखिन्छ (विरुवा गाउँपालिका योजना तथा प्राविधिक शाखा)। विरुवा गाउँपालिकाको सडक तथा यातायात गुरुयोजना २०७८ मा उल्लेख भएको तथ्याङ्क अनुसार यस पालिकामा विस्तारित सडकलाई “क” वर्ग (४३.५३ कि.मि.), “ख” वर्ग (१०७.१४ कि.मि.) र “ग” वर्ग (१३८.८२ कि.मि.), विभाजन गरिएकोमा ३८.६६ कि.मि. जिल्ला स्तरीय सडकले यस पालिका भएर जाने उल्लेख छ ।

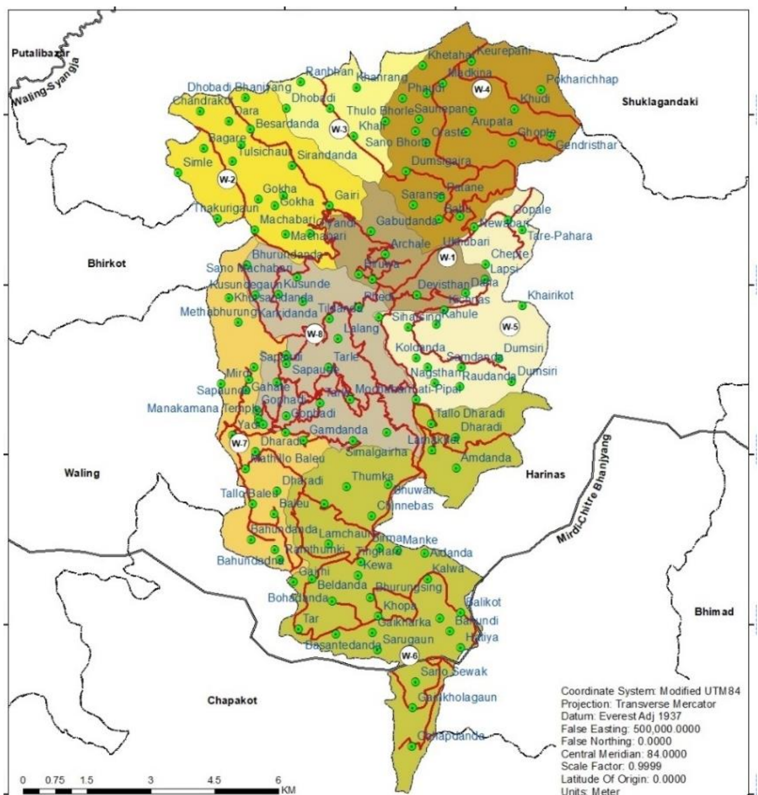

स्थानीय यातायातमा अटो, ट्याक्सी, जिप र सार्वजनिक बसहरू पर्दछन् । लामो दूरी र छोटो दूरी यात्री सवारी साधनहरू गाउँपालिकाबाट नियमित सञ्चालनमा रहेका छन् भने विरुवाबासीलाई राजधानी र देशको विभिन्न भागसँग जोड्दछ । बस पार्क निर्माणका जग्गा व्यवस्थापन भई आधारभूत पूर्वाधार तयार भएतापनि प्रयोगमा आउन नसक्दा यहाँ पार्किङको समस्या रहेको तथा जथाभाबी सवारी साधन पार्किङ हुने गरेको छ ।

२.४.३ विद्युत तथा वैकल्पिक ऊर्जा

विरुवा गाउँपालिकाको घरधुरीहरूमा उज्यालोको प्रमुख स्रोत नै विद्युत हो । घरधुरी सर्वेक्षण २०७९ को तथ्याङ्क अनुसार ९९ प्रतिशत घर परिवारको बिजुलीमा पहुँच रहेको देखिन्छ । यहाँका ३६१६ घर धुरी मध्ये १ प्रतिशत घर धुरी विद्युतको पहुँच बाहिर रहेकोमा पालिकाको करिब ४० प्रतिशत घरमा स्थानीय लघु विद्युतबाट विद्युत उपलब्ध भइरहेको छ । पालिकाका अधिकांश स्थानमा राष्ट्रिय प्रसारणको लाइन जडान भइसकेको भएतापनि स्थानीय लघु विद्युतलाई राष्ट्रिय प्रसारणमा समाहित गर्न नसक्दा स्थानीयवासी राष्ट्रिय प्रसारणको विद्युत उपभोग गर्नबाट वञ्चित हुन परेको छ

। यस पालिकामा एल.पी. ग्यास खाना पकाउने मुख्य ऊर्जाको स्रोतका रूपमा विकास हुँदै गइरहेको छ, यद्यपि करिब तीन-चौथाइ घर परिवारले दाउरालाई मुख्य इन्धनका रूपमा प्रयोग गरिरहेका छन् (विरुवा गाउँपालिकाको डिजिटल पार्श्वचित्र २०७९)।

२.४.४ सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि

नागरिकको संविधान प्रदत्त मौलिक हकको रूपमा रहेको सूचनाको हकको संरक्षण र सम्बर्धन गर्दै आमसञ्चारलाई स्वच्छ, सक्षम, निष्पक्ष, मर्यादित, जिम्मेवार र व्यावसायिक बनाउन आवश्यक व्यवस्था गर्ने राज्यको नीति हुने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ । विगत केही वर्षदेखि नेपालमा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको क्षेत्रमा विभिन्न नीतिगत प्रयासहरू भएका छन् बदलिंदो परिवेश तथा त्यसबाट सिर्जित चुनौती सामना गर्न तथा सिर्जित अवसरहरू

प्रभावकारी रूपले उपयोग गर्न तदनुरूपको नीतिगत, कानुनी, संस्थागत व्यवस्था तथा रणनैतिक उपायहरू अवलम्वन गर्नुपर्ने आवश्यकता महशुस गरी एकिकृत सूचना तथा सञ्चार प्रविधि नीति २०७२ तर्जुमा गरिएको छ । प्रविधिको व्यापक प्रयोगबाट कानुनको शासन, भ्रष्टाचारमूक्त र चुस्त प्रशासन, विकेन्द्रिकरण, आर्थिक अनुशासन तथा सार्वजनिक सेवा प्रवाह र स्रोतको कुशल व्यवस्थापन जस्ता असल शासनका आधारभूत मान्यतालाई आत्मसात गरी सर्वसाधारणले पाउनु पर्ने सेवा छिटो, छरितो तथा कम खर्चिलो ढङ्गबाट प्रदान गर्न सकिन्छ ।

विरुवा गाउँपालिका क्षेत्रमा सबै वडामा मोबाइल सेवाको सुविधा पुगेता पनि इन्टरनेटको सेवा पहूँच भने १२ प्रतिशत मात्रै छ । करिब ८५ प्रतिशत परिवार इन्टरनेट सेवाको पहूँच बाहिर रहेका छन् । एफ. एम. रेडियो, टेलिभिजन लगायत अनलाईन सञ्चार माध्यमहरू स्थानीय रूपमा सञ्चालित छैनन् । विरुवा गाउँपालिकामा नेपाल टेलिकमको सञ्चार क्षेत्रमा कमजोर कभरेज छ । नेपाल टेलिकम बाहेक एन सेलले पनि दूरसञ्चारका सेवाहरू प्रदान गरिरहेको छ (विरुवा गाउँपालिकाको डिजिटल पार्श्वचित्र २०७९) ।

२.५ वन, वातावरण तथा विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापनको अवस्था

२.५.१ वन तथा जैविक विविधता

वन क्षेत्र जैविक विविधिताको भण्डार मात्र होइन कृषि, ऊर्जा, जल तथा औद्योगिक कच्चा पदार्थको स्रोत हुनुको साथै प्रमुख पर्यटकीय गन्तब्य र बहुसङ्ख्यक जनताको जीविकाको प्रमुख आधार पनि हो । वनबाट हाम्रो करिब ७० प्रतिशत इन्धन झन्डै ४० प्रतिशत पशु आहारा र अन्य वातावरणीय सेवा प्राप्त हुँदै आएको छ । वन क्षेत्रमा नेपालको आर्थिक समुन्नति गर्न सक्ने प्रचुर सम्भावना रहेको छ । नेपालमा जडीबुटी लगायत विभिन्न

वन पैदावारको बिक्रिबाट मात्र वर्षेनी करिब दुई अरब भन्दा बढी राजस्व सङ्कलन हुने गरेको छ (राष्ट्रिय योजना आयोग २०१९) । नेपालको संविधानमा वातावरणीय सन्तुलन र स्वच्छताकोलागि वन क्षेत्र

तथा जैविक विविधताको सरक्षण गर्न राज्यले प्राथमिकता दिने कुरा उल्लेख गरिएको छ । वन, वातावरण र जैविक विविधताको दृष्टिकोणले विरुवा गाउँपालिका एक महत्त्वपुर्ण स्थान मानिन्छ ।

समुद्र सतहबाट ४६०-१६१९ मि. उचाइमा अवस्थित विरुवा गाउँपालिकामा उष्ण हावापानी देखि समशीतोष्ण हावापानी पाइन्छ । पहाडी भूभागको विस्तारित भूगोल, बाक्लो उष्ण देखि समशीतोष्ण वन क्षेत्र, पर्याप्त नदी नाला तथा प्रशस्त मात्रामा छरिएर रहेका सिमसार क्षेत्रका कारण विरुवा गाउँपालिका जैविक विविधताका दृष्टिकोणले धनी रहेको देखिन्छ (विरुवा गाउँपालिकाको डिजिटल पार्श्वचित्र, २०७९)।

विरुवा गाउँपालिकाको कूल क्षेत्रफलको २३ प्रतिशत जग्गा वन/जङ्गलले ओगटेकोछ । विरुवा गाउँपालिकामा विभिन्न वडामा २२ वटा वन/जङ्गल दर्ता भएका छन् । यस पालिकामा १ वटा कवुलियती वन र सामुदायिक वन २१ वटा रहेका छन् । विरुवा गाउँपालिकाको वन/जङ्गलमा विभिन्न प्रकारका जनावर र चराचुरुंगीहरू पाइन्छन् । जसले जैविक विविधतालाई संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्न पालिकाले विभिन्न कार्यक्रमको योजना बनाउने गरेको छ (विरुवा गाउँपालिकाको डिजिटल पार्श्वचित्र, २०७९)।

२.५.२ भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन

विरुवा गाउँपालिकामा ३३.९८६ हेक्टर (०.३५%) जमिन नदि तथा पोखरी क्षेत्र रहेको देखिन्छ भने दुगुना भन्दा बढी अर्थात् ७४.९८५ हेक्टर (०.७८%) जमिन बगर क्षेत्र रहेको छ । जोखिम क्षेत्र (बाढी, पहिरो, नदी कट्टान, सुख्खा) ले ७७०.२१० हेक्टर (८.०४%) क्षेत्र ओगटेकोछ । बुट्यान/झाडीले २६०.६१६ हेक्टर (२.७२%) क्षेत्र ओगटेको छ भने वन/जङ्गलले २२०३.८९९ हेक्टर (२३.०१%) क्षेत्र ओगटेको छ, त्यसै गरी कृषि क्षेत्रले ६२३५.४९२ हेक्टर (६५.०९%) क्षेत्र ओगटेकोछ । गाउँपालिकामा सबैभन्दा बढी क्षेत्र कृषियोग्य जमिनले ओगटेको छ (नापी विभाग तथा गुगल डाटावेस, २०७९) ।

तालिका ३ः विरुवा गाउँपालिकाको भू-उपयोग स्थिति

क्र.सं.	भू-उपयोगको प्रकार	क्षेत्रफल (हेक्टर)	प्रतिशत
१	झाडी	२६०.६१६	२.७२%
२	खेती योग्य जमिन	६२३५.४९२	६५.०९%
३	वन/जङ्गल	२२०३.८९९	२३.०१%
४	चट्टान/भीर	७७०.२१०	८.०४%
५	बगर क्षेत्र	७४.९८५	०.७८%
६	पानीले ढाकेको क्षेत्र	३३.९८६	०.३५%

स्रोतः नापी विभाग तथा गुगल डाटावेस, २०७९

विरुवा गाउँपालिकामा वरडाँडा पोखरी, निल पोखरी, रानी गैरा पोखरी, दहपोखरी, गजेपोखरी, रह खोला, लेवा पोखरी, भुवानी गैरा पोखरी, पोखरी डाँडा, भाष्टी पोखरी लगायत दर्जन बढी पोखरी र १५० बढी पिउने पानीको स्रोत रहेका छन् (विरुवा गाउँपालिकाको पार्श्वचित्र, २०७५) । तिनीहरूले गाउँपालिकाको लागि पानी

जलाधारको रूपमा काम गर्दछन् । विरुवा गाउँपालिका दर्जन बढी स्थानीय खोला तथा पोखरी र मूलहरू नै यहाँको प्रमुख जलस्रोतको आधार हो ।

२.५.३ वातावरण व्यवस्थापन तथा जलवायु परिवर्तन अनुकूलन

विरुवा गाउँपालिकामा हरित पूर्वाधार विकासका ठूला आयोजनाहरू नभएता पनि वैकल्पिक उर्जा क्षेत्रमा नीतिगत रूपमा प्रर्वद्धन गर्ने, सौर्य उर्जालाई बढावा दिने, खाना पकाउने स्रोतको उपभोगमा दाउराको प्रयोग कम गर्दै जाने, दुर्गम वडाहरूमा वायो ग्याँस निर्माणमा अनुदान उपलब्ध गराउने लगायतका कार्यक्रमहरू भैरहेको अवस्था छ । गाउँपालिकाले स्वच्छ तथा सफा वातावरणको निर्माण गर्न तथा जलवायु परिवर्तनको प्रभाव न्यूनीकरण र अनुकूलनकालागि अघि सारेका नीतिगत प्रयास सकारात्मक छन् । गाउँपालिकामा जलवायु परिवर्तनबाट भौतिक, आर्थिक तथा समाजिक संरचनाहरूमा पर्नसक्ने प्रभाव न्यून गर्न तथा आर्थिक विकास तथा रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्न सकिन्छ ।

अझैपनि ग्रामीण वडाहरूमा खाना पकाउनकालागि दाउराको प्रचलन यथावतै छ । यो सङ्ख्या गाउँपालिकाका ७५ प्रतिशत घरधुरी भन्दा बढी छ । त्यसै गरी वन पैदावारमा आधारित उद्योग धन्दाले पनि दिनानुदिन बढेकै छन् । विकास निर्माणका कार्यहरू वातावरण पक्षलाई कम महत्त्व दिने एउटा संस्कृतिनै बनेको छ । जलवायु परिवर्तनले मौसमी पात्रोमा परिवर्तन आएको छ । बालीनालीमा नयाँ किरा तथा रोगहरू उत्पन्न हुने गरेको छ । व्यवस्थित ल्याण्डफिल साइड निर्माण सम्पन्न नहुँदा फोहरमैला व्यवस्थापनमा कठिर्नाइ उत्पन्न भएकोछ । पानीका स्रोत सुक्दै गएका छन् भने विभिन्न किसिमको रोग लाग्नु, कुपोषण, तनाव, विद्यार्थी विरामी भई पठन पाठनमा समस्या र खेती फसलमा कमी आएको छ । वातावरणको प्रभावहरू क्रमसः स्वास्थ्य, शिक्षा र पोषणमा समेत देखिन थालेका छन् ।

जलवायु परिर्वतनका असरहरूलाई न्यूनिकरण गर्न वा अनुकूलन गर्न ज्ञान, सीप र संयन्त्र विकासमा त्यति ध्यान पुग्न सकेको देखिदैन । अव्यवस्थित भू—उपयोग तथा अनियन्त्रित भौतिक पूर्वाधार निर्माणका कारणले वातावरणीय सन्तुलनमा नकारात्मक असर परेको छ । गाउँपालिका क्षेत्रमा जम्मा हुने प्लाष्टिकजन्य फोहरमैला एवं स्वास्थ्य संस्थाबाट निस्किने फोहरहरूले समेत वातावरणमा प्रतिकूल असर पारेको छ । यसक्षेत्रको खानेपानी, सिंचाई, र विभिन्न उचाईमा रहेका कृषि, पशुपालन, पूर्वाधारका योजनामा आगामी दिनमा जलवायु परिवर्तनको प्रभावबाट हुने जोखिमलाई कसरी न्यूनीकरण गर्ने वा अनुकूलनका प्रयासको थालनी गर्ने भन्ने विषय

गम्भीर रूपमा देखिन थालेकोछ । तीव्र पूर्वाधार विकासबाट वन, र उर्वर भूमि माथि बढ्दै गएको चाप र जलवायु परिर्वतनबाट सृजित भएका र भविष्यमा हुन सक्ने दुश्प्रभावलाई कसरी न्यूनीकरण वा अनुकूलन गर्ने भन्ने विषय गाउँपालिकाको सामु एक प्रश्नको रूपमा देखिएकोछ ।

कृषि क्षेत्रमा अत्यधिक रसायनिक औषधिको प्रयोगमा न्यूनिकरण हुन नसकेका कारण जल तथा जमिनमा प्रदुषण बढ्दो रूपमा रहेकोछ । गाउँपालिकाका सवै वडाहरूबाट फोहरमैला सङ्कलन गर्न सकिएको छैन । बजार क्षेत्रमा यातायात बढ्दो चापको कारण धूलो धुँवाले प्रदुषण बढेको देखिन्छ । साथै ग्रामीण क्षेत्रमा अव्यवस्थित रूपमा बाटो खन्ने कारण धूलोको समस्याका साथै भूक्षयको समेत समस्या विद्यमान देखिन्छ ।

२.५.४ महामारी तथा विपद् व्यवस्थापन

विरुवा गाउँपालिकाको खोला तटीय क्षेत्रमा कटान भएकाले कृषि तथा वस्ती क्षेत्र जोखिममा रहेका छन् । खोलानालाले वर्षेनी बाटो परिवर्तन गर्ने गरेका कारण किनारमा रहेका कृषि क्षेत्र बगरमा परिणत हुने गरेका छन् । यदाकदा वनजंगल वरपरका क्षेत्रमा आगलागीको जोखिम समेत रहेको छ भने वनजंगल वरपरका क्षेत्रमा बाँदर लगायतका वन्यजन्तुका कारण वालिनाली तथा धनजनमा क्षती हुने गरेको देखिन्छ । चट्याङ्गका कारण समेत यदाकदा धनजनको क्षति हुने गरेको छ ।

विपद् जोखिम तथा सम्भाव्य क्षेत्रहरूको नक्साङ्कन भई सो अनुसारको भू—उपयोग पद्धति अवलम्बन गर्ने नीति कार्यान्वयन भएको छैन । विपद्को त्रासले स्थानीयहरू घररवस्ती छाडी अन्यत्र बसाइँसराइ सर्ने सम्मको अवस्था सिर्जना भएकोछ । विपद्को जोखिमले जग्गा र जमिन बिक्री गर्ने वा भू—उपयोग परिर्वतन गर्ने प्रवृति रोक्न सकिएको छैन । पालिका स्तरमा वैज्ञानिक भू—उपयोग प्रणाली स्थापना तथा विपद् न्यूनीकरण गर्न नयाँ प्रविधिको प्रयोग भएका देखिएको छैन ।

विरुवा गाउँपालिकामा करिब २४५ घर विभिन्न प्रकोपको जोखिममा छन् । पालिकाका संवेदनशील क्षेत्रहरू विशेष गरी पहिरो र नदी कटानका कारण जोखिममा छन् भने भूकम्प र डढेलो यहाँका थप चुनौतीहरू हुन् ।

विरुवा गाउँपालिकामा विगत ५ वर्षमा ८ जना व्यक्तिले विभिन्न प्रकारको प्रकोपको कारण आफ्नो जीवन गुमाएकाछन् (विरुवा गाउँपालिकाको वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन शाखा)।

विरुवा गाउँपालिकामा बर्षातको समयमा स्थानीय खोलामा बाढी आउने गर्छ । त्यस्तै बाढी, पहिरो र सर्पदंशको जोखिम विशेष गरी वर्षा याममा (असार, साउन, भदौ) हुने गर्दछ र आगो र महामारीको जस्ता जोखिमहरू खडेरीको (चैत्र, वैशाख) मौसममा हुने गर्दछ । सडक, शैक्षिक संस्था र पुलहरू प्रायः विरुवा गाउँपालिकामा विभिन्न प्रकोपबाट प्रभावित छन् । सडक पूर्वाधारमा सबै भन्दा क्षति हुने गरेको छ । यस गाउँपालिकामा विपद् का कारण मात्र वार्षिक १० करोड नोक्सान हुने अनुमान छ ।

यस गाउँपालिकाको वडा नं. ३ मा जमिन चिरा परेकोले सो क्षेत्रको वस्ति स्थानान्तर गरी विपद् प्रतिकार्यका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नुपर्ने देखिन्छ । विरुवा गाउँपालिकाले उद्धार राहत र प्रतिकार्यका लागि विभिन्न वडामा बिभिन्न व्यक्तिलाई प्रशिक्षण दिएकोछ । उनीहरूले प्राथमिक उपचार, खोज र पुनः वितरण, राहत वितरण र प्रतिकार्यमा फरक किसिमको कार्य गरिरहेको देखिन्छ । विरुवा गाउँपालिकामा आपतकालीन प्रतिकार्य र वितरणका लागि तयारी गरेको देखिन्छ । यस पालिकामा आफ्नै आपतकालीन कोष विनियोजन गरिएकोछ ।

२.६ सुशासन तथा संस्थागत व्यवस्था

२.६.१ स्थानीय नीति, ऐन तथा सुशासन

शासन प्रणालीलाई जनमुखी, सक्षम, सुदृढ, सेवामूलक र उत्तरदायी बनाउनु नयाँ लोकतान्त्रिक गणतन्त्रको आवश्यकता हो । यसकालागि शासन प्रणालीमा सबै क्षेत्र, वर्ग, समदुाय र सरोकारवालाको पहुँच र सहभागितालाई सुनिश्चित गर्न आवश्यक छ । संघीय प्रणालीमा आधारित लोकतान्त्रिक शासन व्यवस्थालाई व्यवहारमा कार्यान्वयन गर्दै जनविश्वास अभिवृद्धि गर्नु सुशासनको मुल मर्म हो । संविधानले सार्वजनिक प्रशासनलाई स्वच्छ, सक्षम, निष्पक्ष, भ्रष्टाचारमुक्त, पारदर्शी, जनउत्तरदायी र सहभागितामूलक बनाउँदै राज्यबाट प्राप्त हुने सेवा सुविधामा जनताको समान र सहज पहुँच सुनिश्चित गर्ने व्यवस्था गरेको छ ।

सुशासनकालागि संघीय तथा प्रादेशिक संवैधानिक निकाय तथा आयोगसँगको सम्पर्क र समन्वय, अभिलेख व्यवस्थापन र कार्यान्वयन, गाउँपालिकामा सार्वजनिक सेवा वितरणको न्युनतम मापदण्ड निर्धारण र सेवाग्राही सन्तुष्टी सर्वेक्षण तथा सेवा प्रवाहको अनुगमनको पनि व्यवस्था गर्न आवश्यक रहेको छ । यसै

सन्दर्भमा विरुवा गाउँपालिकामा बन्न लागेको यस आवधिक विकास योजनाले सेवा प्रदायक निकाय तथा समग्रमा सार्वजनिक शासन प्रक्रियामा सुशासनको संस्थागत विकासमा समेत महत्त्वपूर्ण हुनेछ।

सेवा प्रवाहमा सूचना प्रविधिको प्रयोग बढाउदै लगिएको छ । उपभोक्ता समितिबाट सञ्चालन हुने योजनाको लागि योजना सफ्टयोयर सञ्चालनमा छ । सुशासनका लागि भएका प्रयासहरूमा नागरिक वडा पत्र, सूचना पाटी, गुनासो पेटिका, सि.सि. क्यामेरा जडान लगायत रहेका छन् । प्राविधिक र अप्राविधिक सबै कर्मचारीहरूलाई क्षमता विकास तालिम र अध्ययन अवलोकन भ्रमणको व्यवस्था गरिएको छ । सबै सूचनाहरू गाउँपालिकाको वेवसाईटमा प्रकाशन गरिन्छ । २०८० बैसाखसम्म पालिकाद्वारा स्विकृत नीति तथा कानुनको सङ्ख्या ७४ पुगेको छ । गाउँपालिकाको सेवा प्रवाह तथा विकासलाई सशक्त रूपमा सञ्चालन तथा अनुगमन गर्न विरुवा गाउँपालिका पालिकामा जम्मा ९ वटा विभिन्न विषयगत समितिहरू रहेका छन्।

२.६.२ सङ्गठनात्मक विकास

कुनैपनि सङ्गठनको सेवा प्रवाहको स्तर त्यस सङ्गठनमा कार्यरत कर्मचारीहरूको कार्यक्षमता, उत्प्रेरणाको स्तर एवं त्यस सङ्गठनमा उपलब्ध कार्य वातावरणमा निर्भर रहन्छ । यसर्थ जनशक्तिलाई तदर्थरूपमा प्रयोग गरिने हिजोको परम्पराविरुद्ध प्रणालीगत रूपमा सञ्चालन गर्न सकेमा मात्र अपेक्षित उपलब्धि हासिल गर्न सकिन्छ ।

संविधानको धारा ५७ को उपधारा ९४०, धारा २१४ को उपधारा ९२०, धारा २२१ को उपधारा ९२० र धारा २२६ को उपधारा ९१० सँग सम्बन्धित अनुसूची–८ बमोजिम स्थानीय तहको अधिकार देहाय अनुसार हुने व्यवस्था गरिएको छ ।

गाउँ सभा विरुवा गाउँपालिकाको सर्वोच्च निकायको रूपमा रहेको छ जसप्रति गाउँ कार्यपालिका उत्तरदायी हुने गर्दछ । गाउँसभा अन्तर्गत लेखा समिति, विधायन समिति तथा सुशासन समितिको व्यवस्था गरिएको छ । यसैगरी गाउँ कार्यपालिकाको प्रमुख कार्यक्षेत्र अन्तर्गत गाउँपालिकाको विकास, पूर्वाधार विकास र वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन जस्ता कार्यहरू रहेका छन् ।

गाउँपालिका कार्यपालिकाको प्रमुखको रूपमा अध्यक्ष र उपप्रमुखको रूपमा उपाध्यक्ष (निर्वाचित पदाधिकारी) रहने व्यवस्था गरिएको छ । यसैगरी उपाध्यक्षले न्यायिक समितिको नेतृत्व गर्ने व्यवस्था रहि आएको छ । कार्यपालिकाको प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको रूपमा नेपाल सरकारको निजामती सेवाको प्रशासन सेवा, सामान्य प्रशासन समूह अन्तर्गतको राजपत्राङ्कित तृतीय श्रेणीको अधिकृतलाई नेपाल सरकारले खटाउने व्यवस्था गरिएको छ । प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत अध्यक्ष प्रति उत्तरदायी रहने व्यवस्था छ भने निजले गाउँसभाको सचिवको हैसियतले समेत कार्य गर्ने भएकाले निज गाउँ सभा प्रति समेत उत्तरदायी हुनुपर्ने व्यवस्था रहेको छ । प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको प्रत्यक्ष मातहतमा रहने गरी गाउँ कार्यपालिकामा ७ वटा शाखाहरू र आन्तरिक लेखा परीक्षण एकाइको संस्थागत व्यवस्था गरिएको छ भने ८ वटा वडा कार्यालय सञ्चालनमा छन् ।

विरुवा गाउँपालिकाको विद्यमान कर्मचारी दरबन्दी विवरण अनुसार प्राविधिक र अप्राविधिक दुवै प्रकृतिका कर्मचारीहरूको दरबन्दी यस कार्यालयमा रहेका छन् । विरुवा गाउँपालिकामा दैनिक प्रशासनिक कार्य र योजना व्यवस्थापनका लागि ७६ जना कर्मचारी कार्यरत रहेको देखिन्छ (विरुवा गाउँपालिकाको प्रशासन शाखा) ।

२.६.३ स्रोत परिचालन

विरुवा गाउँपालिकाको समग्र स्रोत परिचालन, व्यवस्थापन एवम् काम कारवाहीमा कार्यकुशलता र प्रभावकारिता अभिवृद्धि गर्ने प्रयोजनका लागि नेपाल सरकार एवम् विकास साझेदारबाट स्थानीय तहलाई प्राप्त हुने सबै प्रकारका अनुदान, स्थानीय निकायको आन्तरिक आय, राजस्व बाँडफाँटबाट प्राप्त हुने रकम लगायत पालिकाको कोषमा प्राप्त हुने सबै प्रकारका स्रोत तथा स्थानीय स्रोत साधनलाई एकीकृत र समन्वित गरी गरिब, महिला, बालबालिका तथा सामाजिक, आर्थिक दृष्टिकोणबाट पिछडिएका वर्ग र समुदाय एवम् क्षेत्रको समेत पहुँच र स्वामित्व रहने गरी सन्तुलित तवरबाट स्थानीय सेवा प्रवाह एवम् विकास निर्माण कार्य र शासन प्रक्रिया जनमुखी, जवाफदेही, मितव्ययी, पारदर्शी, उत्तरदायी, समावेशी, समतामूलक, सहभागितामूलक, दिगो र गुणस्तरयुक्त गराउँदै स्थानीयस्तरबाट नै गरिबी न्यूनीकरण र दिगो विकासको अवधारणालाई संस्थागत गर्ने कार्यमा सहयोग पुर्‍याउन स्रोत परिचालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि तर्जुमा गरी सोहि वमोजिम स्रोत परिचालन तथा व्यवस्थापन गर्नु पर्ने हुन्छ । विरुवा गाउँपालिकाले हाल सम्म पनि स्रोत परिचालन तथा व्यवस्थापन कार्यविधि तर्जुमा नगरेकोले सम्वन्धित मन्त्रालय तथा स्रोत प्रदायक निकायको कानुन, ऐन, निर्देशिका तथा कार्यविधिका आधारमा स्रोत परिचालन गर्ने गरेको छ ।

सङ्घीय मामिला तथा सामान्य प्रशासन मन्त्रालय अन्तर्गत स्रोत परिचालन समन्वय शाखाले सबै ७५३ पालिकाहरूलाई स्थानीय तहको राजश्व परिचालन सम्बन्धी नीतिगत अध्ययन अनुसन्धान तथा विश्लेषण, आन्तरिक स्रोत साधनको पहिचान र परिचालनमा सहजिकरण तथा समन्वय, राजस्वको आधार विस्तारमा प्रोत्साहन र प्रवर्द्धन, राजस्व सूचना तथा तथ्याङ्क आदान प्रदान प्रणाली विकास, अनुसन्धान र प्रकाशन, स्थानीय आर्थिक विकास

सम्वन्धी कार्यमा सहजिकरण, राजश्व परिचालन क्षमता लेखाजोखा र सुधार, राजश्व परिचालनमा स्थानीय तहमा उत्कृष्ट देखिएका कार्यको अन्य स्थानीय तहसँग अनुभव आदान प्रदान, स्थानीय तहको राजश्व परिचालनमा भएका विवाद समाधानकालागि समन्वय, स्थानीय राजस्वको मुल्याङ्कन, स्थानीय तहको प्राकृतिक स्रोत साधन सम्बन्धी कर तथा राजस्व व्यवस्थापनमा सहयोग र समन्वय तथा स्थानीय तहको वार्षिक आयव्ययको अभिलेख र वार्षिक प्रतिवेदन प्रकाशन सम्बन्धी कार्य गरिरहेको छ र सोहि शाखाको समन्वय तथा सहजिकरणमा विरुवा गाउँपालिकापलिकाको स्रोत परिचालन तथा व्यवस्थापन हुने गरेको छ ।

२.६.४ योजना व्यवस्थापन

पन्ध्रौं योजनाको राष्ट्रिय लक्ष्य हासिल गर्न गण्डकी प्रदेश सरकारले प्रथम पञ्चवर्षीय आवधिक योजनाको तर्जुमा गरेको छ । योजनाबद्ध विकासकालागि तथ्यगत अध्ययन, अनुसन्धान र विश्लेषण गर्दै विषयगत समस्या, चुनौती र अवसरहरूको पहिचान गर्ने र त्यसका आधारमा विषय केन्द्रित रणनीति र व्यवहारिक कार्यनीतिसहितको योजना आवश्यक पर्दछ । त्यसैले यस गाउँपालिकाले पनि पन्ध्रौं योजना तथा गण्डकी प्रदेशको प्रथम पञ्चवर्षीय योजनाका आधारमा ती योजनाका लक्ष्य तथा उद्देश्यहरू प्राप्ती हुने गरी आफ्नो पहिलो पञ्चवर्षीय योजना तयार पारेको छ । योजनाहरूलाई तथ्य र प्रमाणमा आधारित र नतिजामुखी बनाउन हरेक आयोजनाको नतिजा खाका विकास गर्ने र पालिकाले कार्यान्वयन गरेको योजनाको नियमित रूपमा मूल्याङ्कन गरी उपलब्धि सार्वजनिक गर्ने व्यवस्थाको विकास गर्न पनि आवश्यक भएको छ ।

राज्य पुनर्संरचना मार्फत विरुवा गाउँपालिकापलिकाको स्थापना भएसँगै यस गाउँपालिकाले प्रचलित कानुन तथा ऐन वमोजिम योजना व्यस्थापन गरी योजनाबद्ध विकासको सुरुआत गरेको छ । उपाध्यक्षको संयोजकत्वमा रहेको बजेट तथा कार्यक्रम तर्जुमा समितिको सिफारिसमा गाउँ सभाद्वारा वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम अनुमोदन गरी वार्षिक योजना तर्जुमा तथा बजेट विनियोजन गर्ने नियमित परम्परा रहेको छ भने निर्माणाधीन आवधिक योजनाले योजनाबद्ध विकासमा थप योगदान हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

परिच्छेद ३: सोच तथा विकासको अवधारणा

३.१ पृष्ठभूमि

नेपालमा योजनावद्ध विकासको शुरूवात वि.सं.२०१३ सालदेखि भएको हो । विगतमा केन्द्रिय योजना मात्र बन्ने गरेकोमा संघीय शासन व्यवस्थाको सुरूवात पछि प्रदेश र स्थानीय सरकारहरूले पनि आवधिक योजना तर्जुमा गर्ने गरेका छन् । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ को परिच्छेद ६ को दफा २४ मा स्थानीय तहले स्थानीय स्तरको विकासकालागि दीर्घकालीन, मध्यमकालीन, रणनीतिगत, आवधिक, वार्षिक, विषय क्षेत्रगत, विकास योजना बनाई लागू गर्नुपर्ने व्यवस्था गरेको छ । संघीय संविधानको क्रियाशीलता, राज्यको पुनसंरचना र तीनै तहको निर्वाचन पश्चात तत्कालीन स्थानीय निकायहरू स्थानीय तहको सरकारको रूपमा क्रियाशील भएका छन् । संविधानतः तीनै तहका सरकारहरू एकल अधिकार क्षेत्रको हकमा स्वायत्त रूपमा बिधायिकी, कार्यकारी र न्यायिक अधिकारको प्रयोग गर्न स्वतन्त्र छन भने साझा अधिकार क्षेत्रको हकमा सहअस्तित्व, समन्वय र सहकार्यको अवधारणा अनुसार क्रियाशील हुनु पर्ने संवैधानिक व्यवस्था रहेको छ । संविधानद्वारा प्रदत्त एकल तथा साझा अधिकारक्षेत्रलाई व्यवस्थित गर्ने उद्देश्यका साथ कार्यान्वयनमा आएको स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४, अन्तरसरकारी बित्त हस्तान्तरण ऐन २०७४ र राष्ट्रिय प्राकृतिक स्रोत तथा बित्त आयोग ऐन २०७४ जस्ता कानुनहरूले एकातिर स्थानीय सरकारको जिम्मेवारी तथा कार्यप्रणालीलाई थप स्पष्ट बनाएको छ भने अर्कातिर गाउँपालिका तथा नगरपालिकाहरूलाई स्थानीयस्तरको विकासका लागि आफ्नो एकल अधिकार क्षेत्र भित्रका विषयमा आवधिक, वार्षिक, रणनीतिक वा विषय क्षेत्रका लागि मध्यकालीन तथा दीर्घकालीन विकास योजना बनाई लागु गर्न निर्देशित गरेको छ ।

योजनाबद्ध विकास सन्तुलित, दिगो र समन्यायिक विकासको आधार हो । आवधिक योजनाले विकास प्रयासहरूलाई निर्दिष्ट दिशा प्रदान गर्ने व्यवस्थित रूपरेखा तयार गर्न मार्ग प्रशस्त गर्नेछ । विरुवा गाउँपालिकाको आवधिक योजनाले स्थानीय जनता र स्थानीयस्तरको आर्थिक, सामाजिक, भौगोलिक परिवेश बीचमा अन्तरसम्बन्ध कायम गरी नागरिकको आर्थिक सामाजिक सुविधा र समृद्धिलाई प्रवर्द्धन गर्न सहायता गर्ने छ । यो योजना विकास र समृद्धिको रूपरेखा मात्र नभएर गाउँपालिका क्षेत्रको सुन्दरता, प्रकृतिको संरक्षण तथा मानव र प्रकृति बीचको तालमेलको रूपरेखा पनि हुनेछ । राष्ट्रिय एवं प्रादेशिक विकास लक्ष्य हासिल गर्न तथा गाउँपालिका विकासका सरोकारवालाहरूको साझा प्रतिबद्धता र दायित्व सिर्जना गर्न आवधिक योजना महत्त्वपूर्ण हुनेछ ।

योजना तयार गर्दा नेपाल सरकार र प्रदेश सरकारको नीति लक्ष्य, उद्देश्य, समय सीमा र प्रक्रियासँग तादाम्यता हुने गरी सुशासन, वातावरणमैत्री, बालमैत्री, जलवायु परिवर्तन, विपद् व्यवस्थापन, लैङ्गिक तथा सामाजिक समावेशीकरण, जस्ता अन्तर सम्बन्धित विषयवस्तुलाई ध्यान दिई तयार गर्नु पर्ने भनिएको छ । आवधिक योजनाले स्थानीय आवश्यकता सम्बोधन गर्दै जनताको जीवनस्तरमा गुणात्मक सुधार गर्न स्थानीय सम्भावना तथा समस्या पहिचान गर्दछ । त्यस्तै स्रोत विश्लेषण, उपयुक्त रणनीति तथा कार्यनीति तयार गरी रणनीतिक कार्यक्रम तथा आयोजना पहिचान गर्ने र त्यसलाई कार्यान्वयन एवम् अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको स्पष्ट खाका समेत तयार गर्दछ । मध्यमकालीन खर्च संरचना तथा वार्षिक योजना तर्जुमाको मूल आधारका रूपमा रहेको

आवधिक योजनाले योजना अनुशासन कायम राख्न समेत महत्त्वपूर्ण भूमिका निर्वाह गर्नेछ । विरुवा गाउँपालिकाको आवधिक योजना तर्जुमा गर्दा दीर्घकालीन सोचका साथै तत्काल कार्यान्वयन गर्न सकिने गरी कार्यक्रम तर्जुमा गर्ने प्रयास गरिएको छ । दीर्घकालीन सोचलाई गाउँपालिकाको एउटा मार्गदर्शन र रणनीति बाहेक आदर्श अवस्थाको रूपमा समेत लिन सकिन्छ । दीर्घकालीन सोचले गाउँपालिका पुग्न चाहेको र प्राप्त गर्न खोजेको एउटा आदर्श अवस्थालाई जनाउँछ । वि.सं. २१०० सम्ममा **समृद्ध नेपाल सुखी नेपाली** बनाउने राष्ट्रिय संकल्प र **"समृद्ध प्रदेश, सुखी नागरिक"** गण्डकी प्रदेश सरकारको प्रादेशिक लक्ष्यमा योगदान पुऱ्याउने गरी विरुवा गाउँपालिकाको दीर्घकालीन सोच तय गरिएको छ । स्थानीय अवसर र सम्भावना तथा विशेषताको आधारमा विरुवा गाउँपालिकाको दीर्घकालीन सोच तयार पारिएको छ । सोहि सोचका साथ लक्ष्य, नतिजा, रणनीति तथा प्राथमिकताहरू सहित कार्यक्रमहरू तय गरेको छ । यस आवधिक योजना तर्जुमा गर्दा स्थानीय भूगोल, आर्थिक र सामाजिक परिवेश, इतिहास, मूल्य मान्यता तथा संस्कृतिको पर्याप्त विश्लेषणका आधारमा गरिएको छ ।

३.२ प्रमुख समस्या तथा चुनौती

<u>**समस्याहरू**</u>

१. दीर्घकालीन सोचका आधारमा योजनावद्ध विकास प्रक्रिया अघि बढाउने परिपाटीको थालनी भएतापनि सोही अनुरूप कार्यान्वयन हुनमा समस्या देखिनु ।
२. योजना तथा कार्यक्रमको प्राथमिकिकरण गरी सोही अनुसार स्रोत परिचालनका आधारमा योजना र कार्यक्रम सञ्चालन हुन नसक्नु ।
३. भौतिक पूर्वाधार सम्बन्धी योजनाहरू एउटा पूरा नहुँदै अर्को नयाँ योजना छनौट गर्ने प्रक्रियाले एकातिर लक्षित लाभ लिन नसकेको अवस्था छ भने अर्कोतर्फ स–साना योजना छनौट गर्दा त्यसबाट सिर्जना हुने लाभ सानो जनसङ्ख्याले मात्र प्राप्त गर्ने अवस्था हुनु विकासको सिद्धान्त विपरीत भएर जानु ।
४. विपद् व्यवस्थापन, जलवायु परिवर्तन, वातावरणको संरक्षण जस्ता विषयमा आवश्यकता अनुसार नयाँ प्रविधि प्रयोग गर्न नसक्नु तथा यसको प्रभाव न्यूनीकरणमा ठोस कार्यक्रम कार्यान्वयनमा समस्या ।
५. गाउँपालिकामा उपलब्ध स्रोत, साधन र सीपको सदुपयोग गर्ने तर्फ अपेक्षित रूपमा ध्यान पुग्न नसक्दा गाउँपालिका बाह्य स्रोतमा निर्भर रहनु पर्ने अवस्था ।
६. विरुवाको कृषि र पर्यटन क्षेत्रको विकास र विस्तारकोलागि वृहत्तर क्षेत्रगत योजना तयार हुन सकेको छैन।
७. विपद् र वातावरणको संरक्षण विकासको समस्याको रूपमा देखिएका छन् ।
८. विकासका आधारभूत मापदण्डहरूको संरक्षणमा समस्या देखिएको छ ।
९. एक वडा एक पहिचानका कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्न सकिएको छैन ।
१०. विकासका पूर्वाधारहरूको समान वितरण हुन सकेको अवस्था छैन ।
११. उत्पादन भएका वस्तुहरूको बजार र मूल्य निर्धारणको समस्या देखिएको छ ।

१२. शिक्षा र स्वास्थ्य क्षेत्रमा देखापरेका समस्याहरूको समाधान नै विकासको ठुलो समस्या देखिएको छ।

१३. विद्यार्थी र शिक्षकको अनुपात नमिलेको कारणले थप समस्या भएको छ ।

<u>चुनौतीहरू</u>

विरुवा गाउँपालिकामा सामाजिक, सांस्कृतिक, आर्थिक तथा पर्यटकीय विकासका सम्भावनाको सँगसँगै चुनौती पनि प्रशस्त रहेका छन् । यस क्षेत्रको समग्र विकासको प्रमुख चुनौती भनेको नै आर्थिक स्रोतको व्यवस्था गरी दीर्घकालीन र दिगो किसिमको भौतिक पूर्वाधारको निर्माण र विस्तार गर्नु रहेको छ ।

१. राजस्व सङ्कलन र आर्थिक स्रोत परिचालनका सम्बन्धमा अधिकारहरूको व्यवस्था अनुसारको आर्थिक, प्रशासनिक संरचनाको अभाव तथा कमजोर मानव संशाधन विकासका कारण अपेक्षित रूपमा आन्तरिक राजस्व सङ्कलन नहुनु।
२. धेरैजसो भू–भागमा खेती योग्य कृषि जमिन भएता पनि कृषिको विविधीकरण तथा आधुनीकिकरण गरी व्यावसायिक कृषिलाई अघि बढाउनु ।
३. गाउँपालिकाका सबै वडाहरूमा पक्की मोटरबाटो पुऱ्याउनु ।
४. गाउँपालिकाका सबै वडाहरूमा प्राकृतिक स्रोत तथा साधन र आर्थिक स्रोतहरू समान रूपमा नरहेका कारण सबै वडाहरूका आर्थिक तथा प्राकृतिक स्रोतहरूबाट प्राप्त हुने राजस्वलाई समान वितरण गर्दै सबैलाई विकासका समान अवसर प्रदान गर्नु ।
५. पर्यटकीय विकासको सम्भावना बोकेका पदयात्रा, पहाडी फाँटहरू र गुफा लगायतका ऐतिहासिक क्षेत्रमा पर्यटन विकासका पूर्वाधारहरूको विस्तार गर्नु ।
६. गाउँपालिकाका विभिन्न वडाहरूमा सुन्तला लगायतका फलफूल तथा जडिबुटीहरूको व्यावसायिक रूपमा खेती शुरु गरे तापनि यिनीहरूका लागि बजार व्यवस्थापन गरी धेरै जसो कृषकहरूलाई यसतर्फ दीर्घकालीन रूपमा आकर्षित गराउनु ।
७. गाउँपालिकामा रहेका सामुदायिक वन क्षेत्रमा वर्षेनी लाग्ने डढेलोका कारण ठूलो वन क्षेत्र, चरिचरन क्षेत्र, महत्त्वपूर्ण जडिबुटी, वन्यजन्तु लोपोन्मुख हुने अवस्थाको अन्त्य गर्नु ।
८. स्थानीय स्रोत, साधन, जडिबुटी आदिको उचित प्रयोग व्यवस्थापन र संरक्षण गर्नु ।
९. ऐतिहासिक तथा धार्मिक सम्पदास्थलहरूको संरक्षण र संवर्द्धन गर्नु ।
१०. सामुदायिक विद्यालय प्रतिको भरोसा एवम् विश्वासलाई कायम राख्नु ।
११. सबै गाउँबासीलाई आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको सुनिश्चितता गर्नु ।
१२. उपलब्ध पानीका स्रोतहरूको व्यवस्थापन गरी कृषियोग्य जमिनमा बाह्रै महिना सिँचाइको सुनिश्चितता गर्नु ।
१३. घट्दो जन्म दर तथा बढ्दो बसाँइसराइलाई नियन्त्रण गरी गाउँपालिकाको जनसङ्ख्या वृद्धि दरलाई यथावत राख्नु।
१४. भ्रष्टाचार तथा फजूल खर्चको नियन्त्रण गरी प्रभावकारी प्रशासन संयन्त्रको विकास गर्नु ।

३.३ प्रमुख सम्भावना तथा अवसर

आफ्नो क्षेत्रभित्र रहेका आर्थिक, प्राकृतिक तथा मानवीय स्रोत तथा साधनको परिचालन गरी समृद्धिको मार्गमा अगाडि बढ्ने महत्त्वपूर्ण अवसर गाउँपालिकालाई प्राप्त भएको छ । यस गाउँपालिकाका विकास र समृद्धिका मुख्य अवसरहरूलाई निम्न रूपमा उल्लेख गर्न सकिन्छः

१. संवैधानिक रूपमा विभिन्न राजनैतिक, आर्थिक तथा प्रशासनिक अधिकारहरूको उपयोग गर्न सक्ने स्थिति रहेको छ ।
२. गाउँपालिकाको हावापानी तथा स्थान विशेष कृषियोग्य भूमिको उपलब्धताका कारण यस गाउँपालिकालाई पहिचान दिने गरी सुन्तला तथा कृषि उत्पादन गर्न सक्ने गाउँपालिकाका रूपमा विकास गर्न सकिनेछ।
३. एक दर्जन बढी रमणीय, भौगोलिक, सांस्कृतिक तथा धार्मिक पर्यटकीय महत्त्व बोकेका स्थानहरू भएकाले यसको विशेष महत्त्व र पर्यटन विकासको सम्भावना पनि उत्तिकै रहन गएको छ ।
४. कृषिजन्य उत्पादित वस्तुकोलागि दोस्रो ठूलो पर्यटकीय सहर पोखरा नजिकै रहेकाले यस गाउँपालिकामा उत्पादन हुने जैविक कृषि तथा पशुजन्य उत्पादनले राम्रो बजार पाउने प्रशस्त सम्भावना रहेको छ ।
५. प्राकृतिक तथा अन्य आर्थिक स्रोतहरूको परिचालनबाट विरुवाबासीको जीवनस्तरमा सुधार ल्याउन सकिने अवस्था रहेको छ ।
६. अमिलो प्रजातीका फलफूल, सुन्तला, कागतीका साथै अदुवा, केरा, कफी लगायत विभिन्न मौसमी तथा बेमौसमी फलफूल एवं तरकारीहरू, मौरीपालन, माछा पालन जस्ता कृषि तथा पशुजन्य उत्पादनकालागि यस गाउँपालिकाले आफ्नो पहिचान स्थापित गर्न सक्ने र यस क्षेत्रको आधुनिकीकरण गर्न सकेको अवस्थामा यसको उत्पादकत्वमा वृद्धि आई थप आर्थिक उपलब्धि हासिल गर्न सकिनेछ ।
७. गाउँपालिकाका सबै वडाहरूमा सडक सञ्जाल, सञ्चार तथा विद्युतीकरण जस्ता विकासका आधारभूत पूर्वाधारहरूको थप स्तरीकरण सहितको सुविधा पुऱ्याउन सकिने अवस्था रहेको छ ।
८. जलस्रोत, सिसा, सिमेन्ट तथा ढुङ्गाखानी आदिजस्ता प्राकृतिक स्रोतको लाभ लिन सकिने अवस्था रहेको छ ।
९. पशुपालन व्यवसायको माध्यमबाट दुग्धजन्य पदार्थको उत्पादनमा वृद्धि गर्न सकिने अवस्था रहेको छ।
१०. गाउँपालिकामा रहेको वन जङ्गललाई संरक्षण गरी त्यसबाट प्राप्त गर्न सकिने लाभ जस्तैः प्राङ्गारिक मल, जडिबुटी उत्पादन जस्ता क्रियाकलापका माध्यमबाट आर्थिक उपार्जन गर्न सकिने देखिन्छ ।
११. आवधिक योजनाको निर्माण प्रक्रियासँगै वडा बासीमा देखिएको उत्साह र विकास तथा समृद्धिप्रतिको चाहनालाई संस्थागत गर्न सकिने अवसर रहेको छ ।

३.४ सोच, लक्ष्य तथा उद्देश्य

दिगो विकास लक्ष्य, पन्ध्रौं राष्ट्रिय योजनाका उद्धेश्यहरू, नेपालको दीर्घकालीन सोच र गण्डकी प्रदेश सरकारको आवधिक विकास योजनाले लिएका देहाय वमोजिमका आ—आफ्ना दिर्घकालीन सोच, लक्ष्य र उद्धेश्य संग तादम्यता विरुवा गाउँपालिकाको पञ्चवर्षिय आवधिक विकास योजना तयार गरिएको छ । गाउँ कार्यपालिकाको नेतृत्व, राजनीतिक नेतृत्व, विषयगत शाखा तथा विकासका सरोकारवालाहरूको सहभागितामा विरुवा

गाउँपालिकाको करिब २५ वर्षसम्मको समग्र विकास प्रक्रियालाई मार्गदर्शन प्रदान गर्ने उद्धेश्यको साथ दीर्घकालीन सोच तयार गरिएको छ ।

दीर्घकालीन सोच

"समृद्ध विरुवा सुखी विरुवाबासी "

लक्ष्य

सामाजिक, आर्थिक, भौतिक र पर्यटन क्षेत्रको विकास गरी प्रविधि मैत्री एवं सुशासन युक्त समृद्ध विरुवा निर्माणको आधार तयार गर्ने ।

उद्देश्य

१. स्थानीय उत्पादन, रोजगारी र आयमा दिगो वृद्धि गर्नु
२. सुशिक्षित, स्वस्थ र आत्मनिर्भर जनशक्ति तयार गर्नु
३. सहज सडक सुविधा तथा सुरक्षित र व्यवस्थित बसोबास बनाउनु
४. जमिन, हरियाली र जलस्रोतको दिगो व्यवस्थापन र समुत्थानशिलता सुनिश्चित गर्नु
५. गाउँपालिकाको सेवा प्रवाह, कार्यसम्पादन र जवाफदेहिताको स्तर बढाउनु

३.५ निर्देशक सिद्धान्त

गाउँपालिकाको उल्लेखित दीर्घकालीन सोचलाई साकार पार्न बदलिदो राजनैतिक, सामाजिक र कानुनी आधार र पन्ध्रौं राष्ट्रिय योजनालाई समेत ध्यानमा राखेर निम्न विकासको निर्देशक सिद्धान्त तय गरिएको छ । र यसै सिद्धान्तहरूलाई पालन गरी विरुवा गाउँपालिकाको प्रथम आवधिक योजना तर्जुमा गरिएको छ ।

तालिका ४: विरुवा गाउँपालिकाको निर्देशक सिद्धान्तहरू

१. कृषि, पर्यटन, उर्जा, सहकारी र पूर्वाधार विकासमा उच्च प्राथमिकताः	व्यावसायिक कृषिको विकास, पर्यटन, जलविद्युतको क्षेत्रको विकास एवं स्थानीय अर्थतन्त्र एवं पूर्वाधारको विकासद्वारा समृद्धिको आधार तयार गरिनेछ ।
२. स्थानीय अर्थतन्त्रको विकास र विस्तारः	संघ र प्रदेश सरकारको विकास सम्बन्धी सोच, लक्ष्य, उद्देश्य प्राप्त गर्न समन्वय, सहयोग र सहकार्यको माध्यमद्धारा स्थानीय अर्थतन्त्रको विकास र विस्तार गरी समृद्धिको आधार तयार गरिनेछ ।
३. व्यवस्थित भू–उपयोग र योजनाबद्ध विकासः	राष्ट्रिय भूउपयोग नीति २०६९ बमोजिम भूमिको बनौट, क्षमता र उपयुक्तता, आवश्यकता र वर्तमान उपयोग समेतको आधारमा भू–उपयोग योजना तर्जुमा र सो को पालनामा अभिवृद्धि गर्ने संयन्त्र र कानूनी र नीतिगत व्यवस्था गरिनेछ।
४. उत्पादनमूलक, जलवायु तथा विपद् उत्थानशिल पूर्वाधारः	भूउपयोग योजनाको आधारमा बस्ती तथा भौतिक पूर्वाधार विकास एकीकृत योजना तजुमा गरी सो अनुसार पूर्वाधार विकास र सुविधा अभिवृद्धि गरिनेछ ।

पूर्वाधार तथा संरचना निर्माण गर्दा उत्पादन तथा आयमूलक क्षेत्रमा जोड दिने नीति अवलम्बन गरिनेछ । साथै पूर्वाधार निर्माण गर्दा रिचार्ज पोखरी, बाँध निर्माण जस्ता जलवायु अनुकुलन आयोजनामा विशेष प्राथमिकता दिने तथा संरचना निर्माण गर्दा वातावरण संरक्षण ऐन तथा नियम अनुसार वायोइञ्जिनियरिङ्ग र संरक्षण सम्बन्धी प्रविधिको प्रयोगमा जोड दिइनेछ ।

५. प्रभावकारी सेवा प्रवाह र विकास व्यवस्थापनः

गाउँपालिकालाई प्रभावकारी सेवा प्रवाह र विकास व्यवस्थापनको आधार केन्द्रको विकास गर्दै जनतालाई शिक्षा, स्वास्थ्य, विद्युत, खानेपानी, सरसरफाई लगायतका सेवा सुविधा प्रत्याभूति गरिनेछ । यसका लागि सूचना, प्रमाण र ज्ञानमा आधारित ठोस योजना तर्जुमा, प्रभावकारी कार्यान्वयन र प्राप्त उपलब्धीको नतिजामूलक अनुगमन र प्रभावको लेखाजोखाको व्यवस्था गरिनेछ।

६. अन्तर सरकार, निजी, गैर सरकारी तथा समुदाय साझेदारी र सहकार्यः

पूर्वाधार निर्माण, सञ्चालन, सेवा प्रवाहमा अन्तर सरकार, निजी, गैर सरकारी, सहकारी र समुदायसँग साझेदारी र सहकार्य गरी विकास उपलब्धीलाई प्रभावकारी गरिनेछ । कृषि, पशुपालन, व्यवसाय सेवा, उत्पादन तथा बजारीकरण, खानेपानी तथा सरसफाइ, इञ्जिनियरिङ्ग जस्ता सेवामा निजी क्षेत्र, गैर सरकारी र सहकारी संस्थालाई करार गरी वैकल्पिक प्रणालीमा आधारित सेवा प्रवाहको व्यवस्था गरी स्थानीय सेवा प्रवाहलाई सहज र प्रभावकारी बनाईनेछ । साथै विकास निर्माण कार्यमा निजी, गैर सरकारी, सहकारी र समुदायको लगानी र साझेदारी अभिवृद्धि गरिनेछ ।

७. समावेशीकरण, सुशासन तथा सदाचार प्रवर्द्धनः

सुशासन, विकास र समृद्धि देश विकासको अवको कार्यसूची तय भएको छ । सुशासन विकास र समृद्धिको पूवसर्तको रूपमा रहेको छ । सुशासनको लागि विद्यमान सबै खालका विभेद तथा वहिष्करण अन्त्य, कानुन तथा विधिको शासन, सरकारी, निजी, सहकारी र सामुदायिक साझेदारी, पारदर्शिता र जवाफदेहिता उच्चतम अभ्यास गरिनेछ । राजनीति तथा समाजमा बढ्दै गईरहेको अराजकता र भ्रष्टाचारको विरुद्ध सदाचार पद्धति अबलम्बन र सामाजिक जवाफदेहिता सम्बन्धी संयन्त्रहरूको एकीकृत र सचेत अभ्यास गरिने छ । यस प्रक्रियामा नागरिक समाजको साझेदारी गरिनेछ ।

८. सूचना तथा नतिजामा आधारित विकास व्यवस्थापनः

विकास व्यवस्थापन प्रक्रियालाई सूचना, प्रमाण तथा ज्ञानमा आधारित तथा नतिजामूलक बनाईनेछ । यस प्रक्रियामा सूचना प्रविधि, अनुभव र सफल अभ्यासलाई अधिकतम परिचालन गरिनेछ ।

९. वन र वन पैदावारको यथोचित उपयोगः

यस गाउँपालिकामा प्रसस्त वनपैदावर र जटिवुटि रहेको हुनाले तिनीहरूको यथोचित उपयोग गरेर स्थानीय रोजगारी प्रदान गरिने छ ।

३.६ परिमाणात्मक लक्ष्य

तालिका ५: अपेक्षित परिमाणात्मक उपलब्धि

क्र.सं	लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक	एकाइ	आधार वर्ष सम्मको अवस्था			योजना अन्त्यसम्मको अवस्था		
			नेपाल आ. व. २०७५/७६	गण्डकी प्रदेश आ.व. २०७५/७६	विरुवा आ.व.२०७८/७९	नेपाल आ.व. २०८०/८१	गण्डकी प्रदेश आ.व. २०८०/८१	विरुवा आ.व. २०८४/८५
क	**समष्टिगत गन्तव्य तथा सूचक**							
१	साक्षरता दर (१५ वर्ष माथि)	प्रतिशत	५८	६७	८७	९०	९५	९२
२	बेरोजगारी दर	प्रतिशत	११.४	९	८	६	४	३
३	निरपेक्ष गरिबी	प्रतिशत	२८.६	१४.२	१३.१६	१३	७.३	३
४	आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्या	प्रतिशत	५६.९	५७	६५.८५	६०	६६	७२
५	विपद् बाट हुने वार्षिक क्षति रकम	रु. लाखमा			१०००			२००
ख	**विषय क्षेत्र गत गन्तव्य सूचक**							
१	खाद्यान्न बाली उत्पादकत्व	मे.ट. प्रति हेक्टर	२.९	२.७	२.५	४	५.९	३.५
२	उद्योगबाट रोजगारीको सृजना	सङ्ख्या	-	-	२२५	-	-	७००
३	पर्यटक आगमन	सङ्ख्या	-	-	५०००	-	-	११०००
४	पर्यटन क्षेत्रमा रोजगारी	सङ्ख्या			१००			३००
५	विद्युतमा पहुँच प्राप्त परिवार	प्रतिशत	९०.७	८२.७	९९	९९	१००	१००
६	विद्युत उत्पादन क्षमता	मे.वा.	१०७४.१	४४८.५		५०००	१५००	०
७	सिँचित क्षेत्र	प्रतिशत			५९.४३			६८
८	सडक निर्माण लम्बाइ (कच्ची, पक्की, धूलो)	कि.मि	६७१४१	१०९२१	१०९		१३४०३	२०५
९	इन्टरनेट प्रयोगकर्ता जनसङ्ख्या	प्रतिशत			११.४			१००
१०	युवा साक्षरता दर (१५ देखि २४ वर्ष)	प्रतिशत	८५	९५	९९.९	९९	९९	१००
११	विद्यालय (सामुदायिक र संस्थागत)	सङ्ख्या			३३			३३
१२	खुद भर्ना दर (आधारभूत तह)	प्रतिशत	९२.३	९४.८	८३.३६	९९.५	९९	१००
१३	खुद भर्ना दर (माध्यामिक तह)	प्रतिशत	४३.९	४४.७	८९.८२	६५	६०	१००
१४	बाल मृत्युदर (प्रति हजार जीवित जन्म)	जना	३९	२७	०	२४	२२	०
१५	तौल कम भएका बालबालिका (५ वर्ष मुनी)	प्रतिशत	२७	१४.९	-	१५	८	
१६	आधारभूत स्तर खानेपानी सुविधाबाट लाभान्वित जनसङ्ख्या	प्रतिशत	८९	९१.१	९९.८	९९	१००	१००

क्र.सं	लक्ष्य, गन्तव्य र सूचक	एकाइ	आधार वर्ष सम्मको अवस्था			योजना अन्त्यसम्मको अवस्था		
			नेपाल आ. व. २०७५/७६	गण्डकी प्रदेश आ.व. २०७५/७६	विरुवा आ.व.२०७८/७९	नेपाल आ.व. २०८०/८१	गण्डकी प्रदेश आ.व. २०८०/८१	विरुवा आ.व. २०८४/८५
१७	बैङ्क तथा वित्तीय संस्थाको शाखा	सङ्ख्या	१३७७९	१४७०	३		१८३७	५
१८	विपद् बाट मृत्यु हुने वार्षिक जनसङ्ख्या	जना	-	-	५	-	-	०
१९	आवश्यक कानुनहरूको निर्माण	सङ्ख्या	-	-	७४	-	-	९५
२०	आफ्नै भवनमा कार्यालय सञ्चालन भएका वडाहरू	सङ्ख्या	-	-	७	-	-	८
२१	औसत वार्षिक बेरुजू	प्रतिशत	-	-	२.१९	-	-	०

३.७ रणनीति तथा प्राथमिकता

तालिका ६: विरुवा गाउँपालिकाको प्रमुख रणनीतिहरू तथा प्राथमिकताहरू

रणनीतिहरू	प्राथमिकताहरू
उद्देश्य १: स्थानीय उत्पादन, रोजगारी र आयमा दिगो वृद्धि गर्नु ।	
१.१: प्रतिस्पर्धात्मक लाभका क्षेत्रमा लगानी बढाउने ।	१. कृषिमा आधारित उद्यमशीलताका माध्यमबाट रोजगारी सिर्जना गरी आम्दानीमा वृद्धि ल्याइनेछ । २. प्रविधिमा आधारित पर्यटनको विकास गरी यसलाई रोजगारमूलक उद्योगको रूपमा विकास गरिनेछ। ३. स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योग स्थापनाका लागि प्रोत्साहन गरिनेछ ।
१.२: विकासका अवसरहरूमा समतामूलक पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।	१. विकासका पूर्वाधारहरू सामाजिक तथा आर्थिक रूपमा विपन्न समुदायलाई मूलप्रवाहमा ल्याइनेछ । २. गुणस्तरीय सिँचाइ सुविधा, सङ्कलन केन्द्र, बजार व्यवस्थापन एवम् प्रवर्द्धन, बीउ विजन, मलखादको सहज आपूर्ति र प्रविधिको पहुँचको सुनिश्चितता गरिनेछ । ३. जनताको पहुँच सिर्जना हुने गरी गुणस्तरयुक्त सडक, सिँचाइ, लगायत अन्य भौतिक पूर्वाधारको निर्माण गर्दा निश्चित मापदण्ड सहित सहरी क्षेत्रलाई थप व्यवस्थित बनाइनेछ । ४. कृषि तथा पशु जन्य उपजमा आत्मनिर्भर हुँदै खाद्य सुरक्षाको प्रत्याभूति गराई गरिबी निवारणमा उल्लेख्य सुधार गरिनेछ ।
उद्देश्य २: सुशिक्षित, स्वस्थ र आत्मनिर्भर जनशक्ति तयार गर्नु ।	
२.१: शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी जस्ता आधारभूत सेवाहरूको गुणस्तर र पहुँच अभिवृद्धि गर्दै मौलिक हकको प्रत्याभूति गर्ने।	१. महिला, बालबालिकासँग प्रत्यक्ष सरोकार राख्ने शिक्षा, स्वास्थ्य क्षेत्रमा जनचेतना अभिवृद्धि र पूर्वाधार विकास तर्फ स्वास्थ्य चौकी निर्माण, प्रसुतिगृह निर्माण, एम्बुलेन्स सेवा सञ्चालन बालविकास केन्द्रहरूको व्यवस्थामा जोड दिइनेछ । २. खुला दिशामुक्त गाउँ कार्यक्रमलाई व्यवस्थित गर्न आवश्यकता अनुसार सार्वजनिक शौचालय निर्माण तथा त्यसको व्यवस्थापनकालागि कार्य योजना तयार पारी कार्यान्वयन गर्ने नीति लिइनेछ ।

रणनीतिहरू	प्राथमिकताहरू
	३. शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी जस्ता आधारभूत सेवाहरूलाई गाउँपालिकाको सामाजिक समृद्धिको मेरुदण्डका रूपमा अंगिकार गरी त्यसको विकासकालागि आवश्यक कार्य योजना लागु गरिनेछ ।
उद्देश्य ३ः सहज सडक सुविधा तथा सुरक्षित र व्यवस्थित बसोबास बनाउनु ।	
३.१ः गुणस्तरीय पूर्वाधारहरूमा सबैको पहुँच सुनिश्चित गर्ने ।	१. विकासका पूर्वाधारको गुणस्तर सुनिश्चित गरिनेछ । २. कृषि र पर्यटनकालागि उपयुक्त ठानिएका क्षेत्रहरूको DPR गरी उक्त क्षेत्रहरूलाई पकेट र पर्यटकीय क्षेत्रका रूपमा विकास गर्न आवश्यक पूर्वाधारको व्यवस्थापन तथा आधुनिक प्रविधिमा आधारित कृषि सम्बन्धी क्रियाकलापमा जोड दिइनेछ । ३. सडकको स्तरोन्नत्ति, मर्मत, सम्भार, संरचनाको काम गरी सवारी साधनलाई सुचारु गर्न बजेट व्यवस्था गरिनेछ । ४. सर्व याम सडकको व्यवस्था गरिनेछ ।
उद्देश्य ४ः जमिन, हरियाली र जलस्रोतको दिगो व्यवस्थापन र समुत्थानशिलता सुनिश्चित गर्नु ।	
४.१ः वातावरणीय सन्तुलन एवम् जल, जमिन, जङ्गल, जैविक विविधता आदि प्राकृतिक स्रोत र सम्पदाको संरक्षण तथा विकास गर्ने ।	१. वन जङ्गल संरक्षणमा आधुनिक प्रविधिको प्रयोग गरिनेछ । २. एकघर एक धारा र पूर्ण सरसफाइ सहितको विरुवा गाउँपालिका बनाउने नीति अवलम्बन गरिने छ । ३. प्रकोपबाट सिर्जना हुने मानवीय तथा आर्थिक क्षतिलाई न्यूनीकरण, वातावरणीय संरक्षण जस्ता कार्यक्रम र जलवायु परिवर्तन अनुकूलन योजनालाई आबद्ध गरी कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ। ४. सडक निर्माण गर्दा क्षति भएको खानेपानी योजना, सिँचाइ कुलोहरू सम्बन्धित योजना सञ्चालन गर्ने उपभोक्ता समितिलाई नै पुनर्निर्माणमा जिम्मेवार बनाइनेछ ।
उद्देश्य ५ः गाउँपालिकाको सेवा प्रवाह, कार्यसम्पादन र जवाफदेहिताको स्तर बढाउनु ।	
५.१ः सुशासन सम्बन्धी नीति गत, कानुन एवम् संस्थागत व्यवस्था गरी प्रभावकारी कार्यान्वयन गर्ने ।	१. समावेशी र सन्तुलित विकासको माध्यमद्वारा विभेदमुक्त समाज निर्माण गरिनेछ । २. गरिबी निवारणकालागि सञ्चालित कार्यक्रमहरूलाई एकीकृत गरी वास्तविक गरिबहरूको पहिचान र सङ्ख्या घटाउने नीति अवलम्बन गरिनेछ । ३. गाउँपालिकाको आन्तरिक स्रोत सङ्कलनमा सार्वजनिक निजी साझेदारी अन्तर्गत गरिएको सहकार्यलाई अझ व्यवस्थित र प्रभावकारी गराइनेछ । ४. समाजमा पछाडि परेका लक्षित वर्गकालागि अनुदान रकम र आन्तरिक स्रोत तर्फको निश्चित बजेट लक्षित वर्गकालागि प्रत्यक्ष फाइदा पुग्ने कार्यक्रममा विनियोजन गरिनेछ। ५. सुशासन, पारदर्शिता, लैङ्गिक सशक्तीकरण, सामाजिक सुरक्षा, आयमूलक, सीपमूलक कार्यक्रमलाई ध्यान दिई कार्यक्रम निर्माण गरिनेछन् । ६. समावेशी सामाजिक संरचनाका माध्यमबाट गाउँपालिकामा पारस्परिक सद्भाव र एकताको भावना विकास गरिनेछ । ७. गाउँपालिकाको वार्षिक कार्यक्रम तर्जुमा गर्दा मूलतः आवधिक योजनासँग आवद्ध गरी गाउँपालिकाको योजना तर्जुमा प्रक्रियालाई वैज्ञानिक बनाइनेछ ।

३.८ लगानी, स्रोत अनुमान र बाँडफाँट

तालिका ७: आवधिक योजनामा खर्च व्यहोर्ने स्रोतहरू

क्र.सं.	स्रोत	योजना अवधिमा हुने लगानी (रु हजारमा)	प्रतिशत
१	सरकारी (प्रदेश तथा संघीय सरकार) क्षेत्र	३५०१८२७	७७.१३
२	सहकारी क्षेत्र	१५००००	३.३०
३	निजी क्षेत्र	२१२९३०	४.६९
४	गै.स.स.	९०५००	१.९९
५	उपभोक्ता समूह, सामुदायिक संस्था आदिको योगदान	२७३५७८	६.०३
६	अन्तर स्थानीय तह साझेदारी	३११३९०	६.८६
	कुल	**४५४०२२५**	**१००.००**

तालिका ८: गाउँपालिकाको आय अनुमान (रू. हजारमा)

क्र. सं.	बजेट कोड	विवरण	२०७८/७९ को यथार्थ	२०७९/८० को अनुमान	२०८०/८१ को प्रक्षेपित	२०८१/८२ को प्रक्षेपित	२०८२/८३ को प्रक्षेपित	२०८३/८४ को प्रक्षेपित	२०८४/८५ को प्रक्षेपित
१	३२१२२	नगद मौज्दात	५६३५०	५६३५०	५००००	५५०००	६०५००	६६५५०	७३२०५
२		आन्तरिक राजस्व	७६३५	९०००	१०३५०	११९०३	१३६८८	१५७४१	१८१०२
३	१३३११	संघीय सरकारबाट प्राप्त वित्तीय समानीकरण अनुदान	९१०००	९६४००	१०६०४०	११६६४४	१२८३०८	१४११३९	१५५२५३
४	१३३१२	ससर्त अनुदान चालू (संघीय सरकार)	२१९९७६	२२९४००	२५२३४०	२७७५७४	३०५३३१	३३५८६५	३६९४५१
५	११४११	संघीय सरकारबाट राजस्व बाँडफाँट प्राप्त आय	६२४९६	७५७०७	८३२७८	९१६०५	१००७६६	११०८४३	१२१९२७
६	१३३११	प्रदेश सरकारबाट प्राप्त वित्तीय समानीकरण अनुदान	१०१०९	१०६९७	११७६७	१२९४३	१४२३८	१५६६१	१७२२८

क्र. सं.	बजेट कोड	विवरण	२०७८/७९ को यथार्थ	२०७९/८० को अनुमान	२०८०/८१ को प्रक्षेपित	२०८१/८२ को प्रक्षेपित	२०८२/८३ को प्रक्षेपित	२०८३/८४ को प्रक्षेपित	२०८४/८५ को प्रक्षेपित
७	१३३१३	ससर्त अनुदान (प्रदेश सरकार)	१९५७	५०००	५५००	६०५०	६६५५	७३२१	८०५३
८	११४५६	राजस्व बाँडफाँट (प्रदेश सरकार)	३६६३	४३९६	४८३६	५३१९	५८५१	६४३६	७०८०
११	१३३१७	समपुरक अनुदान (संघ)	४६००	९०००	९९००	१०८९०	११९७९	१३१७७	१४४९५
१२	१३३१७	समपुरक अनुदान (प्रदेश)	१००००	१००००	११०००	१२१००	१३३१०	१४६४१	१६१०५
१३	१३३१७	विशेष अनुदान (संघ)	१४५००	१००००	११०००	१२१००	१३३१०	१४६४१	१६१०५
१४	१३३१७	विशेष अनुदान (प्रदेश)			१००००	११०००	१२१००	१३३१०	१४६४१
१५		जनसहभागिता			५०००	५५००	६०५०	६६५५	७३२१
		जम्मा	**४८२२८६**	**५१५९५०**	**५७१०१०**	**६२८६२९**	**६९२०८६**	**७६१९८०**	**८३८९६५**
		कूल जम्मा	**३५०१८२७**						

३.९ गाउँ गौरवका आयोजनाहरू

तालिका ९: गाउँ गौरवका आयोजनाहरू

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)					
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौं आ.व	जम्मा
गाउँ गौरव योजना										
३	यातायात गुरुयोजना अन्तर्गतका **क** वर्गको सडक कालो पत्रे	कि.मि.	१७	४३.५३	११२५००	११२५००	११२५००	११२५००	१५७५००	**६०७५००**
२	विरुवा अस्पताल निर्माण (१० शैया वडा न. ६ चिन्नेबास)	सङ्ख्या		१	५००००	५००००	५००००			**१५००००**
१	मनकामना सुन्तला उत्पादन विकास कार्यक्रम	एकमुस्ट			२०००	२०००	२०००	२०००	२०००	**१००००**
३	जिल्ला स्तरीय खेल मैदान (वडा नं.८ मेथाभुरूङ्ग)	सङ्ख्या		१		५०००	१००००	२००००	३००००	**६५०००**
२	विरुवा बहुमुखी क्याम्पस प्रवर्द्धन	एकमुस्ट			५०००	५०००	५०००	५०००	५०००	**२५०००**

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)					
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौं आ.व	जम्मा
२	नवज्योती मा.विमा कम्प्यूटर इन्जिनियर र भुरूङ्ग चौकी मा.वि. सिभिल इन्जिनियर विषय सञ्चालन एवं प्रवर्द्धन	एकमुस्ट			०	०	१००००	१००००	२००००	४००००
३	एकीकृत बस्ती विकास कार्यक्रम -सुरक्षित आवास कार्यक्रम	एकमुस्ट			५०००	५०००	५०००	५०००	५०००	२५०००
२	वृहत् विरुवा खानेपानी आयोजना	एकमुस्ट			१००००	१००००	१००००	१००००	१००००	५००००
३	बास्त्राखोला - राउसेघाट (६० मी. डबललेन) पक्की पुल	सङ्ख्या		१				६००००	६००००	१२००००
३	ज्याग्दी खोला - गैरीघाट (६० मी. डबल लेन) पक्की पुल	सङ्ख्या		१				६००००	६००००	१२००००
१	पालिका स्तरीय शीत गृह भण्डार गृह निर्माण (१५०० मे.टन)	सङ्ख्या		१				२००००	३००००	५००००
गाउँ गौरवको योजनाको जम्मा					१८४५००	१८९५००	२०४५००	३०४५००	३७९५००	१२६२५००

तालिका १०: गाउँ गौरवका आयोजनाहरूको साङ्केतिकरण

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
	गाउँ गौरव योजना								
३	यातायात गुरुयोजना अन्तरगतको क वर्गको सडक कालोपत्रे	कि.मि.	४३.५३	६०७५००	११	१	५	३	३
२	विरुवा अस्पताल निर्माण (१० शैया वडा न. ६ चिन्नेबास)	सङ्ख्या	१	१५००००	३	१	५	२	३
१	मनकामना सुन्तला उत्पादन विकास कार्यक्रम	एकमुस्ट		१००००	१	२	३	२	२
३	जिल्ला स्तरीय खेल मैदान (वडा नं.८ मेथाभुरूङ्ग)	सङ्ख्या	१	६५०००	९	५	५	१	३
२	विरुवा वहुमुखि क्याम्पस प्रवर्द्धन	एकमुस्ट		२५०००	४	६	६	२	३

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
२	नवज्योती मा.विमा कम्प्यूटर इन्जिनियर र भुरूङ्ग चौकी मा.वि. सिभिल इन्जिनियर विषय सञ्चालन एवं प्रवर्द्धन	एकमुस्ट		४००००	४	६	६	२	३
३	एकीकृत बस्ती विकास कार्यक्रम -सुरक्षित आवास कार्यक्रम	एकमुस्ट		२५०००	११	१	५	३	२
२	वृहत विरुवा खानेपानी आयोजना	एकमुस्ट		५००००	६	५	५	१	२
३	बास्त्राखोला - राउसेघाट ६० मी. डबललेन पक्की पुल	सङ्ख्या	१	१२००००	९	१	५	३	३
३	ज्याग्दी खोला - गैरीघाट ६० मी. डबललेन पक्की पुल	सङ्ख्या	१	१२००००	९	१	५	३	३
१	पालिका स्तरिय शितगृह भण्डार गृह निर्माण (१५०० मे.टन)	सङ्ख्या	१	५००००	२	३	५	२	२

परिच्छेद ४: आर्थिक क्षेत्र

आर्थिक क्षेत्र विरुवा गाउँपालिकाको समष्टिगत विकास र समृद्धिको महत्त्वपूर्ण आधार हो । यस क्षेत्र अन्तर्गत कृषि तथा पशु विकास, सिंचाई, उद्योग वाणिज्य तथा आपूर्ति, पर्यटन र सांस्कृतीक तथा धार्मिक सम्पदा संरक्षण र श्रम तथा वैदेशिक रोजगारी लगायतका उपक्षेत्रहरू पर्दछन् । नेपालको संविधानको अनुसूची - ८ मा स्थानीय तहलाई स्थानीय बजारको व्यवस्थापन, कृषि तथा पशुपालन, कृषि उत्पादन व्यवस्थापन, सहकारी जस्ता स्थानीय आर्थिक विकासको जिम्मेवारी प्रदान गरेको छ । यी विषयहरू दिगो विकासको लक्ष्य -१ (शुन्य गरिबी), लक्ष्य -२ (भोकमरीको अन्त्य) लक्ष्य - ८ (सम्मानित काम तथा आर्थिक उन्नति) र लक्ष्य -१० (असमानताको न्यूनीकरण) संग जोडिएका छन् । यस गाउँपालिकाले आर्थिक क्षेत्रको उद्देश्य उत्पादनशील क्षेत्रको उच्चतम परिचालन गरी गुणस्तरीय उत्पादन र उत्पादकत्वमा वृद्धि, रोजगारीको सृजना र पोषणमा सुधार गर्दै आर्थिक विकासको आधार तयार गर्नु भन्ने निर्धारण गरेको छ । विरुवा गाउँपालिकाले लगानी, उत्पादन र रोजगारीमा वृद्धि, जिवन्त अर्थतन्त्र विरुवाको सम्वृद्धि भन्ने दूरदृष्टिका साथ अघि बढ्ने अठोट गरेको देखिन्छ ।

नेपालको संविधानले सुनिश्चित गरेको खाद्य सुरक्षा, मर्यादित र सुरक्षित रोजगारी र आयको अधिकार कार्यान्वयन गर्न नेपाल सरकार, प्रदेश सरकारका साथै र स्थानीय सरकारको पनि महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । यसलाई मूर्तरूप दिन संवैधानिक व्यवस्था, संघ, प्रदेश तथा स्थानीय नीति, कानुन, योजना र लक्ष्यको आधारमा स्थानीय सरकारले योजनाबद्ध प्रयास गर्नु आवश्यक रहेको छ । यस गाउँपालिकाको समग्र आर्थिक विकासको अग्रणी क्षेत्र पर्यटन, कृषि, पशु, उद्योग, व्यापार तथा व्यवसाय, जलविद्युत, वन पैदावार, सहकारी एवं कृषि पर्यटन रहेका छन् ।

४.१ कृषि तथा पशुपन्छी

४.१.१ पृष्ठभूमि

विरुवा गाउँपालिका मुख्यता कृषि तथा पशुपालनमा आधारित अर्थतन्त्र भएको गाउँपालिका हो । यहाको अधिकांश जनसङ्ख्याको जीविकोपार्जन तथा रोजगारीको मुख्य आधार कृषि, पशुपालन तथा व्यापार व्यवसाय नै रहेको देखिन्छ । विरुवा गाउँपालिकाको अर्थतन्त्रमा व्यावसायिक रूपमा खेती गरिएका खाद्यन्न लगायतका नगदेबाली, सुन्तला, कागती, अलैंची, पशुपालन, दुध तथा मह उत्पादन आदिले मुख्य योगदान पुर्याउदै आएको देखिन्छ ।

गाउँपालिका क्षेत्रका करिब ४७ प्रतिशत भन्दा बढी जनसङ्ख्या कृषि तथा पशु पालन पेशामा संलग्न रहेको देखिन्छ । उपजको उत्पादन वा बिक्री गरिरहेका देखिन्छ । कृषि क्षेत्रमा प्रचुर सम्भावना भएको यस गाउँपालिकाको खेतीयोग्य भूमि करिब ६५.०९ प्रतिशत रहेकोकाले उपलब्ध भूमिको वैज्ञानिक ढंगले समुचित प्रयोग गरी कृषि र कृषि उद्योगको विकास गर्नुपर्ने आवश्यकता छ । सुन्तला लगायत अमिलो प्रजातिका

फलफूलका लागि विरुवा निकै उत्पादनशील छ। सुन्तला निर्यात बापत गाउँपालिकालाई वार्षिक करिब रू.१५ करोड आम्दानी हुने गरेको छ । एकातर्फ जग्गाको खण्डीकरण रोक्नुपर्ने चुनौती छ भने अर्कोतर्फ जग्गा बाँझो राख्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्नुपर्नेछ । कृषि उत्पादनका क्षेत्रमा आत्मनिर्भर बनाई निर्यातमूलक अवस्थामा पुऱ्याउने सोच अनुरूप नै विरुवालाई विशेष प्राथमिकतामा राखिएको छ । उपलब्ध श्रम र सीपको पहुँच विस्तार गरी रोजगार सिर्जना गर्दै कृषिमा आधुनिकीकरण, व्यवसायीकरण र यान्त्रीकरणको माध्यमबाट कृषि क्षेत्रको उत्पादन तथा उत्पादकत्व वृद्धि गर्ने लक्ष्य लिइएको छ ।

दिगो विकास लक्ष्य अन्तर्गत भोकमरीको अन्त्य लगायतका लक्ष्य प्राप्त गर्न आदर्श उत्पादन र न्यायिक वितरण प्रणाली प्रति विशेष पहल गर्नुपर्ने देखिन्छ । पोषण तथा खाद्य विविधता प्रवर्द्धन गर्नका लागि खाद्यान्नका अतिरिक्त दूध, माछा, मासु र अण्डाको महत्त्वपूर्ण भूमिकालाई मनन गरी गाउँपालिका क्षेत्रमा पशुपन्छी तथा माछापालनका माध्यमबाट पोषण तथा खाद्य सुरक्षा प्रवर्द्धन भई रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना हुनुका साथै आर्थिक उन्नतितर्फ अग्रसर हुनको लागि सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

४.१.२ समस्या तथा चुनौती

यस गाउँपालिकामा कृषिको विकास तथा व्यवसायीकरणका समस्याहरूमा मुख्यतः बजारको अभाव, लगानीको अभाव तथा आधुनिक उपकरण तथा गुणस्तरीय विउविजन, मल खाद एवं औषधीहरूको अभाव तथा विक्री वितरण गर्न सडक यातायात तथा ढुवानीको समस्या रहेको अवस्था छ । यसैगरी व्यावसायिक खेती तथा बजारीकरणका लागि सीप तथा पूँजीको अभाव, स्थानीय स्तरमा बीमा गर्ने निकायको अभावले गर्दा पहिरो, असिना आदिका कारणबाट बाली उत्पादनमा भइरहेको क्षति प्रमुख समस्याको रूपमा रहेको पाइन्छ । अर्कोतर्फ कृषिमा लागत लाभको दृष्टिकोणमा खेती प्रणाली खर्चिलो हुनु, माटोको नियमित परीक्षण नहुनु, सिँचाइ पर्याप्त उपलब्धता जस्ता समस्या, व्यावसायिक सोचको कमी विद्यमान रहनु,कृषि सङ्कलन केन्द्र नहुनु, कृषि पर्यटन तथा पकेट खेती विकास कार्यक्रम नहुनु एवं प्रवर्द्धनात्मक कार्यक्रम सञ्चालन नहुनु, कृषि उपजको सुरक्षित भण्डारको सुविधा नहुनु, रष्टिक स्टोर (विशेष गरी सुन्तला, आलुका लागि) को सुविधा नहुनुबाट व्यवस्थित विक्री वितरण प्रणाली समेत नभएको अवस्था छ भने अधिकांश कृषकहरूमा व्यावसायिक कृषि र पशुपालन सम्बन्धी प्राविधिक, व्यवस्थापकीय र बजारीकरण सम्बन्धी ज्ञान, सीप र प्रविधिको प्रयोगमा कमी हुनु रहेको छ । आर्थिक विकास सम्भावनाका क्षेत्रहरू प्रचुर भएपनि परम्परागत र निर्वाह मुखी खेती प्रणाली, व्यावसायिक ज्ञान तथा प्रविधि सम्बन्धी सूचनाको कमी,कर्जामा कम पहुँच, बजारोन्मुख खेती प्रणाली नहुनुका साथै कृषि विज्ञको समेत कमी भएको अवस्था पाइन्छ । स्थानीय हावापानी सुहाउँदो र बढी उत्पादन दिने खालको विभिन्न प्रजातिका बीउ बिजन उत्पादन गर्ने नर्सरी नहुँदा कृषकहरूले माग र आवश्यकता अनुसारको बोट बिरुवा प्राप्त गर्न सकेका छैनन् । साथै जलवायु परिवर्तनको असरका कारण बालीमा देखा पर्ने हानिकारक झार, रोग तथा किराहरूको प्रकोप लगायत पोषण र पानी सम्बन्धी जोखिममा वृद्धि भएको अवस्था छ । जडीबुटी उत्पादन विस्तार र

बजारीकरण समस्या,सङ्कलन साथै उत्पादनका लागि औजार उपकरणको कमी, वन्यजन्तुको समस्या समेत विद्यमान रहेको छ ।

स्थानीय स्तरमा बिमा गर्ने निकायको अभावले क्षति, विक्री वितरण गर्न यातायात तथा ढुवानीको समस्या तथा श्रम एवं लागत बढी पर्ने, उन्नत जातको गाई भैंसी, बाख्रापालन पर्याप्त हुन नसक्नु, आधुनिक किसिमको गोठ, खोरको व्यवस्थामा कमी हुनु तथा उन्नत घाँसको व्यवस्थामा कमी हुनु रहेका छन् । यसैगरी पशुपालन तालिमको व्यवस्थामा कमी, गुणस्तरीय दुग्ध उत्पादनमा व्यावसायिक चेतनाको कमी देखिन्छ भने आवश्यक पूर्वाधारहरू जस्तै दुग्ध चिस्यान केन्द्र, पशु रोग पहिचान तथा उपचारका लागि प्रयोगशाला नहुनु, पशुपालनका लागि आवश्यक सरल कर्जाको व्यवस्था नहुनु, समयमा उपलब्ध हुनुपर्ने औषधी भ्याक्सिनको सहज उपलब्धता नहुनु, एग्रोभेटहरू सञ्चालनमा नहुनु तथा पशु फार्म व्यवस्थापन सम्बन्धी सीप नहुनु पनि समस्याको रूपमा रहेको छ ।

४.१.३ सम्भावना तथा अवसर

गाउँपालिकाको वडा नं. ७ र ८ लाई सुन्तला ब्लक क्षेत्रको रूपमा विकास गर्न सकिने प्रचुर सम्भावना रहेका छ । त्यसैगरी, वडा नं १, ६ तरकारी पकेट, वडा न. २ र ३ बाख्रा, बंगुर लगायतका पशुपालन, वडा नं. ४ र ५ मौरी पकेट क्षेत्रको रूपमा विकास गर्न सकिने प्रशस्तै सम्भावनाहरू रहेका छन् । रैथाने जातका खाद्यान्न वालिहरू जस्तो धान, मकै, सिमी, कोदो, कागती, कफी, अदुवा, बेसार र केरा खेती उत्पादनलाई व्यावसायिक रूपले उत्पादन गर्न सकिने सम्भावना छ । रैथाने बाली तथा फलफूल खेतीको लागि उपयुक्त हावापानी रहेको छ । मौसमी तथा बेमौसमी तरकारी खेतीका लागि प्रचुर सम्भावना रहेको छ । उच्च मूल्य जाने बेमौसमी तरकारीको बीउ लगायत बालीको पकेट क्षेत्रको बिस्तार र प्रवर्द्धन गर्न सकेको खण्डमा कृषिको व्यावसायिकता एवं दिगो खाद्य सुरक्षाको सुनिश्चितता प्रदान गर्न सक्ने प्रचुर सम्भावना रहेको छ । यसका अतिरिक्त मुख्य वन जन्य उत्पादनहरूको व्यवस्थित सङ्कलन तथा बजारीकरण गर्न सके यहाँको आर्थिक अवस्थामा समेत प्रत्यक्ष सहयोग पुग्ने देखिन्छ ।

गाउँपालिकामा माछा पालन, मौरी, बंगुर तथा बाख्रापालनको प्रशस्त सम्भावना छ । खासगरी गाउँपालिकाका क्षेत्रमा प्रशस्तै मात्रामा चरनको सुविधा भएको हुनाले पशुपक्षी पालनलाई व्यावसायिक रूपमा गर्न सकेमा पशुपालकहरूलाई मनग्य आम्दानी हुने देखिन्छ । पशुपालनको तथ्याङ्कलाई हेर्दा खसि, बोका, बंगुर कुखुराको स्थानीय बजारमा खपत भई निर्यात समेत हुने गरेको छ । गाई तथा बंगुर पालन गरेमा मासु तथा दुधजन्य पदार्थहरू पुतली बजारमा रहेका होटेलहरू र पोखरा बजार समेतको मागलाई पुरा गर्न सकिने राम्रो अवसर रहेको छ ।

४.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

कृषिको आधुनिकीकरण एवम् व्यावसायिकताको विकासद्वारा कृषि तथा पशुपन्छीपालन क्षेत्रलाई प्रतिस्पर्धी र निर्यात मुखी बनाउने ।

उद्देश्य

१. कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गरी विरुवाको निर्यात प्रवर्द्धन गर्नु ।
२. निर्वाहमुखी कृषि प्रणालीलाई दिगो र व्यावसायिक प्रणालीमा रुपान्तरण गर्नु ।
३. जैविक खेतीको प्रवर्द्धनमार्फत कृषि क्षेत्रको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता वृद्धि गरी गाउँपालिकाको अर्थतन्त्रमा टेवा पुऱ्याउनु ।
४. पशुपन्छी पालनलाई प्रविधियुक्त र व्यावसायिक बनाई पशुपन्छी जन्य पदार्थको निर्यात प्रवर्द्धन गर्नु ।

रणनीति र कार्यनीति

तालिका ११: कृषि तथा पशुपालनका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १: कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गरी विरुवाको निर्यात प्रवर्द्धन गर्नु ।	
१.१: कृषि क्षेत्रको उत्पादकत्व वृद्धि र आधुनिकीकरण गर्ने ।	१. स्थानीय वीउ–विजन, वेर्नाहरूको संरक्षण गर्दै गुणस्तरीय जातका मूलतः नगदे एवं उच्च मूल्यका कृषि उपजहरूको व्यावसायिक खेती व्यापकता दिई उत्पादन र उत्पादकत्वमा वृद्धि ल्याइनेछ । २. दिगो कृषि विकासकालागि आवश्यक नीति, ऐन र नियमहरू तर्जुमा तथा संसोधन गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयन गरिनेछ । ३. कृषि वस्तु उत्पादन अभिवृद्धि गर्न कृषि जन्य वस्तुको व्यावसायिक उत्पादनका लागि उपयुक्त र दिगो सिँचाइ सुविधा लगायतका आवश्यक पूर्वाधारको पहुँच बढाइनेछ । ४. उन्नत प्रविधि (थ्रेसिंग मेशीन, जोत्ने, साइनारे आदि) मा सुलभ कृषि कर्जाको व्यवस्था मिलाइनेछ । ५. खेती योग्य जग्गालाई बाँझो राख्ने प्रवृत्ति निरुत्साहित गर्दै बाँझो रहेका कृषि भूमिको दिगो उपयोगकालागि उपयुक्त योजना बनाई कार्यान्वयन गरिनेछ ।
उद्देश्य २: निर्वाहमुखी कृषि प्रणालीलाई दिगो र व्यावसायिक प्रणालीमा रुपान्तरण गर्नु ।	
२.१: तुलनात्मक लाभ हुन सक्ने स्थानीय बालीनाली र आधारभूत खाद्यवस्तुको उपभोगमा आत्मनिर्भरता हासिल गर्ने ।	१. खाद्य तथा अन्य कृषि उत्पादनमा आत्म निर्भरताकालागि उत्पादन पकेट क्षेत्र विकास गरी सघन व्यावसायिक खेती प्रणाली अघि बढाइनेछ । २. कृषि उपज उत्पादन, प्रशोधन, भण्डारण एवम् वितरण प्रणालीमा नयाँ प्रविधिको विकासको अनुसरण, अवलम्बन र आधुनिकीकरण गरिनेछ । ३. उत्पादन र भण्डारणका क्रममा हुने हानी नोक्सानीलाई न्यूनीकरण गर्न कृषि उपज सङ्कलन तथा भण्डारण केन्द्रको स्थापना गरिनेछ ।

	४. निजी तथा सहकारी क्षेत्रको संलग्नता बढाउँदै करार सम्झौतामा आधारित तथा सहकारी खेतीलाई प्राथमिकता दिइनेछ । ५. मूल्य शृङ्खला पद्धति अनुसार उत्पादनदेखि बजारीकरणसम्मका कार्यक्रमहरू एकीकृत रूपमा सञ्चालन गरिनेछ । ६. खाद्यान्न उत्पादन न्युन भएका पोषण असुरक्षित स्थानहरूमा स्थानीय स्तरमै उत्पादन गर्न सकिने कृषिजन्य उत्पादन प्रवर्द्धन तथा उपयोगमा जोड दिइनेछ।
उद्देश्य ३ः जैविक खेतीको प्रवर्द्धनमार्फत कृषि क्षेत्रको प्रतिस्पर्धात्मक क्षमता वृद्धि गरी गाउँपालिकाको अर्थतन्त्रमा टेवा पुऱ्याउनु ।	
३.१ः जलवायु परिवर्तन र प्रकोपबाट पर्ने नकारात्मक असर न्यूनीकरण गर्दै वातावरणमैत्री कृषि प्रविधिको विकास र विस्तार गर्ने ।	१. रासायनिक मल, विषदीको प्रयोग घटाउदै जैविक र प्राङ्गारिक खेतीलाई प्रोत्साहित गरी उत्पादित वस्तुलाई बजारीकरणमा जोड दिइनेछ । २. जलवायु परिवर्तनसँगै कृषिमा अनुकूलन गरी कृषि जैविक विविधताको संरक्षण, सम्वर्द्धन तथा उपयोगमा वृद्धि गरिनेछ । ३. लोपोन्मुख तथा रैथाने विउबिजन र बालीजन्य जैविक विविधता संरक्षणमा स्थानीय समुदायको अग्रसरतालाई प्रोत्साहन गरिनेछ । ४. कृषि अध्ययन तथा अनुसन्धानमा आधारित वातावरणमैत्री कृषि प्रविधिको विकास एवम् विस्तार गरिनेछ । ५. कृषि उपजको अधिकतम उत्पादन एवम् उत्पादकत्व वृद्धिकालागि स्थानीय साधन स्रोत र जैविक प्रविधिको उपयोग गरिनेछ ।
उद्देश्य ४ः पशुपन्छी पालनलाई प्रविधियुक्त र व्यावसायिक बनाई पशुपन्छी जन्य पदार्थको निर्यात प्रवर्द्धन गर्नु।	
४.१ः कृषकलाई पशुपन्छी पालन तथा पशुपन्छीजन्य व्यवसायमा प्रेरित गरी आत्मनिर्भर हुने कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	१. कृषकलाई पशुपन्छी पालन तथा पशुपन्छीजन्य व्यवसायमा प्रेरित गरी आत्मनिर्भर हुने कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । २. युवाको विदेश पलायन रोक्न तथा विदेशबाट फर्किएका र बेरोजगार युवालाई पशुपन्छी पालनमा युवा लाक्षित कार्यक्रमलाई प्राथमिकताका साथ सञ्चालन गरिनेछ। ३. पशुपन्छी पालनमा युवा सहभागिता र महिला सशक्तीकरणलाई केन्द्रित गरी व्यावसायिक कार्यक्रम सञ्चालनमा ल्याइनेछ । ४. व्यावसायिक पशुपन्छी पालनका साथै माछा पालन तथा मौरी पालनकालागि अनुदान तथा सहुलियत ऋणको व्यवस्था गरिनेछ । ५. विपन्न परिवारलाई पशुपन्छी पालनकालागि प्रोत्साहन कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ।

४.१.५ कार्यक्रम तथा आयोजना

तालिका १२: कृषि तथा पशुपालनका कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
१	वडामा धान, गहुँ, मकै, केन्द्रित खाद्यबाली पकेट क्षेत्र विकास, कृषकहरूलाई विज वितरण	पटक		५	१५००	१९००	२०००	२०००	२५००	९९००	प्रदेश	(विभिन्न ८ वडाहरूमा अध्ययनको आधारमा)
३	जैविक, प्रांगारिक मल तथा जैविक विषादी प्रयोग प्रवर्द्धन कार्यक्रम	रोपनी		३००	५००	७५०	१०००	१२५०	१५००	५०००	प्रदेश	
२	कागती, एभोकाडो र मेकेडेमिया खेती प्रवर्द्धन कार्यक्रम	एकमुस्ट			५००	७५०	१०००	१२५०	१५००	५०००	प्रदेश	
३	माटो परिक्षण कार्यक्रम	पटक		५	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००	प्रदेश	सवै वडाहरूमा
२	सिमि र वदामको पकेट क्षेत्र कार्यक्रम (अध्ययनको आधारमा)	पटक		५	५००	५००	६००	७००	८००	३१००	गाउँपालिका	
१	लसुन, प्याज र गोलभेडा विकास कार्यक्रम (अध्ययनको आधारमा)	पटक		५	४५०	५००	५५०	६००	७५०	२८५०	गाउँपालिका	
१	तरकारी र दलहन पकेट क्षेत्र विकास कार्यक्रम	पटक		१	१५००	१५००	१५००	१५००	१५००	७५००	प्रदेश	
२	आलु पकेट क्षेत्र विकास कार्यक्रम	पटक		१	५००	५००	५००	५००	५००	२५००	गाउँपालिका	
२	कागति र मौसमको पकेट क्षेत्र कार्यक्रम (अध्ययनको आधारमा)	पटक		५	५००	५००	५००	५००	५००	२५००	गाउँपालिका	
१	धान मकैको बीउ उत्पादन तथा वितरण कार्यक्रम	पटक		१०	२००	२५०	३००	३५०	४००	१५००	गाउँपालिका	
३	कृषकहरूलाई प्लास्टिक टनेल वितरण कार्यक्रम	जना		२५०	२५०	३००	३५०	३५०	३५०	१६००	गाउँपालिका	

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
२	मौसमी र वेमौसमी तरकारीको मिनिकिट वितरण कार्यक्रम	पटक		१०	२५०	३००	३५०	३५०	३५०	१६००	गाउँपालिका	
२	च्याउखेति तथा फूल खेती विकास कार्यक्रम	पटक		५	२५०	३००	३५०	३५०	३५०	१६००	गाउँपालिका	
२	कृषकहरूलाई कृषि यान्त्रिकरण सामाग्रि वितरण कार्यक्रम	पटक		५	५००	५००	६००	६००	६००	२८००	गाउँपालिका	कस्टुम हायरिङ व्यवस्थापन
३	मसलाबाली विकास कार्यक्रम, विउ वितरण सहयोग, कृषक तालिम	रोपनी		५००	४००	४००	५००	५००	६००	२४००	गाउँपालिका	
४	आधुनिक घारमा मौरी पालन कार्यक्रम	घार		१०००	२००	२५०	२५०	३००	३५०	१३५०	गाउँपालिका	
२	बहुउद्देश्यीय कृषि, फलफूल तथा जडीवुटी नर्सरी स्थापना र सञ्चालन	सङ्ख्या		१	६००	५००	३००	३००	३००	२०००	गाउँपालिका	
१	गाउँपालिका स्तरिय खाद्यान्न तथा वीउ भण्डारण गृह (१००० मे.ट.)	सङ्ख्या		१				५०००	५०००	१००००	संघ	
२	तरकारी तथा खाद्यान्न सङ्कलन केन्द्र स्थापना	वडा	१	७		२०००	२०००	४०००	६०००	१४०००	संघ	
२	कृषि वजारीकरण प्रवर्द्धन कार्यक्रम	पटक		५	२००	५००	५००	५००	५००	२२००	गाउँपालिका	
२	कृषि बाली विमा कार्यक्रम	पटक		५	५००	५००	५००	५००	५००	२५००	गाउँपालिका	
३	कृषि दक्ष जनशक्ति विकास कार्यक्रम	पटक		५	५००	५००	५००	५००	५००	२५००	गाउँपालिका	
३	कृषि व्यवसायिहरूको लागि अवलोकन भ्रमण कार्यक्रम	पटक		१	१५०	१७०	२००	२००	२००	९२०	गाउँपालिका	
३	कृषक सम्मान कार्यक्रम	पटक		१	१००	१००	१००	१००	१००	५००	गाउँपालिका	
२	कृषि एम्बुलेन्स व्यवस्थापन	वटा		१		२५००				२५००	गाउँपालिका	

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
	पशुपन्छी									०		
४	नश्ल सुधार, पशु ल्याव तथा पशु उपचार केन्द्र स्थापना, पशु पंक्षिलाई भ्याक्सिन कार्यक्रम	एकमुस्ट			१५००	१५००	१५००	१५००	१५००	**७५००**	प्रदेश	
४	उन्नत घाँसखेती विस्तार कार्यक्रम	रोपनी		१५०	५००	५००	५००	५००	५००	**२५००**	गाउँपालिका	
४	बाखा, बंगुर/सुँगुर, कखुरा, गाईभैसी नमुना फर्म विकास र व्यवस्थापन कार्यक्रम	एकमुस्ट			५००	६००	७००	७००	७५०	**३२५०**	गाउँपालिका	
४	दुग्ध चिस्यान केन्द्र स्थापना (सबै वडामा सङ्कलन केन्द्र समेत)	सङ्ख्या		२				२५००	२५००	**५०००**	प्रदेश	
४	ज्याग्दी खोला, बास्त्रा खोला माछापालन	सङ्ख्या		२	६००	६००	६००	१०००	१०००	**३८००**	गाउँपालिका	माछाको लागि पोखरी मर्मत र भुरा खरिद तथा व्यावसायिक माछापालन
४	पशु वधस्थल तथा मासु वजार विकास कार्यक्रम	सङ्ख्या		२	०		५००	१५००	१५००	**३५००**	गाउँपालिका	
४	भकारो सुधार कार्यक्रम	पटक		१	२०००	२०००	२०००	२०००	२०००	**१००००**	संघ	
४	दक्ष जनशक्ति विकास कार्यक्रम,	जना		२५	२००	२५०	२५०	३००	३५०	**१३५०**	गाउँपालिका	(कर्मचारी र जन प्रतिनिधि सहित)
४	औषधी तथा भ्याक्सिन खरिद	पटक		५	३५०	३५०	४००	४००	४५०	**१९५०**	गाउँपालिका	
४	पशुपंक्षि सम्वन्धी स्थलगत तालिम	पटक		१५	६००	२५०	६५०	३००	३००	**२१००**	गाउँपालिका	
४	पशु विमा कार्यक्रम	पटक		५	५००	५००	५००	५००	५००	**२५००**	गाउँपालिका	

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
४	पशु सेवा शाखाको भौतिक व्यवस्थापन	पटक		५	३००	३५०	३५०	४००	४००	१८००	गाउँपालिका	
४	पशुव्यवसायिहरूको लागि अवलोकन भ्रमण	पटक		६	१००	१२५	१५०	१७५	२००	७५०	गाउँपालिका	
४	पशुसेवा सालवसाली कार्यक्रम	पटक		५	२०००	२०००	२०००	२०००	२०००	१००००	गाउँपालिका	
कृषि तथा पशुपन्छीको जम्मा					२०२००	२५९९५	२५५५०	३६९७५	४०६००	१४९३२०		

तालिका १३: कृषि तथा पशुपालनका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण

कृषि									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
१	वडामा धान, गहुँ , मकै, केन्द्रित खाद्यबाली पकेट क्षेत्र विकास, कृषकहरूलाई विज वितरण	पटक	५	९९००	१	४	३	२	२
३	जैविक, प्रांगारिक मल तथा जैविक विषादी प्रयोग प्रवर्द्धन कार्यक्रम	रोपनी	३००	५०००	२	३	३	२	२
२	कागती, एभोकाडो र मेकेडेमिया खेती प्रवर्द्धन कार्यक्रम	एकमुस्ट		५०००	२	३	३	२	१
२	माटो परीक्षण कार्यक्रम	पटक	५	५०००	२	३	३	३	२
३	सिमि र वदामको पकेट क्षेत्र कार्यक्रम (अध्ययनको आधारमा)	पटक	५	३१००	१	४	३	२	२
२	लसुन, प्याज र गोलभेडा विकास कार्यक्रम (अध्ययनको आधारमा)	पटक	५	२८५०	१	४	३	२	२
१	तरकारी र दलहन पकेट क्षेत्र विकास कार्यक्रम	पटक	१	७५००	१	४	३	२	२
१	आलु पकेट क्षेत्र विकास कार्यक्रम	पटक	१	२५००	१	४	३	२	२

कृषि									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
२	कागति र मौसमको पकेट क्षेत्र कार्यक्रम (अध्ययनको आधारमा)	पटक	५	२५००	१	४	३	२	२
२	हिउँदे र वर्षे फलफूलकको विरुवा वितरण कार्यक्रम	पटक	१०	१५००	१	४	३	२	२
१	कृषकहरूलाई प्लास्टिक टनेल वितरण कार्यक्रम	जना	२५०	१६००	२	३	३	२	२
३	मौसमी र वेमौसमी तरकारीको मिनिकिट वितरण कार्यक्रम	पटक	१०	१६००	१	४	३	२	२
२	च्याउखेति विकास कार्यक्रम कार्यक्रम	पटक	५	१६००	१	४	३	२	२
२	कृषकहरूलाई कृषि यान्त्रिकरण सामाग्रि वितरण कार्यक्रम	पटक	५	२८००	२	३	३	२	२
२	मसलाबाली विकास कार्यक्रम, विउ वितरण सहयोग, कृषक तालिम	रोपनी	५००	२४००	१	४	३	२	२
३	आधुनिक घारमा मौरी पालन कार्यक्रम	घार	१०००	१३५०	१	४	३	२	२
४	बहुउद्देश्यीय कृषि, फलफूल तथा जडीवुटी नर्सरी स्थापना र सञ्चालन	सङ्ख्या	१	२०००	१	४	३	२	२
२	गाउँपालिका स्तरिय खाद्यान्न तथा वीउ भण्डारण गृह (१००० मे.ट.)	सङ्ख्या	१	१००००	२	३	३	२	२
१	तरकारी तथा खाद्यान्न सङ्कलन केन्द्र स्थापना	वडा	७	१४०००	२	३	३	२	२
२	कृषि वजारीकरण प्रवर्द्धन कार्यक्रम	पटक	५	२२००	२	३	३	२	२
२	कृषि बाली विमा कार्यक्रम	पटक	५	२५००	२	३	३	२	२
२	कृषि दक्ष जनशक्ति विकास कार्यक्रम	पटक	५	२५००	१	४	३	२	२
३	कृषि व्यवसायिहरूको लागि अवलोकन भ्रमण कार्यक्रम	पटक	१	९२०	२	३	३	३	२
३	कृषक सम्मान कार्यक्रम	पटक	१	५००	२	३	३	२	२
२	कृषि एम्बुलेन्स व्यवस्थापन	वटा		२५००	१	४	३	२	२
	पशुपन्छी			०					
४	नश्ल सुधार, पशु ल्याव तथा पशु उपचार केन्द्र स्थापना, पशु पंक्षिलाई भ्याक्सिन कार्यक्रम	एकमुस्ट		७५००	१	४	३	२	३

कृषि									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
४	उन्नत घाँसखेती विस्तार कार्यक्रम	रोपनी	१५०	२५००	१	४	३	२	२
४	बाखा, बंगुर/सुँगुर, कखुरा, गाईभैसी नमुना फर्म विकास र व्यवस्थापन कार्यक्रम	एकमुस्ट		३२५०	१	४	३	२	३
४	दुग्ध चिस्यान केन्द्र स्थापना (सबै वडामा सङ्कलन केन्द्र समेत)	सङ्ख्या	२	५०००	१	४	३	३	३
४	ज्यागदी खोला, बास्त्रा खोला माछापालन	सङ्ख्या	२	३८००	१	४	३	२	२
४	पशु वधस्थल तथा मासु वजार विकास कार्यक्रम	सङ्ख्या	२	३५००	२	३	३	२	३
४	भकारो सुधार कार्यक्रम	पटक	१	१००००	२	३	३	२	३
४	दक्ष जनशक्ति विकास कार्यक्रम,	जना	२५	१३५०	१	४	३	३	३
४	औषधी तथा भ्याक्सिन खरिद	पटक	५	१९५०	२	३	३	३	३
४	पशुपंक्षि सम्वन्धी स्थलगत तालिम	पटक	१५	२१००	१	४	३	२	३
४	पशु विमा कार्यक्रम	पटक	५	२५००	२	३	३	३	३
४	पशु सेवा शाखाको भौतिक व्यवस्थापन	पटक	५	१८००	२	३	३	३	३
४	पशुव्यवसायिहरूको लागि अवलोकन भ्रमण	पटक	६	७५०	२	३	३	२	३
४	पशुसेवा सालवसाली कार्यक्रम	पटक	५	१००००	२	३	३	२	३
	कृषि तथा पशुपन्छीको जम्मा			१४९३२०					

४.१.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

तालिका १४: कृषि तथा पशुपालनका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

कृषि तथा पशुपन्छी												
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
प्रभाव	गाउँपालिकाको आर्थिक विकासको क्षेत्रमा उच्चतम लगानी	कुल गार्हस्थ्य उत्पादनमा कृषि तथा पशुपन्छीपालनको हिस्सा	प्रतिशत	३८.५	३८	३७	३७	३६	३६	३६	गाउँपालिका प्रोफाइल, कृषि, पशु विकास र	कृषि, पशु र खाद्य सुरक्षा क्षेत्रले थप प्रोत्साहन र

कृषि तथा पशुपन्छी												
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
	परिचालन गरी गुणस्तरीय उत्पादन र उत्पादकत्वमा वृद्धि गर्नु।										स्वास्थ्य शाखाको प्रतिवेदन	प्राथमिकता पाएका हुने
असर	कृषि उत्पादन र उत्पादकत्व वृद्धि गरी गाउँपालिकाको निर्यात प्रवर्द्धन भएको हुनेछ ।	प्रमुख खाद्यान्न बालीको उत्पादकत्त्व (धान)	मे. टन प्रति हेक्टर	४.०२	४.१	४.३	४.५	४.८	५	५		
		प्रमुख खाद्यान्न बालीको उत्पादकत्त्व (मकै)	मे. टन प्रति हेक्टर	२	२.१	२.५	३	३.५	३.८	३.८		
		प्रमुख खाद्यान्न बालीको उत्पादकत्त्व (गहुँ) मे. टन प्रति हेक्टर		१.५४	१.७	१.८	२.०	२.३	२.५	२.५		
		दलहनको उत्पादकत्त्व	मे. टन प्रति हेक्टर	१.५	१.७	१.८	२.०	२.३	२.५	२.५		
		तेलहन को उत्पादकत्त्व	मे. टन प्रति हेक्टर	१.५	१.७	१.८	२.०	२.३	२.५	२.५		
		आलु बालीको उत्पादकत्त्व	मे. टन प्रति हेक्टर	३	५	६	७	८	९	९		
प्रतिफल	निर्वाहमुखी कृषि प्रणाली दिगो एवम् व्यावसायिक प्रणालीमा रुपान्तरण हुनेछ ।	३० मिनेटसम्मको दुरीमा कृषि उपज बिक्रीका लागि बजार उपलब्ध भएका कृषक परिवार	प्रतिशत	७०	७२	७५	७८	८०	८२	८२		
		वर्षभरी सिँचाइ हुने खेतियोग्य जमिन	प्रतिशत	३०	३१	३२	३४	३५	३८	३८		
		तरकारी व्यावसायिक उत्पादन क्षेत्र	प्रतिशत	२	४	६	८	१०	१२	१२		
		कृषि सहकारी संस्था	सङ्ख्या	५	६	७	८	८	८	८		
		सहकारीमा आवद्ध कृषक	प्रतिशत	२.५८	३	१०	२०	३०	५०	५०		
		कृषिमा आधारित उद्योग सञ्चालन	सङ्ख्या	-	१	२	३	४	५	५		
		कृषिमा आधारित रोजगारी	सङ्ख्या	०.५	०.६	१	२	३	४	४		

कृषि तथा पशुपन्छी													
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
	कृषिमा आधारित उद्योगको स्थापना तथा सञ्चालन भई रोजगारी र आम्दानी वृद्धि हुनेछ।	कृषि तालिम प्राप्त जनशक्ति	जना	१	१	१.५	१.८	२	२.५	२.५		
		कोल्ड रूम (चिस्यान केन्द्र)	सङ्ख्या	२	२	२	३	३	३	३		
		कृषि उपज सङ्कलन केन्द्र	सङ्ख्या	१	२	२	५	८	८	८		
		टनेल	सङ्ख्या	४३	८०	१३०	१८०	२३०	२८०	२८०		
		कृषि प्राविधिक	जना	४	५	६	८	८	८	८		
	व्यावसायिक पशुपालनबाट पशुजन्य पदार्थको आयात अन्त्य भई निर्यात प्रवर्द्धन भएको हुनेछ।	व्यावसायिक कृषि तथा पशुपालन फर्म	सङ्ख्या	११०	११५	१२५	१४०	१६०	१८५	१८५		
		अण्डाको उत्पादकत्व	सङ्ख्या (हजारमा)	४६८	४७०	५००	६००	७००	८००	८००		
		दुधको उत्पादकत्व	लीटर (हजारमा)	१११६	११३०	११८०	१२००	१२२०	१२५०	१२५०		
		मासुको उत्पादकत्व	मेट्रिक टन	-								
		पशु प्राविधिक	जना	६	७	८	८	८	८	८		

४.२ सिँचाइ

४.२.१ पृष्ठभूमि

ज्याग्दी खोला, म्याङ खोला र वास्त्रा खोला नै विरुवा गाउँपालिकाका मुख्य सिँचाइका स्रोतहरू हुन । गाउँपालिकाको कुल खेती योग्य जमिन मध्ये ५९.४३ प्रतिशत जमिन सिंचित छ (विरुवा गाउँपालिकाको कृषि क्षेत्रको सम्भाव्यता अध्ययन, २०७९) । त्यसैगरी स्याङ्दी खोला, सुन खोला, रह खोला, घर्ती खोला लगायतका अन्य खोला खोल्साहरूबाट समेत सिँचाइ सुविधा उपलब्ध हुने गरेको छ । कुलो तथा खोल्साहरूबाट सिँचाइका लागि खेत तथा गरासम्म पुराउने गरिन्छ । सतही सिँचाइ सुविधा प्राप्त नभएको क्षेत्रका आकाशे पानीलाई सङ्कलन गरी सिँचाइ विस्तार गरिएको छ । साना तथा मझौला स्तरका मोटर जडान गरी किसानहरूले सिँचाइ गर्ने गरेको पाइन्छ ।

ठूलो खेत, तारे पहरा, गेपाले सिँचाइ खेत, माटे कुलो, बैरेनी विरौटा, सुरूङ कुलो, मञ्जुवा कुलो माकइक्रो भर्याङ कुलो, विर्मा खोला कुलो र मास खेत सिँचाइ लगायतका स्रोतबाट गाउँपालिका क्षेत्रमा सिँचाइ सुविधा उपलब्ध रहेका छन् भने साना सिँचाइ आयोजना अन्तर्गत सतही कुलो तथा संरक्षित मुहान एवं आंशिक रूपमा प्लास्टिक पोखरीहरू रहेका छन् ।

४.२.२ समस्या तथा चुनौती

कृषि योग्य जमिनमा अपर्याप्त सिँचाइ सुविधा हुनु, सिँचाइ विकासमा आधुनिक प्रविधि (थोपा सिँचाइ, प्लास्टिक पोखरी, बोरिङ, लिफ्टिङ) को प्रयोगमा कमी हुनु, पर्याप्त सिँचाइ कुलो र पोखरी गुणस्तरीय तथा पक्की नहुनु, भएका सिँचाइ आयोजनाहरू पनि पूर्ण क्षमतामा प्रयोगमा आउन नसक्नु, बोरिङ सञ्चालनमा आवश्यक इन्धन/विद्युतको सहज एवम् सुलभ पहुँचको अभाव हुनु, मर्मत सम्भारको कमी हुनु, सिँचाइ स्रोत मुहान सुक्दै जानु, जल उत्पन्न प्रकोपले सिँचाइ आयोजनामा क्षति पुग्नु, कृषि प्रणाली र सिँचाइ बीच अन्तरसम्बन्ध स्थापित गर्न नसकिनु आदि यस क्षेत्रका प्रमुख समस्याहरू रहेका छन् ।

साना-साना सिँचाइ योजना निर्माण खर्चिलो हुनु, कृषि योग्य जमिनमा सर्व याम सिँचाइ सुविधा उपलब्ध गराउन नसक्नु, कृषि र सिँचाइ बीच अन्तरसम्बन्ध स्थापना नहुनु, सिँचाइ आयोजनाहरू पूर्ण क्षमतामा उपयोग नहुनु, स्थानीय समुदायहरूद्वारा सञ्चालन भई आएका परम्परागत सिँचाइ प्रणालीका कुलाहरूको संरक्षण हुन नसक्नु, सिँचाइ कुलाहरूको मर्मत सम्भारमा लाभग्राही उपभोक्ता समितिहरूलाई जिम्मेवार बनाउन नसक्नु आदि यस क्षेत्रका सिँचाइ विकासका चुनौतीहरू हुन् ।

४.२.३ सम्भावना तथा अवसर

सिँचाइका लागि पर्याप्त स्रोतहरूको उपलब्ध भएकोले ठूला आयोजनाका सतह सिँचाइको विकास गरी सिँचाइ सुविधा उपलब्ध गराउन सकिने सम्भावना रहेको छ । चिन्नेबास, गैरी, विरुवा, समाडाँडा लगायतका फाँटहरूमा सिँचाइ सुविधा उपलब्ध गरी थप उत्पादन वृद्धि भइ आम्दानी स्रोतहरू बढाउन सकिने सम्भावना रहेको छ ।

सर्व याम सिँचाइको उपलब्धतासँगै उत्पादकत्व वृद्धि भइ गाउँपालिकाको खाद्य उत्पादनमा आत्मनिर्भर हुँदै निर्यात प्रवर्द्धन गर्ने सम्भावना रहेको छ । आकाशे पानी सङ्कलन र प्लास्टिक पोखरीको अभ्यास सुरु हुनु, साना सिँचाइ निर्माणका क्षेत्रमा संघसंस्थाहरू क्रियाशिल रहनु, साना सिँचाइ गाउँपालिकाको अधिकार क्षेत्रमा पर्नु, गाउँपालिकाको प्राथमिकतामा सिँचाइ क्षेत्र समावेश हुनु तथा सिँचाइका लागि उपयुक्त जमिनहरूको उपलब्धता हुनु विरुवाका सिँचाइ विकासका अवसरहरू हुन् ।

४.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

गाउँपालिकामा सिँचाइ प्रणालीको विकास गरी जलस्रोतको व्यवस्थापनबाट कृषिजन्य उत्पादनमा वृद्धि गर्ने ।

उद्देश्य

१. परम्परागत सिँचाइ संरचनामा सुधार गर्दै नयाँ वैकल्पिक सिँचाइ स्रोतको पहिचान गर्नु ।
२. कृषियोग्य जमिनमा सिँचाइको पहुँच वृद्धि गर्न दिगो सिँचाइ प्रणालीको विकास तथा व्यवस्थापन गर्नु ।

रणनीति र कार्यनीति

तालिका १५: सिँचाइका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १: परम्परागत सिँचाइ संरचनामा सुधार गर्दै नयाँ वैकल्पिक सिँचाइ स्रोतको पहिचान गर्नु ।	
१.१: परम्परागत सिँचाइ संरचनामा सुधार र व्यवस्थापनबाट खाद्य असुरक्षित क्षेत्रहरूलाई प्राथमिकतामा राखी सिँचाइको पहुँच वृद्धि गर्ने।	१. परम्परागत सिँचाइका परम्परागत स्रोतहरूको विवरण तयार पारिनेछ। २. परम्परागत स्रोतहरूको क्षमताको प्राविधिक टोलीबाट मूल्याङ्कन गराइनेछ। ३. यस्ता स्रोतहरूको संरक्षण गर्ने कार्यको थालनी गरिनेछ । ४. आधारभूत सिँचाइको पहुँच बृद्धिकोलागि खाद्य असुरक्षित क्षेत्रहरूको पहिचान गरी प्राथमिकताको निर्धारण गरिनेछ । ५. संरचना निर्माणकोलागि वित्तीय स्रोतको व्यवस्था गरिनेछ । ६. निर्माण कार्य सम्पन्न गर्न निर्माण तथा अनुगमन समितिको गठन गरिनेछ।
१.२: आधारभूत सिँचाइको पहुँच नपुगेका कृषिजन्य क्षेत्रहरूमा वैकल्पिक स्रोतहरूको व्यवस्थापन गरी सिँचाइको पहुँच वृद्धि गर्ने।	१. सिँचाइका वैकल्पिक स्रोतहरूको पहिचान गरिनेछ । २. पहिचान गरिएका स्रोतहरूको विज्ञ सम्मिलित टोलीबाट सम्भ्याव्यता अध्ययन गरिनेछ। ३. संरचना निर्माणकोलागि आवश्यक वित्तीय स्रोतको व्यवस्थापन गरिनेछ। ४. सिँचाइको पहुँच नपुगेका कृषिजन्य क्षेत्रहरूको विवरण तयार गरी प्राथमिकताको सूची तयार गरिनेछ । ५. प्राथमिकताको आधारमा वैकल्पिक सिँचाइ संरचनाको निर्माण गरिनेछ। ६. संरचना निर्माणको निमित निजी वा अन्य क्षेत्रसँग साझेदारीको प्रयास गरिनेछ। ७. संरचना निर्माणको प्रयोजनकोलागि निर्माण तथा अनुगमन समिति गठन गरिनेछ। ८. संरचना विस्तारकोलागि उपभोक्ताको लागत सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ। ९. सिँचाइ आयोजनाहरूको मर्मत सम्भारको लागि कृषक तथा समुदायको क्षमता वृद्धि गरिनेछ ।

	१०.सिँचाइको आवश्यक रेखदेख, अनुगमन र सञ्चालनकोलागि जनशक्तिको व्यवस्था गरिनेछ।
उद्देश्य २ः कृषियोग्य जमिनमा सिँचाइको पहुँच वृद्धि गर्न दिगो सिँचाइ प्रणालीको विकास तथा व्यवस्थापन गर्नु।	
२.१ः खेतीयोग्य जमिन भएको तर सिँचाइको पहुँच नपुगेको वा अपर्याप्त भएको क्षेत्रमा प्राथमिकताको आधारमा सिँचाइको पहुँच वृद्धि गर्ने ।	१. सिँचाइ नपुगेका अथवा अपर्याप्त खेतीयोग्य जमिनको विवरण तयार पारिनेछ। २. निर्माण भए तापनि समुचित प्रयोगमा नआएका सिँचाइ नहर तथा कुलोहरूको प्रयोगमा आउनेगरी पुनर्निर्माण गरिनेछ । ३. एक योजनाबाट समुदायमा खानेपानी र सिँचाइको व्यवस्थापन गर्न सम्भव भएको अवस्थामा त्यस्ता योजनालाई प्राथमिकता दिइनेछ । ४. सिँचाइकोलागि प्राथमिकताको आधारमा साना जलासय, ताल, पोखरी आदि संरचना तयार गरिनेछ । ५. सिँचाइका संरचनाको मर्मत सम्भारकोलागि सामूहिक कोषको व्यवस्था गरिनेछ। ६. संरचना विस्तारकोलागि उपभोक्ताको लागत सहभागिता सुनिस्चित गरिनेछ। ७. सिँचाइको व्यवस्थापनकोलागि उपभोक्ताहरूको समितिको गठन गरिनेछ।
२.२ः दिगो सिँचाइ प्रणालीकोलागि संरचनाको विकास र व्यवस्थापन गर्ने ।	१. जल उपभोक्ता संस्थाको संस्थागत क्षमताको विकास गरिनेछ । २. सिँचाइ योजनाको सञ्चालन र व्यवस्थापनलाई दिगो बनाउन सिँचाइ सेवा शुल्क निर्धारण गरी सङ्कलन र उपयोग गर्न कानुनी व्यवस्था गरिनेछ । ३. दिगो सिँचाइको व्यवस्थापनकोलागि उपभोक्ता र समुदायको दक्षतामा वृद्धि गरिनेछ । ४. सिँचाइ पुगेका क्षेत्रमा उत्पादकत्व बढाउन सकिने खालका नगदेबाली, फलफूल तथा खाद्यवस्तुको उत्पादनलाई प्रोत्साहित गरिनेछ । ५. सिँचाइ आयोजनाका मुहानहरूको संरक्षण गरिनेछ ।
२.३ः जलउत्पन्न प्रकोपको क्षति नियन्त्रण गर्नु ।	१. जल उत्पन्न जोखिमको क्षेत्र पहिचान गरी न्यूनीकरणका उपायहरू अवलम्बन गरिनेछ। २. नदीजन्य प्रकोपका दिगो नियन्त्रणमा स्थानीय प्रविधि र रैथाने ज्ञानको उपयोग गरिनेछ। ३. खोलाखोल्सीको नियन्त्रणमा वायोइन्जिनियरिङ प्रविधिको उपयोग गरिनेछ। ४. नदी किनाराको क्षेत्रको संरक्षणमा विशेष ध्यान दिइनेछ । ५. नदी किनारका जोखिमयुक्त स्थानमा बस्ती विस्तार तथा नदी खोला अतिक्रमण र अव्यवस्थित दोहनको नियन्त्रण गरिनेछ ।

४.२.५ कार्यक्रम तथा आयोजना

तालिका १६: सिँचाइका कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
१	कुलो मर्मत संभार कार्यक्रम	पटक		१०	५०००	५०००	७०००	८०००	१२०००	३७०००	संघ	
२	एकिकृत साना, मझौला तथा वृहत सिंचाई कार्यक्रम	सङ्ख्या		५	३५००	३५००	४०००	६०००	८०००	२५०००	संघ	
१	सिंचाई सम्बन्धी सालवसाली योजनाहरू	पटक		१५	२०००	२०००	२०००	२०००	२०००	१००००	गाउँपालिका	
सिचाँइको जम्मा					१०५००	१०५००	१३०००	१६०००	२२०००	७२०००		

तालिका १७: सिँचाइका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण

सिचाँइ									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
१	कुलो मर्मत संभार कार्यक्रम	पटक	१०	३७०००	१२	३	५	३	१
२	एकिकृत साना, मझौला तथा वृहत सिंचाई कार्यक्रम	सङ्ख्या	५	२५०००	१२	३	५	३	१
१	सिंचाई सम्बन्धी सालवसाली योजनाहरू	पटक	१५	१००००	१२	३	५	३	१
	सिचाँइको जम्मा			७२०००					

४.२.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

तालिका १८: सिँचाइका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

सिँचाइ												
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्टयाँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
प्रभाव	जलस्रोत तथा सिँचाइको विकास र व्यवस्थापनबाट सबै क्षेत्रमा पानीको अभाव अन्त्य गर्ने ।	खेतियोग्य जमिन मध्ये सिंचित जमिन	प्रतिशत	५९.४३	६०	६२	६५	६७	६८	६८	योजना प्राविधिक शाखा, सम्बन्धित शाखाको प्रगती विवरण	सिंचाई पूर्वाधार क्षेत्रमा लगानी वृद्धि हुनुको साथै अनुगमन पनि थप प्रभावकारी भएको हुने
		बाह्रै महिना सिँचाइ हुने घरधुरी	प्रतिशत									
असर	बाह्रै महिना सिँचाइ उपलब्ध हुने क्षेत्र थप भई कृषि उत्पादकत्व वृद्धि भएको हुनेछ ।	सुचारु सिँचाइ आयोजना	सङ्ख्या	४	५	६	७	८	१०	१०		
		कुलो तथा नहर स्तरीकरण (किमि)	कि.मि.	११	१५	२५	३५	४५	५०	५०		
प्रतिफल	पानीको मुहानहरू संरक्षण र व्यवस्थापन भएको हुनेछ ।	संरक्षित मुहान	सङ्ख्या	५०	५५	६०	६५	७०	७०	७०		
		प्लास्टिक पोखरी	सङ्ख्या	५	१५	३०	५०	७५	१००	१००		
		रिचार्ज पोखरी	सङ्ख्या	०	१	२	३	४	५	५		

स्रोत: विरुवा गाउँपालिकाको कृषि क्षेत्रको सम्भाव्यता अध्ययन, २०७९ तथा पालिकास्तरीय छलफल

४.३ पर्यटन, संस्कृति तथा सम्पदा

४.३.१ पृष्ठभूमि

विरुवा गाउँपालिका समृद्धिको अर्को महत्त्वपूर्ण संभाव्य क्षेत्र पर्यटन हो । संविधानले नेपालको सम्पदाहरूको पहिचान, संरक्षण, प्रवर्द्धन र प्रचार प्रसार गर्दै पर्यावरण अनुकूल पर्यटन प्रवर्द्धन गर्ने र पर्यटन उद्योगको लाभमा स्थानीय जनतालाई प्राथमिकता दिने नीति लिएकोछ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनले पर्यटन सम्वन्धी योजनाहरूको कार्यान्वयन र अनुगमन, पर्यटकीय सेवा विस्तार आदि कार्य स्थानीय सरकारलाई सुम्पेको छ । प्रसिद्ध मनकामना मन्दिर, दोनराङ गुफा, राङभाङ रहस्यमय गुफा, सिउँडी गुफा, कलचरल म्युजियम, घण्टलेख, मिनाहम गुफा, पानधारा आदि जस्ता धार्मिक तथा पर्यटकीय स्थल रहेको यस गाउँपालिका साँस्कृतिक तथा पर्यटकीय हिसाबले जिल्लाकै महत्त्वपूर्ण गाउँपालिकाका रूपमा चिनिन्छ ।

गाउँपालिका क्षेत्रका विभिन्न वडाहरूमा प्रमुख पर्यटकीय स्थलहरू रहेको पाइएकोछ । विशेष गरी ऐतिहासिक मन्दिर, पोखरी, सामुदायिक वन क्षेत्र, गुफा, संग्रहालय, होटेल र रेस्टुरेन्टहरूले गाउँपालिकाको पर्यटनलाई बढावा दिइरहेको छ । गाउँपालिका क्षेत्रमा यस किसिमका ७३ वटा पर्यटकीय स्थलहरू रहेका छन् जसमध्ये केही प्राकृतिक छन् भने केही मानव निर्मित रहेका छन् । साँस्कृतिक विविधताले धनी विरुवा क्षेत्रमा ५० भन्दा धेरै ऐतिहासिक धार्मिक मन्दिरहरू र एउटा बौद्ध सदन गुम्बा रहेको छ भने पहाडी संस्कृतिका लागि धनी मानिन्छ ।गाउँपालिकामा पर्यटकीय स्तरका होटेलहरू नभएता पनि १० वटा साधारण होटेलहरू र २ वटा होम स्टे रहेका छन् । वडा नं. ७ मा रहेको रानीकोट वनमा हालसालै मात्र पत्ता लागेको गुफाको थप अध्ययन गरी यसको संरक्षण एवम् यो क्षेत्रमा पर्यटन प्रवर्द्धनको अवसर रहेको छ ।

४.३.२ समस्या तथा चुनौती

पर्यटन उद्योगबाट हुन सक्ने लाभबारे स्थानीय नागरिकलाई पर्याप्त जानकारी नहुनु, सर्व याम सडक सुविधा उपलब्ध नहुनु, गाउँपालिका क्षेत्रमा पर्यटन उद्योगका लागि पर्याप्त दक्ष जनशक्तिको अभाव, विद्यमान पर्यटकीय स्थलहरूमा आधारभूत पर्यटन पूर्वाधारको सुविधा नहुनु, पर्यटन उद्यमशिलताको कमी, स्थानीय भाषा संस्कृतिको समुचित विकास नहुनु, मौलिक संस्कृतिलाई पर्यटनसँग आबद्ध गर्न नसक्नू, पर्यटन क्षेत्रको विकासका लागि पर्याप्त बजेट परिचालन नहुनु आदि यहाँको पर्यटन विकासमा प्रमुख समस्याका रूपमा देखिएका छन् ।

प्राचीन तथा मौलिक कला र जातीय संस्कृति, ऐतिहासिक मठ मन्दिरहरूको जगेर्ना हुन नसक्नु, बाह्य संस्कृतिको प्रभाव र अतिक्रमण बढ्नु, विभिन्न जातजाति तथा अल्पसङ्ख्यक जनसङ्ख्याले बोल्ने भाषा लोप हुने खतरामा हुनु पर्यटकको बसाइका लागि पर्यटन स्तरको होटेल नभएकाले बास र खर्च गराई वृद्धि गर्नु, पर्यटकीय उपजको विविधिकरण गर्नु, यस क्षेत्रमा बसोबास गर्ने विभिन्न अल्पसंख्यक जातजाती आदीको भाषा र संस्कृति जगेर्ना गर्नु, स्थानीय सास्कृतिक विविधता र पहिचानलाई पर्यटन उद्योगसंग आवद्ध गर्नु आदि प्रमुख चुनौतीहरू हुन

४.३.३ सम्भावना तथा अवसर

पर्यटन उद्योगकालागि आवश्यक अध्ययन र तालिमका लागि युवायुवती स्थानीय स्तरमा उपलब्ध हुनु, पर्यटन उद्योगकालागि आवश्यक अन्न, तरकारी, फलफूल गाउँमा नै उत्पादन हुनु, स्थानीय उत्पादनको बजारीकरण हुनु, स्थानीय हस्तकला, भेषभुषा, संस्कृतिको प्रवर्द्धन हुनु, होमस्टे सञ्चालनका लागि स्थानीय समुदाय इच्छुक रहनु, राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय जगतसँग आबद्ध हुने अवसर प्राप्त हुनु आदि विरुवाका पर्यटन विकास अवसर हुन्।

भाषा, लिपि, संस्कृति, ललितकला आदिको संरक्षण र उपयोग स्थानीय निकायको कार्यदायरामा आउने, जातीय संस्कृतिको संरक्षणमा समुदायको सक्रियता बढ्ने, सांस्कृतिक एवम् धार्मिक विविधताका बीच सद्भाव अभिवृद्धि हुने जस्ता सम्भावना रहेका छन् ।

४.३.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

पर्यटन क्षेत्रको विकास मार्फत आर्थिक समृद्धि गरि दिगो विकासका लागि स्थानीय स्रोत साधन तथा स्थानीय खाद्य उपजको प्रयोग गरि रोजगारी प्रदान गर्ने ।

उद्देश्य

१. पर्यटन व्यवसायको गुणस्तर वृद्धि तथा पर्यटकीय स्थलको प्रचार-प्रसार गर्नु ।
२. पर्यटकीय पूर्वाधारहरूको विकास गर्नु ।
३. पर्यटन विकासका लागि आवश्यक मानव संसाधन विकास गर्नु ।
४. पर्यटकीय स्रोतसाधनको व्यवस्थापन गर्नु ।
५. विभिन्न धर्म, भाषा, संस्कृति, कला, साहित्य र परम्पराको संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्नु ।
६. विभिन्न ऐतिहासिक, पुरातात्विक, धार्मिक र सांस्कृतिक सम्पदाको पुनःनिर्माण, जीर्णोद्धार र व्यवस्थापन गर्नु ।

रणनीति तथा कार्यनीति

तालिका १९: पर्यटनका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १: पर्यटन व्यवसायको गुणस्तर वृद्धि तथा पर्यटकीय स्थलको प्रचार-प्रसार गर्नु ।	
१.१: हाल सञ्चालनमा रहेका होटेल र चियापसलहरूको सेवाको स्तरोन्नति गर्ने ।	१. स्थानीय होटेल, लज र चियापसलका व्यवसायीहरूलाई विषयगत इन्स्ट्रक्टर झिकाई स्थानीय स्तरमै पेशागत तालिमको व्यवस्था गरिनेछ । २. भइरहेका व्यवसायहरूको स्तरोन्नतिकालागि सहुलियत दरको पुँजीको खोजी गरिदिइनेछ ।
१.२: पर्यटकीय स्थलहरूको प्रचारप्रसार गर्ने ।	१. पर्यटन प्रवर्द्धन बारेमा विज्ञहरूबाट संक्षिप्त अध्ययन गराइनेछ । २. विभिन्न सञ्चार माध्यमको प्रयोग गरी ठाउँहरूबारे प्रचार प्रसार गरिनेछ । ३. ब्रोस्योर तयार गरी छिमेकी जिल्लाहरूमा बितरण गरिनेछ । ४. जिल्लाका ब्याचलर्स/ मास्टर्स तहका विद्यार्थीहरूलाई अनुसन्धानकालागि यी स्थानको फिल्ड भिजिटमा प्रोत्साहित गरिनेछ ।

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
	५. यी स्थान विशेषका बारेमा नियात्राकारहरूको भ्रमण आयोजना गर्ने र साहित्यिक लेखरचना लेखाई पत्रपत्रिकामा प्रकाशित गर्ने व्यवस्था गरिनेछ। ६. वेबसाइट, युट्युव, फेसबुक, ट्वीटर, इन्स्टाग्राम जस्ता सामाजिक सञ्जालको प्रयोग गरी आवश्यक प्रचार प्रसार गरिनेछ।
उद्देश्य २: पर्यटकीय पूर्वाधारहरूको विकास गर्नु ।	
२.१: पर्यटन क्षेत्रको विकासकालागि आवश्यक पूर्वाधारहरूको विकास गर्ने ।	१. पर्यटकीय महत्त्वका स्थानहरूमा आवागमन सहज बनाउन कालो पत्रे सडक, पदमार्ग, पुल आदि निर्माण गरिनेछ । २. भइरहेका सडक र पदमार्गको स्तरोन्नति गरिनेछ ।
२.२: पर्यटन पूर्वाधारहरूको निर्माण गर्ने ।	१. विशेष पर्यटकीय स्थलहरूको पहिचान गरी पूर्वाधार निर्माणको विस्तृत योजना प्रतिवेदन तयार पारिनेछ । २. पूर्वाधार निर्माणका लागि आवश्यक जग्गा खरिद तथा अधिग्रहण गरिनेछ ।
उद्देश्य ३: पर्यटन विकासका लागि आवश्यक मानव संसाधन विकास गर्नु ।	
३.१: गाउँपालिका भित्रका युवायुवतीलाई पर्यटन विषयको शिक्षा प्रदान गर्ने ।	१. पर्यटन व्यवसाय प्रति युवायुवतीको आकर्षण बढाउन आफ्नो क्षेत्रभित्रका योग्य र इच्छुक विद्यार्थीहरूलाई पर्यटन तथा अतिथि सत्कार विषयमा अध्ययन गर्न पठाइने र आर्थिक सहयोग गरिनेछ । २. आफ्नो क्षेत्रभित्रका योग्य र इच्छुक युवायुवतीलाई नेपाल पर्यटन तथा होटेल व्यवस्थापन एकेडेमीबाट दिने गरिएका Food Preparation and Control, Tourist Guide, Trekking Guide लगायतका छोटो अवधिका तालिममा पठाइने र आर्थिक सहयोग गरिनेछ । ३. स्थानीय पाठ्यक्रममा पर्यटन शिक्षालाई समावेश गरिनेछ ।
उद्देश्य ४: पर्यटकीय स्रोतसाधनको व्यवस्थापन गर्नु ।	
४.१: बाह्य स्रोतसाधनको खोजी गर्ने ।	१. गाउँपालिकाभित्र सामान्य रूपमा सम्भावना देखिएका योजनाहरूको विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन गर्न संघीय र प्रदेश सरकारसमक्ष अनुरोध गरिनेछ । २. गाउँपालिकामा आउने गैरसरकारी संस्थाहरूलाई यस योजनामा समावेश भएका कार्यक्रमहरूमा लगानी गर्न आह्वान गरिनेछ ।
४.२: आन्तरिक स्रोतसाधनको परिचालन गर्ने ।	१. गाउँपालिकाको वार्षिक बजेटको निश्चित प्रतिशत रकम पर्यटन क्षेत्रका कार्यक्रमकालागि छुट्याइनेछ । २. पर्यटन क्षेत्रको विकासकालागि स्थानीय निजी क्षेत्रलाई आह्वान गरिनेछ। ३. व्यवसायवाट राज्य र स्थानीय तहलाई कानुन अनुसारको कर तिर्ने संस्कृतिको विकास गर्ने । ४. स्थानीय स्रोत साधन र खाद्य उपजको प्रयोग गरि व्यापार व्यवसायलाई प्रोत्साहन सहित रोजगारी वृद्धि गर्ने ।
उद्देश्य ५: विभिन्न धर्म, भाषा, संस्कृति, कला, साहित्य र परम्पराको संरक्षण र सम्वर्द्धन गर्नु ।	
५.१: सबै जात जाति र समुदायका धर्म, भाषा, संस्कृति, कला, साहित्य र मौलिक	१. धार्मिक, सांस्कृतिक सहिष्णुता कायम राख्दै प्रत्येक समुदायको धार्मिक एवम् सांस्कृतिक सम्पदाको संरक्षण, सम्वर्द्धन र प्रवर्द्धन गर्ने व्यवस्था गरिनेछ । २. भाषा, कला र संस्कृतिको संरक्षण र सम्बर्धन गर्ने नीति, नियम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन गरिनेछ ।

परम्पराको संरक्षण गरी भावी पुस्तामा हस्तान्तरण हुने व्यवस्था गर्ने ।	३. धर्म, भाषा, संस्कृति, कला, साहित्य र मौलिक परम्पराको विकासमा उल्लेखनीय योगदान गर्ने व्यक्तित्वहरूको नामबाट निर्मित संरचनाहरूको नामकरण गरिनेछ।
५.२ः भाषा, कला र साहित्य, बहुसंस्कृतिको संरक्षण, सम्वर्द्धन र विकास गर्ने ।	१. सबै जात जातिको संस्कृति, रितिरिवाज र परम्पराको संरक्षणकोलागि बहुसांस्कृतिक ग्रामको स्थापना र विकास गरिनेछ । २. भाषा, लोक साहित्य, लोक संस्कृति, नृत्य, नाट्य र कलाको सम्बर्धन र साहित्यको विकास गर्न भाषा, कला, साहित्य र संस्कृति प्रतिष्ठानको गठन गरी सञ्चालन गरिनेछ । ३. भाषा, साहित्य र कलाको क्षेत्रबाट सामाजिक, सांस्कृतिक रूपान्तरणमा विशिष्ट योगदान गरिनेछ । ४. व्यक्तित्वहरूलाई सम्मानित र पुरस्कृत गरिनेछ । ५. प्रतिष्ठानद्वारा गायन, संगीत, नृत्य र नाटक सम्बन्धी व्यावसायिक र गैरव्यावसायिक प्रशिक्षण केन्द्रहरूको आधारभूत पाठ्यक्रममा एकरूपता कायम गरिनेछ । ६. विभिन्न धार्मिक सम्पदा एवम् तीर्थस्थलहरूलाई व्यवस्थापकीय सुधार गरी दिगो रूपमा सञ्चालन गरिनेछ ।
५.३ः भाषा, कला, साहित्य र संस्कृतिका खोज अनुसन्धान गरी धार्मिक एवम् साँस्कृतिक पर्यटनको प्रवर्द्धन गर्दै आर्थिक समृद्धिमा टेवा पुऱ्याउने ।	१. विभिन्न जातजाति र भाषाभाषीको मौलिक एवम् परम्परागत धर्म, संस्कृतिको संरक्षण र विकास गर्न खोज अनुसन्धान गरिनेछ । २. भाषा र संस्कृतिको विकास गरी भाषा र संस्कृतिलाई पर्यटन प्रवर्द्धनसँग जोडिनेछ।
५.४ः बहुसांस्कृतिक संग्रहालयको स्थापना र सञ्चालन गर्ने मापदण्ड बनाई कार्यान्वयन गर्ने ।	१. सांस्कृतिक सम्पदालाई संरक्षण गर्न बहुसांस्कृतिक संग्रहालयको स्थापना र सञ्चालन गरिनेछ । २. संग्रहालयमा स्थानीय कला, भाषा, लिपि, संस्कृति र ऐतिहासिक वस्तुहरू प्रदर्शनको व्यवस्था मिलाइनेछ। ३. संग्रहालयहरूलाई स्तरोन्नति गरी पर्यटकीय गन्तव्यको रूपमा विकास गरिनेछ।
५.५ः पुरातात्विक एवम् मौलिक सम्पदा, जातीय संस्कृति र गुठीहरूको संरक्षण, संबर्धन र अभिलेखीकरण गर्न संस्थागत संरचनाको निर्माण र परिचालन गर्ने।	१. विभिन्न जातिका सांस्कृतिक रीतिरिवाज र परम्परा झल्काउने कार्यक्रहरू, टेलिफिल्म, भिडियोहरू बनाउने र विद्यालय तथा समुदाय स्तरमा प्रदर्शन गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ। २. भाषा, साहित्य, नाट्यकला, संगीत र ललितकलाको क्षेत्रमा योगदान पुऱ्याउने संघ संस्था तथा व्यक्तित्वहरूको अभिलेख तयार गरी अद्यावधिक गरिनेछ । ३. परम्परादेखि लाग्दै आएका ठूला मेलाहरूको उचित व्यवस्थापन गने प्रबन्ध मिलाइनेछ।
उद्देश्य ६ः विभिन्न ऐतिहासिक, पुरातात्विक, धार्मिक र सांस्कृतिक सम्पदाको पुनर्निर्माण, जीर्णोद्धार र व्यवस्थापन गर्नु ।	
६.१ः जीर्ण अवस्थामा रहेका ऐतिहासिक, पुरातात्विक तथा	१. महत्त्वपूर्ण सांस्कृतिक सम्पदालाई विश्व सम्पदा सूचीमा सूचीकृत गर्नकालागि पहल गर्न निर्देशिका बनाई यसकालागि प्रदेश र संघ सरकारसँग समन्वय गरिनेछ ।

सांस्कृतिक महत्त्वका सम्पदाहरूको पहिचान गरी तिनीहरूको जीर्णोद्धार, संरक्षण र विकास गर्ने ।	२. यस क्षेत्र भित्र रहेका सम्पदाहरूको खोज, अन्वेषण गरी संरक्षण गरिनेछ । ३. हाम्रो संस्कृति र प्रकृतिको व्याख्या गर्दै प्रचार प्रसार गरी पर्यटन प्रवर्द्धन गर्ने।
६.२: भौतिक एवम् अभौतिक संस्कृतिको संरक्षण गर्न सांस्कृतिक प्रोफाइल तयार गरी अद्यावधिक गर्ने।	१. गाउँपालिकाका सबै पुरातात्विक तथा धार्मिक क्षेत्र र स्थानसँग सम्बन्धित संस्कृतिहरूको श्रव्यदृश्यसहितको प्रोफाइल तयार गरी संरक्षण गरिनेछ । २. विभिन्न जातजातिसँग सम्बन्धित मौलिक एवम् स्थानीय सामग्रीहरूलाई उत्पादन र प्रवर्द्धन गरिनेछ । ३. लोपोन्मुख स्थानीय कला, भाषा, लिपि, र संस्कृतिको अभिलेखीकरण गरी संरक्षण र विकास गरिनेछ । ४. भाषा, कला, नृत्य, नाट्यकला, लिपि र संस्कृतिलाई अभ्यास र स्थलीय सघनताका आधारमा सामुहीकरण गरी विकास र संरक्षणका कार्यक्रहरू सञ्चालन गरिनेछ। ५. मौलिक भाषा, लोक संगीत, संस्कृति र कला सम्बन्धी सामग्री आधारभूत तहको स्थानीय पाठ्यक्रममा समावेश गरिनेछ ।

४.३.५ कार्यक्रम तथा आयोजना

तालिका २०: पर्यटन, संस्कृति तथा सम्पदाका कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
२	पर्यटकीय पुर्वाधारहरूको सम्भाव्यता अध्ययन	पटक		१	१०००					१०००	गाउँपालिका	
६	कृषि पर्यटन कार्यक्रम	पटक		१०	३००	३००	३५०	४००	४५०	१८००	गाउँपालिका	
५	स्थानीय संस्कृति एवं रितीरिवाजको प्रवर्द्धनका लागि होमस्टे विकास पहिचान र सञ्चालन कार्यक्रम	पटक		२	५००	५००	५००	५००	५००	२५००	गाउँपालिका	
४	गाउँपालिका भित्रका सम्भावित पर्यटकीय क्षेत्र तथा पर्यटकीय उत्पादनहरू पहिचान कार्यक्रम	पटक		२	०	०	०	१०००	१०००	२०००	गाउँपालिका	
१	सामाजिक सञ्जाल लगायत विभिन्न विद्युतीय माध्यमहरूबाट पर्यटकीय गन्तव्य स्थलहरूको प्रचार प्रसार कार्यक्रम	पटक		१०	५००	५००	५००	५००	५००	२५००	गाउँपालिका	
५	वार्षिक पर्यटन महोत्सव कार्यक्रम	पटक		१	५००	६००	७००	७००	७५०	३२५०	गाउँपालिका	
२	ग्रामीण पर्यटन विकास कार्यक्रम	पटक		५	५००	६००	७००	७००	७५०	३२५०	गाउँपालिका	
३	पर्यटन गुरुयोजना तर्जुमा	सङ्ख्या		१	०	१०००	०	०	०	१०००	गाउँपालिका	
३	पर्यटकीय सूचना केन्द्रको स्थापना तथा सञ्चालन	पटक		१	०	०	०	१५००		१५००	गाउँपालिका	
२	प्याराग्लाइडिङ खेल प्रवर्द्धन तथा विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन तर्जुमा	सङ्ख्या		१					७५००	७५००	प्रदेश	
३	युवाहरूलाई ट्रेकिङ् र पर्यटन सीप विकास सम्वन्धी तालिम कार्यक्रम	पटक		२०	१०००	१२००	१४००	१६००	१८००	७०००	प्रदेश	

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
१	विभिन्न पर्यटन पदमार्गहरू र पर्यटन सडक निर्माण तथा स्तरउन्नति कार्यक्रम	एकमुष्ठ			५०००	६०००	७०००	८०००	१००००	३६०००	संघ	
२	पर्यटन विकास सम्बन्धी सालबसाली कार्यक्रम	पटक		५	५००	६००	७००	८००	९००	३५००	गाउँपालिका	
६	धार्मिक तथा एतिहासिक स्थलहरूको मर्मत तथा निर्माण	एकमुष्ठ			५०००	५०००	५०००	६०००	८०००	२९०००	संघ	
२	पर्यटकीय क्षेत्रमा आधारभूत पर्यटकीय पूर्वाधार निर्माण	एकमुष्ठ			१००००	१००००	१००००	१००००	१००००	५००००	संघ	
पर्यटन, संस्कृति तथा सम्पदाको जम्मा					२४८००	२६३००	२६८५०	३१७००	४२१५०	१५१८००		

तालिका २१: पर्यटन, संस्कृति तथा सम्पदाका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण

पर्यटन, संस्कृति तथा सम्पदा									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत जम्मा	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
२	पर्यटकीय पुर्वाधारहरूको सम्भाव्यता अध्ययन	पटक	१	१०००	९	१	१	३	३
६	कृषि पर्यटन कार्यक्रम	पटक	१०	१८००	९	१	१	३	३
५	स्थानीय संस्कृति एवं रितीरिवाजको प्रवर्द्धनका लागि होमस्टे विकास पहिचान र सञ्चालन कार्यक्रम	पटक	२	२५००	९	१	१	२	२
४	गाउँपालिका भित्रका सम्भावित पर्यटकीय क्षेत्र तथा पर्यटकीय उत्पादनहरू पहिचान कार्यक्रम	पटक	२	२०००	९	१	१	३	३

पर्यटन, संस्कृति तथा सम्पदा									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत जम्मा	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
१	सामाजिक सञ्जाल लगायत विभिन्न विद्युतीय माध्यमहरूबाट पर्यटकीय गन्तव्य स्थलहरूको प्रचार प्रसार कार्यक्रम	पटक	१०	२५००	९	१	१	३	३
५	वार्षिक पर्यटन महोत्सव कार्यक्रम	पटक	१	३२५०	९	१	१	३	३
२	ग्रामीण पर्यटन विकास कार्यक्रम	पटक	५	३२५०	९	१	१	३	२
३	पर्यटन गुरुयोजना तर्जुमा	सङ्ख्या	१	१०००	९	१	१	३	२
३	पर्यटकीय सूचना केन्द्रको स्थापना तथा सञ्चालन	पटक	१	९०००	९	१	१	३	३
२	युवाहरूलाई ट्रेकिङ् र पर्यटन सीप विकास सम्वन्धी तालिम कार्यक्रम	पटक	२०	७०००	९	१	१	३	३
३	विभिन्न पर्यटन पदमार्गहरू र पर्यटन सडक निर्माण तथा स्तरउन्नति कार्यक्रम	एकमुष्ठ		३६०००	९	१	१	३	२
१	पर्यटन विकास सम्बन्धी सालबसाली कार्यक्रम	पटक	५	३५००	९	१	१	३	३
२	धार्मिक तथा एतिहासिक स्थलहरूको मर्मत तथा निर्माण	एकमुष्ठ		२९०००	९	१	१	३	३
६	पर्यटकीय क्षेत्रमा आधारभूत पर्यटकीय पूर्वाधार निर्माण	एकमुष्ठ		५००००	९	१	१	३	३
२	**पर्यटन, संस्कृति तथा सम्पदाको जम्मा**			१५१८००					

४.३.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

तालिका २२: पर्यटन, संस्कृति तथा सम्पदाका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

पर्यटन												
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
प्रभाव	गाउँपालिका एउटा आकर्षक र मनोरम पर्यटकीय गन्तव्यका रूपमा स्थापित भएको हुनेछ ।	पर्यटन व्यवसायबाट प्रत्यक्ष रोजगारी पाउने	सङ्ख्या	१००	१२०	१५०	२००	२५०	३००	३००	गाउँपालिकाको प्रगति विवरण, वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम, गाउँपालिका प्रोफाइल, सम्बन्धित शाखाको प्रतिवेदन	पर्यटन क्षेत्रमा तीनै तहको सरकारको लगानी वृद्धि भएको हुने नीजि क्षेत्रको लगानी वृद्धि भएको हुने, पर्यटकीय स्थलहरूको बारेमा प्रभावकारी प्रचार प्रसार र आवश्यक पूर्वाधारहरू तयार भएका हुने
		पर्यटक सङ्ख्यामा वृद्धि दर (आन्तरिक)	प्रतिशत	१०	१५	१५	१५	१५	१५	१५		
		पर्यटक सङ्ख्यामा वृद्धि दर (बाह्य)	प्रतिशत	५	१०	१०	१०	१०	१०	१०		
		पर्यटन र सेवामूलक व्यवसायमा संलग्न व्यक्ति	सङ्ख्या	३००	३५०	४००	४५०	५००	५५०	५५०		
असर	पर्यटन व्यवसायको गुणस्तर वृद्धि भई पर्यटकीय स्थलको प्रचार-प्रसार भएको हुनेछ ।	पर्यटन सूचना केन्द्र स्थापना	सङ्ख्या	०	१	१	१	१	१	१		
		पालिकामा भ्रमण गर्न आएका पर्यटकहरूको वार्षिक सङ्ख्या	सङ्ख्या	५०००	५७५०	६५००	७५००	९०००	११०००	११०००		
		आधारभूत पूर्वाधार सहितको पर्यटकीय स्थल	सङ्ख्या	१०	१२	१५	१५	१५	१५	१५		
प्रतिफल	आधारभूत पर्यटकीय पूर्वाधारहरूको विकास भएको हुनेछ ।	पर्यटकीय स्तरका होटेल तथा बेड	सङ्ख्या	०	१	२	३	४	५	५		
			सङ्ख्या	०	१०	२०	३०	४०	५०	५०		
		साधारण होटेल तथा बेड	सङ्ख्या	१०	१५	२०	२५	३०	३५	३५		
			सङ्ख्या	५०	७५	१००	१२५	१५०	१७५	१७५		
		होम स्टे तथा बेड	सङ्ख्या	२	५	१०	१५	२०	२५	२५		

पर्यटन												
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
			सङ्ख्या	३०	४०	५०	६०	७०	८०	८०		
		पदमार्ग निर्माण तथा स्तरोन्नति	कि.मि.	५	१०	१५	२०	२५	३०	३०		
	पर्यटन उद्योगकालागि आवस्यक स्थानीय मानव संसाधन विकास भएको हुनेछ ।	ट्रेकिङ गाइड तालिम प्राप्त जनशक्ति	सङ्ख्या	०	१०	२०	३०	४०	५०	५०		
		कुक तालिम प्राप्त जनशक्ति	सङ्ख्या	२००	२१०	२२०	२३०	२४०	२५०	२५०		
		होटेल व्यवस्थापन तालिम प्राप्त जनशक्ति	सङ्ख्या	५०	६०	७०	८०	९०	१००	१००		

४.४ उद्योग, व्यापार, व्यवसाय तथा आपूर्ति

४.४.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले तुलनात्मक लाभका क्षेत्रको पहिचान गरी उद्योगको विकास र विस्तार गर्ने, स्वदेशी लगानीलाई प्रोत्साहन गर्ने, वैदेशिक पूँजी आकर्षित गर्ने, औद्योगिक पूर्वाधार निर्माण गर्ने, स्थानीय श्रम सीपको उपयोग गर्ने, व्यापारिक स्वच्छता र अनुशासन कायम राख्दै उपभोक्ता हित संरक्षण गर्ने आदि नीति लिएको छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनले लघु, घरेलु र साना उद्योगको दर्ता, नवीकरण, खारेजी, नियमन, प्रवर्द्धन र व्यवस्थापन एवं उद्यमशिलता विकास र प्रवर्द्धनको अधिकार दिएको छ । साथै स्थानीय सेवाको व्यवस्थापन, स्थानीय बजार व्यवस्थापन आदि कुराहरू स्थानीय सरकारको कार्यक्षेत्रमा पर्दछन् ।

यस गाउँपालिकामा करिब १ प्रतिशत भन्दा कम जनसङ्ख्या उद्योग व्यवसायमा संलग्न रहेका छन् । यस क्षेत्रभित्र कूल २२१ साना ठूला उद्योग दर्ता भएका छन् । जसमा । स्थानीय कच्चा पदार्थ प्रशोधन उद्योग, विद्युतबाट सञ्चालन भएका कुटानी, पिसानी र पेलानी मिल, बेकरी, खुद्रा र होलसेल पसलहरू, किराना पसल, मासु पसल, होटेल र रेस्टुरेन्ट र औषधि पसल लगायतका व्यवसायहरू सञ्चालनमा रहेका छन् । क्रसर लगायतका मझौला उद्योगको सङ्ख्या ३ रहेको छ । वडा नं. ६ खानीगाउँमा रहेको तामाखानीको थप अध्ययन अनुसन्धान गरी उद्योग प्रवर्द्धन गर्न सकिनेछ ।

स्थानीय बजारहरूमा दैनिक जसो खाद्यान्न तथा तरकारीको किनबेच लगायतका कारोबार हुने गरेको छ । स्थानीय स्तरमा उत्पादन हुने खाद्य तथा कच्चा पदार्थको बजार मूलतः स्थानीय बजार, छिमेकी पालिका र पोखरा लगायतका क्षेत्रका बजारहरू नै हुन् । स्थानीय उत्पादनहरू सुन्तला, दुग्ध जन्य वस्तुहरू, मासु तथा खाद्यान्न, धान, मकै, गहुँ, ताजा तरकारी र कवाडी लगायतका समान एवं विभिन्न जडीबुटीहरू यहाँबाट निर्यात हुने गरेको छ ।

४.४.२ समस्या तथा चुनौती

यस गाउँपालिका क्षेत्र भित्र उद्योग सम्बन्धी जानकारीको अभाव, घरेलु उद्योग सम्बन्धी तालिम पर्याप्त नहुनु, उद्योग सञ्चालनका लागि पर्याप्त लगानीको व्यवस्था नहुनु, दक्ष जनशक्तिको उपलब्धता स्थानीयस्तरमा नहुनु जस्ता प्रमुख समस्याहरू रहेका छन् । साथै उत्पादनमा समेत उत्पादनमुखी बजारको व्यवस्थापन नहुनु, व्यावसायिक सूचना केन्द्रको कमी जस्ता पक्षपनि उद्योग व्यवसाय विकासको प्रमुख समस्याको रूपमा रहेको छ।

स्थानीय उत्पादनको तुलनामा खुल्ला रूपमा भित्रिने समानहरूले परनिर्भरतामा वृद्धि हुँदै गइराखेको अवस्था छ । आयात क्षेत्रको प्रमुख समस्या भनेको यस क्षेत्रबाट हुने पुँजीको पलायन नै हो । वित्तीय स्रोतको सङ्कुचनका कारण यस क्षेत्रका आर्थिक गतिविधिहरू क्रमशः अन्यत्र गएका छन् । रैथाने नस्ल तथा जातहरूको विस्थापनका कारण कृषि, बागवानी तथा पशु पन्छि पालन क्षेत्रमा संक्रमणको जोखिम फराकिलो हुँदै गइरहेको छ । निर्माण

सामाग्रीको रूपमा प्रयोग हुने गिट्टी, ढुङ्गा, बालुवा आदि खानी तथा नदी जन्य वस्तुको अत्याधिक र अव्यवस्थित तरिकाले दोहन हुँदा वातावरणीय असन्तुलन मात्र नभई विपदको जोखिम उच्च रहेको छ ।

४.४.३ सम्भावना तथा अवसर

वर्तमान अवस्थामा स्थानीय स्तरमा पाइने कच्चा पदार्थहरू र जडीबुटीमा आधारित थप उद्योग विकासको प्रचुर सम्भावना रहेको छ । साना तथा मझौला उद्योगकालागि आवश्यक कच्चा पदार्थ सहज रूपमा नै उपलब्ध हुन सक्ने देखिन्छ । त्यसैगरी, आयातलाई निर्यातले प्रतिस्थापन गर्न पालिका भित्र वस्तुहरूको उत्पादन र विविधीकरण गर्न सकिने सम्भावना रहेको देखिन्छ भने घरेलु स्तरमा उत्पादित उत्पादनहरूको बजारीकरणकोलागि गाउँपालिकाको सहजीकरण र समन्वयकारी भूमिका भने अति महत्त्वपूर्ण हुने गर्दछ ।

साना तथा मझौलाका उद्योगकोलागि आवश्यक कच्चा पदार्थ सहज रूपमा नै उपलब्ध हुनु, उद्योगको विकासबाट भौतिक, आर्थिक तथा सामाजिक संरचनाको विकास भई आर्थिक समुन्नति तथा रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना हुनु, उद्योगबाट स्थानीय तहमा हुने रोजगारी सिर्जनाले बसाईँसराइ कम भई स्व–स्थानको विकासमा समुदायहरू समर्पित हुनु, स्थानीय कच्चा पदार्थको सदुपयोग हुनु, पर्यटकहरूलाई स्थानीय उत्पादन मार्फत् स्वागत गर्न सकिने र बजारीकरणलाई समेत सहयोग पुग्नु आदि उद्योग, व्यापार, व्यवसाय तथा आपूर्ति क्षेत्रका अवसरहरू हुन् ।

४.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

कृषि, बागवानी र पशु पन्छि विकासका लागि आयात गर्नु पर्ने वस्तुमा आत्मनिर्भर भई निर्यातको अवस्था सिर्जना गर्ने ।

उद्देश्य

१. गाउँपालिकाको आपूर्ति प्रणालीलाई प्रभावकारी एवम् दिगो बनाउनु ।
२. स्थानीय स्रोत, कच्चा पदार्थ, सीप र साधनको अधिकतम परिचालन गर्नु ।
३. उत्पादित वस्तुहरूको बिक्री वितरणका लागि बजार व्यवस्थापन गर्नु ।
४. वाणिज्य क्षेत्रलाई स्थानीय अर्थतन्त्रको महत्त्वपूर्ण अङ्गको रूपमा विकास गर्नु ।

रणनीति तथा कार्यनीति

तालिका २३: उद्योग, व्यापार, व्यवसाय तथा आपूर्तिका रणनीति र कार्यनीति

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १: गाउँपालिकाको आपूर्ति प्रणालीलाई प्रभावकारी एवम् दिगो बनाउनु ।	
१.१: अत्यावश्यक सामाग्रीहरूको सहज आपूर्तिको सुनिश्चितता गर्ने ।	१. सुपथ मूल्य पसलहरू सञ्चालनको व्यवस्था गरिनेछ । २. सुपथ मूल्य पसल सञ्चालनका लागि सहज कर्जा तथा नियमित अनुगमनको व्यवस्था मिलाइनेछ ।

<table>
<tr><th>रणनीतिहरू</th><th>कार्यनीतिहरू</th></tr>
<tr><td></td><td>३. गाउँपालिकाको सम्पूर्ण आपूर्ति व्यवस्थालाई प्रभावकारी बनाउन उच्चस्तरीय बजार अनुगमनको संयन्त्र परिचालित गरिनेछ।</td></tr>
<tr><td colspan="2">उद्देश्य २: स्थानीय स्रोत, सीप र साधनको अधिकतम परिचालन गर्नु ।</td></tr>
<tr><td>२.१: स्थानीय स्रोतमा आधारित कच्चा पदार्थको प्रशोधन गर्न तथा उद्योग सञ्चालन गर्न सहजिकरण एवम् प्रोत्साहन गर्ने ।</td><td>१. स्थानीय कच्चा पदार्थमा आधारित उद्योग स्थापना र व्यावसायिक उत्पादन गरी उद्योग प्रवर्द्धन गरिनेछ ।
२. स्थानीय रूपमा उपलब्ध हुने कच्चा पदार्थको प्रशोधन गर्ने कार्यलाई प्रोत्साहन गरिनेछ।
३. निजी-सहकारी लगानी मैत्री वातावरण निर्माण गर्न आवश्यक संस्थागत संयन्त्र बनाई क्रियाशील गरिनेछ ।
४. उद्योगी, व्यवसायी एवम् लगानीकर्तालाई उद्योग दर्तादेखि स्थानान्तरण सम्मका सेवाहरू सहज उपलब्ध गराइनेछ ।
५. पुरानो पुर्ख्यौली सीप कलालाई आधुनिकिकरण गरिनेछ ।</td></tr>
<tr><td colspan="2">उद्देश्य ३: उत्पादित वस्तुहरूको बिक्री वितरणका लागि बजार व्यवस्थापन गर्नु ।</td></tr>
<tr><td>३.१: स्थानीय उत्पादनलाई गुणस्तरीयता सुनिश्चित गर्दै औद्योगिक वस्तुको बजारीकरण गर्ने।</td><td>१. जडीबुटी उत्पादन, प्रशोधन तथा निकासीमा जोड दिइनेछ।
२. स्थानीय स्रोतमा आधारित हस्तकला उद्योगहरूको स्थापनाद्वारा परम्परागत सीप तथा प्रविधिको संरक्षण र विकास गरिनेछ ।
३. औद्योगिक उत्पादनको गुणस्तरमा सुधार गर्न गुणस्तर परीक्षण सम्बन्धी व्यवस्था गरिनेछ।</td></tr>
<tr><td colspan="2">उद्देश्य ४: वाणिज्य क्षेत्रलाई स्थानीय अर्थतन्त्रको महत्त्वपूर्ण अङ्गको रूपमा विकास गर्नु ।</td></tr>
<tr><td>४.१: तुलनात्मक लाभका वस्तु तथा सेवाहरूको पहिचान गरी निर्यातयोग्य हुने वस्तु तथा सेवाको उत्पादकत्वमा वृद्धि गर्न आवश्यक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने ।</td><td>१. तुलनात्मक लाभका वस्तुहरूको उत्पादन र उत्पादकत्व बढाउन सम्वन्धित निकायसँग समन्वय र सहकार्य गरिनेछ ।
२. साना, घरेलु तथा मझौला उद्योगहरूलाई उत्पादन तथा आपूर्ति सञ्जालमा आवद्ध गर्दै माग वमोजिमका वस्तु तथा सेवाहरूको उत्पादनलाई प्राथमिकता दिइनेछ।</td></tr>
</table>

४.४.५ कार्यक्रम तथा आयोजना

तालिका २४: उद्योग, व्यापार, व्यावसाय तथा आपूर्तिका कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
२	उद्योग विकासको सम्भाव्यता अध्ययन	पटक		१		४००				४००	गाउँपालिका	
३	स्थानीय आर्थिक विकास योजना तर्जुमा	संख्या		१		१०००				१०००	गाउँपालिका	
४	अध्यक्षसँग उद्यमशिलता कार्यक्रम (युवाहरूको लागि तालिम र प्रविधी सहयोग)	पटक		१५	१५००	१७००	२०००	२२००		७४००	प्रदेश	
२	रैथाने बाली प्रवर्द्धन तथा कोसेली घर सञ्चालन	एकमुस्ट							२५००	२५००	गाउँपालिका	
१	लघु तथा घरेलु उद्यम विकास कार्यक्रम (प्रविधि हस्तान्तरण, नयां लघुउद्यम सृजना लगायत)	पटक			२०००	२२००	४४००	४६००	४८००	१८०००	संघ	
२	जडीबुटी उत्पादन तथा प्रशोधनका लागि सम्भाव्यता अध्ययन	एकमुस्ट				२०००				२०००	गाउँपालिका	
२	किचनासको परम्परागत सीप तथा पहिचानको संरक्षण तथा प्रवर्द्धन	एकमुस्ट			२०००					२०००	गाउँपालिका	
१	दक्ष जनशक्ति उत्पादन कार्यक्रम (मागमा आधारीत उद्यम तालिमा सञ्चालन)	सङ्ख्या		५०	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००	प्रदेश	
२	निजी क्षेत्रसँग साझेदारीमा उद्योग स्थापना र उद्यम ग्राम विकास कार्यक्रम	पटक			५००	५००	५००	५००	५००	२५००	गाउँपालिका	

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
१	गाउँपालिकाको उद्यम विकास ईकाइको संस्थागत क्षमता विकास कार्यक्रम	पटक		५	५००	५००	५००	५००	५००	२५००	गाउँपालिका	
३	स्थानीय उत्पादनहरूको बजार व्यवस्थापन तथा बजारीकरण				१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००	प्रदेश	
उद्योग, व्यापार, व्यावसाय तथा आपूर्तिको जम्मा					८५००	१०३००	९४००	९८००	१०३००	४८३००		

तालिका २५: उद्योग, व्यापार, व्यवसाय तथा आपूर्तिका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण

उद्योग, व्यापार, व्यावसाय तथा आपूर्ति									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
२	उद्योग विकासको सम्भाव्यता अध्ययन	पटक	१	४००	८	२	४	३	३
३	स्थानीय आर्थिक विकास योजना तर्जुमा	संख्या	१	१०००	८	२	४	३	३
४	अध्यक्षसँग उद्यमशिलता कार्यक्रम (युवाहरूको लागि तालिम र प्रविधी सहयोग)	पटक	१५	९९००	८	२	४	३	३
२	लघु तथा घरेलु उद्यम विकास कार्यक्रम (प्रविाधि हस्तान्तरण, नयां लघुउद्यम सृजना लगायत)	पटक		२२०००	८	२	४	२	३
१	दक्ष जनशक्ति उत्पादन कार्यक्रम (मागमा आधारीत उद्यम तालिमा सञ्चालन)	सङ्ख्या	५०	५०००	८	२	४	२	३
२	निजी क्षेत्रसँग साझेदारीमा उद्योग स्थापना र उद्यम ग्राम विकास कार्यक्रम	पटक		२५००	८	२	४	३	३

२	गाउँपालिकाको उद्यम विकास ईकाइको संस्थागत क्षमता विकास कार्यक्रम	पटक	५	२५००	८	२	४	३	३
१	स्थानीय उत्पादनहरूको बजार व्यवस्थापन तथा बजारीकरण			५०००	८	२	४	३	३
	उद्योग, व्यापार, व्यावसाय तथा आपूर्तिको जम्मा			४८३००					

४.४.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

तालिका २६: उद्योग, व्यापार, व्यवसाय तथा आपूर्तिका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

उद्योग, व्यापार, व्यवसाय तथा आपूर्ति												
नतिजा तह	**नतिजा**	**सूचक**	**एकाइ**	**आधार वर्षको अवस्था**	**योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)**					**जम्मा**	**पुष्ट्याँइको स्रोत**	**जोखिम पक्ष तथा अनुमान**
					पहिलो	**दोस्रो**	**तेस्रो**	**चौथो**	**पाँचौं**			
प्रभाव	औद्योगिक क्षेत्रको विकास र विस्तारद्वारा स्थानीय रोजगारीमा वृद्धि, बजार व्यवस्थापन तथा प्रभावकारी आपूर्तिद्वारा पालिकाको अर्थतन्त्रको अभिवृद्धि हुनेछ ।	उद्योग व्यवसायमा संलग्न (उद्यमी, व्यवसायी)	प्रतिशत	०.५	०.५	१	३	४	५	५	गाउँपालिका प्रोफाइल, सम्वन्धित शाखाको प्रतिवेदन	गाउँपालिका भित्र व्यापार व्यवसायमुलक वातावरण निर्माण भएको हुने
		उद्योग व्यवसायबाट रोजगारी प्राप्त गर्नेको सङ्ख्या (थप)	सङ्ख्या	२५०	३००	४००	५००	६००	७००	७००		
असर	गाउँपालिका भित्र उल्लेख्य सङ्ख्यामा लघु, घरेलु, साना तथा मझौला उद्योगको स्थापनामा भई रोजगारीका थप अवसरहरू सिर्जना भएको हुनेछ ।	प्रत्यक्ष रोजगरीमा वृद्धि (वार्षिक)	प्रतिशत	५	७	१०	१५	१५	१५	१५		
		सीपमूलक तालिम प्राप्त जनशक्ति	सङ्ख्या	३००	३५०	४००	४५०	५००	५५०	५५०		
		घरेलु तथा साना उद्योग दर्ता	सङ्ख्या	२१८	२५०	३००	३५०	४००	४५०	४५०		
		मझौला उद्योग दर्ता	सङ्ख्या	३	४	५	६	७	८	८		
प्रतिफल	स्थानीय स्रोत, सीप र साधनको अधिकतम परिचालन भई स्थानीय	स्थानीय सीप तथा स्रोत साधनमा आधारित उद्योग	सङ्ख्या	९	१०	१५	२०	२५	३०	३०		

उद्योग, व्यापार, व्यावसाय तथा आपूर्ति												
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
	स्रोतमा आधारित उद्योगहरू स्थापना भएको हुनेछ ।	स्थानीय कच्चा पदार्थ प्रशोधन उद्योग	सङ्ख्या	१२	१५	१८	२०	२२	२५	२५		
	उत्पादित बस्तुहरूको बिक्रि वितरणकालागि बजार व्यवस्थापन भएको हुनेछ ।	विभिन्न ठाउमा हाट बजार सञ्चालन	सङ्ख्या		८	८	८	८	८	८		
		निकासीजन्य कच्चा पदार्थको परिमाण	मे. टन	०								
	वाणिज्य क्षेत्रले स्थानीय अर्थतन्त्रको महत्त्वपूर्ण हिस्सा लिएको हुनेछ ।	विभिन्न ठाउँमा स्थानीय सामानको बजार सञ्चालन	सङ्ख्या		१	१	१	१	१	१		
		उत्पादन र बजारीकरण सहकारी संस्था	सङ्ख्या	१०	१०	११	११	१२	१३	१३		
		थोक तथा खुद्रा व्यापारमा रोजगारी सिर्जना	सङ्ख्या	१७५	२००	२२५	२५०	२७५	३००	३००		
	गाउँपालिका भित्रको आपूर्ति प्रणाली प्रभावकारी भएको हुनेछ ।	सुपथ मूल्य पसल	सङ्ख्या	०	१	३	५	८	८	८		
		सहकारी पसल	सङ्ख्या	०	१	३	५	८	८	८		
		होलसेल पसलको सङ्ख्या	सङ्ख्या	५	६	८	१०	१५	२०	२०		
		स्थानीय बजार र आपूर्ति अनुगमन	सङ्ख्या	१२	१२	१२	१२	१२	१२	१२		

४.५ श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षा

४.५.१ पृष्ठभूमि

विरुवा गाउँपालिका भित्र कुल जनसङ्ख्या मध्ये करिब ६५.८५ प्रतिशत आर्थिक रूपले सक्रिय जनसङ्ख्या रहेका छन् । आर्थिक रूपमा सक्रिय जनशक्तिलाई स्थानीय स्तरमा पर्याप्त रोजगारीको अवसर प्राप्त नहुंदा यस पालिकाबाट वैदेशिक रोजगारमा जाने प्रवृत्ति बढ्दो छ । गाउँपालिकाको क्षेत्रका ३.४ प्रतिशत जनसङ्ख्या वैदेशिक रोजगारीमा संलग्न रहेको छन । वैदेशिक रोजगारमा गएका व्यक्तिहरूले वार्षिक रूपमा करिब १५ करोड रूपैया हाराहारीमा विप्रेषण पालिकामा भित्राउने गरेको देखिन्छ । गाउँपालिकामा ८ प्रतिशत जनसङ्ख्या बेरोजगार रहेको छ (के.त.वि., २०७८)।

समावेशी तथा दिगो विकासकालागि गरिबी न्यूनीकरण र मानव सुरक्षाको महत्त्वपूर्ण साधनको रूपमा रहेको नागरिकको सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षणको हकलाई संविधानले नै सुनिश्चित गरेको छ । राज्यले आर्थिक तथा सामाजिक रूपले विपन्न, अशक्त र असहाय अवस्थामा रहेका विपन्न एकल महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, बालबालिका, ज्येष्ठ नागरिक, आफ्नो हेरचाह आफै गर्न नसक्ने तथा लोपोन्मुख जातीका नागरिक, दलित आदिलाई लक्षित गरी स्वास्थ्य उपचार सेवा, स्वास्थ्य बिमा, दिवा खाजा, छात्रवृत्ति, निर्वाहमुखी भत्ता लगायत विशेष व्यवस्थासहित संरक्षणको व्यवस्था गर्दै आएको अवस्था छ ।संघीय सरकारमा जस्तै पालिकामा पनि विद्यमान सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण प्रणालीलाई अझ सुदृढ, वित्तीय रूपले दिगो तथा प्रभावकारी वनाउन निकै आवश्यक भएको छ ।

४.५.२ समस्या तथा चुनौती

स्वदेशमा सीमित रोजगारी अवसर, युवा जनशक्तिको बढ्दो आकार, परम्परागत जीवन प्रणालीमा युवाहरूको घट्दो रूचि लगायतका कारणले नेपाली युवाहरू वैदेशिक रोजगारीमा जाने क्रम बढ्दो छ । जसले अल्पकालीन रूपमा बेरोजगारीको समस्या न्यूनीकरण गर्न मद्दत पुग्नुका साथै प्राप्त विप्रेषणले मुलुकको अर्थतन्त्रलाई चलायमान बनाउन महत्त्वपूर्ण योगदान गरिरहेको छ । रोजगारीका कारण बढ्दो बसाईसराई र वैदेशिक रोजगारीमा जाने प्रवृत्तिले स्थानीय स्तरमा जनशक्तिको कमी, पारिवारीक र सामाजिक समस्या र परनिर्भरता बढिरहेको छ । गाउँपालिका क्षेत्रमा बढी रहेको विप्रेषण आयको उत्पादनमूलक क्षेत्रमा उपयोग हुन नसक्दा उपभोग बढ्दो छ।

संघ, प्रदेश तथा स्थानीय तहमा सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षणका कार्यक्रम कार्यान्वयनमा जटिलताले कार्यक्रमहरू एकीकृत रूपमा सञ्चालन हुन नसक्नु, सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण सम्बन्धी खण्डीकृत तथ्याङ्क नहुनु यस क्षेत्रका केही समस्याहरू हुन् ।

४.५.३ सम्भावना तथा अवसर

आर्थिक रूपले जानसाख्यिक लाभ लिनसकिने जनसङ्ख्याको बाहुल्यता रहेको छ । जसको परिचालन मार्फत विरुवा गाउँपालिकाले स्थानीय विकासका कार्यलाई तिब्रत्तर रूपमा अगाडी बढाउन सक्दछ । त्यसैले यो सङ्ख्या

आफैंमा एउटा महत्त्वपूर्ण अवसरको रूपमा लिन सकिन्छ । त्यसको अलवा विदेशमा आर्जित विप्रेषण र सिकेको सीप आफ्नो थात्थलोमा प्रयोग गर्न सकेमा आर्थिक विकासमा योगदान पुग्नुका साथै उत्पादन एवं रोजगारको अवसर समेत विस्तार हुने देखिन्छ ।

सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षणको विषय तीनै तहका सरकारले कार्यान्वयन गर्ने अधिकार क्षेत्रमा पर्नु, नेपाल सरकारले योगदानमा आधारित सामाजिक सुरक्षा योजना कार्यक्रम लागू गर्नु तथा सामाजिक सुरक्षा कोष ऐन लागू हुनु सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमको अवसर हो ।

४.५.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गरी समावेशी सामाजिक सुरक्षा र संरक्षण प्रणाली मार्फत कल्याणकारी गाउँपालिकाको रूपमा स्थापित गर्ने ।

उद्देश्य

१. वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्ति तथा तिनका परिवारले वैदेशिक रोजगारबाट आर्थिक लाभ प्राप्त वृद्धि गर्नु ।
२. सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरूमा समाजका लक्षित वर्गको पहुँच सुनिश्चित गर्दै सुरक्षित र सम्मानजनक जीवनयापनका लागि सेवा सुविधाहरूको विस्तार गर्नु ।

रणनीति र कार्यनीति

तालिका २७: श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षाका रणनीति र कार्यनीति

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १: वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्ति तथा तिनका परिवारले वैदेशिक रोजगारबाट आर्थिक लाभ प्राप्त वृद्धि गर्नु।	
१.१: वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्ति तथा तिनका परिवारले वैदेशिक रोजगारवाट आर्थिक लाभ वृद्धि गर्नु का साथै वैदेशिक रोजगारवाट उत्पन्न नकारात्मक प्रभावहरू न्यूनिकरण गर्ने ।	१. स्थानीय तहमा स्वरोजगार तथा रोजगार सृजना हुने खालका कार्यक्रमहरू प्राथमिकताका साथ सञ्चालन गरिनेछ । २. वैदेशिक रोजगारमा जाने व्यक्तिहरूको यात्रालाई सुरक्षित, मर्यादित र उपलब्धि मूलक बनाउन सुरक्षित वैदेशिक रोजगार सम्बन्धी व्यापक सूचना प्रवाह, सीप तालिम प्रदान तथा आवश्यक कानुनी सहायता प्रदानका लागि सम्बन्धित सरोकारवालाहरू सँग समन्वय तथा सहकार्य गरिनेछ । ३. गाउँपालिका भित्र प्राप्त विप्रेषणलाई आय मूलक क्षेत्रमा लगानी गर्नका लागि वित्तीय साक्षरता कक्षा सञ्चालन गर्दै उद्यम विकासमा सहयोग गर्ने साथै वैदेशिक रोजगारका कारण व्यक्ति, परिवार तथा समाजमा उत्पन्न नकारात्मक असरहरूलाई न्यूनीकरणका लागि मनोसामाजिक परामर्श सेवा प्रदान गरिनेछ। ४. वैदेशिक रोजगारबाट फर्किएर आएका व्यक्तिहरूको ज्ञान, सीप, पूँजीलाई व्यवस्थापन तथा संस्थागत विकास गरिनेछ ।

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
	५. मनोसामाजिक परामर्श सेवालाई पालिकाको स्वास्थ्य शाखा अन्तर्गत आन्तरिकीकरण गर्दै सो सम्बन्धी सेवालाई दिगो रूपमा प्रवाह गरिनेछ । ६. सम्बन्धित सरोकारवालाहरू सँगको समन्वय तथा सहकार्यलाई बढवा दिई सुरक्षित वैदेशिक रोजगार सम्बन्धी सेवाहरू प्रवाह गरिनेछ ।
उद्देश्य २: सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रमहरूमा समाजका लक्षित वर्गको पहुँच सुनिश्चित गर्दै सुरक्षित र सम्मान जनक जीवनयापनका लागि सेवा सुविधाहरूको विस्तार गर्नु ।	
२.१: लक्षित वर्गको पहिचान गरी सुदृढ सामाजिक सुरक्षा प्रणालीको विकास गर्ने ।	१. सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धी आवश्यक कानुनी दस्तावेज तयार गरिनेछ। २. लक्षित वर्गका व्यक्तिहरूलाई उपलब्ध गराइने सामाजिक सुरक्षा भत्ताका कोषको व्यवस्था गरिनेछ । ३. व्यवस्थित सामाजिक सुरक्षा सूचना प्रणाली मार्फत लक्षित वर्गको पहिचान गरी आवश्यक भएमा थप एकीकृत योजना तयार गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ । ४. हिंसा पीडित, शारीरिक रूपले अशक्त, अपाङ्गता भएका तथा विशेष जोखिममा रहेका विपन्न वर्गका नागरिकहरूका लागि विशेष कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ र आफू एक्लो नभएको पालिका साथमा रहेको अनुभूति प्रदान गरिनेछ। ५. लक्षित वर्ग प्रति संवेदनशील बनाई जनचेतनामूलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ।
२.२: सुरक्षित, मर्यादित र सभ्य समाज निर्माण गर्न स्थानीय रोजगारी प्रवर्द्धनमा जोड दिने ।	१. सामाजिक विकृति, कुरीति, जातीय छुवाछूत तथा भेदभाव नियन्त्रण लगायतका विभिन्न नकारात्मक गतिविधिहरू न्यूनीकरणका लागि आवश्यक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । २. अपाङ्ग र लैङ्गिक मैत्री संरचना निर्माण गरिनेछ । ३. मर्यादित जीवनबारे सचेतनात्मक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ । ४. स्थानीय रूपमा उपलब्ध हुन सक्ने रोजगारीका अवसरहरूको डाटावेस तयार पारिनेछ। ५. गाउँपालिकामा रोजगार सूचना केन्द्रको स्थापना गरिनेछ । ६. स्थानीय रोजगारदातालाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।

४.५.५ कार्यक्रम तथा आयोजना

तालिका २८: श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
१	सहकारी क्षमता विकास कार्यक्रम	पटक		५	१५०	१५०	२००	२००	२५०	९५०	गाउँपालिका	
१	वित्तिय तालिम, कृषि, पशुपालन, उद्योग, पर्यटन, निर्माण व्यवसाय तथा युवा उद्यमशिलता विकास कार्यक्रम	जना		२५०	१०००	१५००	२०००	३०००	५०००	१२५००	संघ	
१	गाउँपालिका रोजगार कार्यक्रम सञ्चालन (शिप, उद्यम, तथा आयमुलक-सालवसालि)	जना		५०	१५००	१५००	१५००	१५००	१५००	७५००	संघ	
२	उत्कृष्ट सहकारीलाई पुरस्कार कार्यक्रम	सङ्ख्या		५	३००	३००	३५०	३५०	४००	१७००	गाउँपालिका	
१	बैदेशिक रोजगार सम्बन्धी पूर्व निर्णय प्रक्रिया तालिम कार्यक्रम	एकमुष्ठ	५		५००	५००	५००	५००	५००	२५००	गाउँपालिका	
१	बैदेशिक रोजगारबाट फर्केकाहरूको लागी शिप मुलक \स्वरोजगार मुलक तालिम नमुना प्याकेज कार्यक्रम	एकमुष्ठ			१५००	२०००	२५००	३०००	४०००	१३०००	संघ	
श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षाको जम्मा					४९५०	५९५०	७०५०	८५५०	११६५०	३८१५०		

तालिका २९: श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षाका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण

श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षा									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
१	सहकारी क्षमता विकास कार्यक्रम	पटक	५	९५०	८	२	४	२	३
१	वित्तिय तालिम, कृषि, पशुपालन, उद्योग, पर्यटन, निर्माण व्यवसाय तथा युवा उद्यमशिलता विकास कार्यक्रम	जना	२५०	१२५००	८	२	४	२	३
१	गाउँपालिका रोजगार कार्यक्रम सञ्चालन (शिप, उद्यम, तथा आयमुलक-सालवसालि)	जना	५०	७५००	८	२	४	२	३
२	उत्कृष्ट सहकारीलाई पुरस्कार कार्यक्रम	सङ्ख्या	५	१७००	८	२	४	२	३
१	बैदेशिक रोजगार सम्बन्धी पूर्व निर्णय प्रक्रिया तालिम कार्यक्रम	एकमुष्ठ		२५००	८	२	४	२	३
१	बैदेशिक रोजगारबाट फर्केकाहरूको लागी शिप मुलक \स्वरोजगार मुलक तालिम नमुना प्याकेज कार्यक्रम	एकमुष्ठ		१३०००	८	२	४	२	३
श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षाको जम्मा				३८१५०					

४.५.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

तालिका ३०: श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षाका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षा												
नतिजा तह	**नतिजा**	**सूचक**	**एकाई**	**आधार वर्षको अवस्था**	**योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)**					**जम्मा**	**पुष्ट्याँइको स्रोत**	**जोखिम पक्ष तथा अनुमान**
					पहिलो	**दोस्रो**	**तेस्रो**	**चौथो**	**पाँचौ**			
प्रभाव	रोजगारीका थप अवसरहरू सिर्जना गरी समावेशी सामाजिक सुरक्षा र संरक्षण प्रणाली मार्फत् कल्याणकारी पालिकाको रूपमा स्थापित हुनेछ ।	सीपमूलक तालिम लिएर वैदेशिक रोजगारीमा जाने	प्रतिशत		५०	८०	१००	१००	१००	१००	गाउँपालिका प्रोफाइल, सम्वन्धित शाखाको प्रतिवेदन	गाउँपालिका भित्र थप रोजगार सृजना भइ सामाजिक सुरक्षाको प्रत्याभूति भएको हुने
		विप्रेषणलाई उद्यम विकास र आयमूलक क्षेत्रमा परिचालन	प्रतिशत		५	८	१०	१२	१५	१५		
असर १	वैदेशिक रोजगारमा संलग्न व्यक्ति तथा तिनका परिवारमा वैदेशिक रोजगारवाट आर्थिक लाभ वृद्धि हुनेछ ।	विप्रेषणलाई उद्यम विकास र आयमूलक क्षेत्रमा परिचालनका लागि वित्तीय साक्षरता	परिवार	०	१	१	१	१	१	५		
		वैदेशिक रोजगारी संलग्न घरपरिवारहरुलाई उद्यम विकास सहयोग	संख्या	०	१०	२०	३०	४०	५०	५०		
प्रतिफल	समाजमा वैदेशिक रोजगारवाट उत्पन्न नकारात्मक प्रभावहरु न्यूनिकरण हुनेछ ।	सुरक्षित वैदेशिक रोजगारका लागि सूचना प्रवाह	संख्या	०	१	१	१	१	१	५		
		वैदेशिक रोजगारका कारण उत्पन्न मानसिक समस्याहरुमा मनोसमाजिक परामर्श सेवा प्रदान	पटक	०	१	१	१	१	१	५		
	वैदेशिक रोजगारीबाट प्राप्त हुने विप्रेषणमा वद्धि हुनेछ	विपे्रषण (करोडमा)	रुपैंया		आवस्यकता अनुसार सबै							
असर २	समावेशी सामाजिक सुरक्षा र संरक्षण प्रणाली मार्फत	आधारभूत सामाजिक सुरक्षामा आबद्ध जनसङ्ख्या (कुल लाभ ग्राही मध्ये)	सङ्ख्या									

श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षा												
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाई	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
	कल्याणकारी पालिकाको रूपमा स्थापित भएकाे हुनेछ ।	कृषि तथा पशु बिमामा आवद्ध परिवार	प्रतिशत	३३	३५	४०	५०	७०	८०	८०		
प्रतिफल	सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण सम्बन्धी कानुनी दस्तावेज तयार भई कार्यान्वयनमा आएका हुनेछ।	सामाजिक सुरक्षा तथा संरक्षण सम्बन्धी आवश्यक कानुन निर्माण	सङ्ख्या	२	३	३	३	३	३	३		
	एकीकृत सूचना प्रणाली कार्यान्वयनमा आएको हुनेछ ।	सामाजिक सुरक्षा सम्बन्धि एकीकृत सूचना प्रणाली व्यवस्थापन	सङ्ख्या	१	१	१	१	१	१	१		

परिच्छेद ५: सामाजिक क्षेत्र

समग्र गाउँपालिका विकासका विभिन्न आधारहरू मध्ये सामाजिक विकास एक महत्त्वपूर्ण आधार हो । यस अन्तर्गत शिक्षा, स्वास्थ्य, महिला तथा बालबालिका, दलित र उत्पीडित वर्ग, आदिवासी जनजाति, अपाङ्ग, ज्येष्ठ नागरिक र अल्पसंख्यक, युवा तथा खेलकूद र खानेपानी तथा सरसफाइ समेटिएको छ । सामाजिक विकासको क्षेत्रमा स्थानीय सरकारको कार्यक्षेत्रहरूमा आधारभूत तथा माध्यामिक शिक्षा, आधारभूत स्वास्थ्य सेवा, खानेपानी तथा सरसफाइ तथा सामाजिक विकासका अन्य पक्षहरू रहेका छन् । सामाजिक विकासको प्रगतिले दिगो विकासको चार वटा लक्ष्य, जस अन्तर्गत लक्ष्य -३ (स्वस्थ र समुन्नत समाज), लक्ष्य -४ (गुणस्तरीय शिक्षा), लक्ष्य - ५ (लैङ्गिक समानता) र लक्ष्य - ६ (स्वच्छ पानी तथा सरसफाइ) सँग सम्बन्धित छ । सामाजिक विकासको सन्दर्भमा यस गाउँपालिकाले निर्धारण गरेको गुणस्तरीय शिक्षा र सुलभ स्वास्थ्य, समतामूलक समाज हाम्रो लक्ष्य भन्ने दीर्घकालीन सोच र गाउँपालिका बासीको पहुँचमा गुणस्तरीय शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानीको सुनिश्चितता गर्ने र न्याय पूर्ण समाजको निर्माण गर्ने उद्देश्य रहेको छ । यस गाउँपालिकाले विगतमा सञ्चालन गर्दै आएका सफल सामाजिक विकासका कार्यहरूलाई निरन्तरता दिँदै यस आवधिक योजना अनुसार आगामी दिनमा सामाजिक विकास अन्तर्गत रहेको अन्य विषयगत क्षेत्रहरूलाई अगाडी बढाइनेछ ।

नेपालको संविधानले सामाजिक न्याय, समावेशी प्रतिनिधित्व, आधारभूत स्वास्थ्य तथा शिक्षामा पहुँच सहित भाषा तथा संस्कृति संरक्षणको हकलाई प्रत्याभूत गरेको छ । सामाजिक विकास समग्र विकासको गतिशील आयाम हो भने आर्थिक विकासको महत्त्वपूर्ण आधार पनि हो । सामाजिक विकास दिगो विकासका तीन आयाम मध्ये एक हो । यस क्षेत्र गत योजनाले शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी तथा सरसफाइ, लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशिकरण, युवा तथा खेलकुद, कला तथा संस्कृति जस्ता उपक्षेत्रलाई समेटेको छ ।

५.१ स्वास्थ्य तथा पोषण

५.१.१ पृष्ठभूमि

आधारभूत स्वास्थ्य तथा पोषणलाई विरुवा गाउँपालिकाले उच्च प्राथमिकतामा राख्दै आधारभूत स्वास्थ्य सेवालाई गुणस्तरीय तुल्याई गाउँपालिकावासीको सहज पहुँच स्थापित गर्न संरचनागत तथा व्यवहारिक अभ्यास विद्यमान रहेका छन् । राष्ट्रिय तथा प्रादेशिक स्वास्थ्य नीति तथा कार्यक्रमका अतिरिक्त गाउँपालिकाको अग्रसरतामा स्वास्थ्य क्षेत्रमा जनशक्तिको व्यवस्थापन, सेवाको स्तरोन्नती तथा विस्तारका कार्यहरू द्रुत गतिमा भई रहेका छन् । नेपालको संविधान, धारा ३५, उपधारा १ मा कसैले पनि आकस्मिक सेवाबाट वञ्चित हुन नपर्ने व्यवस्था उल्लेख छ । स्वास्थ्य एक आधारभूत आवश्यकता भएकाले संविधानले स्वास्थ्य सेवा निशुल्क प्राप्त गर्ने हक सुनिश्चित गरेको छ । त्यसै गरी आधारभूत स्वास्थ्य र सरसफाइका साथै पोषण सम्बन्धी नीति,

कानुन, मापदण्ड, योजनाको तर्जुमा, कार्यान्वयन तथा नियमन गर्ने अधिकार संविधान तथा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐनले स्थानीय तहलाई प्रदान गरेको छ । त्यसै अनुरूप दिगो विकासका लक्ष्य ३ तथा "सुलभ स्वास्थ्य सेवा स्वस्थ नागरिक" को उद्देश्य पुरा गर्न यस आवधिक योजनामा स्वास्थ्य र पोषण सम्बन्धी व्यवस्था गरेको छ ।

हाल गाउँपालिकाको स्वास्थ्य सेवालाई चुस्त दुरूस्त राख्न विरुवा गाउँपालिका क्षेत्रभित्र जम्मा १३ वटा स्वास्थ्य संस्था रहेका छन् । जसमध्ये २ आधारभूत स्वास्थ्य केन्द्र, ६ वटा स्वास्थ्य चौकी, ३ वटा सामुदायिक स्वास्थ्य इकाईहरू, १ वटा ग्रामीण भिडियो एक्स-रे सेवा केन्द्र र १ वटा नागरिक आरोग्य केन्द्र रहेकाछन् । गाउँपालिकाको ८ वडामा जम्मा २ वटा बर्थिङ सेन्टर, १ वटा सुरक्षित गर्भपतन सेवा, ६ वटा ल्याब, १८ वटा गाउँघर क्लिनिक तथा १८ वटा खोप केन्द्रको व्यवस्था गरिएको छ भने ४६ जना स्वास्थ्य स्वयं सेविका कार्यरत रहेका छन् । यसले के देखाउँछ भने गाउँपालिकाको स्वास्थ्य सेवामा पर्याप्त मात्रमा चिकित्सकहरूले सेवा दिन सकेका छैनन् । गाउँपालिका भित्र मुख्य गरी झाडा पखाला, निमोनियाँ, ग्यास्ट्रिक तथा उच्च रक्तचाप जस्ता प्रमुख रोगको रूपमा रहेको देखिएको छ ।

५.१.२ समस्या तथा चुनौती

स्वास्थ्य क्षेत्रमा उल्लेखनीय सुधारका बावजुद भौगोलिक विकटता र लामो दुरीका कारण स्वास्थ्य सेवामा सहज पहुँच स्थापित हुन सकेको छैन । सामान्य चिकित्सा सेवाका लागि औषतमा ४५ मि. यात्रा गर्नुपर्ने अवस्था रहेको छ । परम्परागत अन्धविश्वासका कारण विरामी पर्दा सबैभन्दा पहिला धामी झाँक्रीकोमा जाने परम्परा कायमै छ । स्वास्थ्य शाखामा भ्याक्सिन तथा औषधी भण्डारणका लागि पूर्वाधार लगायत एक्सरे तथा भिडियो एक्सरे लगायतको ल्याव सुविधामा कमी रहेको छ ।भएका स्वास्थ्य पूर्वाधारहरू मापदण्डअनुसार निर्माण हुन सकेको छैन भने स्वास्थ्य संस्थाहरूमा घेरवारको कमी रहेको छ । खोप क्लिनिक तथा गाउँघर क्लिनिकको भवन अभावले सेवा प्रवाहमा असुविधा भएको छ । स्वास्थ्य तथा पोषणसम्बन्धी कार्यक्रमहरू वढाउन पर्ने छ भने सुर्तीजन्य र मदिराजन्य वस्तुको सेवनको कारण स्वास्थ्य समस्या आउने गरेको छ । शारिरीक व्यायाम, योग, आयुर्वेदिक एवं प्राकृतिक चिकित्सासम्बन्धी चेतनामा कमी रहेको छ । यसक्षेत्रमा स्वास्थ्य विमाको शुरुवात भएको छ भने पूर्ण अभ्यास रहेको छैन ।

स्वास्थ्य सेवा प्रदायक संस्थामा पूर्वाधारहरू अपर्याप्त रहेको, पर्याप्त उपकरण र औषधिहरू उपलब्ध हुन नसकेको, स्वास्थ्य संस्थाहरूमा पर्याप्त मात्रामा दक्ष जनशक्तिको अभाव रहेको, सामान्य उपचार बाहेक जटिल स्वास्थ्य समस्याहरूमा पर्याप्त मात्रामा उपचार सुविधा उपलब्ध हुन नसकेको देखिन्छ । साथै सर्ने तथा नसर्ने रोगहरू, कुपोषण, ग्रामीण सडकका कारण हुने दुर्घटना तथा विपदजन्य स्वास्थ्य समस्याहरू विद्यमान रहनु, विश्वव्यापीकरणसँगै खानपान तथा जीवन शैलीमा आएको परिवर्तनले नसर्ने रोगहरूको भार तथा मानसिक समस्याहरू बढ्दै जानु जस्ता समस्याहरू पनि चुनौतीको रूपमा रहेका छन् ।

५.१.३ सम्भावना तथा अवसर

संविधानले प्रत्याभूत गरेका स्वास्थ्य सेवा सम्बन्धी नीति तथा कानुनहरूको निर्माण भएको, प्रदेश तथा स्थानीय तहले स्वास्थ्य समस्याहरूको पहिचान गरी स्रोत साधनको परिचालन गर्ने वातावरणको सृजना भएको, स्वास्थ्य क्षेत्रमा नागरिकको चेतना तथा चासो बढ्दै गएको, मुलुकमा दक्ष स्वास्थ्यकर्मीहरूको उपलब्धतामा वृद्धि भइरहेको, स्वास्थ्य बिमा र आधारभूत स्वास्थ्य सेवाको विकास तथा बिस्तार हुँदै गएको, सबै वडाहरू सडक सञ्जाल सुविधामा जोडिदा स्वास्थ्य सेवाको पहुँचमा सहजता थपिएको जस्ता स्वास्थ्य तथा पोषण विकासका सबल पक्षहरू हुन् ।

५.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

स्वास्थ्य क्षेत्रका पूर्वाधारहरू पर्याप्त मात्रामा निर्माण गरी गाउँपालिकाका स्वास्थ्य सेवा प्रवाहको क्षमतामा वृद्धि गर्ने ।

उद्देश्य

१. नागरिकहरूको आधारभूत तथा गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा समतामूलक पहुँच अभिवृद्धि गराउनु ।
२. स्वस्थ जनशक्ति तयार गर्न तथा रोग प्रतिरोधात्मक क्षमता बढाउन गुणस्तरीय र पोषण युक्त खाद्य सामग्रीमा पहुँच बढाउनु ।
३. थप लगानी वातावरण सिर्जना गरी स्वास्थ्य सेवा सुधारका लागि स्वास्थ्य सेवालाई प्रवर्द्धन गर्नु ।
४. विरुवालाई पोषणयुक्त गाउँपालिका बनाउनु ।

रणनीति र कार्यनीति

तालिका ३१: स्वास्थ्य तथा पोषणका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १: नागरिकहरूको आधारभूत तथा गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा समतामूलक पहुँच अभिवृद्धि गराउनु ।	
१.१: गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा सबैको सहज पहुँच हुने गरी प्रभावकारी रूपमा सेवा उपलब्ध गर्ने ।	१. आवश्यक एम्बुलेन्स, औषधी, उपकरण, प्रविधि र दक्ष स्वास्थ्यकर्मीहरू सहितको प्रभावकारी एवम् जवाफदेहीपूर्ण स्वास्थ्य सेवा प्रणालीको विकास गरिनेछ । २. गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवामा सबैको पहुँच पुऱ्याउन स्वास्थ्य बिमा कार्यक्रम लागू गरिनेछ। ३. सर्ने वा नसर्ने रोगहरूका बारेमा प्रवर्द्धनात्मक, निरोधात्मक र उपचारात्मक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ । ४. स्वास्थ्यको सहज पहुँचका लागि आधुनिक सूचना प्रविधिको अधिकतम प्रयोग गरिनेछ । ५. स्वास्थ्य सेवा प्रवाहलाई पारदर्शी, जवाफदेही एवम् जनउत्तरदायी बनाउन सुशासनमा जोड दिइनेछ । ६. ल्याब सेवालाई थप प्रभावकारी बनाउन आवश्यक पहल र सेवा विस्तार गरिनेछ ।
१.२: पालिका मातहतका स्वास्थ्य संस्थाहरूमा तोकिएका सङ्ख्यामा स्वीकृत जनशक्ति व्यवस्थापन गरी	१. पालिका भित्रका स्वास्थ्य संस्थाहरूमा स्वीकृत दरबन्दीको अनुसारको आवश्यक जनशक्तिको व्यवस्था गरिनेछ । २. दरबन्दी अनुसार माग भई प्राप्त जनशक्ति वा पालिकाको निजी स्रोतबाट नियुक्त गरिएका स्वास्थ्यकर्मीहरूलाई पालिकाको मातहतमा आवश्यक तालिमको व्यवस्था गरिनेछ ।

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
सेवा प्रवाहको क्षमता र पहुँच विस्तार गर्ने ।	
उद्देश्य २ः स्वस्थ जनशक्ति तयार गर्न तथा रोग प्रतिरोधात्मक क्षमता बढाउन गुणस्तरीय र पोषण युक्त खाद्य सामग्रीमा पहुँच बढाउनु ।	
२.१ः पोषण युक्त खानेकुराको बारेमा चेतना बढाउँदै यस सम्बन्धी सेवाको पहुँच सबै बस्तीसम्म पुर्‍याउने।	१. गुणस्तरीय एवम् स्वास्थ्य वर्द्धक खाद्य पदार्थको प्रयोग बढाउँदै कुपोषण न्यूनीकरण गरिनेछ। २. मातृ शिशु पोषण अवस्थामा सुधार ल्याउन विद्यमान बहु क्षेत्रीय पोषण योजनाको प्रभावकारी कार्यान्वयन गरिनेछ । ३. "सुनौला हजार दिन" अभियानलाई निरन्तरता दिइनेछ। ४. नागरिक स्वास्थ्यमा प्रतिकूल असर पार्ने खाद्यपदार्थको विज्ञापन र बजार प्रवर्द्धनमा बन्देज लगाइनेछ ।
२.२ः मातृ तथा नवजात शिशु मृत्युदर, शिशु मृत्युदर र बाल मृत्युदर घटाउने र औसत आयु बढाउने ।	१. नवजात शिशु मृत्युदर, शिशु मृत्युदर, बाल मृत्युदर र मातृ मृत्युदर घटाउनको लागि प्रजनन स्वास्थ्य, सुरक्षित मातृत्व, बाल तथा शिशु स्वास्थ्य सेवाहरू सञ्चालन गरिनेछ । २. प्रजनन स्वास्थ्य, सुरक्षित मातृत्व एवम् बाल तथा शिशु स्वास्थ्य सेवा स्वास्थ्य तथा पोषणबारे जनचेतना अभिवृद्धि कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
उद्देश्य ३ः थप लगानी वातावरण सिर्जना गरी स्वास्थ्य सेवा सुधारका लागि स्वास्थ्य सेवालाई प्रवर्द्धन गर्नु।	
३.१ः स्वास्थ्य क्षेत्रमा निजी, सहकारी तथा गैरसरकारी क्षेत्रको संलग्नता वृद्धि गरी ती क्षेत्रहरूबाट हुने लगानीलाई व्यवस्थित गर्ने ।	१. निजी र गैरसरकारी क्षेत्रमा स्थापित स्वास्थ्यसम्बन्धी व्यावसायिक सङ्घ–संस्थाहरूबीच स्वास्थ्य सेवा प्रवाह, अध्ययन, अनुसन्धान कार्यमा सहकार्यलाई बढावा दिइनेछ । २. स्वास्थ्य सेवा प्रवाहमा सरकारी, निजी, सामुदायिक एवम् सहकारी क्षेत्रलाई समेट्दै गुणात्मक सेवा सुनिश्चित गराउन सुशासन कार्ययोजना बनाई कार्यान्वयन गरिनेछ।
३. गाउँपालिका क्षेत्रमा उपलब्ध जडीबुटीको व्यवस्थापन र उपयोग गर्दै आयुर्वेद चिकित्सा प्रणालीको विकास गर्ने ।	१. आयुर्वेद पद्धतिको प्रभावकारी कार्यान्वयनको लागि उपयुक्त संरचनाको विकास र विस्तार तथा स्थानीय जडीबुटीमा आधारित औषधी तयार गरी प्रयोग तथा वितरण गरिनेछ । २. आयुर्वेद प्रणालीको क्रमबद्ध विकास प्रणालीको संरक्षण, विकास एवम् विस्तारका लागि दीर्घकालीन योजना तर्जुमा गरी लागू गरिनेछ ।
उद्देश्य ४ः विरुवालाई पोषणयुक्त गाउँपालिका बनाउनु ।	
५.१ः विरुवाबासीलाई पोषणयुक्त खानेकुरा खान पाउने सुनिश्चितता गर्ने ।	१. न्यून आय भएका तथा गरिबीको रेखामुनि रहेका परिवारहरूको पहिचान गरी ५ वर्ष मुनिका बालबालिकाहरूकालागि पोषणयुक्त खानेकुराहरूको प्रबन्ध मिलाइनेछ । २. स्थानीय अर्गानिक उत्पादनको महत्त्व तथा सन्तुलित आहारका बारेमा सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । ३. गाउँपालिकाभित्र खाद्य सुरक्षाको अवस्था सन्तोषजनक राख्न एक घर एक टनेल/करेसाबारीको व्थवस्था गरिनेछ । ४. पोषण सुरक्षा सम्बन्धी सचेतनामुलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ। ५. गर्भवती महिला तथा बालबालिकाको लागि खोप तथा नियमित स्वास्थ्य जाँचको सुनिश्चितता गरिनेछ ।

५.१.५ कार्यक्रम तथा आयोजना

तालिका ३२: स्वास्थ्य तथा पोषणका कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
स्वास्थ्य तथा पुर्वाधार विकास कार्यक्रम												
१	विरुवा स्वास्थ्य चौकी स्तरोन्नती गरी प्राथमिक स्वास्थ्य उपचार केन्द्र निर्माण	सङ्ख्या		१	१००००	१००००				२००००	संघ	
१	सवै वडाहरूमा स्वास्थ्य संस्थाका भवन मर्मत संभार तथा निर्माण कार्यक्रम	एकमुष्ठ			७०००	९०००	१३०००	१५०००	१००००	५४०००	संघ	
२	गाउँपालिका केन्द्रमा योग तथा व्यायाम पार्क निर्माण	एकमुष्ठ		१	०	०	३०००	०	०	३०००	गाउँपालिका	
३	औषधी भण्डारण तथा वितरण प्रणाली व्यवस्थापन कार्यक्रम	एकमुष्ठ			५००	१००	१००	१००	१००	९००	गाउँपालिका	
३	स्वास्थ्य संस्थामा शौचालय तथा खानेपानी व्यवस्थापन कार्यक्रम	एकमुष्ठ			१५००	१५००	१५००			४५००	गाउँपालिका	
स्वास्थ्य सेवा विस्तार कार्यक्रम												
२	ल्याव सेवा विस्तार	एकमुष्ठ			७००	१२००	७००	७००	७००	४०००	गाउँपालिका	
२	वार्षिक योग शिविर सञ्चालन	पटक		५	३००	४००	४५०	५००	५५०	२२००	गाउँपालिका	
२	किशोरी परामर्श सेवा कार्यक्रम (हरेक स्वास्थ्य चौकीमा नियमित)	नियमित			२००	२५०	३५०	४००	४५०	१६५०	गाउँपालिका	
स्वास्थ्य सेवा सुधार कार्यक्रम												
२	दिर्घरोगी तथ्यांक सङ्कलन कार्यक्रम	एकमुष्ठ			३५०					३५०	गाउँपालिका	

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
१	स्वास्थ्य प्रदायक संस्थामा आवश्यक उपकरण व्यवस्थापन	एकमुष्ठ			१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	**५०००**	प्रदेश	
३	स्वास्थ्यकर्मी र महिला स्वयंसेविका क्षमता विकास कार्यक्रम	पटक		**५**	५००	५००	५००	५००	५००	**२५००**	गाउँपालिका	
स्वास्थ्य तथा पोषण घर दैलो कार्यक्रम												
४	ल्यावसहितको स्वास्थ्य परिक्षण तथा पोषण परामर्श सेवा सञ्चालन	पटक		**५**	५००	५००	५००	५००	५००	**२५००**	गाउँपालिका	
४	स्वास्थ्य तथा पोषण सुधार समिति प्रशिक्षण कार्यक्रम (स्वस्थ आनिवानी र पोषण सुधारका लागि युवा, वालबालिका र स्वास्थ्य आमा समुहको टोलस्तरमा)	पटक		**५**	२३०	२८०	३२०	३४०	३८०	**१५५०**	गाउँपालिका	
४	स्वास्थ्य सचेतना अभियान (पोषणयुक्त खानेकुराको प्रयोग, महामारी रोग नियन्त्रण लगायत)	पटक		**५**	४००	४५०	५००	६००	७००	**२६५०**	गाउँपालिका	
२	महिला स्वयंसेविका प्रोत्साहन कार्यक्रम	पटक		५	३५०	४००	४५०	५००	५५०	**२२५०**	गाउँपालिका	
३	औषधी तथा सर्जिकल सामाग्रि खरिद कार्यक्रम	पटक		५	२००	२५०	३००	३५०	४००	**१५००**	गाउँपालिका	
२	क्षयरोग नियन्त्रण सम्बन्धी सचेतना कार्यक्रम	पटक		**८**	१००	१००	१००	१००	१२०	**५२०**	गाउँपालिका	
२	आयुर्वेद सेवा प्रवर्द्धन कार्यक्रम	पटक		५	३६००	३८००	४०००	४४००	५०००	**२०८००**	संघ	
२	नर्सिङ् तथा सामाजिक सुरक्षा सेवा योजना	पटक		५	५००	५००	५००	५००	५००	**२५००**	संघ	

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
१	स्वास्थ्य सेवा सुधार सालवसाली कार्यक्रम	एकमुष्ठ		५	१२००	१२००	१२००	१२००	१२००	६०००	प्रदेश	
स्वास्थ्य तथा पोषणको जम्मा					२९१३०	३१४३०	२८४७०	२६६९०	२२६५०	१३८३७०		

तालिका ३३: स्वास्थ्य तथा पोषणका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण

स्वास्थ्य तथा पोषण									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
	स्वास्थ्य तथा पुर्वाधार विकास कार्यक्रम								
१	विरुवा स्वास्थ्य चौकी स्तरोन्नती गरी प्राथमिक स्वास्थ्य उपचार केन्द्र निर्माण	सङ्ख्या	१	२००००	३	२	८	२	३
१	सवै वडाहरूमा स्वास्थ्य संस्थाका भवन मर्मत संभार तथा निर्माण कार्यक्रम	एकमुष्ठ		५४०००	३	२	८	२	३
२	गाउँपालिका केन्द्रमा योग तथा व्यायाम पार्क निर्माण	एकमुष्ठ	१	३०००	३	२	८	२	३
३	औषधी भण्डारण तथा वितरण प्रणाली व्यवस्थापन कार्यक्रम	एकमुष्ठ		९००	३	२	८	२	३
३	स्वास्थ्य संस्थामा शौचालय तथा खानेपानी व्यवस्थापन कार्यक्रम	एकमुष्ठ		४५००	३	२	८	२	३
	स्वास्थ्य सेवा विस्तार कार्यक्रम								
२	ल्याव सेवा विस्तार	एकमुष्ठ		४०००	३	२	८	२	३
१	वार्षिक योग शिविर सञ्चालन	पटक	५	२२००	३	२	८	२	३

स्वास्थ्य तथा पोषण									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
३	किशोरी परामर्श सेवा कार्यक्रम (हरेक स्वास्थ्य चौकीमा नियमित)	नियमित		१६५०	३	२	८	१	३
	स्वास्थ्य सेवा सुधार कार्यक्रम								
२	दिर्घरोगी तथ्यांक सङ्कलन कार्यक्रम	एकमुष्ठ		३५०	३	२	८	२	३
१	स्वास्थ्य प्रदायक संस्थामा आवश्यक उपकरण व्यवस्थापन	एकमुष्ठ		५०००	३	२	८	३	३
३	स्वास्थ्यकर्मी र महिला स्वयंसेविका क्षमता विकास कार्यक्रम	पटक	५	२५००	३	२	८	१	३
	स्वास्थ्य तथा पोषण घर दैलो कार्यक्रम								
४	ल्यावसहितको स्वास्थ्य परिक्षण तथा पोषण परामर्श सेवा सञ्चालन	पटक	५	२५००	३	२	८	३	३
४	स्वास्थ्य तथा पोषण सुधार समिति प्रशिक्षण कार्यक्रम (स्वस्थ आनिवानी र पोषण सुधारका लागि युवा, वालबालिका र स्वास्थ्य आमा समुहको टोलस्तरमा)	पटक	५	१५५०	३	२	८	२	३
४	स्वास्थ्य सचेतना अभियान (पोषणयुक्त खानेकुराको प्रयोग, महामारी रोग नियन्त्रण लगायत)	पटक	५	२६५०	३	२	८	१	३
२	महिला स्वयंसेविका प्रोत्साहन कार्यक्रम	पटक	५	२२५०	३	२	८	१	३
३	औषधी तथा सर्जिकल सामाग्रि खरिद कार्यक्रम	पटक	५	१५००	३	२	८	२	३
२	क्षयरोग नियन्त्रण सम्बन्धी सचेतना कार्यक्रम	पटक	८	५२०	३	२	८	२	३
२	आयुर्वेद सेवा प्रवर्द्धन कार्यक्रम	पटक	५	२०८००	३	२	८	२	३
२	नर्सिङ् तथा सामाजिक सुरक्षा सेवा योजना	पटक	५	२५००	३	२	८	१	३

स्वास्थ्य तथा पोषण									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
१	स्वास्थ्य सेवा सुधार सालवसाली कार्यक्रम	एकमुष्ठ	५	६०००	३	२	८	२	३
	स्वास्थ्य तथा पोषणको जम्मा			१३८३७०					

५.१.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

तालिका ३४: स्वास्थ्य तथा पोषणका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

स्वास्थ्य तथा पोषण												
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
प्रभाव	गाउँपालिकामा स्वास्थ्य सेवा सर्व शुलभ भएको हुनेछ ।	अपेक्षित आयु (जन्म हुँदाको)	वर्ष	७०	७०	७१	७१	७२	७२	७२	गाउँपालिका प्रोफाइल, स्वास्थ्य शाखा, वार्षिक प्रतिवेदन, HMIS	सरकारी स्वास्थ्य संस्थाबाट प्रवाह हुने सेवा थप प्रभावकारी अर्थात भरपर्दो सहजहुने, बाल पोषणमा भएको लगानी थप प्रभावकारी भएको हुने, स्वास्थ्य सेवा थप प्रभावकारी भएको हुने,
		३० मिनेटसम्मको दुरीमा स्वास्थ्य सेवामा पहुँच रहेका परिवार	प्रतिशत	८५	८८	९०	९५	१००	१००	१००		
असर १	गुणस्तरीय स्वास्थ्य सेवाको अभावमा स्वास्थ्यसेवाको लागि जिल्ला बाहिरका अस्पताल धाउनु पर्ने बाध्यताको अन्त्य हुनेछ ।	प्राथमिक उपचार केन्द्र	सङ्ख्या	१	१	२	२	२	२	२		
		अस्पताल	सङ्ख्या	१	१	१	१	१	१	१		
		बेड	सङ्ख्या	०	१०	१०	१०	१०	१०	१०		
		हेल्थ पोष्ट	सङ्ख्या	६	६	५	५	५	५	५		
		स्वास्थ्य एकाइ	सङ्ख्या	५	६	८	१०	१०	१०	१०		
		विशेषज्ञ चिकित्सक	सङ्ख्या	०	१	१	२	३	३	३		
		मध्यम स्तरको स्वास्थ्य कार्यकर्ता	सङ्ख्या	३६	४०	४८	६०	६०	६०	६०		
प्रतिफल		संस्थागत सुत्केरी सेवाको दायरा	प्रतिशत	९५	९८	१००	१००	१००	१००	१००		

स्वास्थ्य तथा पोषण												
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
	गर्भवती परीक्षणको सुविधाबाट आमा र गर्भमा रहेको बच्चाको स्वास्थ्यमा रुग्णता दरमा कमी हुनेछ।	दक्ष स्वास्थ्यकर्मीबाट प्रसुति सेवा लिएका महिला	प्रतिशत	९४	९८	१००	१००	१००	१००	१००		स्वास्थ्य पूर्वाधारमा गाउँपालिकाको लगानी वृद्धि भएको हुने
		बर्थिङ सेन्टर	सङ्ख्या	२	२	३	४	५	७	७		
		गर्भावस्थाको परीक्षण दर	प्रतिशत	६४	९०	९८	१००	१००	१००	१००		
	बाल मृत्युदर, शिशु मृत्युदरमा कमी आउनेछ ।	५ वर्ष मुनिको वाल मृत्युदर (प्रतिहजार जीवित जन्ममा)	दर	०	०	०	०	०	०	०		
		शिशु मृत्युदर (प्रतिहजार जीवित जन्ममा)	दर	०	०	०	०	०	०	०		
		नवजात शिशु मृत्युदर (प्रतिहजार जीवित जन्ममा)	दर	०	०	०	०	०	०	०		
		पूर्ण खोप	प्रतिशत	७८	८०	९०	९५	९८	९९	९९		
		भिटामिन ए खाने बालबालिका	प्रतिशत	९९.१	१००	१००	१००	१००	१००	१००		
		झाडा पखालाको संक्रमण दर	प्रतिशत	५५.४	२०	१०	७	५	३	३		
	महिला, अपाङ्ग र अल्पसङ्ख्यक समुदायमा स्वास्थ्य सेवा र सुविधाको पहुँचमा वृद्धि हुनेछ।	महिला स्वास्थ्य स्वयं सेविका	सङ्ख्या	४६	४६	४८	४८	४८	४८	४८		
		सामान्य स्वास्थ्य उपकरण उपलब्ध भएका भवन	सङ्ख्या	११	१२	१३	१३	१३	१४	१४		
		आधुनिक उपकरण सहितका स्वास्थ्य भवन	सङ्ख्या	०	१	२	३	३	३	३		
		आधारभूत सुविधा सहितका स्वास्थ्य संस्था	सङ्ख्या	१०	१४	१४	१४	१४	१४	१४		
		परिवार नियोजनका साधन प्रयोग गर्ने दम्पति	प्रतिशत	२०.०६	२१	२२	२५	२५	२५	२५		
	प्रतिकारात्मक स्वास्थ्य सेवाको विस्तारबाट खर्चिलो र जोखिमयुक्त	सवारी साधन युक्त स्वास्थ्य संस्था	सङ्ख्या	०	१	२	२	२	२	२		
		स्वास्थ्य बीमा गर्ने परिवार	प्रतिशत	५.२५	६	१५	३०	५०	८०	८०		
		एम्बुलेन्स सञ्चालन	सङ्ख्या	१	१	२	२	२	२	२		

स्वास्थ्य तथा पोषण

नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
	उपचारात्मक सेवाको खर्चमा कटौती हुनेछ ।	पालिका मार्फत निशुल्क उपलब्ध भएको औषधी	सङ्ख्या	७६	८०	९८	९८	९८	९८	९८		
	स्वास्थ्य प्रवर्द्धनका उपायहरूबाट स्थानीय नागरिकहरूको स्वास्थ्यस्तर राम्रो भई औसत आयुमा वृद्धि हुनेछ ।	एच आईभि एड्स रोकथामबारे जानकारी प्राप्त प्रजननयोग्य उमेरका महिला	प्रतिशत	८२	८५	९०	९५	१००	१००	१००		
		स्वास्थ्य शिविर सञ्चालन	सङ्ख्या	२	२	२	२	२	२	२		
		घुमन्ते स्वास्थ्य सेवा	पटक	०	२	४	६	८	१०	१०		
		दक्ष स्वास्थ्य सेवा तालिम	सङ्ख्या	४	१	१	१	१	१	५		
		प्रयोगशाला शुरु भएका स्वास्थ्य संस्था	सङ्ख्या	५	६	७	८	८	८	८		
असर २	बिरूवा बासीलाई पोषणयुक्त खानेकुरा खान पाउने सुनिश्चितता हुनेछ ।	कुपोषण प्रभावित जनसङ्ख्या	प्रतिशत	१.३	१	०.५	०.३	०	०	०		
		आधारभूत खाद्य सुरक्षाको स्थितिमा रहेका परिवार	प्रतिशत	८६	८८	९०	९२	९४	९६	९६		
प्रतिफल	पोषणयुक्त गाउँपालिका बन्नेछ ।	सुत्केरी -स्याहार भत्ता पाउने महिला	सङ्ख्या	५२								
		करेसाबारी भएको घर परिवार	प्रतिशत	९६	९७	९८	९९	१००	१००	१००		
		आफ्नो उत्पादनबाट वर्षभरी खान पुग्ने घरधुरी	प्रतिशत	६७.७८	७०	७२	७४	७६	७८	७८		
		प्रतिव्यक्ति खाद्य उत्पादन	किलोग्राम									
		कम्तिमा एक गाई/भैंसी भएको परिवार	प्रतिशत	३५	४०	४५	५०	६०	६५	६५		
		कम्तिमा एक मासुजन्य पशुपंक्षी पाल्ने घर परिवार	प्रतिशत	८५	८८	९०	९२	९५	९८	९८		
		उच्च खाद्य असुरक्षाको स्थितिमा रहेका परिवार	प्रतिशत	१३.१६	१०	८	५	३	३	३		
		उपभोगको दुइ तिहाई खानामा खर्च गर्ने जनसङ्ख्या	प्रतिशत	७५	७०	६५	६०	५५	५०	५०		

५.२ शिक्षा, विज्ञान तथा नवप्रर्वतन

५.२.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले विद्यालय तहको शिक्षा निःशुल्क प्राप्त गर्ने अधिकारलाई सुनिश्चिता गरेको छ । शैक्षिक विकासको सन्दर्भमा निरक्षरता अन्त्य गर्दै प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षामा सहज पहुँच कायम गर्न राष्ट्रिय तथा स्थानीयस्तरबाट अभ्यासहरू भई रहेका छन् । नेपालले लिएको दिगो विकास लक्ष्यअनुसार सन् २०३० सम्ममा सबैलाई गुणस्तरीय शिक्षाको सुनिश्चितता गर्न संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय सरकारका तर्फबाट आवश्यक पहल भइरहेको छ । शिक्षालाई विकासको मूल आधारका रूपमा लिई विरुवा गाउँपालिकाले नमुना विद्यालयका साथै प्राविधिक तथा उच्च शिक्षाका पूर्वाधार तयार गरी सहज अवसरहरू सृजना गर्ने कुरालाई महत्त्व दिई दश वर्षे शिक्षा योजना तर्जुमा गर्ने तयारी गरेको छ ।

यस गाउँपालिकाको स्थानीय स्तरको शैक्षिक ज्ञान, सीप, र प्रविधिको संरक्षण, प्रवर्द्धन, र विकास गर्न गाउँ शिक्षा समितिबाट आधारभूत तहको परीक्षा सञ्चालन, व्यवस्थापन, अनुगमन र नतिजा प्रकाशनको लागि कार्यविधि निर्माण गरिएको छ । यसैगरी सूचना प्रविधिको प्रयोग गरि कक्षा ८ को परीक्षा फल कार्यालयको वेवसाइट्स मार्फत प्रकाशन गर्ने गरिएको छ भने गाउँपालिकाका सबै माध्यामिक विद्यालयहरूमा विद्युतिय हाजिरीको सुरुवात गरिएको छ । प्रारम्भिक वाल विकास केन्द्रमा कार्यरत सहयोगीलाई स्थानीय तहबाट बजेट विनियोजन र कक्षा सञ्चालन गर्ने नीति लिइएको छ । विद्यालयको शैक्षिक विकास र शिक्षकको क्षमता विकासको लागि विभिन्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिएको र अनलाइन विधिबाट शैक्षिक सूचना प्रवाह गरि विद्यालय र गाउँपालिका बीच बैठक सञ्चालनको सुरुवात गर्ने अभ्यास गरिएको छ ।

विरुवा गाउँपालिकाको ५ वर्ष माथिको साक्षरता दर ८७.१२ प्रतिशत रहेको छ । गाउँपालिकामा कुल ३६ शैक्षिक संस्थाहरू रहेका छन् जस मध्ये सामुदायिक विद्यालय ३३, निजि विद्यालय २ र क्याम्पसको सङ्ख्या एउटा रहेको छ । माध्यामिक शिक्षा कक्षा (९-१२) सञ्चालित सामुदायिक विद्यालय ७ वटा रहेका छन् भने २ वटा विद्यालयहरू प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा कार्यक्रम तथा एक वटा सामुदायिक सिकाइ केन्द्र सञ्चालन भइरहेको छ । गाउँपालिकाको आधारभूत तहको कुल भर्ना दर १०७.८६ र माध्यामिक तहको कुल भर्ना दर ८८.४१ प्रतिशत रहेको छ । आधारभूत तहमा विद्यालय जाने उमेरका विद्यालय बाहिर रहेका विद्यार्थी सङ्ख्या ०.५ प्रतिशत मात्रै रहेको छ भने विद्यालय छोड्ने दर ८.९९ रहेको छ (विरुवा गाउँपालिका, शिक्षा शाखा २०७९) ।

५.२.२ समस्या तथा चुनौती

शिक्षा क्षेत्रको सुधारमा राष्ट्रिय तथा स्थानीय स्तरबाट संस्थागत तथा व्यवहारिक प्रयास भएता पनि गुणस्तरीय तथा प्रतिस्पधी शिक्षाको दिशामा समय सापेक्ष सुधारहरू हुन सकेका छैनन् । भौगोलिक बिकटता, गरिवी र स्रोत तथा साधनको अपर्याप्तता रहको छ । हालसम्म शिक्षण सिकाईमा शैक्षिक सामग्रीको पूर्णरुपमा निर्माण

तथा उपयोग हुन सकेको छैन भने आधुनिक सूचना प्रविधि प्रयोगमा कमी रहेको छ । स्थानीय आवश्यकता अनुसारको विद्यालयको अनुगमन तथा मुल्यांकनमा पर्याप्त ध्यान दिन नसक्दा शिक्षकको नियमितता र शिक्षण प्रक्रिया प्रभावकारी हुन सकेको छैन । सिकाई उपलब्धी विश्लेषण र कार्यान्वयमा कमी रहेको छ । स्थानीय शैक्षिक संस्थामा जनविश्वासको कमीका कारण गुणस्तरीय शिक्षाका लागि गाउँपालिका बाहिरका निजी शैक्षिक संस्थाप्रतिको परनिर्भरता कायम रहेको छ । उच्च शिक्षाका लागि क्याम्पस र प्राविधिक शिक्षाका लागि विद्यालयमा प्राविधिक धारको आवश्यकतालाई सम्बोधन हुन सकेको छैन । कतिपय वडाहरूमा विद्यालयका भवनहरू जिर्ण र पहिरोको जोखिममा रहेका छन् । दलित जातिका वालवालिकाहरूको विद्यालयलाई निरन्तरता दिने क्रम कम छ । सानो उमेरमा विवाह गर्ने र उमेर वढ्दै गएपछि वजार र वैदेशिक रोजगारीमा जाने क्रम रोकिएको छैन । निरक्षरता हटाउन सञ्चालन भएका अनौपचारिक शिक्षा कक्षा प्रभावकारी हुन सकेका छैनन् । पूर्वाधारतर्फ वालमैत्री तथा अपांगमैत्री भवन, खेल मैदान, घेरवार र शौचालयको कमी रहेको छ । सामाजिक परिवेशमा शैक्षिक वातावरणको कमीजस्ता समस्या विद्यमान रहेको छ ।

५.२.३ सम्भावना तथा अवसर

महिला, दलित, जनजाति र अपाङ्गता भएका एवम् सीमान्तकृत समुदायका बालबालिकाहरूलाई विद्यालयमा ल्याउन र टिकाउन विभिन्न प्रोत्साहन मूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्ने अवस्था रहनु, माध्यामिक तहसम्मको शिक्षा स्थानीय तहको कार्य दायरामा परेकाले शैक्षिक सुशासनको प्रत्याभूति सहज हुनु, शिक्षासँगै रैथाने ज्ञान, सीप र प्रविधि उपयोग तथा विकासको प्रचुर सम्भावना रहेको छ । विरुवालाई प्राविधिक धारको शैक्षिक केन्द्रको रूपमा विकास गर्न सकिने सम्भावना देखिन्छ ।

स्थानीय पाठ्क्रम र शैक्षिक क्यालेण्डर तयारी तथा कार्यान्वयन हुनु, प्राविधिक तथा व्यावसायिक सीप प्रतिको युवाको आकर्षण रहनु, अभिभावकहरूमा थप जागरूकता विकास गरी शिक्षामा सबैको पहुँच पुर्‍याउन सकिनु, समृद्धिका मुख्य सम्बाहकका रूपमा रहेका पर्यटन, ऊर्जा, कृषि, उद्योग, पूर्वाधार, जनशक्ति विकास, सुशासनको मुख्य आधार नै शिक्षाको विकास रहनु यहाँका शिक्षा विकासका अवसरहरू हुन् ।

५.२.४ उपक्षेत्र गत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

गाउँपालिकामा विज्ञान र नव प्रवर्तनको प्रवर्द्धनसँगै सबैको गुणस्तरीय, प्राविधिक र व्यावसायिक शिक्षामा सहज पहुँचको प्रत्याभूति गर्ने।

उद्देश्य

१. शिक्षण संस्थाहरूको संस्थागत विकास गर्नु ।
२. सबैकालागि शिक्षा र जीवनपर्यन्त शिक्षाको अवसर बढाउनु ।
३. प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक शिक्षामा जोड दिनु।
४. शैक्षिक विकासकालागि पूर्वाधार विकास तथा उच्च शिक्षाको आधार तयार गर्नु ।
५. संस्थागत तथा निजी विद्यालयहरूलाई नियमन र व्यवस्थापन गरी सेवामुलक बनाउनु ।

रणनीति र कार्यनीति

तालिका ३५: शिक्षाका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १: शिक्षण संस्थाहरूको संस्थागत विकास गर्नु ।	
१.१: विद्यालयमा गुणस्तरीय शिक्षाको सुनिश्चितता गर्न संस्थागत विकास गर्ने ।	१. गाउँपालिकाको शिक्षा नीतिको तर्जुमा, ऐन नियमावली तथा योजनाको पुनरावलोकन गरी कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ । २. गाउँपालिकाका सबै विद्यालयहरूलाई शैक्षिक सूचना व्यवस्थापन प्रणाली विकास गरी गाउँपालिकाको नेटवर्कमा रहने गरी एकद्वार पद्धतिबाट सञ्चालन गरिनेछ । ३. उत्कृष्ट शिक्षक, कर्मचारी र अभिभावकलाई वार्षिक रूपमा पुरस्कार तथा सम्मानको व्यवस्था गरिनेछ । ४. विद्यालयहरूमा अन्तर-विद्यालय भ्रमण तथा सिकाइ आदानप्रदान कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ। ५. गुणस्तरीय सिकाइ मापदण्ड/ढाँचा (पाठ्यक्रम, विद्यालयको सिकाइ वातावरण, शिक्षक, शिक्षण सिकाइ सामग्री, शिक्षण विधि, परीक्षा र मूल्याङ्कन, अनुगमन मूल्याङ्कन आदि) तयार गरी कार्यान्वयन गरिनेछ । ६. विद्यालयको शिक्षण सिकाइमा समय र गुणस्तर बढाउन विद्यालय अनुगमन, मूल्याङ्कन र पृष्ठपोषण प्रणालीको विकास गरिनेछ । ७. विद्यालयको उपलब्धि स्तर एवम् प्रणालीगत कार्यकुशलताको उपयुक्त मापदण्ड र सूचक तयार गरिनेछ । ८. महिला शिक्षक सुत्केरी विदामा रहँदा स्वयमसेवक वा सट्टा-शिक्षकको व्यवस्था गरिनेछ। ९. जनजातिको वर्चस्व भएको विद्यालयमा प्रारम्भिक कक्षा मातृभाषामा शिक्षण गर्नकालागि राष्ट्रिय पाठ्यक्रम प्रारूप २०७६ र पाठ्यक्रम विकास केन्द्रको विद्यमान पाठ्यक्रम अनुसार हुने गरी स्थानीय पाठ्यक्रम र पाठ्यपुस्तकको विकास गरिनेछ।
१.२: गुणस्तरीय शिक्षाकोलागि तालिमको संस्थागत विकास गर्ने ।	१. स्थानीय आवश्यकताको आधारमा तालिम पाठ्यक्रमको मोड्युल बनाई विज्ञ प्रशिक्षकद्वारा तालिम सञ्चालन गरिनेछ । २. बालविकास केन्द्रका शिक्षक र आधारभूत तहमा दरबन्दी कम भएका विद्यालयका शिक्षकलाई बहुकक्षा/बहुवर्ग शिक्षण सम्बन्धी तालिम सञ्चालन गरिनेछ । ३. विद्यालयमा बालमैत्री वातावरण सिर्जना गर्न आवश्यक शिक्षक तालिमको व्यवस्था गरिनेछ। ४. प्राविधिक तथा व्यावसायिक (सफ्ट स्किल समेत) सीप प्रदान गर्ने शिक्षकहरूलाई आधुनिक, शिक्षण सीपयुक्त, प्रविधिमैत्री, निरन्तर सिकाइमुखी बन्न तालिम दिँदै पेशागत दक्षता बढाइनेछ।
उद्देश्य २: सबैकालागि शिक्षा र जीवनपर्यन्त शिक्षाको अवसर बढाउनु ।	
२.१: सबै नागरिकलाई आधारभूत शिक्षाको पहुँच सुनिश्चित गर्ने।	१. अभिभावक विहीन बालबालिकाको उच्च शिक्षा सम्मको जिम्मेवारी गाउँपालिकाले लिने प्रबन्ध मिलाइनेछ । २. दुर्गम बस्तीका विद्यालयलाई आवासीय विद्यालयका रूपमा रुपान्तरणलागि आवश्यक पहल गरिनेछ । ३. आवश्यक परेको ठाउँमा स्कुलबसको व्यवस्था समेत गरिनेछ ।

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
	४. पालिका/वडा शिक्षा समिति गठन र क्रियाशील गर्दै विद्यालय शिक्षामा पहुँच नपुगेकाको तथ्याङ्क सङ्कलन गरी पहुँच सुनिश्चित गरिनेछ । ५. नियमित रूपमा विद्यालयमा छोराछोरी पठाउने अभिभावकलाई सम्मान गरिनेछ । ६. गरिब तथा आर्थिक रूपमा विपन्न बालबालिकालाई पोशाक, शैक्षिक सामग्री तथा खाजा भत्ताको व्यवस्था गरिनेछ । ७. पालिकाबाट सञ्चालन हुने विकास निर्माण तथा व्यवसाय कार्यमा आर्थिक स्थिति कमजोर भएका अभिभावकलाई सहभागी गराई शिक्षाकालागि रोजगारी अभियान सञ्चालन गरिनेछ ।
२.२ः दलित, अपाङ्गता भएका, विपन्न तथा लक्षित समुदायका बालबालिकाको शिक्षाको हक सुनिश्चित गर्ने ।	१. दलित, अपाङ्गता भएका, आर्थिक रूपले विपन्न तथा लक्षित समुदायका बालबालिकाको पहिचान गरी उच्च शिक्षा सम्म निःशुल्क गर्न तथा छात्रवृत्ति प्रदान गर्न लागि सिफारिस गरिनेछ । २. दृष्टिविहिनलाई ब्रेल लिपी तथा बहिरालाई सांकेतिक भाषामा निःशुल्क शिक्षाकोलागि जिल्ला भित्रकै स्रोत कक्षाहरूमा सिफारिस गरिनेछ भने अन्य अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूलाई स्रोत कक्षाको खोजी गरी शिक्षाको हक सुनिश्चित गरिनेछ । ३. विपन्न तथा लक्षित समुदायका बालबालिकाको शिक्षामा पहुँच सुनिश्चित गर्न प्रत्येक विद्यालयमा विशेष छात्रवृत्ति कोषको स्थापना गरिनेछ । ४. विद्यालय जान नसक्ने अपाङ्गता भएका बालबालिकाकालागि घरमै पढाउने र अभिभावक शिक्षा सञ्चालन गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ । ५. ब्रेललिपि तथा साङ्केतिक भाषाको तालिम माग भई आएमा उचित व्यवस्थापन गरिनेछ। ६. अपाङ्गमैत्री पूर्वाधारहरूको निर्माण गरिनेछ ।
२.३ः अनौपचारिक जीवनपर्यन्त सिकाइ प्रणाली स्थापनाकालागि नीतिगत तथा कार्यक्रमगत व्यवस्था गर्ने ।	१. औपचारिक शिक्षामा निरन्तरता दिन नसक्ने बालबालिका तथा नागरिकलाई अनुकूल तथा समकक्षी शिक्षाको अवसर प्रदान गर्न खुल्ला तथा वैकल्पिक शिक्षा/ विद्यालयको व्यवस्था गरिनेछ । २. औपचारिक शिक्षा प्रणालीभन्दा बाहिर रहेका नागरिकलाई मागमा आधारित व्यावसायिक तथा प्राविधिक तालिमको व्यवस्था गरिनेछ । ३. एक विद्यालय एक पुस्तकालय तथा एकवडा—एक सार्वजनिक पुस्तकालयको नीति बनाई सूचनामाथिको पहुँच र पढ्ने बानिको विकास गरी सबैकालागि आजीवन सिकाइको वा जीवन पर्यन्त सिकाइको अवसर प्रदान गरी दिगो विकासको चौथो लक्ष्य पुरा गर्न सहयोग गरिनेछ। ४. शिक्षामा सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको अधिकाधिक प्रयोग हुने गरी शिक्षाको वैकल्पिक माध्यमका रूपमा विषयगत विज्ञको नमूना कक्षाको प्रशारण सामाजिक संजाल तथा स्थानीय टेलिभिजन र एफएम मार्फत् गर्ने व्यवस्था गरिनेछ ।
उद्देश्य ३ः प्राविधिक शिक्षा तथा व्यावसायिक शिक्षामा जोड दिनु ।	
३.१ः आधारभूत तहमा प्राविधिक तथा व्यावसायिक सीप प्रवर्द्धन गर्ने ।	१. आधारभूत तहमा व्यावसायिक सीप प्रदान गर्न स्थानीय पाठ्यक्रममा यस सम्बन्धी विषयवस्तु समावेश गरिनेछ । २. विद्यालय शिक्षामा निर्वाहमुखी सीपलाई एकीकृत रूपमा समावेश गरिनेछ ।
३.२ः प्राविधिक शिक्षा तथा	१. पालिकामा प्राविधिक जनशक्तिको अवस्थाबारे अध्ययन गरी आवश्यक विद्यालयमा स्थानीय आवश्यकता अनुसारका ९—१२ को प्राविधिक धार सञ्चालन गरिनेछ ।

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
व्यावसायिक तालिमको पहुँचमा गुणस्तरीयता तथा उपयोगितामा वृद्धि गर्ने ।	२. सबै विद्यालयमा कम्प्युटरको ल्यावको व्यवस्था गर्दै इन्टरनेटको पहुँच सुनिश्चित गरिनेछ । ३. विद्यालयमा प्रयोगात्मक कक्षाकालागि विज्ञान प्रयोगशालाको व्यवस्था गरिनेछ । ४. माध्यामिक तह (कक्षा ११–१२) अध्यापन गर्ने सामुदायिक विद्यालयको स्तरोन्नति एवम् विद्यार्थी प्रोत्साहन कार्यक्रमको व्यवस्था गरिनेछ ।
उद्देश्य ४: शैक्षिक विकासकालागि पूर्वाधार विकास तथा उच्च शिक्षाको आधार तयार गर्नु ।	
४.१: उच्च स्तरको जनशक्ति उत्पादनको व्यवस्था गर्ने ।	१. गाउँपालिकाको आवश्यकताको पूर्ति तथा शैक्षिक विकासकालागि बहुसंकाय क्याम्पस स्थापनाको पहलकालागि समन्वय सम्भाव्यता अध्ययन गरिनेछ । २. उच्च शिक्षामा प्राविधिक विषयलाई प्राथमिकता दिई उच्च दक्ष जनशक्ति उत्पादन गर्न गाउँपालिका भित्र प्राविधिक धार संचालित विद्यालयलाई पोलीटेक्नीकल शिक्षालयमा स्तरवृद्धि गरिनेछ ।
४.२: विद्यालयको पूर्वाधार निर्माण गर्ने ।	१. वालविकास केन्द्रको पूर्वाधार मापदण्ड अनुसार तयार गरिनेछ। २. विद्यालयको भौतिक पूर्वाधार बालमैत्री, अपाङ्गमैत्री तथा विपद् प्रतिरोधी रूपमा तयार गरिनेछ। ३. प्रत्येक विद्यालयमा छात्र र छात्राकालागि छुट्टा-छुट्टै सुरक्षित तथा स्वस्थकर शौचालयको व्यवस्था गरिनेछ। ४. प्रत्येक विद्यालयमा खेल मैदानको व्यवस्था गरिनेछ । ५. विद्यालयमा पुस्तकालय, विज्ञान प्रयोगशाला र कम्प्युटर ल्यावको व्यवस्था गरिनेछ।
उद्देश्य ५: संस्थागत तथा निजी विद्यालयहरूलाई नियमन र व्यवस्थापन गरी सेवामुलक बनाइनेछ ।	
५.१: संस्थागत तथा निजी विद्यालयहरूको नियमन गरी सेवामुलक बनाउने ।	१. नयाँ विद्यालयहरूको अनुमति दिँदा शैक्षिक गुठीको रूपमा मात्र अनुमति दिने व्यवस्था मिलाइनेछ। २. संस्थागत विद्यालयहरूको नियमनकालागि मापदण्ड तयार गरी त्यसैको आधारमा शुल्क निर्धारण, वर्गीकरण, अनुगमन गरी सेवामूलक बनाइनेछ ।
५.२: सामुदायिक विद्यालयहरूको शैक्षिक गुणस्तर वृद्धि गरी प्रतिस्पर्धी बनाउने ।	१. विद्यालयमा विषयगत शिक्षकद्वारा मात्रै शिक्षण गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ । २. अंग्रेजी र नेपाली दुवै माध्यमबाट ऐच्छिक रूपमा सबै कक्षामा सञ्चालन गरिनेछ । ३. अङ्ग्रेजी माध्यमबाट कक्षा सञ्चालन गर्न चाहने विद्यालयका शिक्षकलाई तालिमको व्यवस्था गरिनेछ । ४. कमजोर बालबालिकालाई सुधारात्मक शिक्षण गरी सिकाइ स्तरको वृद्धि गरिनेछ । ५. आवश्यक तालिम दिई बालविकास सम्बन्धी सिकाइ सामग्रीहरूको उत्पादन बालविकास केन्द्रमा नै गर्ने व्यवस्था गरिनेछ । ६. विद्यालयहरूको शिक्षक दरबन्दी, विद्यार्थी सङ्ख्या तथा भौगोलिकता आदिका आधारमा पुन नक्साङ्कन गरी आवश्यकता अनुसार मर्जिङ् गरिनेछ ।

५.२.५ कार्यक्रम तथा आयोजना

तालिका ३६: शिक्षा, विज्ञान तथा नवप्रर्वतनका कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
	विद्यालय पूर्वाधार निर्माण कार्यक्रम (३३ सामुदायिक र २ संस्थागत)											
१	अपांग मैत्री तथा वाल मैत्री विद्यालय भवन निर्माण	कोठा		५०	५०००	६००००	७००००	८००००	९००००	३०५०००	संघ	
४	महिला मैत्री र वाल मैत्री शौचालय निर्माण (पुरुष र महिलाको फरक शौचालय निर्माण)	सङ्ख्या		३३	३०००	२८००	३२००	४०००	३५००	१६५००	संघ	
४	विद्यालयको कम्पाउण्ड निर्माण तथा घेरावार कार्यक्रम	सङ्ख्या		१८	२४००	२०००	२०००	२२००	३०००	११६००	संघ	
२	विद्यालय शैक्षिक गुणस्तर सुधार कार्यक्रम	एकमुष्ठ		३३	२०००	२०००	२०००	२०००	२०००	१००००	संघ	
५	आधारभूत तहदेखि अंग्रेजी माध्यमबाट कक्षा सञ्चालन	सङ्ख्या		७	१०००	५००	५००	३००	३००	२६००	गाउँपालिका	
५	विद्यालयगत र गाउँपालिकागत रूपमा उत्कृष्ट शिक्षक तथा विद्यार्थी पुरस्कार, (आधारभूत र मा.वि)	सङ्ख्या			५०	६०	७०	८०	९०	३५०	गाउँपालिका	
२	विद्यालयमा सिकाई सामाग्री व्यवस्थापन	सङ्ख्या		३३	८००	९००	१०००	११००	१२००	५०००	प्रदेश	
१	नमुना विद्यालय व्यवस्थापन	सङ्ख्या		५	१५०	२००	२५०	२५०	३००	११५०	गाउँपालिका	
२	विद्यालयमा अतिरिक्त कृयाकलाप सञ्चालन	सङ्ख्या		५	५००	६००	७००	८००	९००	३५००	गाउँपालिका	
५	अभिभावक शिक्षा कार्यक्रम	पटक		५	५०	८०	११०	१३०	१५०	५२०	गाउँपालिका	

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
४	वालमैत्री स्थानीय शासन प्रवर्द्धन कार्यक्रम	पटक		५	१५००	१७००	१७००	१०००	१२००	७१००	प्रदेश	
२	विषेश छात्रवृति सञ्चालन, प्रोत्साहन अनुदान कार्यक्रम	सङ्ख्या		५	१३०	१४०	१५०	१६०	१६०	७४०	गाउँपालिका	
१	शिक्षकको क्षमता विकास तालिम र सुशासन प्रवर्द्धन कार्यक्रम	सङ्ख्या		५	१५००	१६००	१७००	१८००	१९००	८५००	प्रदेश	
	शैक्षिक संरचना विकास कार्यक्रम											
१	पुस्तकालय व्यवस्थापन (सवै माविमा)	सङ्ख्या		७	५००	५००	५००	५००	५००	२५००	गाउँपालिका	
३	प्रयोगशाला व्यवस्थापन र सामाग्रि खरिद कार्यक्रम (सवै माविमा)	सङ्ख्या		७	५००	५००	५००	५००	५००	२५००	गाउँपालिका	
४	प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रको शैक्षिक सामाग्रि व्यवस्थापन (नियमित)	सङ्ख्या		२५	१००००	१२०००	१३०००	१४०००	१५०००	६४०००	संघ	
१	शिक्षक दरवन्दी व्यवस्थापन	एकमुष्ठ			३०००	३०००	३०००	३०००	३०००	१५०००	संघ	
	मातृभाषा शिक्षा कार्यक्रम											
१	स्थानीय पाठ्यक्रम पुनरावलोकन तथा कार्यान्वयन (प्राथमिक तह)	पटक		५	८००	५५०	६००	६५०	७००	३३००	गाउँपालिका	
	विद्यालय सूचना प्रविधि विस्तार कार्यक्रम											
४	ईन्टरनेट सुविधा विस्तार (सवै विद्यालय)	सङ्ख्या		३३	८०	९०	१००	११०	१२०	५००	गाउँपालिका	
४	ईलाइब्रेरी सञ्चालन	सङ्ख्या		७	७५	१५०	२००	२५०	०	६७५	गाउँपालिका	

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
४	कम्प्ययुटर, मल्टिमिडिया, व्याकअप व्यवस्थापन (सबै विद्यालयमा)				३०००	३५००	१०००	१०००	१०००	९५००	प्रदेश	
	प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्र व्यवस्थापन											
२	बाल विकास केन्द्र व्यवस्थापन	सङ्ख्या		२५	५०००	६०००	७०००	८०००	९०००	३५०००	संघ	
२	सिकाई तथा खेल सामाग्री व्यवस्थापन	सङ्ख्या		३३	१५००	१५००	१६००	१७००	१८००	८१००	प्रदेश	
१	विद्यालयहरूमा शौचालय तथा खानेपानी पुर्वाधार विकास र व्यवस्थापन	सङ्ख्या		२०	७००	८००	९००	१०००	११००	४५००	गाउँपालिका	
३	प्राविधिक धारको विद्यालयको लागि भौतिक पूर्वाधार विकास र व्यवस्थापन	पटक		५	१५०	१५०	२००	२००	२५०	९५०	गाउँपालिका	
	उच्च शिक्षा विस्तार कार्यक्रम											
४	क्याम्पसको लागि पूर्वाधार विकास र व्यवस्थापन	एकमुष्ठ		१	२०००	२०००	२०००	२०००	२०००	१००००	संघ	
	सालवसाली कार्यक्रम											
१	तालिम, अनुगमन मर्मत लगायत नियमित कार्यक्रम, गाउँ शिक्षा समितिको कार्यक्रम	पटक		५	१०००	११००	१२००	१३००	१४००	६०००	प्रदेश	अतिरिक्त क्रियाकलाप
२	**विरुवा विज्ञ सम्मेलन तथा थिंक ट्यांक विकास**	पटक		१		३०००				३०००	गाउँपालिका	
शिक्षा, विज्ञान तथा नवप्रर्वतनको जम्मा					४६३८५	१०७४२०	११५१८०	१२८०३०	१४१०७०	५३८०८५		

तालिका ३७: शिक्षा, विज्ञान तथा नवप्रर्वतनका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण

शिक्षा, विज्ञान तथा नवप्रर्वतन									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
	विद्यालय पूर्वाधार निर्माण कार्यक्रम (३३ सामुदायिक र २ संस्थागत)								
१	अपांग मैत्री तथा वाल मैत्री विद्यालय भवन निर्माण	कोठा	५०	३०५०००	४	२	८	२	३
४	महिला मैत्री र वाल मैत्री शौचालय निर्माण (पुरुष र महिलाको फरक शौचालय निर्माण)	सङ्ख्या	३३	१६५००	४	२	८	१	३
४	विद्यालयको कम्पाउण्ड निर्माण तथा घेरावार कार्यक्रम	सङ्ख्या	१८	११६००	४	२	८	३	३
२	विद्यालय शैक्षिक गुणस्तर सुधार कार्यक्रम	एकमुष्ठ	३३	१००००	४	२	८	३	३
५	आधारभूत तहदेखि अंग्रेजी माध्यमबाट कक्षा सञ्चालन	सङ्ख्या	७	२६००	४	२	८	३	३
५	विद्यालयगत र गाउँपालिकागत रूपमा उत्कृष्ट शिक्षक तथा विद्यार्थी पुरस्कार, (आधारभूत र मा.वि)	सङ्ख्या		३५०	४	२	८	३	३
२	विद्यालयमा सिकाई सामाग्री व्यवस्थापन	सङ्ख्या	३३	५०००	४	२	८	३	३
१	नमुना विद्यालय व्यवस्थापन	सङ्ख्या	५	११५०	४	२	८	३	३
२	विद्यालयमा अतिरिक्त कृयाकलाप सञ्चालन	सङ्ख्या	५	३५००	४	२	८	३	३
५	अभिभावक शिक्षा कार्यक्रम	पटक	५	५२०	४	२	८	२	३
४	वालमैत्री स्थानीय शासन प्रवर्द्धन कार्यक्रम	पटक	५	७१००	४	२	८	३	३
२	विषेश छात्रवृति सञ्चालन, प्रोत्साहन अनुदान कार्यक्रम	सङ्ख्या	५	७४०	४	२	८	२	३
१	शिक्षकको क्षमता विकास तालिम र सुशासन प्रवर्द्धन कार्यक्रम	सङ्ख्या	५	८५००	४	२	८	३	३
	शैक्षिक संरचना विकास कार्यक्रम								
१	पुस्तकालय व्यवस्थापन (सवै माविमा)	सङ्ख्या	७	२५००	४	२	८	२	३
३	प्रयोगशाला व्यवस्थापन र सामााग्रि खरिद कार्यक्रम (सवै माविमा)	सङ्ख्या	७	२५००	४	२	८	३	३
४	प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्रको शैक्षिक सामाग्रि व्यवस्थापन (नियमित)	सङ्ख्या	२५	६४०००	४	२	८	३	३
१	शिक्षक दरवन्दी व्यवस्थापन	एकमुष्ठ		१५०००	४	२	८	३	३

शिक्षा, विज्ञान तथा नवप्रर्वतन									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
	मातृभाषा शिक्षा कार्यक्रम								
१	स्थानीय पाठ्यक्रम निर्माण र व्यवस्थापन (प्राथमिक तह)	पटक	५	३३००	४	२	८	२	३
	विद्यालय सूचना प्रविधि विस्तार कार्यक्रम								
४	ईन्टरनेट सुविधा विस्तार (सवै विद्यालय)	सङ्ख्या	३३	५००	४	२	८	३	३
४	ईलाइब्रेरी सञ्चालन	सङ्ख्या	७	६७५	४	२	८	३	३
४	कम्प्ययुटर, मल्टिमिडिया, व्याकअप व्यवस्थापन (सबै विद्यालयमा)			९५००	४	२	८	३	३
	प्रारम्भिक बाल विकास केन्द्र व्यवस्थापन								
२	बाल विकास केन्द्र व्यवस्थापन	सङ्ख्या	२५	३५०००	४	२	८	३	३
२	सिकाई तथा खेल सामाग्री व्यवस्थापन	सङ्ख्या	३३	८१००	४	२	८	३	३
१	विद्यालयहरूमा शौचालय तथा खानेपानी पुर्वाधार विकास र व्यवस्थापन	सङ्ख्या	२०	४५००	४	२	८	३	३
३	प्राविधिक धारको विद्यालयको लागि भौतिक पूर्वाधार विकास र व्यवस्थापन	पटक	५	९५०	४	२	८	३	३
	उच्च शिक्षा विस्तार कार्यक्रम								
४	क्याम्पसको लागि पूर्वाधार विकास र व्यवस्थापन	एकमुष्ठ	१	१००००	४	२	८	३	३
	सालवसाली कार्यक्रम								
१	तालिम, अनुगमन मर्मत लगायत नियमित कार्यक्रम, गाउँ शिक्षा समितिको कार्यक्रम	पटक	५	६०००	४	२	८	३	३
२	**विरुवा विज्ञ सम्मेलन तथा थिंक ट्यांक विकास**	पटक	१	३०००	४	२	८	३	३
	शिक्षा, विज्ञान तथा नवप्रर्वतनको जम्मा			५३८०८५					

५.२.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

तालिका ३८: शिक्षा, विज्ञान तथा नवप्रर्वतनका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

शिक्षा												
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
प्रभाव	राष्ट्रिय एवम् अन्तर्राष्ट्रिय स्तरमा प्रतिस्पर्धा गर्न सक्ने दक्ष जनशक्ति उत्पादन भएको हुनेछ ।	साक्षरता दर (५ वर्ष माथि)	प्रतिशत	८७.१२	८७.५	८८	८९	९०	९२	९२	गाउँपालिका प्रोफाइल, शिक्षा शाखा, वार्षिक प्रतिवेदन, HMIS Flash Report	शिक्षा क्षेत्रको गुणस्तरमा वृद्दि हुने, प्राविधिक धारको अध्ययन अध्ययापनमा वृद्दि हुने, शिक्षा क्षेत्रमा तिनै तहको सरकारको प्राथमकितामा परेको हुनुको साथै थप लगानीमा बृद्दि तथा अनुगमनमा प्रभावकारी भएको हुने
		साक्षरता दर (१५ वर्ष माथि)	प्रतिशत	८७	८७	८८	८९	९०	९२	९२		
		युवा साक्षरता दर (१५-२४ वर्ष)	प्रतिशत	९९.५	९९.८	९९.९	१००	१००	१००	१००		
असर	गाउँपालिकाको शैक्षिक सूचकांकमा उल्लेख्य सुधार भएको हुनेछ ।	बाल कक्षा/पूर्व प्राथमिक तहको अनुभव सहित कक्षा १ मा भर्ना दर	प्रतिशत	१००	१००	१००	१००	१००	१००	१००		
		आधारभूत तह (१,८) मा लैगिंक समानता	महिला प्रति सय पुरुष	९९	१००	१००	१००	१००	१००	१००		
		उच्च शिक्षामा कुल विद्यार्थी	सङ्ख्या	३५८	४००	४५०	५००	५००	५००	५००		
		माध्यामिक तह (९-१२) मा खुद भर्नादर	प्रतिशत	८९.८२	९०	९५	९८	९९	१००	१००		
		माध्यामिक तह (९-१२) मा कुल भर्नादर	प्रतिशत	८८.४१	९०	९५	९८	९९	१००	१००		
		आधारभूत तह (१-८) मा कुल भर्नादर	प्रतिशत	१०७.८६	१००	१००	१००	१००	१००	१००		
		आधारभूत तह (१-८) मा खुद भर्नादर	प्रतिशत	८३.३६	८५	९०	९५	९८	१००	१००		

शिक्षा													
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
प्रतिफल	विद्यालय छाड्ने विद्यार्थीको दर (Dropout Rate) न्यून हुनेछ । शिक्षक विद्यार्थी अनुपात आवश्यकता अनुरुप व्यवस्थापन भएको छ	आधारभूत तहमा विद्यालय जाने उमेरका विद्यालय बाहिर रहेका विद्यार्थी	प्रतिशत	०.५	०	०	०	०	०	०		
		विद्यालय छाड्ने विद्यार्थीको दर (Dropout Rate) आधारभूत तह	प्रतिशत	८.९९	५	३	०	०	०	०		
		विद्यालय शिक्षा (१-८) शिक्षक-विद्यार्थि अनुपात	अनुपात	१:८	१:१०	१:१५	१:२०	१:२०	१:२०	१:२०		
		विद्यालय शिक्षा (१-१२) शिक्षक-विद्यार्थि अनुपात	अनुपात	१:११	१:१५	१:२०	१:२०	१:२०	१:२०	१:२०		
	प्राविधिक र व्यावसायिक विद्यालय को स्तरउन्नति भएको हुनेछ ।	प्राविधिक धारका विद्यालय सञ्चालन	सङ्ख्या	२	२	३	४	४	४	४		
		प्राविधिक शिक्षालयमा अध्ययनरत विद्यार्थी सङ्ख्या	सङ्ख्या	७७	८०	१२०	१६०	१६०	१६०	१६०		
		प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा कार्यक्रम सञ्चालन भइरहेका विद्यालयहरू	सङ्ख्या	२	२	३	४	४	४	४		
	विद्यालयहरूको गुणात्मक परिवर्तन भएको हुनेछ ।	बाल क्लब गठन भएका विद्यालय	सङ्ख्या	२०	२५	३३	३३	३३	३३	३३		
		कम्प्युटर प्रयोगशाला भएका विद्यालय	सङ्ख्या	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०		
		विज्ञान प्रयोगशाला भएका विद्यालय	सङ्ख्या	१०	१०	१०	१०	१०	१०	१०		
		ईन्टरनेट तथा ई- शिक्षा सुविधा भएका विद्यालय	सङ्ख्या	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५		
	शिक्षामा सवैको पहुँच सुनिश्चित भई	छात्रामैत्री विद्यालय	सङ्ख्या	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५		
		अपाङ्गतामैत्री विद्यालय	सङ्ख्या	०	१	५	८	१०	१०	१०		

शिक्षा													
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
	समुदायको शैक्षिक स्तर माथि उठेको हुनेछ ।	आवासीय विद्यालय	सङ्ख्या	०	०	१	१	१	२	२		
	सामुदायिक र संस्थागत तहबाट प्रदान गरिने शिक्षाको गुणस्तरमा रहेको अन्तर घटेको हुनेछ ।	माध्यामिक शिक्षा कक्षा (९-१२) सञ्चालित सामुदायिक विद्यालय	सङ्ख्या	७	७	८	९	१०	१०	१०		
		सामुदायिक विद्यालय	सङ्ख्या	३३	३३	३३	३३	३३	३३	३३		
		संस्थागत विद्यालय	सङ्ख्या	२	२	२	२	२	२	२		
	विपन्न वर्ग तथा दलित विद्यार्थीलाई उच्च शिक्षा (इञ्जिनियरिङ्ग, मेडिकल, कृषि, वन, आदिमा) गाउँपालिकाबाट छात्रवृत्ति प्रदान हुनेछ र पालिकामा प्राविधिक जनशक्तिको आपूर्ति सहज हुनेछ ।	प्राविधिक विषयमा अध्ययनरत दलित छात्रवृत्ति प्राप्त विद्यार्थी	सङ्ख्या	-	२०	४०	६०	८०	१००	१००		
		प्राविधिक विषयमा अध्ययनरत विपन्न छात्रवृत्ति प्राप्त विद्यार्थी	सङ्ख्या	-	२०	४०	६०	८०	१००	१००		

५.३ खानेपानी तथा सरसफाइ

५.३.१ पृष्ठभूमि

खानेपानी तथा सरसफाइ सेवाले मानव जीवनमा पार्ने बहुआयामिक प्रभावलाई दृष्टिगत गरी यस सेवालाई नेपालको संविधानले मौलिक हकको रूपमा व्यवस्था गरेको छ । दिगो विकास लक्ष्यले समेत खानेपानी तथा सरसफाइ सम्बन्धी स्पष्ट लक्ष्य निर्धारण गरेको छ । खुला दिशा मुक्त क्षेत्र घोषणा भइ सकेको यस गाउँपालिकामा एक घर, एक धारा तथा शौचालय निर्माणलाई उच्च प्राथमिकतामा राखिएको छ । फोहोर व्यवस्थापनका लागि गाउँपालिकास्तरबाट पहल गरिएको छ । खानेपानी र सरसफाइ आम नागरिकका आधारभूत आवश्यकता हुन् । यी मानव स्वास्थ्यसँग प्रत्यक्ष जोडिएका क्षेत्रहरू समेत हुन् । नेपालको संविधान को भाग ३ को धारा ३५.४ अनुसार प्रत्येक नागरिकलाई स्वच्छ खानेपानी तथा सरसफाइमा पहुँचको हक हुनेछ भन्ने उल्लेख गरिएको छ । यसैगरी नेपाल सरकारको तत्कालीन सहरी विकास मन्त्रालयले राष्ट्रिय खानेपानी तथा सरसफाइ नीति २०१४ मा खानेपानी र सरसफाइलाई जनस्वास्थ्यको प्रवर्द्धनको लागि अपरिहार्य आधारको रूपमा लिएको देखिन्छ । यसैगरी नेपाल जनस्वास्थ्य ऐन २०७५ को धारा ४१ मा संघीय कानुनको मातहतमा रहेर मानव स्वास्थ्यलाई हानी पुऱ्याउने प्रदूषण रोक्न संघीय सरकार, प्रदेश सरकार र स्थानीय सरकारले आवश्यक नियमावली बनाउन सक्ने र लागू गर्न सक्ने व्यवस्था गरेको छ ।

विरुवा गाउँपालिकामा पाइपबाट वितरित आधारभूत खानेपानीको पहुँच भएको घर धुरी ९२.१ प्रतिशत रहेको छ भने ६ प्रतिशत घरधुरीले मूलको पानी उपभोग गरिरहेका छन् । गाउँपालिकामा शौचालय प्रयोग गर्ने घर परिवार ९७.५ प्रतिशत रहेको छ भने ३ प्रतिशत घर धुरीले अझै पनि शौचालय प्रयोग गर्ने नगरेको देखिन्छ । गाउँपालिकाको दुई स्थानमा सार्वजनिक शौचालय सञ्चालनमा रहेका छन् (गाउँपालिकाको डिजिटल पार्श्वचित्र २०७९)।

५.३.२ समस्या तथा चुनौती

संघीय, प्रादेशिक तथा स्थानीय सरकारका अतिरिक्त गैर सरकारी र निजी क्षेत्रबाट समेत प्रयास भएता पनि खानेपानीका आयोजनामा स्थानीय समुदायको अपनत्वको कमी र सरसफाइ जन्य परम्परागत व्यवहारका कारण आशातीत सुधार हुन सकेको छैन । मानिसहरूको जमघट हुने सार्वजनिक स्थलमा सार्वजनिक शौचालयको कमी रहेको छ । स्वच्छ तथा सुरक्षित खानेपानीको व्यवस्था हुन सकेको छैन भने सुक्खा याममा कतिपय वस्तिमा खानेपानीको अभाव हुने गरेको छ ।

सरसफाइ सम्बन्धी आनीबानी कमजोर रहेको यस क्षेत्रमा घरमै फोहोर वर्गीकरण गरी व्यवस्थापन गर्ने प्रचलन रहेको छैन । मुख्य बजारहरूमा प्लास्टिक जन्य तथा सिसा जन्य फोहोरको व्यवस्थापन हुन नसक्दा वातावरणीय प्रदूषण बढ्दै गएको छ । साथै बजार केन्द्रहरूमा समेत सडक नाली र ढल सुविधा उपलब्ध रहेको छैन । सार्वजनिक शौचालयमा साबुन, नियमित पानी आदिको नियमित व्यवस्थापन भएको देखिँदैन । शुद्ध खानेपानी,

पहिरोको कारण खानेपानीका मूल तथा पाइपहरूमा क्षति भएको छ । खानेपानीका मुहानहरू वस्ति भन्दा टाढा रहेको कारण मर्मतसंभार गर्न समस्या रहेको देखिन्छ । खानेपानीका पाइपहरू ठूला भिर हुँदै आएका कारण वर्षातमा पहिरोको कारण क्षतविक्षत हुने गरेको छ ।

५.३.३ सम्भावना तथा अवसर

आधारभूत खानेपानी तथा सरसफाइ क्षेत्र तीनै तहका सरकारको उच्च प्राथमिकतामा पर्नु, आयोजनाको छनौट, सञ्चालन र व्यवस्थापनमा उपभोक्ता तथा समुदायको थप चासो हुँदै जानु, बस्ती नजिकै पानीका स्रोतहरू (स्थानीय खोला र मूल) को उपलब्धता रहनु, भूमिगत प्रणालीबाट खानेपानी सुविधा पु-याउन सकिने प्रविधिको विकास हुनु तथा खोला तथा जलाधार क्षेत्रको दिगो व्यवस्थापनमा समुदायको चासो बढ्दै जानु यस गाउँपालिकामा खानेपानी तथा सरसफाइ प्रवर्द्धनका अवसरहरू हुन् ।

५.३.४ उपक्षेत्र गत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

गाउँपालिका भरी सर्वसुलभ र गुणस्तरीय खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा विस्तार गर्ने ।

उद्देश्य

१. आधारभूत खानेपानीको पहुँच विस्तार गर्नु ।
२. गुणस्तरीय खानेपानी सुविधाको पहुँचमा वृद्धि गर्नु ।
३. प्रत्येक घरमा व्यवस्थित शौचालय तथा घरेलु फोहर मैलाको व्यस्थापन गर्नु ।

रणनीति र कार्यनीति

तालिका ३९: खानेपानी तथा सरसफाइका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १: आधारभूत खानेपानीको पहुँच विस्तार गर्नु ।	
१.१: पहुँच नभएका बस्तीहरूमा खानेपानीको सेवा विस्तार गर्न खानेपानीका स्रोतहरूको पहिचान गर्ने	१. विद्यमान तथा वैकल्पिक खानेपानीका स्रोतहरूको प्राविधिक टोलीबाट मूल्याङ्कन गराइनेछ । २. खानेपानीका स्रोतहरूको खोजी तथा संरक्षण गरिनेछ। ३. "एकघर एक धारा" कार्यक्रम निरन्तर लागु गरिनेछ । ४. आधारभूत खानेपानीको पहुँच वृद्धिकोलागि वडास्तरमा विभिन्न ठाउँमा पानी टयांकीको सम्भ्याव्यता अध्ययन गरिनेछ । ५. नयाँ संरचनाकोलागि आवश्यक जग्गाको व्यवस्था गर्ने मिलाइनेछ ।
उद्देश्य २: गुणस्तरीय खानेपानी सुविधाको पहुँचमा वृद्धि गर्नु ।	
२.१: आधारभूत खानेपानीको गुणस्तर बढाउन आवश्यक संरचनाहरू तयार गर्ने ।	१. विद्यमान खानेपानीका संरचनाको क्षमता मूल्याङ्कन गरिनेछ । २. आवश्यकता अनुसार पानी शुद्धीकरण प्रक्रियाकोलागि संरचना निर्माण गरिनेछ । ३. सामूहिक कोषको निर्माण गरी उपभोक्ताको लागत सहभागिता सुनिस्चित गरिनेछ ।

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
	४. निजी वा अन्य क्षेत्रसँग साझेदारीको प्रयास गरिनेछ । ५. व्यवस्थित खानेपानीको रेखदेख र सञ्चालनकोलागि जनशक्तिको व्यवस्था गरिनेछ ।
उद्देश्य ३: प्रत्येक घरमा व्यवस्थित शौचालय तथा घरेलु फोहर मैलाको व्यस्थापन गर्नु ।	
३.१: प्रत्येक घर परिवारमा आधारभूत शौचालय तथा सरसफाइको व्यवस्था गर्ने ।	१. निर्माण भएका शौचालयहरूको समुचित प्रयोगबारे अनुगमन गरिनेछ। २. घरबाट निस्किने अन्य फोहर व्यवस्थापन गर्न घर परिवारलाई आवश्यक प्रशिक्षणको व्यवस्था गरिनेछ । ३. हरेक घरबाट निस्किने कुहिने प्रकृतिका फोहर मैलाबाट कम्पोस्ट मल बनाउन प्रत्येक परिवारलाई प्रेरित गरिनेछ । ४. घरबाट निस्किने पानीलाई सङ्कलन गरी करेसाबारीमा उपयोग गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ। ५. समुदायका केही सार्वजनिक ठाउँहरूमा अपाङ्गमैत्री, बालमैत्री शौचालयको निर्माण गरिनेछ । ६. सरसफाइ सम्बन्धी जनचेतनामुलक कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।

५.३.५ कार्यक्रम तथा आयोजना

तालिका ४०: खानेपानी तथा सरसफाइका कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
	एक घर एक धारा कार्यक्रम											
१	सबै घरमा गुणस्तरीय खानेपानी सुविधा घर धुरी	सङ्ख्या		३५००	५०००	६०००	५०००	४०००	३०००	**२३०००**	संघ	
२	खानेपानी समितिमार्फत व्यवस्थापन संयन्त्र तयारी	सङ्ख्या		५	५००	५००	६००	६००	६००	**२८००**	गाउँपालिका	
	सरसफाइ जनचेतना कार्यक्रम											
३	सरसफाइ सप्ताह सञ्चालन	पटक		५	२५०	२५०	२५०	३००	३००	**१३५०**	गाउँपालिका	
३	विद्यालय अतिरिक्त कक्षा सञ्चालन	पटक		१०	३००	३००	३००	३००	३००	**१५००**	गाउँपालिका	
३	युवा क्लव, आमासमुह तथा वालक्लव प्रशिक्षण कार्यक्रम	पटक		५	१५०	२००	२५०	३००	३५०	**१२५०**	गाउँपालिका	
	एक घर एक शौचालय कार्यक्रम, सरसफाइ अभियान											
३	शौचालय निर्माण सहयोग कार्यक्रम (अति गरिव परिवारको लागि पक्कि शौचालय निर्माण)	सङ्ख्या		१००	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	**५०००**	प्रदेश	
३	शौचालय सरसफाइ र उचित प्रयोग सम्बन्धी जनचेतना कार्यक्रम	पटक		१०	१००	१००	१००	१००	१५०	**५५०**	गाउँपालिका	
३	सार्वजनिक शौचालय निर्माण	सङ्ख्या		५	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	**५०००**	प्रदेश	
२	खानेपानी मर्मत संभार तथा सरसफाइ सम्बन्धी नियमित कार्यक्रम	एकमुष्ठ			५००	६००	७००	८००	९००	**३५००**	गाउँपालिका	
खानेपानी तथा सरसफाइको जम्मा					८८००	९९५०	९२००	८४००	७६००	४३९५०		

तालिका ४१: खानेपानी तथा सरसफाइका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण

खानेपानी तथा सरसफाइ									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत जम्मा	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
	एक घर एक धारा कार्यक्रम								
१	सबै घरमा गुणस्तरीय खानेपानी सुविधा घर धुरी	सङ्ख्या	३५००	२३०००	६	५	५	२	१
२	खानेपानी समितिमार्फत व्यवस्थापन संयन्त्र तयारी	सङ्ख्या	५	२८००	६	५	५	२	१
	सरसफाइ जनचेतना कार्यक्रम								
३	सरसफाइ सप्ताह सञ्चालन	पटक	५	१३५०	६	५	५	२	१
३	विद्यालय अतिरिक्त कक्षा सञ्चालन	पटक	१०	१५००	६	५	५	२	१
३	युवा क्लव, आमासमुह तथा वालक्लव प्रशिक्षण कार्यक्रम	पटक	५	१२५०	६	५	५	२	१
	एक घर एक शौचालय कार्यक्रम, सरसफाइ अभियान								
३	शौचालय निर्माण सहयोग कार्यक्रम (अति गरिव परिवारको लागि पक्कि शौचालय निर्माण)	सङ्ख्या	१००	५०००	६	५	५	२	१
३	शौचालय सरसफाइ र उचित प्रयोग सम्बन्धी जनचेतना कार्यक्रम	पटक	१०	५५०	६	५	५	२	१
३	सार्वजनिक शौचालय निर्माण	सङ्ख्या	५	५०००	६	५	५	२	१
	सालवसाली कार्यक्रम								
२	खानेपानी मर्मत संभार तथा सरसफाइ सम्बन्धी नियमित कार्यक्रम	एकमुष्ठ		३५००	६	५	५	२	१
	खानेपानी तथा सरसफाइको जम्मा			४३९५०					

५.३.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

तालिका ४२: खानेपानी तथा सरसफाइका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

खानेपानी तथा सरसफाइ												
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
प्रभाव	पालिका क्षेत्रमा सर्वसुलभ र गुणस्तरीय खानेपानी तथा सरसफाइ सेवा विस्तार हुनेछ ।	आधारभूत खानेपानीको पहुँच भएको जनसङ्ख्या	प्रतिशत	९९.८	१००	१००	१००	१००	१००	१००	गाउँ प्रोफाइल, प्राविधिक शाखा, सम्बन्धित शाखाको प्रतिवेदन	खानेपानीको स्रोतहरूमा वृद्धि भएको हुने, सरसफाइ जनचेतनामा वृद्धि भएको हुने, फोहोर मैला र वातावरण प्रति जनचेतना वृद्धिभएको हुने, फोहोर मैला व्यवस्थापनमा गाउँपालिकाले थप लगानी गरेको हुने
		स्वच्छ खानेपानीको पहुँच भएको जनसङ्ख्या	प्रतिशत	८३	१००	१००	१००	१००	१००	१००		
		शौचालय भएका घर परिवार	प्रतिशत	९७.५	१००	१००	१००	१००	१००	१००		
असर	आधारभूत खानेपानीको पहुँच हरेक टोल समुदायलाई हुनेछ ।	पाईपद्वारा वितरित पानी उपयोग गर्ने परिवार	प्रतिशत	८३	१००	१००	१००	१००	१००	१००		
		खानेपानीको स्रोत संरक्षण	सङ्ख्या	-	३	६	९	१२	१५	१५		
प्रतिफल	आधारभूत सरसफाइमा सुधार गरी समुदायलाई प्रदूषणमुक्त बनाउन सकिनेछ ।	सेफ्टिट्यांकी सहितको शौचालय भएको परिवार	प्रतिशत	६३.४	६८	७३	७८	८३	८८	८८		
		साधारण शौचालय भएको परिवार	प्रतिशत	३४	३२	२७	२२	१७	१२	१२		
		सार्वजनिक शौचालय	सङ्ख्या	२	३	४	५	६	७	७		
	संक्रामक रोगको फैलावटमा कमी आउनेछ।	जोखिमयुक्त अवस्थामा साबुन पानीले हात धुने	प्रतिशत	४२.५	५०	५५	६०	७०	८०	८०		
		उपचार गरिएको वा सुरक्षित खानेपानी सुविधा प्राप्त घरधुरी	प्रतिशत	३८.९	४३	४८	५३	५८	६३	६३		

५.४ महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्ग

५.४.१ पृष्ठभूमि

नेपालको कानुनले लैङ्गिक विभेदको अन्त्य गर्ने संकल्पसहित महिलालाई लैङ्गिक भेदभाव विना समान वंशीय हक, समावेशी सिद्धान्तको आधारमा सहभागी हुने हक लगायत मौलिक हकको प्रत्याभूति गरेको छ। नेपालले महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारका भेदभाव उन्मूलन गर्ने सम्बन्धी महा सन्धि, १९७९ को अनुमोदन तथा दिगो विकासका लक्ष्यमा लैङ्गिक समानता तथा सशक्तीकरणको विषय समावेश भएको छ । महिलाहरूको क्षमता, श्रम, सीप र सृजनालाई विकास प्रक्रियामा लगाई संविधानको मर्म अनुरूप सामाजिक समानता कायम गर्न कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नु आवश्यक छ ।

नेपालको संविधानले लैङ्गिक समानता तथा सामाजिक समावेशीकरणका सवाललाई सम्बोधन गर्दै लैङ्गिक विभेदको अन्त्य गर्ने सङ्कल्प सहित महिलालाई लैङ्गिक भेदभाव विना समान वंशीय हक, सुरक्षित मातृत्व तथा प्रजनन स्वास्थ्यसम्बन्धी हक, राज्यका सबै निकायमा समानुपातिक समावेशी सिद्धान्तका आधारमा सहभागी हुने हक लगायतका हकको प्रत्याभुती गरेको छ । गाउँपालिका क्षेत्रभित्र बाल विवाह मुक्त, महिला हिंसा मुक्त र शत प्रतिशत महिला साक्षर गाउँ निर्माणको लागि आवश्यक पहल नियमित रूपमा हुने गरेको छ । महिला मैत्री गाउँपालिकाका निर्माणका लागि वडास्तरमा आमा समूहहरू गठन भएका छन् । लक्षित वर्गका लागि क्षमता विकासका कार्यक्रम सञ्चालन हुने गरेको छ । सामाजिक सुरक्षा कार्यक्रमबाट सबै वर्गलाई समेट्ने प्रयास भइरहेको छ । लक्षित वर्गका लागि आंशिक रूपमा भएपनि आयमुलक कार्यक्रम सञ्चालनमा रहेका छन् । गाउँपालिकास्तरमा बाल, महिला, आदिवासी जनजाति तथा अपाङ्ग संजाल रहेका छन् । स्थानीय समिति तथा संरचना समावेशी स्वरूपमा गठन हुने गरेका छन् ।

५.४.२ समस्या तथा चुनौती

लक्षित वर्गको चौतर्फी हितका लागि नीतिगत तथा व्यवहारिक तवरबाट सुधारका पहलहरू भएता पनि दलित, महिला, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, बालबालिका, जेष्ठ नागरिक तथा आदिवासी जनजाति र विपन्न वर्गको सामाजिक तथा आर्थिक अवस्थामा उल्लेख्य सुधारहरू हुन सकेको छैन । वाल विवाह, लैङ्गिक हिंसा, दलित तथा विपन्न तथा वाल हिंसाका घटनाहरूको अन्त्य हुन सकेको छैन । लैङ्गिक हिंसा पीडित, महिलाको पहिचान हुनसकेको छैन भने हिंसा विरुद्धमा महिला आवाज सरोकारवालहरूबाट सशक्त रूपमा उठ्न सकेको छैन । बस्ती स्तरमा छुवाछूत तथा सामाजिक विभेद अझै पनि कायमै रहेको छ । विपन्न, हिंसा पीडित र असहायहरूका लागि विषेश व्यवस्था हुन सकेको छैन । सबै लक्षित वर्गको संजाल गठन भएको तर कृयाशिल हुन सकेको छैन । लक्षित वर्गको आत्मनिर्भरताका लागि पर्याप्त अवसर तथा क्षमता विकासका अवसरमा कमी रहेको छ ।

५.४.३ सम्भावना तथा अवसर

सामाजिक असमानता तथा विभेदका कारण सामाजिक तथा आर्थिक रूपले पछाडि परेका यस क्षेत्रका महिला, दलित, जनजाति, अल्पसङ्ख्यक वर्गको उत्थान गरी विकासको मूल प्रवाहमा समाहित गर्दै लक्षित वर्ग तथा समुदायको सामाजिक न्याय, समानता, मानवअधिकार सहित सर्वाङ्गीण विकास गर्ने लक्ष्य तथा उद्देश्यका साथ लैङ्गिक समानता तथा समावेशीकरणलाई समेट्न सके विरुवाले समतामुलक, समृद्ध गाउँपालिकाको रूपमा आफ्नो पहिचान स्थापित गर्न सक्ने सम्भावना रहेको छ ।

लैङ्गिक मैत्री संविधान तथा राज्यका तीनै तहमा महिलाको राजनैतिक सहभागिता तथा समाजको मूल्य, मान्यता र व्यवहारमा क्रमशः सकारात्मक परिवर्तन हुँदै आउनु, बालबालिकाको मौलिक हक सम्बन्धी सवालका लागि विभिन्न नीति तथा कार्यक्रमको प्राथमिकताका साथ तर्जुमा हुनु, संविधानद्वारा ज्येष्ठ नागरिकको विशेष संरक्षण तथा सामाजिक सुरक्षाको हक सुनिश्चित हुनु तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूको लागि सेवा सुविधा र सामाजिक सुरक्षाको व्यवस्था संविधान तथा ऐनद्वारा ग्यारेन्टी गरिनु तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरू स्वयं क्रियाशिल भई सङ्गठित हुनु आदि अवसरका रूपमा रहेका छन् ।

५.४.४ उपक्षेत्र गत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

<u>लक्ष्य</u>

महिला, बालबालिका, जेष्ठ नागरिक तथा अपाङ्गता भएका व्यक्ति विरुद्ध हुने सबै प्रकारका विभेद, हिंसा र शोषण अन्त्य गरी सक्षम र आत्म सम्मान पूर्ण जीवन यापन गराउने ।

<u>उद्देश्य</u>

१. महिला हिंसाको अन्त्य तथा लैङ्गिक समता कायम गर्नु
२. बालबालिकाको समग्र अधिकारको संरक्षण तथा बालमैत्री वातावरण सिर्जना गर्नु
३. ज्येष्ठ नागरिकको हक अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्दै ज्ञान, सीप र अनुभवको उपयोग गर्नु
४. अपाङ्गता भएका व्यक्तिकालागि आधारभूत सेवा, स्रोत र प्रविधिमा सहज पहुँचको वृद्धि गर्दै आर्थिक तथा सामाजिक सशक्तीकरण मार्फत् जीवनयापनमा सहजता तथा आत्मसम्मान प्रदान गर्नु
५. दलित तथा सिमान्तकृत समुदायलाई विकास तथा सामाजिक न्यायको मूलधारमा प्रवाहीकरण गर्नु ।

<u>रणनीति तथा कार्यनीति</u>

तालिका 43: महिला, बालबालिका, जेष्ठनागरिक तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १: महिलाको हक-अधिकारको संरक्षण र लैङ्गिक समता कायम गर्नु ।	
१.१: गाउँपालिका मातहतका सबै निकायहरूमा लैङ्गिक समानता वृद्धि गर्ने ।	१. नीति निर्माण र कार्यान्वयनमा महिलाको समान सहभागिता तथा प्रतिनिधित्वमा बढोत्तरी गरिनेछ । २. लैङ्गिक समानता प्राप्तिको लागि पुरुषको समेत सक्रिय सहभागितामा वृद्धि गरिनेछ।

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
१.२: लैङ्गिक हिंसा अन्त्य गर्ने कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने ।	१. महिला विरुद्ध हुने सबै प्रकारका हिंसा, शोषण र विभेद नियन्त्रणको कानुनी उपचार प्रणालीलाई पहुँच योग्य बनाइनेछ । २. स्थानीय तहमा हिंसा प्रभावित महिलाहरूको लागि पुनर्स्थापना तथा सुरक्षा गृह स्थापना तथा सञ्चालनका साथै गाउँपालिकामा राहत कोषको सञ्चालन गरिने छ।
उद्देश्य २: बालबालिकाको समग्र अधिकारको संरक्षण तथा बाल मैत्री वातावरण सृजना गर्नु ।	
२.१: विभेद, हिंसा, उत्पीडन, शोषणबाट बालबालिकालाई उचित संरक्षण गर्ने ।	१. बालबालिका विरुद्ध हुने हिंसा, यौन दुर्व्यवहार, बाल श्रम, बलात्कार, बेचविखनजस्ता अपराध विरुद्ध सचेतनामूलक कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ । २. हिंसा प्रभावित बालबालिकाको उचित संरक्षण तथा पुनर्स्थापनाका लागि बाल हेल्पलाइन सेवाको व्यवस्था गरिनेछ । ३. अनाथ, असहाय, पूर्ण अपाङ्गता भएका र विशेष संरक्षणको आवश्यकता भएका बालबालिकाको लागि पुनर्स्थापना केन्द्र तथा बालकोषको स्थापना गरिनेछ । ४. बाल विवाह न्यूनीकरणका लागि उचित कदम चालिनेछ ।
२.२: बालबालिकाको सहभागिता वृद्धि गर्ने ।	१. बाल क्लब तथा बाल सञ्जालको गठन, विस्तार तथा परिचालन गरी बालबालिकाको सहभागिता बढाइनेछ । २. स्थानीय नीति निर्माण तहमा बालबालिकाको सहभागिता सुनिश्चित गरिनेछ । ३. बालबालिकाको शारीरिक, मानसिक र शैक्षिक विकासमा अवरोध तथा बाधा नपर्ने गरी बाल सहभागितामा वृद्धि गरिनेछ ।
२.३: बाल मैत्री वातावरणको विकास गर्ने ।	१. बालबालिकाहरूको सर्वाङ्गीण विकासका लागि प्रत्येक वार्डमा बाल उद्यान निर्माण गरिनेछ । २. बाल मैत्री स्थानीय शासनका माध्यमबाट बाल अधिकार सूचकहरू पूरा गर्न बाल मैत्री पालिका घोषणा गरिनेछ ।
उद्देश्य ३: ज्येष्ठ नागरिकको हक अधिकारको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्दै ज्ञान, सीप र अनुभवको उपयोग गर्नु ।	
३.१: ज्येष्ठ नागरिकको लागि हेरचाह, स्याहारसुसार र उपयुक्त वातावरण सिर्जना गर्ने ।	१. आफ्ना आमा बाबुलाई सन्तानले हेरचाह तथा उचित व्यवस्थापन गर्नुपर्ने पद्धतिको प्रवर्द्धन गरिनेछ । २. आवश्यकता अनुसार ज्येष्ठ नागरिक दिवा सेवा केन्द्र तथा आश्रमको व्यवस्था गरिनेछ ।
३.२: ज्येष्ठ नागरिकको ज्ञान, सीप र अनुभवलाई उपयोग गरी सहभागितामा वृद्धि गर्ने ।	१. ज्येष्ठ नागरिकको ज्ञान, सीप र अनुभवलाई उपयोग गर्न अवसर प्रदान गर्नका साथै अन्तर पुस्ता हस्तान्तरण गरिनेछ ।
३.३: ज्येष्ठ नागरिकको सामाजिक सुरक्षा सेवालाई वृद्धि गर्ने ।	१. ज्येष्ठ नागरिकलाई सम्मान स्वरूप सेवा र सुविधामा विशेष सहुलियतको व्यवस्था गरिनेछ । २. ज्येष्ठ नागरिकले समाज र राष्ट्रको लागि पुऱ्याएको योगदानको आधारमा सम्मान गरिनेछ ।

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य ४: अपाङ्गता भएका व्यक्तिका लागि आधारभूत सेवा, स्रोत र प्रविधिमा सहज पहुँचको वृद्धि गर्दै आर्थिक तथा सामाजिक सशक्तीकरण मार्फत जीवन यापनमा सहजता तथा आत्म सम्मान प्रदान गर्नु ।	
४.१: अपाङ्ग मैत्री भौतिक संरचना निर्माण तथा सुधार गरी सार्वजनिक सेवामा पहुँच बढाउने ।	१. भौतिक संरचना, पूर्वाधार तथा यातायातका साधनहरू अपाङ्ग मैत्री बनाई सहज हुने वातावरण निर्माण गरिनेछ । २. शिक्षण सिकाइ पद्धति अपाङ्ग मैत्री बनाई गुणस्तरीय शिक्षामा सबै अपाङ्गता भएका बालबालिकाहरूको पहुँच वृद्धि गरिनेछ । ३. अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूलाई सरकारी र निजी क्षेत्रमा रोजगारीको अवसर वृद्धि गरिनेछ ।
४.२: अपाङ्ग व्यक्तिहरू प्रति गरिने हिंसाको न्यूनीकरण गर्ने ।	१. अपाङ्ग व्यक्तिहरू प्रति गरिने विभेद र हिंसा निराकरण गर्ने कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । २. अपाङ्गता भएका व्यक्तिको सहभागितामा वृद्धिका लागि आवश्यक नीति तथा कार्यक्रम कार्यान्वयन गरिनेछ ।
उद्देश्य ५: दलित तथा सिमान्तकृत समुदायलाई विकास तथा सामाजिक न्यायको मूलधारमा प्रवाहीकरण गर्नु ।	
५.१: दलित तथा सिमान्तकृत समुदायको सबै प्रकारका सार्वजनिक समिति तथा निकायमा प्रतिनिधित्व सुनिश्चितता गर्ने ।	१. गाउँपालिकामा उपलब्ध रोजगारीका अवसरहरूमा दलित तथा सिमान्तकृत समुदायका युवाहरूलाई प्राथमिकता दिइनेछ । २. स्थानीय उपभोक्ता समितिहरूमा दलित तथा सिमान्तकृत समुदायको अनिवार्य प्रतिनिधित्वको प्रावधान राखिनेछ । ३. दलित तथा सिमान्तकृत समुदायका नागरिकलाई शिक्षा, स्वास्थ्य, खानेपानी लगायत आधारभूत सेवा सुविधा समतामुलक रूपमा वितरण गर्ने प्रबन्ध मिलाइनेछ ।

५.४.५ कार्यक्रम तथा आयोजना

तालिका ४४: महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्गका कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
	लक्षित वर्ग आत्मनिर्भर कार्यक्रम											
१	अध्यक्षसंग दिदीबहिनी कार्यक्रम	एकमुष्ठ			२५००	२५००	२५००	२५००	२५००	१२५००	संघ	
१	स्वरोजगार तालिम सञ्चालन (वाख्रापालन, बंगुर पालन कुखुरा पालन, तरकारी खेती, फलफूल खेती, हस्तकला, पर्यटन व्यवसाय तालिम)	सङ्ख्या		२५०	१५००	१५००	१५००	१५००	१५००	७५००	प्रदेश	
	लक्षित वर्ग क्षमता विकास											
४	लक्षित वर्ग सञ्जाल पालिका तथा वडा तहमा गठन तथा परिचालन (महिला, अपांग, जेष्ठ नागरीक, वाल सञ्जाल)	सङ्ख्या		४	२००	२००				४००	गाउँपालिका	
५	सचेतनामुलक तालिम सञ्चालन	पटक		५	३००	४००	४००	४५०	५००	२०५०	गाउँपालिका	
५	सञ्जाल क्षमता विकास कार्यक्रम	पटक		५	१००	१००	६०	६०	७०	३९०	गाउँपालिका	
३	जेष्ठ नागरिक मनोविनोद केन्द्र स्थापना	सङ्ख्या		५	५००	५००	५००	५००	५००	२५००	गाउँपालिका	
	सामाजिक विकृति निरुपण कार्यक्रम											
२	बाल अधिकार तथा महिला अधिकार सम्बन्धमा संजालहरूलाई तालिम	पटक		१०	८०	१००	१२०	१३०	१४०	५७०	गाउँपालिका	
१	महिला हिंसा, बाल विवाह र बालश्रम विरुद्ध वडास्तरमा	पटक		१०	८०	१००	१२०	१३०	१४०	५७०	गाउँपालिका	

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
	अन्तरकृया तथा सडक नाटक र होर्डिङ्ग बोर्ड स्थापना											
१	महिला हिंसा, बाल विवाह र बालश्रम विरुद्ध एक हप्ते अभियान सञ्चालन	पटक		५	१२०	१२०	१२०	१२०	१२०	६००	गाउँपालिका	
	असहाय तथा हिंसा पिडित उद्दार कोष स्थापना											
५	गाउँपालिकास्तरीय असहाय तथा हिंसा पिडित उद्दार कोष स्थापना	पटक		१		१०००				१०००	संघ	
	सेवा आयोग परिक्षा तयारी सहयोग											
१	लोक सेवा आयोग तथा सुरक्षा निकाय परीक्षा तयारी सञ्चालन	पटक		५	१५०	१५०	१६०	१७०	२००	८३०	गाउँपालिका	
१	शिक्षक सेवा आयोग परिक्षा तयारी सञ्चालन	पटक		५	१५०	१५०	१६०	१७०	२००	८३०	गाउँपालिका	
३	जेष्ठ नागरिक तथ अपाङ्ग भएका व्यक्तिहरूको लागि न्यानो कपडा वितरण	पटक		५	२५०	२५०	२६०	२७०	३००	१३३०	संघ	
१	उपाध्यक्षसंग सुत्केरी महिला तथा वच्चा भेटघाट र स्वस्थ्य सामाग्रि वितरण कार्यक्रम	पटक		५	५००	५००	५००	५५०	५५०	२६००	गाउँपालिका	
५	दलित युवा तथा महिलाको लागि आयआर्जन कार्यक्रम			५	५००	५००	५००	५५०	५५०	२६००	गाउँपालिका	
	सालवसाली कार्यक्रम	पटक		५	१५००	१६००	१७००	१८००	१९००	८५००	गाउँपालिका	
	महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्गको				८४३०	९६७०	८६००	८९००	९१७०	४४७७०		

तालिका ४५: महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्गका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण

महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्ग									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
	लक्षित वर्ग आत्मनिर्भर कार्यक्रम								
१	अध्यक्षसंग दिदीबहिनी कार्यक्रम	एकमुष्ठ		१२५००	५	६	७	१	३
१	स्वरोजगार तालिम सञ्चालन (वाख्रापालन, बंगुर पालन कुखुरा पालन, तरकारी खेती, फलफूल खेती, हस्तकला, पर्यटन व्यवसाय तालिम)	सङ्ख्या	२५०	७५००	५	६	७	१	३
	लक्षित वर्ग क्षमता विकास								
४	लक्षित वर्ग सञ्जाल पालिका तथा वडा तहमा गठन तथा परिचालन (महिला, अपांग, जेष्ठ नागरीक, वाल सञ्जाल)	सङ्ख्या	४	४००	५	६	७	१	३
५	सचेतनामुलक तालिम सञ्चालन	पटक	५	२०५०	५	६	७	१	३
५	सञ्जाल क्षमता विकास कार्यक्रम	पटक	५	३९०	५	६	७	२	३
३	जेष्ठ नागरिक मनोविनोद केन्द्र स्थापना	सङ्ख्या	५	२५००	५	६	७	२	३
	सामाजिक विकृति निरुपण कार्यक्रम								
२	बाल अधिकार तथा महिला अधिकार सम्बन्धमा संजालहरूलाई तालिम	पटक	१०	५७०	५	६	७	१	३
१	महिला हिंसा, बाल विवाह र बालश्रम विरुद्ध वडास्तरमा अन्तरकृया तथा सडक नाटक र होर्डिङ्ग बोर्ड स्थापना	पटक	१०	५७०	५	६	७	१	३
१	महिला हिंसा, बाल विवाह र बालश्रम विरुद्ध एक हप्ते अभियान सञ्चालन	पटक	५	६००	५	६	७	१	३

महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्ग									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
५	घरेलु हिंसा अन्त्यका लागि बहस, पैरवी तथा चेतनामूलक अभियान	एकमुष्ठ			५	६	७	१	३
	असहाय तथा हिंसा पिडित उद्दार कोष स्थापना								
१	गाउँपालिकास्तरीय असहाय तथा हिंसा पिडित उद्दार कोष स्थापना	पटक	१	१०००	५	६	७	१	३
	सेवा आयोग परिक्षा तयारी सहयोग								
१	लोक सेवा आयोग तथा सुरक्षा निकाय परीक्षा तयारी सञ्चालन	पटक	५	८३०	५	६	७	२	३
३	शिक्षक सेवा आयोग परिक्षा तयारी सञ्चालन	पटक	५	८३०	५	६	७	२	३
१	जेष्ठ नागरिक तथ अपाङ्ग भएका व्यक्तिहरूको लागि न्यानो कपडा वितरण	पटक	५	१३३०	५	६	७	२	३
५	उपाध्यक्षसंग सुत्केरी महिला तथा वच्चा भेटघाट र स्वस्थ्य सामाग्रि वितरण कार्यक्रम	पटक	५	२६००	५	६	७	१	३
५	दलित युवा तथा महिलाको लागि आयआर्जन कार्यक्रम		५	२६००	५	६	७	१	३
	सालवसाली कार्यक्रम	पटक	५	८५००					
	महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्गको			४४७७०					

५.४.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

तालिका ४६: महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्गका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्ग												
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
प्रभाव	महिला, बालबालिका, जेष्ठनागरिक तथा अपाङ्गता भएका व्यक्तिविरुद्ध हुने सबै प्रकारका विभेद, हिंसा र शोषण अन्त्य गरी सक्षम र आत्म सम्मानपूर्ण जीवन यापन भएको हुनेछ ।	महिला/घरेलु हिंसा	प्रतिशत	६	४	२	१	०.५	०.५	०.५	गाउँपालिका प्रोफाइल, सामाजिक विकास शाखा, वार्षिक प्रतिवेदन	निर्माण हुने संरचनाहरू लैंगिक सम्बेदनशील भएको हुने, योजना तथा कार्यक्रमहरू लैंगिकमैत्री हुनुको साथै बजेटको परिमाणमा पनि वृद्धि भएको
		बालश्रम	प्रतिशत	०.५	०	०	०	०	०	०		
		अपाङ्गमैत्री सार्वजनिक सेवा प्रदायक संस्था	सङ्ख्या	०	४	४	५	५	५	५		
		बैङ्क मार्फत सामाजिक सुरक्षा भत्ता प्राप्त गर्ने जेष्ठ नागरिक	प्रतिशत	१००	१००	१००	१००	१००	१००	१००		
असर	पालिका र पालिका मातहतका सबै निकायहरूमा सामाजिक समवेशिकरंका आधारमा समतामुलक सेवा प्रभाव भएको हुनेछ ।	लैङ्गिक हिंसा र छुवाछुत सम्बन्धी घटना दर्ता	सङ्ख्या	३	३	२	१	०.५	०	०		
		तालिम प्राप्त अपाङ्गता भएका व्यक्ति	सङ्ख्या									
		कुल सहभागीहरूमा महिलाको प्रतिशत	प्रतिशत	३३	३३	३३	३४	३५	३५	३५		
प्रतिफल	लैङ्गिक हिंसा अन्त गर्ने कार्यक्रम तर्जुमा गरी कार्यान्वयन हुनेछ ।	व्यावसायिक सीपमूलक तालिम प्राप्त महिला	सङ्ख्या	१०५	१२५	१५०	१७५	२००	२२५	२२५		
		लैङ्गिक हिंसा र छुवाछुत सम्बन्धी सचेतना कार्यक्रम	सङ्ख्या	०	२	४	६	८	१०	१०		
		पिडित महिलाहरूको लागि सुरक्षित आवास गृह	सङ्ख्या	०	०	०	१	१	१	१		
		GESI परिक्षण	सङ्ख्या	१	१	१	१	१	१	५		
	सबै प्रकारका विभेद, हिंसा, उत्पीडन, शोषणबाट सबै	बाल हेल्पलाइन सञ्चालन	सङ्ख्या	०	१	१	१	१	१	१		
		बाल उद्यान	सङ्ख्या	०	०	२	४	६	८	८		

महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्ग													
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
	प्रकारका बालबालिकालाई उचित संरक्षण हुनेछ ।	सुरक्षित बाल गृह	सङ्ख्या	०	०	०	१	१	१	१		
	ज्येष्ठ नागरिकको लागि हेरचाह, स्याहारसुसार र उपयुक्त वातावरण सिर्जना हुनेछ ।	जेष्ठ नागरिक दिवा सेवा केन्द्र	सङ्ख्या	०	२	५	५	५	५	५		
		जेष्ठ नागरिक सम्मान	सङ्ख्या	३७५	१	१	१	१	१	५		
	ज्येष्ठ नागरिकले आर्जन गरेको ज्ञान, सीप र अनुभवलाई राज्यले उपयोग गर्न नीति निर्माणमा सहभागिता अभिवृद्धि हुनेछ ।	जेष्ठ नागरिक सत्सङ्ग केन्द्र	सङ्ख्या	०	०	०	१	१	१	१		
	अपाङ्गमैत्री भौतिक संरचना निर्माण तथा सुधार गरी सार्वजनिक सेवामा सहज पहुँच हुनेछ ।	अपाङ्गता भएकाहरूको लागि दिवा सेवा केन्द्र	सङ्ख्या	०	१	१	१	१	१	१		
		यौनिक तथा लैङ्गिक अल्पसंख्यक मैत्री सार्वजनिक शौचालय	सङ्ख्या	०	१	१	१	१	१	१		
	अपाङ्गता भएका व्यक्तिहरूप्रति गरिने विभिन्न प्रकारको हानिकारक अभ्यास तथा परम्परा, विभेद र हिंसा आदिको न्यूनीकरण भएको हुनेछ	अपाङ्गता सम्बन्धि हेल्प डेक्स सञ्चालन	सङ्ख्या	०	१	१	१	१	१	१		
		कुल सहभागीहरूमा अपाङ्गता भएका	प्रतिशत	१	३	५	५	५	५	५		

५.५ युवा तथा खेलकुद

५.५.१ पृष्ठभूमि

गाउँपालिकाको समग्र विकासको लागि युवा तथा खेलकुदको निकै महत्त्वपूर्ण भूमिका हुन्छ । युवा शक्तिको पहिचान र परिचालन गर्न सकेमा समग्र विकास प्रक्रियामा युवाले योगदान गर्न सक्छन् । विकासमा युवा सहभागिताको अभिवृद्धि गर्दै राजनैतिक, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक अधिकारको पूर्ण उपयोगको वातावरण तयार गरी युवाहरूको सशक्तीकरण र विकासका लागि शिक्षा, स्वास्थ्य, रोजगारी लगायतका क्षेत्रमा विशेष अवसर प्रदान गरिनु पर्दछ । जनसाङ्ख्यिक पूँजीको रूपमा रहेका युवाहरूको विदेश पलायन रोक्दै विकासको हरेक क्षेत्रमा युवाहरूको पहुँच बढाउने र सामाजिक-आर्थिक रूपान्तरणमा युवाहरूलाई मूलप्रवाहीकरण गर्दै शिक्षित, दक्ष, लगनशील, अनुशासित युवाहरूबाट पालिकाको विकासमा योगदानको वातावरण सिर्जना गर्नु पर्ने भएको छ । यसका साथै स्वस्थ, सक्षम र अनुशासित नागरिक तयार गर्न खेलकुद तथा खेलाडीमा योजनाबद्ध लगानी गर्ने र खेलकुदलाई राष्ट्रिय एकता सुदृढ गर्ने एवं अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा राष्ट्रिय सम्मान अभिवृद्धि गर्ने माध्यमको रूपमा विकास गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

विरुवा गाउँपालिकाको उमेर समूहगत जनसङ्ख्यालाई विश्लेषण गर्दा कुल जनसङ्ख्याको करिब ५० प्रतिशत युवा जनसङ्ख्या रहेको छ कूल जनसङ्ख्याको अनुपातमा युवा समूहको जनसङ्ख्या यतिको हुनु समग्र आर्थिक र सामाजिक विकासका लागि निकै उत्तम मानिन्छ । यस गाउँपालिकामा १२० जना व्यावसायिक खेलाडी रहेका छन् जस मध्ये १० जना क्षेत्रीय/राष्ट्रिय स्तरका खेलाडीहरू रहेका छन् । गाउँपालिका क्षेत्रमा १८ वटा युवा क्लबहरू रहेका छन् । यस्ता क्लबहरू खेलकुद तथा युवा सशक्तिकरणका अतिरिक्त सामाजिक कार्यमा पनि संलग्न रहेको देखिन्छ । गाउँपालिका विभिन्न वडाका २३ स्थानमा साना ठूला खेल मैदानहरू रहेका र विभिन्न खेलकुद प्रतियोगिताहरू सञ्चालन हुने गरेका छन् विरुवा गाउँपालिकाको डिजिटल पार्श्वचित्र २०७९) ।

५.५.२ समस्या तथा चुनौती

युवा लक्षित विकासका लागि कार्यक्रमको प्रभावकारी कार्यान्वयन नहुनु, बजारको माग र आपूर्तिका आधारमा रोजगार सिर्जनाका लागि उचित योजना अनुसार जनशक्ति उत्पादन हुन नसक्नु, युवाहरूका लागि उद्यमशीलता र रोजगारीका अवसरहरू पर्याप्त नहुँदा विदेश पलायन हुन बाध्य हुनु, सीप र तालिम विनाका अदक्ष कामदारहरू वैदेशिक रोजगारीमा पठाउँदा पर्याप्त रेमिटेन्स भित्रिन नसक्नु, खेलकुद विकासका लागि पूर्वाधार र खेल सामग्रीको कमी हुनु, पालिकामा भएका खेलकुद पूर्वाधारहरू गुणस्तरीय, आधुनिक र सुविधा युक्त नहुनु, युवा तथा खेलकुद क्लबहरू वैधानिक रूपमै सञ्चालन गर्न नसक्नु, क्लबहरूको आफ्नै भवन र पूर्वाधार नहुनु, खेलाडी तथा प्रशिक्षकहरूलाई नियमित रूपमा प्रशिक्षण दिई उनीहरूको मनोबल उच्च बनाई जीविकोपार्जनको आधारको रूपमा स्थापित गर्न नसकिनु, खेलकुद प्रतियोगिताहरूमा नियमित रूपमा प्रतिस्पर्धी हुन नसक्नु, खेलकुदको विकास र लगानीमा निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहन गरी लगानी आकर्षण गर्न नसक्नु, खेल सम्बद्ध संस्थाहरूको क्षमता विकास

गरी संस्थागत सुशासन कायम गर्न नसक्नु, साहसिक खेलकुदमा पर्याप्त ध्यान दिन नसकिनु जस्ता विषय प्रमुख समस्याका रूपमा रहेका छन् ।

श्रम बजारमा वर्षौं पिच्छे थपिने युवालाई रोजगार मूलक र व्यावसायिक शिक्षा तालिम उपलब्ध गराई रोजगारी प्रदान गर्नु, युवा प्रतिभा-पलायन रोक्नु, युवाहरूमा सकारात्मक सोचको वृद्धि गरी श्रम र संस्कृति प्रति सम्मान गर्ने वातावरणको सिर्जना गर्नु, युवाहरूमा स्वयंसेवी भावनाको जागृत गर्नु, सामाजिक र आर्थिक सेवाहरूमा युवाको पहुँच वृद्धि गर्नु, उपयुक्त खेल पूर्वाधार- आधारशिला निर्माण गर्नु तथा समुदायदेखि नै खेलकुदलाई आत्मसात् गरी बालबालिका, युवा, विद्यार्थी, ज्येष्ठ नागरिक लक्षित खेलकुद कार्यक्रम र शिक्षण, प्रशिक्षण तथा विभिन्न प्रतियोगिताहरूको आयोजना गरी स्वच्छ तथा प्रतिस्पर्धी खेलाडीको विकास एवम् खेल संस्कृतिको विकास गर्नु चुनौतीका रूपमा रहेका छन् ।

५.५.३ सम्भावना तथा अवसर

आर्थिक रूपले सक्रिय ६६ प्रतिशत जनसङ्ख्यालाई गाउँपालिकाले विशेष योजनाका साथ कृषि तथा पर्यटन जस्ता आर्थिक उत्पादनको क्षेत्रमा लगाउन सक्दछ । यसबाट वैदेशिक रोजगारीका लागि आर्थिक रूपले सक्रिय जनशक्ति पलायन हुनबाट रोकी गाउँपालिका विकासमा ठूलो फड्को मार्ने सम्भावना देखिन्छ ।

संविधानमै युवा विकास सम्बन्धी व्यवस्था हुनु, राष्ट्रिय युवा परिषदको गठन र परिचालन हुनु, देशमा विकास आयोजना, उद्योग सञ्चालन गर्न प्रशस्त युवा शक्ति र श्रम देशमा उपलब्ध हुनु, संविधानले नै खेलकुदलाई राष्ट्रिय एकता सुदृढ गर्ने र अन्तर्राष्ट्रिय क्षेत्रमा सम्मान अभिवृद्धि गर्ने माध्यमको रूपमा लिनु, स्थानीय स्तरमा विभिन्न क्लबहरूद्वारा खेलकुद पूर्वाधार विकास र प्रतियोगिता आयोजनामा योगदान रहनु तथा विद्यालय तहको पाठ्यक्रममा खेलकुदलाई अभिन्न अङ्गका रूपमा लिइनु अवसरका रूपमा रहेका छन् ।

५.५.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

<u>लक्ष्य</u>

सीप विकास, स्वरोजगारी र खेलकुदको माध्यमबाट युवाहरूमा सिर्जनशीलताको विकास गर्नु ।

<u>उद्देश्य</u>

१. युवाहरूलाई उद्यमशील, स्वरोजगार र स्वावलम्बी बनाउदै विकासमा युवाको सहभागिता वृद्धि गर्नु ।
२. खेलकुद पूर्वाधारको विकास गर्दै युवा खेलाडीलाई उच्च प्रतिस्पर्धी र व्यावसायिक बनाउनु ।

रणनीति तथा कार्यनीति

तालिका ४७: युवा तथा खेलकुदका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १: युवाहरूलाई उद्यमशील, स्वरोजगार र स्वावलम्बी बनाउँदै विकासमा युवाको सहभागिता वृद्धि गर्नु ।	
१.१: विकासमा युवा सहभागिता बढाउने ।	१. विकास निर्माणमा युवाहरूलाई परिचालन गर्न युवा स्वयंसेवा कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । २. पालिकाका नीति-कार्यक्रम निर्माण तथा अनुगमन-मूल्याङ्कनमा युवा सहभागिता वृद्धि गरिनेछ ।
१.२: युवालाई उद्यमशील, व्यवसायी र आत्मनिर्भर बनाउन वित्तीय स्रोत साधनको पहुँचमा वृद्धि गर्ने ।	१. रोजगार तथा स्वरोजगार सिर्जनाका लागि सार्वजनिक, निजी, साझेदारीका वित्तीय संस्थाहरू मार्फत सहुलियत व्याज दरमा ऋण उपलब्ध गराइनेछ। २. युवालाई उद्यमशील र व्यवसायी बनाउन विभिन्न प्रोत्साहन, अनुदान र सहयोगका कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
१.३: युवा केन्द्रित प्राविधिक तथा व्यावसायिक शिक्षा र सीप विकासका अवसरहरू विस्तार गरी उद्यमशील बनाउने ।	१. युवामा उद्यमशीलता विकासका लागि स्वदेश तथा विदेशको बजारको माग अनुरूप व्यावसायिक तथा प्राविधिक तालिम उपलब्ध गराइनेछ। २. वैदेशिक अध्ययन तथा रोजगारीबाट आर्जन भएका पूँजी, ज्ञान, सीप, प्रविधि र अनुभवलाई स्वदेशमा नै उत्पादनमूलक क्षेत्रमा लगाउन प्रोत्साहन गरिनेछ । ३. परम्परागत पेशा र व्यवसायको जगेर्ना, आधुनिकीकरण, र व्यवसायीकरण गर्न युवाहरूलाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।
१.४: युवामा सकारात्मक सोच, सिर्जनशीलता र नेतृत्व क्षमताको विकास गर्ने ।	१. सिर्जनात्मक अन्वेषण र नव प्रवर्तन कार्य गरी राष्ट्रको गौरव बढाउन योगदान दिन युवाहरूलाई प्रोत्साहित गरिनेछ । २. विकास वा खेलकुद सम्बन्धी विभिन्न क्लबहरूको स्थापना तथा प्रभावकारी सञ्चालन मार्फत युवाहरूको नेतृत्व र व्यक्तित्वको विकास गरिनेछ । ३. युवाहरूलाई परिवार र समाज प्रति जिम्मेवारी गराइनेछ । ४. युवाहरूलाई लागू पदार्थ दुर्व्यसन तथा नियन्त्रण सम्बन्धी चेतना मूलक कार्यक्रम तयारी तथा सञ्चालनमा सहभागी गराइनेछ । ५. वातावरण संरक्षण र दिगो विकासमा युवा सहभागितालाई प्राथमिकता दिइनेछ। ६. विज्ञान तथा सूचना प्रविधिमा युवाको पहुँचका लागि प्रत्येक वार्डमा सूचना प्रविधि सम्पन्न युवा सूचना केन्द्रको स्थापना गरिनेछ।
उद्देश्य २: खेलकुद पूर्वाधारको विकास गर्दै युवा खेलाडीलाई उच्च प्रतिस्पर्धी र व्यावसायिक बनाउनु ।	
२.१: खेलकुदको समुचित विकासका लागि आवश्यक पूर्वाधारको निर्माण गर्ने।	१. खेल विकासका लागि आवश्यक सुविधा सम्पन्न पूर्वाधारहरू निर्माण गरिनेछ । २. सार्वजनिक निजी साझेदारीमा खेलकुद पूर्वाधार स्तरोन्नती र सुदृढ गरिनेछ ।

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
	३. प्रत्येक वार्डमा कभर्डहल तथा आवश्यक खेल सामग्रीको व्यवस्था गरिने छ।
२.२: खेल सम्बद्ध राष्ट्रिय र अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थाहरूसँग समन्वय र सहकार्य गरी खेलकुद विकास गर्ने ।	१. खेलकुद विकासका लागि सरोकारवाला राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय संघ संस्थासँग सहयोग र सहकार्य गरिनेछ । २. खेलकुद पूर्वाधारको विकास र खेल क्षेत्रको उत्थानका लागि विज्ञता हासिल गरेका देशी, विदेशी खेलाडीसँग ज्ञान र सीपको आदानप्रदान गर्न आवश्यक समझदारीको व्यवस्था मिलाइनेछ।
२.३: योग तथा ध्यानका साथै मनोरञ्जनात्मक, परम्परागत तथा संस्कृति जन्य खेलकुद विकास गर्ने ।	१. योग तथा ध्यान मार्फत युवाहरूमा सकारात्मक विकासका लागि योग तथा ध्यानका प्रशिक्षक तयार गरिने छ । २. प्रत्येक वार्डमा योग तथा ध्यान प्रशिक्षण केन्द्र स्थापना तथा सुसञ्चालन गरिनेछ। ३. मनोरञ्जनात्मक तथा संस्कृतिजन्य खेललाई प्रोत्साहन गरिनेछ । ४. लोपोन्मुख रैथाने (Indigenous) खेल उत्थान तथा विकासका लागि आवश्यक व्यवस्था गरिनेछ ।
२.४: प्रतिभावान् खेलाडीको पहिचान, क्षमता विकास र प्रोत्साहन गर्ने ।	१. राष्ट्र र प्रदेशको गौरव राख्न सफल खेलाडीहरूलाई उचित सम्मान एवम् पुरस्कार को व्यवस्था गरिनेछ । २. स्थानीय स्तरदेखि प्रतियोगिता सञ्चालन गर्दै प्रतिभावान् खेलाडीको पहिचान, विकास, सम्मान तथा प्रोत्साहन गरिनेछ । ३. विद्यालय तथा पालिका तहमा खेलकुद पूर्वाधारको विकास गरी खेलकुद प्रतियोगिता सञ्चालन गरिनेछ । ४. खेलकुदमा युवाहरूको सहभागिता वृद्धि गर्ने कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ ।

५.५.५ कार्यक्रम तथा आयोजना

तालिका ४८: युवा तथा खेलकुदका कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
	युवा स्वरोजगार कार्यक्रम											
१	उपाध्यक्षसँग युवा	एकमुस्ट			२०००	२०००	२०००	२०००	२०००	१००००	संघ	निर्माण कार्यका लागि दक्ष जनशक्ती उत्पादन लगायत
१	इलेक्ट्रिक वाइरिङ्ग तालिम कार्यक्रम	पटक		५	३५०	४००	५००	६००	६५०	२५००	गाउँपालिका	
१	ड्राइभिङ्ग तालिम कार्यक्रम	पटक		५	३५०	४००	५००	६००	६५०	२५००	गाउँपालिका	
१	मोवाइल मर्मत तालिम कार्यक्रम	पटक		५	३५०	४००	५००	६००	६५०	२५००	गाउँपालिका	
१	काष्ठजन्य सामाग्री, सिस्नु पाउडर, साबुन उत्पादन, जडिबुटि प्रशोधन लगायतका उद्यम विकास कार्यक्रम	पटक		५	३५०	४००	५००	६००	६५०	२५००	गाउँपालिका	
	खेलकुदपूर्वाधार विकास कार्यक्रम तथा सामुदायिक भवन भौतिक पुर्वाधार विकास कार्यक्रम			०								
२	एक वडा एक खेल मैदान, तार वार र भौतिक पुर्वाधार व्यवस्थापन	सङ्ख्या		६	१०००	१२००	१४००	१६००	२०००	७२००	प्रदेश	
२	कवर्ड हल निर्माण	पटक		१	७०००	७०००	७०००			२१०००	संघ	
२	पार्क, पौवा, चौतारो, प्रतिक्षालय, सामुदायिक भवन र प्रतिक्षालयको निर्माण र मर्मत संभार	सङ्ख्या		२२	२०००	२५००	३०००	३५००	१५००	१२५००	संघ	
	खेलकुद तथा खेलाडी प्रोत्साहन कार्यक्रम											

२	वार्षिक रूपमा पालिकास्तरीय खेल आयोजना र खेलाडी सम्मान तथा पुरस्कार	पटक		१०	३००	३००	३५०	३५०	४००	१७००	गाउँपालिका	
२	क्रिकेट, फुटवल र भलिवल प्रशिक्षण कार्यक्रम	पटक		८	३००	३००	२००	२००	३५०	१३५०	गाउँपालिका	
	सालबसाली कार्यक्रम											
२	युवा तथा खेलकुद विकास सम्बन्धी नियमित कार्यक्रम	पटक		२५	२०००	२०००	२०००	२०००	२०००	१००००	संघ	
युवा तथा खेलकुदको जम्मा					**१६०००**	**१६९००**	**१७९५०**	**१२०५०**	**१०८५०**	**७३७५०**		

तालिका ४९: युवा तथा खेलकुदका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण

युवा तथा खेलकुद									
उद्देश्य नं.	**कार्यक्रमहरू**	**एकाइ**	**योजनाको कुल लक्ष्य**	**अनुमानित बजेट**	**दिविल संकेत**	**दिराल संकेत**	**प्रदेश संमृद्धि संकेत**	**लैङ्गिक संकेत**	**जलवायू संकेत**
	युवा स्वरोजगार कार्यक्रम								
१	उपाध्यक्षसंग युवा	एकमुस्ट		१००००	५	६	६	२	३
१	इलेक्ट्रिक वाइरिङ्ग तालिम कार्यक्रम	पटक	५	२५००	५	६	६	२	३
१	ड्राइभिङ्ग तालिम कार्यक्रम	पटक	५	२५००	५	६	६	२	३
१	मोवाइल मर्मत तालिम कार्यक्रम	पटक	५	२५००	५	६	६	२	३
१	काष्ठजन्य सामाग्री, सिस्नु पाउडर, सावुन उत्पादन, जडिवुटि प्रशोधन लगायतका उद्यम विकास कार्यक्रम	पटक	५	२५००	५	६	६	२	३
	खेलकुदपूर्वाधार विकास कार्यक्रम तथा सामुदायिक भवन भौतिक पुर्वाधार विकास कार्यक्रम		०						

युवा तथा खेलकुद									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
२	एक वडा एक खेल मैदान, तार वार र भौतिक पुर्वाधार व्यवस्थापन	सङ्ख्या	६	७२००	५	६	६	३	३
२	कवर्ड हल निर्माण	पटक	१	२१०००	५	६	६	३	३
२	पार्क, पौवा, चौतारो, प्रतिक्षालय, सामुदायिक भवन र प्रतिक्षालयको निर्माण र मर्मत संभार	सङ्ख्या	२२	१२५००	५	६	६	३	३
	५.३ खेलकुद तथा खेलाडी प्रोत्साहन कार्यक्रम		०						
२	वार्षिक रूपमा पालिकास्तरीय खेल आयोजना र खेलाडी सम्मान तथा पुरस्कार	पटक	१०	१७००	५	६	६	३	३
२	क्रिकेट, फुटवल र भलिवल प्रशिक्षण कार्यक्रम	पटक	८	१३५०	५	६	६	३	३
	५.३ सालबसाली कार्यक्रम		०						
२	युवा तथा खेलकुद विकास सम्बन्धी नियमित कार्यक्रम	पटक	२५	१००००	५	६	६	३	३
	युवा तथा खेलकुदको जम्मा			७३७५०					

५.५.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

तालिका ५०: युवा तथा खेलकुदका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

युवा तथा खेलकुद												
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्टयाँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
प्रभाव	युवा जनशक्तिलाई पालिकाको सामाजिक-आर्थिक विकास	युवाहरूको नेतृत्वमा रहेको सामाजिक संघसंस्था	प्रतिशत	३०	३०	३२	३४	३६	४०	४०	गाउँपालिका प्रोफाइल,	युवाहरूका लागि भएको लगानीमा

युवा तथा खेलकुद

नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
	तथा खेलकुदमा मूलप्रवाहीकरण भएको हुनेछ ।	राष्ट्रिय अन्तराष्ट्रिय खेलाडी सङ्ख्या	सङ्ख्या	१०	१२	१३	१४	१५	१६	१६	सामाजिक विकास शाखा, वार्षिक प्रतिवेदन	वृद्धि भएको हुन, खेल पूर्वाधारमा लगानी वृद्धि हुने
		प्रदेश तथा जिल्लास्तरीय खेलाडी	सङ्ख्या	१५०	१६०	१७०	१८०	१९०	२००	२००		
असर	क्षमता विकास, सीपमूलक तालिम र वित्तीय स्रोतमा युवाहरूको पहुँच वृद्धि भएको हुनेछ ।	सहकारीमा युवाको आवद्धता	प्रतिशत	५०	५०	५५	६०	६५	७०	७०		
		युवा व्यवसायीहरूबाट सञ्चालन भएका व्यवसायको सङ्ख्या	सङ्ख्या	९२	११२	१२२	१३५	१४५	१५५	१५५		
		उद्यमशीलता तालिम प्राप्त युवाहरूको वार्षिक सङ्ख्या	सङ्ख्या	५०	७५	१००	१२५	१५०	१७५	१७५		
		उद्यम, व्यवसाय र स्वरोजगारीमा संलग्न युवा	प्रतिशत	११	११	११.५	१२	१२.५	१३	१३		
		युवाक्लब, संजाल तथा संस्था	सङ्ख्या	१८	१८	१८	२०	२०	२०	२०		
प्रतिफल	खेलमैदान, योग तथा ध्यानकेन्द्र स्थापना भएको हुनेछ ।	नियमित योगाभ्यास गर्ने जनसङ्ख्या	प्रतिशत	३	३	४	५	६	७	७		
		पालिकास्तरीय खेलमैदान	सङ्ख्या	१	१	२	२	२	२	२		
	विद्यालयहरूमा खेलकुद विकास भएको हुनेछ ।	खेल मैदान भएका विद्यालय	सङ्ख्या	२०	२२	२५	३०	३३	३३	३३		
		अन्तर विद्यालय प्रतियोगितात्मक खेलकुद कार्यक्रम	सङ्ख्या	१	२	२	३	३	३	३		
	प्रशिक्षण र अभ्यासमा वृद्धि हुनेछ ।	पालिकामा संचालित खेलकुद प्रतियोगिता	सङ्ख्या	१	२	२	२	२	२	२		
		खेलाडी प्रशिक्षण कार्यक्रम	सङ्ख्या	१	१	१	२	२	२	२		

युवा तथा खेलकुद												
नतिजा तह	**नतिजा**	**सूचक**	**एकाइ**	**आधार वर्षको अवस्था**	**योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)**					**जम्मा**	**पुष्ट्याँइको स्रोत**	**जोखिम पक्ष तथा अनुमान**
					पहिलो	**दोस्रो**	**तेस्रो**	**चौथो**	**पाँचौं**			
		पालिकास्तरीय प्रतियोगितात्मक खेलकुद कार्यक्रम	सङ्ख्या	१	२	२	२	२	२	२		
		सफल एवम् क्षमतावान खेलाडी प्रोत्साहन तथा सम्मान	पटक	१	२	२	२	२	२	२		
		योगा प्रशिक्षण	पटक	१	२	२	२	२	२	२		
	सार्वजनिक निजी सझेदारीमा वृद्धि भई खेलकुद पूर्वाधारको विकास भएको हुनेछ ।	कवर्डहल	सङ्ख्या	०	०	०	१	१	१	१		
		प्रदेशस्तरको खेल मैदान	सङ्ख्या	०	०	१	१	१	१	१		

परिच्छेद ६: पूर्वाधार क्षेत्र

आर्थिक, सामाजिक विकास र सेवा सुविधा प्रवाहलाई प्रभावकारी रूपमा अघि बढाउनका लागि पूर्वाधार विकास प्रमुख तथा महत्त्वपूर्ण आधार हो । पूर्वाधार विकास क्षेत्र अन्तर्गत सडक, पक्की तथा झोलुङ्गे पुल, वैकल्पिक ऊर्जा, आवास, भवन तथा वस्ति विकास र सञ्चार तथा सूचना प्रविधि जस्ता विषयहरू पर्दछन् । व्यवस्थित बस्ती तथा सहरी विकासको महत्त्वले गर्दा पूर्वाधार विकासलाई दिगो विकासको एक महत्त्वपूर्ण आयामको रूपमा लिने गरिएको छ । यसका साथै दिगो विकास लक्ष्यले निर्धारण गरेका लक्ष्यहरू मध्ये लक्ष्य–७ (खर्चले धान्न सकिने स्वच्छ ऊर्जा), लक्ष्य–९ (उद्योग प्रवर्द्धन र पूर्वाधार) र लक्ष्य–११ (सहरहरू र समुदायहरूको दिगोपना) यस क्षेत्रसँग प्रत्यक्ष रूपमा दिगो विकासका लक्ष्यहरू सम्बन्धित रहेका छन् ।

६.१ बस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण

६.१.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले अव्यवस्थित बसोबास, योजनाबद्ध, पूर्ण पूर्वाधार, वातावरण मैत्री आवासलाई नागरिकको सुरक्षित आवासको हकलाई प्रत्याभूति गरेको छ । विरुवा गाउँपालिकाले भौगोलिक हिसाबले छरिएर रहेका तथा विपद् जोखिममा रहेका ग्रामीण घर परिवारलाई सुविधासम्पन्न वातावरणमैत्री आवासको व्यवस्थापन र बिपन्न तथा बजारी क्षेत्रमा अनधिकृत अव्यवस्थित रुपले बसोबास गरेका परिवारलाई उचित व्यवस्था गर्न यस क्षेत्रलाई प्राथमिकतामा राखी कार्य गर्नुपर्ने आवश्यकता रहेको छ ।

विरुवा गाउँपालिकाले भवन निर्माण योजना तथा नक्सापास मापदण्ड लागू गरेको भएता पनि पूर्ण रूपमा कार्यान्वयन हुन सकेको छैन । हरेक क्षेत्रको विकास निर्माणलाई योजनाबद्ध ढङ्गले अगाडि बढाउने पहल कदमी गरिनु पर्दछ । गाउँपालिकामा आवास योजना तथा एकीकृत बस्ती विकास सम्बन्धी कानुन बनाउने अधिकार प्राप्त भएको छ भने केही आवास निर्माणको लागि आवश्यक स्थानीय ढुङ्गा गिट्टी, बालुवा, काठ आदिको उपलब्धता रहेको छ । आवश्यक खानेपानीका स्रोतहरू तथा प्राकृतिक जल निकासको अवस्था तथा बसोबासको लागि उपयुक्त हावापानी रहेको छ । व्यवस्थित बस्ती विकासको लागि गाउँपालिकाले उपयुक्त नीति तयार गरेर प्राविधिक विज्ञहरूको सहयोगमा उक्त कार्य गर्नुपर्ने टड्कारो आवश्यकता देखिन्छ । गाउँपालिकामा भवन निर्माण तथा व्यवस्थित बस्तीहरूको लागि प्रभावकारी अध्ययन अनुसन्धान तथा आवश्यक योजना तर्जुमा गरी यस क्षेत्रमा योजनाबद्ध विकास गर्न सकिने देखिन्छ ।

विरुवा गाउँपालिकाको प्रशासकीय भवन निर्माणाधीन रहेको र सो भवन निर्माण पश्चात् हाल सञ्चालनमा रहेको प्रशासकीय भवनलाई कर्मचारी आवासका रूपमा विकास गरिने योजना रहेको छ । त्यसैगरी गाउँपालिकाका ८ वटा वडा मध्ये ५ वटा वडाको आफ्नै वडा भवन छ । पालिकाका ८ वटै वडामा स्वास्थ्य सेवाका लागि आवश्यक भवन सहित सञ्चालनमा रहेका छन् भने १० शैयाको अस्पताल निर्माणको प्रक्रिया अघि बढेको छ ।

६.१.२ समस्या तथा चुनौती

गाउँपालिका वस्तिहरू व्यवस्थित नहुनु, प्रमुख मानिएका वस्तिहरूमा समेत आधारभूत सुविधा अपर्याप्त रहनु, एकीकृत वस्ति विकास कार्यक्रम सञ्चालनमा नहुनु जस्ता समस्या विद्यमान रहेका छन् । विकसित हुँदै गरेका बजार क्षेत्रमा विश्राम स्थल एवं बस प्रतीक्षालय र सार्वजनिक शौचालय लगायतका न्यूनतम सुविधाहरू अपर्याप्त छन् । सार्वजनिक सेवाको प्रभावकारी प्रवाहका लागि अत्यावश्यक वडा समितिको भवन, स्वास्थ्य चौकी लगायतका सार्वजनिक पूर्वाधारहरूको कमी रहेको देखिन्छ । अति विपन्न घर परिवार लक्षित सुरक्षित आवास कार्यक्रम अपर्याप्त रहनु तथा भूकम्प प्रतिरोधी भवन निर्माणका लागि तयार भएको दक्ष जनशक्ति गाउँपालिकामा क्रियाशिल नहुनाले पनि निजी आवासहरू सुरक्षित नहुनसक्ने सम्भावना रहेको देखिन्छ । यसैगरी प्राकृतिक प्रकोपको रूपमा रहेको चट्याङ्गको उच्च जोखिम रहनु पनि बसोबासका हिसाबले समस्याको रूपमा रहेको देखिन्छ।

भिरालो जमिन, खोलानालाको किनारमा वस्तिहरू रहेका, छरिएर रहेको वस्ति, बढ्दो बसाइ सराई प्रवृति, स्थानीय कला संस्कृति झल्किने घरहरू रहेका, यहाँका घर परिवारहरू बसाई सराई गर्ने प्रकृति बढ्दै गएको छ, विना नक्सा र विना प्राविधिक स्टिमेटका आधारमा घरहरू बनेका, पुराना घरहरू भएका कारण भूकम्पको जोखिम रहेको, अझैपनि धेरै घरहरू खर र ढुङ्गाले छाएका, वस्तिहरू नदी कटान र पहिरोका जोखिममा रहेका, आवासीय घरहरूको निर्माण मापदण्डअनुसार निर्माण हुन नसकेको, सुरक्षित आवास तथा बस्ती विकास उचित रूपमा नभएको, बजार विकास तथा विस्तारको कमी, बजारसँगको कमजोर पहुँच तथा विस्तारको अभाव, सार्वजनिक निर्माण आवश्यकताअनुसार हुन नसकेको, वस्तिहरू बीचको दूरी टाढा हुनु यस पालिकाको विकासका लागि निकै चुनौती पूर्ण देखिन्छ ।

६.१.३ सम्भावना तथा अवसर

पूर्वाधार विकास र आवास निर्माण गर्दै स्थानीय पहिचान युक्त सहर बसाल्ने सम्भावना रहनु, सडक सञ्जालको द्रुत गतिमा वृद्धि भएको हुँदा आर्थिक गतिविधि धेरै हुन सक्ने रणनीतिक क्षेत्र पहिचान गरी सहर बसाल्ने सम्भावना रहेको छ । गाउँपालिकाले एकीकृत जग्गा विकास परियोजना मार्फत बजार क्षेत्रका केही स्थानहरूमा जग्गा एकीकरण आयोजनाको सम्भाव्यता अध्ययन गरी गुरुयोजना बनाएर नयाँ व्यवस्थित वस्ति विकासका कार्यहरू अगाडि बढाउन सकिने सम्भावना छन् । साथै नयाँ क्षेत्रमा बस्ती एकीकरण पद्धति मार्फत सहरी पूर्वाधार विकास एवं विस्तार हुने अवसर देखिन्छ ।

गाउँपालिका क्षेत्रका केही स्थानहरूमा एकीकृत आवास तथा बस्ती विकास गरी अव्यवस्थित र छरिएका घर परिवारलाई एकताबद्ध र प्रभावकारी सेवा प्रवाह गर्ने, स्थानीय निर्माण सामग्रीको अधिकतम प्रयोग गरी स्थानीय वास्तुकला र नवीनतम प्रविधि मिश्रित सुरक्षित र किफायती भवनहरू निर्माण गर्ने सम्भावना एवं अवसरहरू छ।

६.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

सुरक्षित, सुलभ र वातावरण मैत्री एकीकृत आवास तथा बस्ती विकास गर्ने ।

उद्देश्य

१. एकीकृत आवास तथा बस्ती विकास गरी अव्यवस्थित र छरिएका घर परिवारलाई एकताबद्ध र प्रभावकारी सेवा प्रवाहको विकास गर्नु ।
२. स्थानीय निर्माण सामग्रीको अधिकतम प्रयोग गरी स्थानीय वास्तुकला र नवीनतम प्रविधि मिश्रित सुरक्षित र किफायती भवनहरू निर्माण गर्नु ।

रणनीति र कार्यनीति

तालिका ५१: आवास तथा बस्ती विकासका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १: एकीकृत आवास तथा बस्ती विकास गरी अव्यवस्थित र छरिएका घर परिवारलाई एकताबद्ध र प्रभावकारी सेवा प्रवाहको विकास गर्नु ।	
१.१: ग्रामीण क्षेत्रमा भौगोलिक हिसाबले बिकट र छरिएर रहेका तथा विपदको जोखिममा रहेका र सीमान्तकृत घर परिवारलाई आधारभूत सुविधा सहितको एकीकृत बस्ती निर्माण गर्ने ।	१. भू-उपयोग नीति तथा बस्ती विकास योजना तर्जुमा गरी लागू गरिनेछ। २. भौगोलिक हिसाबले बिकट र छरिएर रहेका तथा विपदको जोखिममा रहेका घर परिवारका लागि सुरक्षित, वातावरण मैत्री, सुलभ, आधारभूत सुविधायुक्त र मौलिक पहिचान बोकेको एकीकृत बस्ती निर्माण गरिनेछ। ३. भौगोलिक रूपले बिकट र विपदको उच्च जोखिममा रहेका स्थानमा हुन सक्ने थप बस्ती विस्तारलाई निरुत्साहित गरिनेछ । ४. ग्रामीण क्षेत्र र छरिएर रहेका घर परिवारलाई आधारभूत सुविधा सहितको बस्ती निर्माण गरिनेछ ।
१.२: घना बस्ती रहेका क्षेत्र तथा सडक क्षेत्रको बस्ती व्यवस्थित गर्ने।	१. बजारी क्षेत्र तथा घना बस्ती रहेका र राजमार्ग क्षेत्रको बस्तीलाई व्यवस्थित गरिनेछ । २. सडक क्षेत्रमा हुन सक्ने थप बस्ती विस्तारलाई निरुत्साहित गरिनेछ र मापदण्डहरूलाई पूर्ण रूपले कार्यान्वयन गरिनेछ । ३. कृषि योग्य जमिनमा हुने गरेको जग्गा प्लटिङ्गलाई नियन्त्रण गरी व्यवस्थित गरिनेछ । ४. शारीरिक अपाङ्गता भएका व्यक्ति, ज्येष्ठ नागरिक लगायत विपदको उच्च जोखिममा रहेका व्यक्तिका लागि विशेष सामाजिक आवासको विकास गरिनेछ। ५. राजमार्गसँग जोडिएका मुख्य बजार क्षेत्रहरूलाई स्मार्ट सिटीका रूपमा विकास गरिनेछ ।
१.३: भू उपयोग नीति तथा योजना निर्माण गर्ने र योजनाबद्ध रूपमा सहरी बस्ती विकास गर्ने कार्यलाई अभियानको रूपमा अगाडि बढाउने ।	१. सहरी बस्ती विकास गर्न जग्गा प्राप्ति व्यवस्थालाई सरल बनाइनेछ। २. राजमार्ग क्षेत्रमा हुन सक्ने थप बस्ती विस्तारलाई निरुत्साहित गरिनेछ।

<table>
<tr><th>रणनीतिहरू</th><th>कार्यनीतिहरू</th></tr>
<tr><td></td><td>३. अनधिकृत रूपले बजारी क्षेत्रमा बसोबास गर्ने घर परिवार पहिचान गरी त्यस्ता स्थानबाट हटाउने कार्यलाई अभियानको रूपमा सञ्चालन गरिनेछ ।</td></tr>
<tr><td colspan="2">उद्देश्य: २ स्थानीय निर्माण सामग्रीको अधिकतम प्रयोग गरी स्थानीय वास्तुकला र नवीनतम प्रविधि मिश्रित सुरक्षित र किफायती भवनहरू निर्माण गर्नु ।</td></tr>
<tr><td>२.१: स्थानीय पहिचान भएको र सबै वर्ग तथा समुदायले किन्न सक्ने भवनहरूको निर्माण गर्ने ।</td><td>१. सरकारी तथा निजी क्षेत्रसँग समन्वय गरी उपयुक्त भवन डिजाइन तथा निर्माण गरिनेछ ।
२. पालिकामा निर्माण हुने भवनहरूको डिजाइनमा एकरूपता ल्याउन भवन निर्माण मापदण्ड कडाइका साथ लागू गरिनेछ ।
३. स्थानीय वास्तुकला र नवीनतम प्रविधि मिश्रित सुरक्षित र किफायती निजी भवन निर्माण गर्न निजी क्षेत्र तथा समुदायलाई प्राविधिक सहयोग गरिनेछ।</td></tr>
<tr><td>२.२: भवन डिजाइन, निर्माण तथा सुपरिवेक्षणका कार्यमा संलग्न जनशक्तिको क्षमता विकास गर्ने ।</td><td>१. सुरक्षित, किफायती, वातावरण मैत्री र पहिचान युक्त भवन निर्माण बारे जन चेतना वृद्धि गर्न समुदाय लक्षित कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ ।
२. स्थानीय रूपमा उपलब्ध निर्माण सामग्रीहरूको प्रयोगलाई अधिकतम प्रयोग गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ ।
३. एकीकृत सेवा प्रदायक बहु उपयोगी र बहुउद्देश्यीय भवन निर्माण गरी एकीकृत जनसेवा प्रदान गरिनेछ ।</td></tr>
</table>

६.१.५ कार्यक्रम तथा आयोजना

तालिका ५२: बस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माणका कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
	आधारभूत पूर्वाधार निर्माण तथा बजार व्यवस्थापन											
१	वडा कार्यालय भवन निर्माण	सङ्ख्या		४	१५०००	१५०००	१५०००	१५०००		**६००००**	संघ	१, २, ३ र ७ का वडा कार्यलय भवन निर्माण
१	वडा तथा मुख्य वजार केन्द्रहरूमा आधारभूत पूर्वाधार निर्माण तथा बजार व्यवस्थापन	एकमुस्ट			१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	**६००००**	संघ	(ढल, फोहरमैमा व्यवस्थापन तथा खानेपानी योजना निर्माण)
२	मूख्य वस्ति क्षेत्रहरूको एकिकृत विकास कार्यक्रम	एकमुस्ट			१००००	१००००	१००००	२००००	१००००	**६००००**	संघ	
२	बहुउद्देशीय सामुदायिक भवन निर्माण	सङ्ख्या		३			१५०००	१५०००	१५०००	**४५०००**	संघ	
	सुरक्षित बसोबास तथा वस्ती संरक्षण कार्यक्रम											
१	विरुवा बजार वस्ति संरक्षण कार्यक्रम	एकमुस्ट					१५०००	१५०००	१५०००	**४५०००**	संघ	
१	पहिरो र नदि कटानको जोखिममा रहेका वस्तिहरूमा सुरक्षित बसोबास तथा वस्ती संरक्षण कार्यक्रम	घर		**२४५**	२५००	३०००	३५००	४०००	४५००	**१७५००**	संघ	जोखिम युक्त २४५ घर संरक्षण (सबै वडाको)
३	खरको छाना विस्थापन कार्यक्रम	घर		**३५०**	१०००	१५००	२५००	३५००	७५००	**१६०००**	संघ	

	सार्वजनिक स्थल निर्माण कार्यक्रम									०		
२	पार्क तथा पिकनिक स्थल निर्माण	सङ्ख्या		६	१०००	११००	१२००	२५००	१३००	७१००	प्रदेश	
१	विशेष लक्षित जनताका लागि सुरक्षित आवास कार्यक्रम	सङ्ख्या		५०	४०००	४२००	४४००	४६००	४८००	२२०००	संघ	
१	भूकम्प प्रतिरोधी भवन निर्माण सीप र प्रविधि विकास तालिम कार्यक्रम	सङ्ख्या		५०	२००	३००	४००	५००	६००	२०००	गाउँपालिका	(लक्षित वर्गका युवालाई केन्द्रित)
आवास, वस्ति विकास तथा सार्वजनिक निर्माणको जम्मा					४३७००	४५१००	७७०००	१००१००	६८७००	३३४६००		

तालिका ५३: बस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माणका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण

बस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण									
उद्देश्य नं.	**कार्यक्रमहरू**	**एकाइ**	**योजनाको कुल लक्ष्य**	**अनुमानित बजेट**	**दिविल संकेत**	**दिराल संकेत**	**प्रदेश संमृद्धि संकेत**	**लैङ्गिक संकेत**	**जलवायू संकेत**
	आधारभूत पूर्वाधार निर्माण तथा बजार व्यवस्थापन								
१	वडा कार्यालय भवन निर्माण	सङ्ख्या	४	६००००	९	१	५	३	३
१	वडा तथा मुख्य वजार केन्द्रहरूमा आधारभूत पूर्वाधार निर्माण तथा बजार व्यवस्थापन	एकमुस्ट		६००००	९	१	५	३	३
२	मूख्य वस्ति क्षेत्रहरूको एकिकृत विकास कार्यक्रम	एकमुस्ट		६००००	९	१	५	३	३
२	बहुउद्देशीय सामुदायिक भवन निर्माण	सङ्ख्या	३	४५०००	९	१	५	३	३
	सुरक्षित बसोबास तथा वस्ती संरक्षण कार्यक्रम								
१	विरुवा बजार वस्ति संरक्षण कार्यक्रम	एकमुस्ट		४५०००	९	१	५	३	३
१	पहिरो र नदिकटानको जोखिममा रहेका वस्तिहरूमा सुरक्षित बसोबास तथा वस्ती संरक्षण कार्यक्रम	घर	२४५	१७५००	९	१	५	३	३
३	खरको छाना विस्थापन कार्यक्रम	घर	३५०	१६०००	९	१	५	३	३
	सार्वजनिक स्थल निर्माण कार्यक्रम			०					

बस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
२	पार्क तथा पिकनिक स्थल निर्माण	सङ्ख्या	६	७१००	९	१	५	३	३
१	विशेष लक्षित जनताका लागि सुरक्षित आवास कार्यक्रम	सङ्ख्या	५०	२२०००	९	१	५	३	३
१	भूकम्प प्रतिरोधी भवन निर्माण सीप र प्रविधि विकास तालिम कार्यक्रम	सङ्ख्या	५०	२०००	९	१	५	३	३
आवास, वस्ति विकास तथा सार्वजनिक निर्माणको जम्मा				३३४६००					

६.१.५ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

तालिका ५४: बस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माणका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

बस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण												
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
प्रभाव	सुरक्षित, सुलभ र वातावरणमैत्री एकीकृत आवास तथा बस्ती विकास हुनेछ ।	भूकम्प प्रतिरोधी भवन	प्रतिशत	१०	१२	१५	२०	२५	३०	३०	गाउँपालिका प्रोफाइल, प्राविधिक शाखा, सम्वन्धित शाखाको प्रतिवेदन	भवन आचार संहिता सम्बन्धी चेतनामा वृद्धि र गाउँपालिकाबाट हुने कार्यान्वयन र अनुगमन थप प्रभावकारी भएको हुन
		व्यवस्थित सहरीकरण सहितको बस्ती	सङ्ख्या	०	०	०	१	१	१	१		
		पालिकाको मापदण्ड बमोजिम भवन निर्माण	प्रतिशत	२०	२२	२५	३०	३५	४०	४०		
असर	भौगोलिक रुपले विकट र विपद जोखिमयुक्त स्थानमा हुन सक्ने थप बस्ती विस्तारलाई निरुत्साहित गर्न	जोखिमयुक्त बस्तीको स्थानान्तरण	बस्ती सङ्ख्या	०	०	१	२	२	३	३		
		निर्माण भएका वस्ती विकास योजना सङ्ख्या	सङ्ख्या	०	१	१	१	१	१	१		

बस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण												
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
	सहरी बस्ती बिस्तार मापदण्ड निर्माण भएको हुनेछ ।											
प्रतिफल	पालिकामा आवश्यकता अनुसका आवास तथा भवन निर्माण भएको हुनेछ ।	कार्यपालिका भवन (थप)	सङ्ख्या	१	१	१	१	१	१	१		
		वडाकार्यलय भवन	सङ्ख्या	४	५	७	८	८	८	८		
		कर्मचारी आवास	प्रतिशत	०	०	०	१	१	१	१		
		सामुदायिक भवन	सङ्ख्या	३४	३५	३६	३७	३८	४०	४०		
	विभिन्न आयोजनाहरूको सम्भाव्यता अध्ययन, सामाजिक तथा वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन र विस्तृत इन्जिनियरिङ डिजाइन भएको हुनेछ	भवन तथा आवास निर्माणकालागि वातावरणीय प्रभाव अध्ययन	सङ्ख्या	०	२	४	७	११	१७	१७		
		भवन तथा आवास निर्माणकालागि विस्तृत परियोजना प्रतिवेदन	सङ्ख्या	२०	२	४	७	११	१७	१७		
	प्राकृतिक पहिरोको जोखिम बस्तीहरूलाई व्यवस्थापन भएको हुनेछ	भूकम्प तथा पहिरो प्रतिरोधी विद्यालय भवन	सङ्ख्या	४०	४०	४२	४५	४५	४५	४५		
		भूकम्प तथा पहिरो प्रतिरोधी स्वास्थ्य संस्था	सङ्ख्या	७	८	१०	१२	१४	१४	१४		
		भूकम्प तथा पहिरो प्रतिरोधी वडा कार्यालय तथा अन्य सरकारी भवन	सङ्ख्या	१५	१७	२०	२२	२६	२६	२६		
	विपन्न घर परिवारका लागि जनता आवास कार्यक्रम सचालन भएको हुनेछ	विपन्नकालागि निर्मित आवास	सङ्ख्या	११३	१३०	१५०	१७०	१९०	२००	२००		

६.२ सडक, पुल तथा यातायात

६.२.१ पृष्ठभूमि

नेपालको संविधानले यातायात सुविधामा नागरिकको सरल, सहज र समान पहुँच सुनिश्चित गर्न यातायात क्षेत्रमा लगानी अभिवृद्धि गर्ने र वातावरण अनुकूल प्रविधिलाई प्राथमिकता दिँदै सार्वजनिक यातायातलाई प्रोत्साहन र निजी यातायातलाई नियमन गरी यातायात क्षेत्रलाई सुरक्षित, व्यवस्थित, समावेशी र अपाङ्गता मैत्री बनाउने परिकल्पना गरेको छ । विरुवा गाउँपालिका स्याङ्जा जिल्लाको सदरमुकाम पुतलीबजारबाट दक्षिण पूर्वमा अवस्थित रहेको छ । सडक यातायातको पहुँचका हिसाबले बिकट यो पालिका केन्द्रसम्म सडक कालो पत्रे गरिएको भएतापनि मर्मत सँभारका अभावमा सडकको स्थिति नाजुक हुनका साथै वर्षा याममा सवारी कष्टकर हुने गरेको छ ।

यस पालिकामा १७ कि.मि. सडक कालो पत्रे गरिएको छ भने ५१ कि.मि. सडक ग्राभेल गरिएको, ४१ कि.मि. सडक कच्ची रहेको तथा १० कि.मि. नयाँ ट्र्याक खोलिएको गरी कूल १६९ कि.मि. सडक विस्तार भएको देखिन्छ । सडक विस्तार जथाभावी तरिकाले गरिदा धेरै स्थानहरूमा खेती योग्य जमिनको विनाश हुनका साथै पहिरोको प्रकोप बढ्ने तथा वातावरणमा प्रतिकूल असर परिरहेको देखिन्छ । प्रायजसो ठाउँमा भने वर्षातको समयमा पहिरोले बाटो अवरुद्ध हुने, पानी जम्ने, हिलो हुने भएका कारण नियमित रूपमा यातायात सुचारु गर्न कठिनाइ हुने गरेको छ (विरुवा गाउँपालिका, योजना कार्यान्वयन तथा पूर्वाधार शाखा २०७९) ।

६.२.२ समस्या तथा चुनौती

विरुवा गाउँपालिकाको प्रमुख समस्या सबै समुदायलाई सडक संजालमा जोडन नसक्नु, मापदण्ड विना योजना पहिचान तथा छनौट हुनु, दक्ष श्रमिक तथा जनशक्ति उपलब्धतामा कमी रहनु, गुणस्तरीय निर्माण सामग्रीको सहज उपलब्धता हुन नसक्नु, सडक प्रति सर्वसाधारणको अपनत्व अपेक्षाकृत नहुनु, सडक लम्बाइ वृद्धिका साथै मर्मत सम्भारको दायित्व वृद्धि भए अनुरूप स्रोत व्यवस्थापन नहुनु, सडक मार्गहरूको सीमा अतिक्रमण बढ्नु, साँघुरा सडक हुनु, निजी सवारी साधनहरूको सङ्ख्या बढ्दै जानु, सडक दुर्घटनामा कमी आउन नसक्नु, अव्यवस्थित सडक मर्मत सम्भारका कारण यातायात व्यवस्थापनमा समस्या आउनु यस क्षेत्रका समस्याहरू हुन् । बाटोको सुविधा भएतापनि नालाको व्यवस्था राम्रो हुन नसकेको कारण वर्षा याममा यातायात आवागमनमा समस्या हुने गरेको छ । केही कच्ची सडकमा सदाबहार रूपमा यातायातका साधन चलाउन सकिने अवस्था छैन ।

विरुवा गाउँपालिका क्षेत्र भित्रका विभिन्न खोलाहरूमा पुल तथा कलभर्ट निर्माण गर्नु अति जरुरी देखिएको छ । वर्षा याममा पानीको व्यवस्थापनमा निकै कठिनाइ हुने गर्दछ तसर्थ नाला तथा निकास व्यवस्थित गर्नु चुनौती छ । व्यापार, व्यवसाय तथा उत्पादन बढाउन मद्दत पुऱ्याउन सक्ने रणनीतिक महत्त्वका सडक निर्माणमा

केन्द्रित हुनु, वातावरणीय पक्षलाई ध्यानमा राखेर गुणस्तरीय सडक निर्माण गर्नु, सडक तथा पद मार्गको संरक्षण, मर्मत सम्भार तथा व्यवस्थापन कार्यलाई दिगो बनाउनु आदि यस क्षेत्रका चुनौतीहरू हुन् ।

६.२.३ सम्भावना तथा अवसर

यस गाउँपालिकाका अधिकांश भूभाग समथर भएको कारण सडक सञ्जाल विस्तार गर्न सहज देखिएको साथै गाउँपालिकाले यातायात पूर्वाधार निर्माणलाई प्राथमिकता राख्नु, यातायात पूर्वाधार निर्माणको लागि आवश्यक स्थानीय संरचनाको बलियो आधार निर्माण हुनु यस क्षेत्रको सम्भावनाका रूपमा लिन सकिन्छ । त्यसैगरी, यातायात व्यवस्थापनमा अत्याधुनिक प्रविधिको प्रयोग बढ्दै जानु, प्रदूषण रहित सवारी साधनको प्रयोगको माहोल सिर्जना हुँदै जानु, यातायात व्यवस्थापनका नयाँ प्रविधि भित्र्याउन निजी क्षेत्रको क्षमता वृद्धि हुँदै जानु, सहरीकरणसँगै सवारी साधनहरूको माग बढ्दै जानु, चाक्ला र गुणस्तरीय सडक निर्माणमा सरकार तथा समुदायको चासो बढ्नु आदि दिगो यातायात व्यवस्थापनका अवसरहरू हुन् ।

आन्तरिक सडक सञ्जालको पूर्णरूपमा विकास हुँदा पालिकालाई शिक्षा, पर्यटन र कृषि उत्पादन केन्द्रको रूपमा विकास गर्न सकिने सम्भावना रहेको देखिन्छ भने स्थानीय वस्ति तथा बजार केन्द्रबाट मूल सडकमा जोडिने कृषि सडक तथा अन्य सडकहरूको स्तर उन्नति गर्न सके कृषि उत्पादन बजारीकरण निकै सहज हुन गई आर्थिक क्रियाकलापहरूमा बढवा हुने सक्ने देखिन्छ ।

६.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

दिगो सडक तथा यातायात पूर्वाधार विकास मार्फत नागरिकको सहज पहुँच स्थापना गर्नु ।

उद्देश्य

१. सडक पूवार्धारहरूको निर्माण तथा स्तर उन्नति गरी मानिसहरूको जीवन सहज र सरल बनाउनु ।
२. यातायात पूर्वाधारको उचित मर्मत सम्भार तथा व्यवस्थापन गरी सहज आवतजावत र स्थानीय जनताको सुविधा, आय आर्जन तथा रोजगारी सिर्जना गर्नु ।

रणनीति र कार्यनीति

तालिका ५५: यातायात तथा पूर्वाधारका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १: सडक पूवार्धारहरूको निर्माण तथा स्तर उन्नति गरी मानिसहरूको जीवन सहज र सरल बनाउनु ।	
१.१: योजनाको दीर्घकालीन उपयोगको लागि निर्माण भइसकेका पूर्वाधारहरूको संरक्षण, विस्तार तथा मर्मतको लागि कोषको व्यवस्था गर्ने।	१. नेपाल सरकारले निर्धारण गरेका न्यूनतम मापदण्ड निर्धारण गरी सोको पालना गरी सडकको गुणस्तर कायम गरिनेछ । २. पुल निर्माण कार्यहरूको गुणस्तर कायम गर्न अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गरिनेछ । ३. योजनाको दीर्घकालीन उपयोगको लागि निर्माण भइसकेका पूर्वाधारहरूको संरक्षण, विस्तार तथा मर्मतको लागि कोषको व्यवस्था गरिनेछ ।

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
१.२ः गाउँपालिकाको आर्थिक तथा सामाजिक गतिविधिलाई सन्तुलित, समावेशी, गतिशील बनाउन योगदान पुऱ्याउन सक्ने रणनीतिक सडक सञ्जाल सुदृढ गर्ने ।	१. व्यावसायिक गतिविधिलाई गतिशील बनाउन सडकको निर्माण तथा स्तरवृद्धि गरिनेछ । २. प्राथमिकता प्राप्त लोक मार्ग तथा गाउँपालिकाको रणनीतिक सडक सञ्जालको निर्माणमा तीव्रता दिइनेछ । ३. सडकमा वर्षभरि निर्बाध यातायात सञ्चालनको लागि सडक पुलको निर्माणलाई प्राथमिकताका साथ तीव्रता दिइनेछ ।
१.३ः छिटो, भरपर्दो र वातावरण मैत्री सडक सञ्जाल विकास गर्न सहयोगी हुने प्रविधि तथा उपायहरू अवलम्बन गर्ने ।	१. बजार क्षेत्रमा सडक, पानी निकास र ढल, खानेपानी पाइप, बिजुली तथा इन्टरनेट वितरण लाइन, फुटपाथ आदिको एकीकृत रूपमा निर्माण गरिनेछ। २. जोखिम युक्त सडक खण्डहरूमा आवश्यकताका आधारमा बाटो निर्माणका वैकल्पिक कार्यलाई समेत ध्यानका दिइ प्राथमिकताका साथ अगाडि बढाइनेछ । ३. सडक छेउछाउका पहिरो तथा भूक्षय नियन्त्रण गर्न भौतिक संरचनाका साथसाथै बायोइन्जिनियरिङ् लगायतका गैरसंरचनात्मक वातावरण मैत्री प्रविधिहरूको प्रयोग गरिनेछ।
उद्देश्य २ः यातायात पूर्वाधारको उचित मर्मत सम्भार तथा व्यवस्थापन गरी सहज आवतजावत र स्थानीय जनताको सुविधा, आय आर्जन तथा रोजगारी सिर्जना गर्नु ।	
२.१ः प्रमुख ग्रामीण बस्तीहरू र प्रमुख पर्यटकीय केन्द्र जोड्ने गरी यातायात पहुँच बढाउन सडक विस्तार गर्ने ।	१. योजनाहरूको सम्भाव्यता अध्ययन, विस्तृत डिजाइन र लागत अनुमान गरेर मात्र वातावरण मैत्री पूर्वाधारको निर्माण गरिनेछ । स्थानीय तहको श्रम एवम् सीपलाई केन्द्रबिन्दुमा राखिनेछ । २. सम्पूर्ण पूर्वाधार योजनाहरूलाई आधुनिक सूचना प्रणाली अनुसार अद्यावधिक गर्दै नियमित रूपमा कार्यान्वयन गर्दै लगिनेछ । ३. पालिका सदरमुकाम र वडा केन्द्र जोड्ने पूर्वाधार विकासका निर्माणमा व्यापक जनसहभागिता बढाइनेछ । ४. योजनाहरूलाई निर्धारित समयमा नै सम्पन्न गर्न योजनाको प्रकृति अनुरूप आवश्यक स्रोत तथा वस्तु र गुणस्तरको आधारमा वर्गीकरण गरी सोही अनुरूप व्यवस्था मिलाइनेछ ।
२.२ः पर्यटकीय स्थलहरूको पहिचान तथा सो स्थान सम्मको पहुँच मार्गको निर्माण कार्यलाई अभियानका रूपमा सञ्चालन गर्ने ।	१. पर्यटकीय स्थलहरू सम्मको पहुँच मार्ग निर्माण तथा व्यवस्थापनको लागि समुदाय तथा स्थानीय तहलाई व्यापक रूपमा परिचालन गरिनेछ । २. पहुँच मार्ग विकास तथा व्यवस्थापन गुरुयोजना तयार गरी स्तरोन्नती, निर्माण तथा व्यवस्थापन कार्यलाई क्रमागत रूपमा अगाडि बढाइनेछ । ३. ऐतिहासिक, धार्मिक, सांस्कृतिक तथा पर्यटकीय ठाउँहरूको प्रवर्द्धन गर्न पद मार्गहरूको निर्माण गरिनेछ ।

६.२.५ कार्यक्रम तथा आयोजना

तालिका ५६: सडक, पुल तथा यातायातका कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
	सडक कालोपत्रे											
१	यातायात गुरुयोजना अन्तरगतको **ख** वर्गको सडक	कि.मि.		२५	१०००००	१०००००	१०००००	१०००००	१०००००	**५०००००**	संघ	
	सडक ग्राभेल तथा स्तरोन्नति									०		
१	यातायात गुरुयोजना अन्तरगतको **ग** वर्गको सडक	कि.मि.		१००	५००००	५००००	५००००	५००००	५००००	**२५००००**	संघ	
	पक्की पुल निर्माण	सङ्ख्या								०		
१	स्याङ्दी खोला ४० मि.	सङ्ख्या		१			३००००			**३००००**	संघ	
१	लाटा पिपल २० मि.	सङ्ख्या		१				२५०००		**२५०००**	संघ	
१	ओतर्के खोला ३० मि.	सङ्ख्या		१					३००००	**३००००**	संघ	
१	झरी ओडार ३० मि.	सङ्ख्या		१			३००००			**३००००**	संघ	
१	सिरूखेत ५० मि.	सङ्ख्या		१				३५०००		**३५०००**	संघ	
१	राउसे घाट ४० मि.	सङ्ख्या		१					३००००	**३००००**	संघ	
२	**सडकको नियमित, आवधिक र आकस्मिक मर्मत संभार र सुधार**	कि.मि.		२५०	३२००	३२००	३२००	३२००	३२००	**१६०००**	संघ	
२	**वायोइञ्जिनिरिङ्ग प्रविधी र सडक किनार वृक्षारोपण कार्यक्रम**	कि.मि.		१०	२२००	२२००	२२००	२२००	२२००	**११०००**	संघ	
	झोलुङ्गे पुल निर्माण	सङ्ख्या								०		
२	वडा नं. ५ र ८ जोड्ने झोलुङ्गेपुल निर्माण	सङ्ख्या				१२०००				**१२०००**	संघ	
२	कार्की डाडा फेदी	सङ्ख्या					१००००			**१००००**	संघ	

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
२	पतासे खोलामा खुदी जोड्ने	सङ्ख्या						१००००		**१००००**	संघ	
२	खाङ्ग्राङ भोर्ले	सङ्ख्या							१००००	**१००००**	संघ	
२	सिमल डाडा खाङ्ग्राङ	सङ्ख्या							१००००	**१००००**	संघ	
१	**वडास्तरका सडकको नयां ट्राक निर्माण**	कि.मि.		५	२५००	२५००	२५००	२५००	२५००	**१२५००**	संघ	
१	**कल्भर्ट निर्माण**	सङ्ख्या		५	२०००	२०००	२०००	२०००	२०००	**१००००**	संघ	यातायात गुरुयोजनाले तय गरेको मध्येबाट
१	**कज्ज वे निर्माण**	सङ्ख्या		२०	२०००	२०००	२०००	२०००	२०००	**१००००**	संघ	
२	**बसपार्क निर्माण**	सङ्ख्या		१				१००००	३००००	४००००	संघ	
सडक तथा यातायात जम्मा					**१६१९००**	**१७३९००**	**२३१९००**	**२४१९००**	**२७१९००**	**१०८१५००**		

तालिका ५७: सडक, पुल तथा यातायातका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण

सडक, पुल तथा यातायात									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
	सडक कालोपत्रे								
१	यातायात गुरुयोजना अन्तरगतको **ख** वर्गको सडक कालोपत्रे	कि.मि.	२५	**५०००००**	११	१	५	३	३
	सडक ग्राभेल तथा स्तरोन्नति			**०**					३
१	यातायात गुरुयोजना अन्तरगतको **ग** वर्गको सडक	कि.मि.	१००	**२५००००**	११	१	५	३	३
	पक्की पुल निर्माण	सङ्ख्या		**०**					

सडक, पुल तथा यातायात									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
१	स्याङ्दी खोला ४० मि.	सङ्ख्या	१	३००००	११	१	५	३	३
१	लाटा पिपल २० मि.	सङ्ख्या	१	२५०००	११	१	५	३	३
१	ओतर्के खोला ३० मि.	सङ्ख्या	१	३००००	११	१	५	३	३
१	झरी ओडार ३० मि.	सङ्ख्या	१	३००००	११	१	५	३	३
१	सिरूखेत ५० मि.	सङ्ख्या	१	३५०००	११	१	५	३	३
१	राउसे घाट ४० मि.	सङ्ख्या	१	३००००	११	१	५	३	३
२	**सडकको नियमित, आवधिक र आकस्मिक मर्मत संभार र सुधार**	कि.मि.	२५०	१६०००	११	१	५	३	३
२	**वायोइञ्जिनिरिङ्ग प्रविधी र सडक किनार वृक्षारोपण कार्यक्रम**	कि.मि.	१०	११०००	११	१	५	३	१
	झोलुङ्गे पुल निर्माण	सङ्ख्या		०	११	१	५	३	३
२	वडा नं. ५ र ८ जोड्ने झोलुङ्गेपुल निर्माण	सङ्ख्या		१२०००	११	१	५	३	३
२	कार्की डाडा फेदी	सङ्ख्या		१००००	११	१	५	३	३
२	पतासे खोलामा खुदी जोड्ने	सङ्ख्या		१००००	११	१	५	३	३
२	खाङ्ग्राङ भोर्ले	सङ्ख्या		१००००	११	१	५	३	३
२	सिमल डाडा खाङ्ग्राङ	सङ्ख्या		१००००	११	१	५	३	३
१	**वडास्तरका सडकको नयां ट्राक निर्माण**	कि.मि.	५	१२५००	११	१	५	३	३
१	**कल्भर्ट निर्माण**	सङ्ख्या	५	१००००	११	१	५	३	३
१	**कज्ज वे निर्माण**	सङ्ख्या	२०	१००००	११	१	५	३	३
२	**बसपार्क निर्माण**	सङ्ख्या	१	४००००	११	१	५	३	३

सडक, पुल तथा यातायात									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
	सडक तथा यातायात जम्मा			**१०८१५००**					

६.२.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

तालिका ५८: सडक, पुल तथा यातायातका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

सडक, पुल तथा यातायात													
नतिजा तह	**नतिजा**	**सूचक**	**एकाइ**	**आधार वर्षको अवस्था**	**योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)**					**जम्मा**	**पुष्ट्याँइको स्रोत**	**जोखिम पक्ष तथा अनुमान**
					पहिलो	**दोस्रो**	**तेस्रो**	**चौथो**	**पाँचौं**			
प्रभाव	संघ, प्रदेश तथा गाउँपालिकाको समन्वयका आधारमा सडक तथा यातायात पूर्वाधार विकास गरी आर्थिक तथा सामाजिक विकासका अवसरमा नागरिकको सहज पहुँच भएको हुनेछ ।	३० मिनेटसम्मको दुरीमा यातायात पहुँच भएका परिवार	प्रतिशत	१००	१००	१००	१००	१००	१००	१००	गाउँपालिका प्रोफाइल, पालिका प्रगति विवरण, प्राविधिक शाखा	जनताको माग अनुसार यातायातको व्यवस्थापन भएको हुने, सडक पूर्वाधारमा लगानी वृद्धि हुने
		सर्वयाम सडक	कि.मि.	६८	८९	११८	१४७	१७६	२०५	२०५		
असर	योजनाको दीर्घकालीन उपयोगकोलागि निर्माण भइसकेका पूर्वाधारहरूको संरक्षण, विस्तार तथा मर्मत संभार भएको हुनेछ ।	यातायात सुचारु सडक लम्बाइ	कि.मि.	१०९	१०९	११८	१४७	१७६	२०५	२०५		
		नियमित मर्मत संभार भएको सडकको लम्बाइ	कि. मि.	१००	१५०	२००	२५०	३००	३५०	३५०		

सडक, पुल तथा यातायात												
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
प्रतिफल	पालिकाको आर्थिक तथा सामाजिक गतिविधिलाई सन्तुलित, समावेशी, गतिशील बनाउन योगदान पुर्याउन सक्ने रणनीतिक सडक संजाल सुदृढ भएको हुनेछ ।	अन्तर पालिका सडक सञ्जाल विस्तार	कि.मी.	३०	३४	३८	४२	४६	५०	५०		
	छिटो, भरपर्दो र वातावरण मैत्री सडक सञ्जाल विकास गर्न सहयोगी हुने प्रविधि तथा उपायहरू अबलम्बन हुनेछ ।	वायोइञ्जिनिरिङ्ग प्रविधी र सडक साइड वृक्षारोपण	कि.मी.	०	२	४	६	८	१०	१०		
		बाढी नियन्त्रणकालागि ग्याभिन वाल निर्माण	कि.मी.	५	१०	१५	२०	२५	३०	३०		
	प्रत्येक वडाहरूमा र महत्त्वपूर्ण स्थलहरूमा, बस्तीहरू र प्रमुख पर्यटकीय केन्द्र जोड्ने गरी यातायात पहुँच बढाउन सडक विस्तार गरिनेछ ।	पालिकामा संचालित ४ पाङ्ग्रे यातायातका साधन	सङ्ख्या	५०	५५	६०	६५	७०	७५	७५		
		कच्ची सडक	कि.मी.	४१	४६	५१	५६	६१	६६	६६		
		ग्राभेल सडक	कि.मि.	५१	७१	९१	१११	१३१	१५१	१५१		
		कालोपत्रे	कि.मि.	१७	२६	३५	४४	५३	६२	६२		
		ट्र्याक खोलिएको सडक	कि.मि.	१०	१५	२०	२५	३०	३५	३५		
		पक्की पुल	सङ्ख्या	३	३	३	५	७	११	११		
		झोलुङ्गे पुल	सङ्ख्या	१०	१०	११	१२	१३	१५	१५		
		सडक नाली	कि.मि.	७	३६	६५	९४	१२३	१५२	१५२		
		सडक पेटी	कि.मि.	१	२	३	४	५	६	६		

६.३ जलस्रोत, विद्युत तथा वैकल्पिक ऊर्जा

६.३.१ पृष्ठभूमि

जलविद्युत आर्थिक वृद्धि र आर्थिक रूपान्तरणको एक महत्त्वपूर्ण साधन हो । नेपाल सरकारले आउँदो बाह्र वर्षमा १५,००० मेगावाट विद्युत उत्पादन गर्ने लक्ष्य राखेको छ । प्रदेशमा दिगो र भरपर्दो विद्युतको पहुँच सबै नागरिकमा पुगि नसकेको र प्रदेश सरकारले ऊर्जा क्षेत्रलाई आर्थिक समृद्धिको सम्बाहक मानेको सन्दर्भमा जल विद्युत विकास र व्यवस्थापनमा गण्डकी प्रदेश सरकारको महत्त्वपूर्ण भूमिका आवश्यक छ । नेपालको संविधानले जनसहभागितामा आधारित स्वदेशी लगानीलाई प्राथमिकता दिँदै जलस्रोतको बहुउपयोगी विकास गर्ने नीति गत व्यवस्था गरेको छ । प्रकाश ऊर्जाको सबैभन्दा सरल र भरपर्दो स्रोतको रूपमा विद्युत ऊर्जालाई लिने गरिन्छ ।

विरुवा गाउँपालिकाको घरधुरीहरूमा उज्यालोको प्रमुख स्रोत (९९%) विद्युत नै हो घर धुरी सर्वेक्षण २०७९ को तथ्याङ्क अनुसार ९९ प्रतिशत घर परिवारको बिजुलीमा पहुँच रहेको देखिन्छ (राष्ट्रिय जनगणना २०७८) । यहाँका ३६१६ घर धुरी मध्ये १ प्रतिशत घर धुरी विद्युतको पहुँच बाहिर रहेकोमा पालिकाको करिब ४० प्रतिशत घरमा स्थानीय लघु विद्युतबाट विद्युत उपलब्ध भइरहेको छ (विरुवा गाउँपालिका, योजना कार्यान्वयन तथा पूर्वाधार शाखा २०७९) । पालिकाका अधिकांश स्थानमा राष्ट्रिय प्रसारणको लाइन जडान भइसकेको भएतापनि स्थानीय लघु विद्युतलाई राष्ट्रिय प्रसारणमा समाहित गर्न नसक्दा स्थानीयवासी राष्ट्रिय प्रसारणको विद्युत उपभोग गर्नबाट वञ्चित हुन परेको छ । यस पालिकामा एल.पी. ग्यास खाना पकाउने मुख्य ऊर्जाको स्रोतका रूपमा विकास हुँदै गइरहेको छ, यद्यपि करिब तीन-चौथाइ घर परिवारले दाउरालाई मुख्य इन्धनका रूपमा प्रयोग गरिरहेका छन्

६.३.२ समस्या तथा चुनौती

सबै स्थानमा विशिष्ट उपयोगका लागि ३ फेज लाइनको विद्युत सेवा उपलब्ध हुन सकेको छैन भने उपलब्ध विद्युत सेवा पनि नियमित र व्यवस्थित हुन सकेको छैन । स्वच्छ ऊर्जाको रूपमा गोबर ग्याँस, बायो विक्रेट र धुवाँ रहित सुधारिएको चुलोको उपयोग पर्याप्त मात्रामा हुन सकेको छैन । अधिकांश वडाहरूमा परम्परागत रूपमा दाउराबाट खाना पकाउने गरिएको छ ।

वस्ति विकास, सहरीकरण तथा आर्थिक गतिविधिको विस्तारका कारण बढ्दै गएको विद्युतको माग बढ्दै गए अनुसार विद्युत आपूर्ति गर्नु, र भौगोलिक विकटता रहेका र ग्रामीण स्तरमा छरिएको बस्तीहरूमा विद्युतीकरण गर्नु चुनौतीको रूपमा रहेका छन् ।

६.३.३ सम्भावना तथा अवसर

विरुवा गाउँपालिका क्षेत्रमा ठूला आयोजना मार्फत जलविद्युत उत्पादनको लागि उपयुक्त भौगोलिक अवस्था र जलस्रोतको उपलब्धता रहेको भएतापनि सम्भाव्यता अध्ययनहरू हुन सकेको छैन यद्यपि लघु जल विद्युत तथा

नविकरणीय ऊर्जाका रूपमा सौर्य ऊर्जामा लगानी गरी विद्युत उत्पादन गर्न सकिने सम्भावना रहेको छ । जनसमुदायमा ऊर्जाको आवश्यकता बारे चेतना अभिवृद्धि भएको अवस्था छ । ऊर्जा विकासबाट भौतिक, आर्थिक तथा सामाजिक संरचनाको विकास भई आर्थिक समुन्नति तथा रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना हुने देखिन्छ ।

६.३.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

ऊर्जाको उपभोगमा दक्षता बढाई वातावरण मैत्री, दिगो, भरपर्दो, गुणस्तरीय ऊर्जामा सबैको पहुँचमा वृद्धि गर्ने।

उद्देश्य

१. दिगो, भरपर्दो, गुणस्तरीय र स्वच्छ ऊर्जामा सबैको पहुँचमा वृद्धि गर्नु ।
२. परम्परागत ऊर्जाको सट्टामा वैकल्पिक ऊर्जाको प्रयोगमा वृद्धि गर्नु ।

रणनीति र कार्यनीति

तालिका ५९: ऊर्जाका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १: दिगो, भरपर्दो, गुणस्तरीय ऊर्जामा सबैको पहुँचमा वृद्धि गर्नु।	
१.१: ऊर्जा क्षेत्रको संस्थागत संरचना तयार गरी दिगो र अधिकतम उपयोगको आधार तयार गर्ने ।	१. संघीय स्वरूप अनुसार ऊर्जा क्षेत्रको स्थानीय स्तरमा संस्थागत संरचना तयार गरिनेछ । २. सङ्गठनात्मक संरचना अनुसार विद्युत जडान गर्ने र मर्मत सम्भार गर्न तालिम प्राप्त दक्ष जनशक्तिको व्यवस्था गरी उनीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ । ३. विद्युत वितरण लाइनमा उच्च क्षमता तथा गुणस्तरीय ट्रान्सफरमरहरू प्रतिस्थापन गरिनेछ । ४. घरायसी प्रयोजनका लागि अधिकतम ऊर्जा प्रयोग गर्ने परिवारलाई सम्मान/प्रोत्साहनको व्यवस्था गरिनेछ ।
१.२: उपलब्ध सम्पूर्ण ऊर्जा स्रोतको पहिचान, उत्पादन, वर्तमान तथा भविष्यमा ऊर्जाको माग र आपूर्ति सम्बन्धी डेटाबेस तयार गरी संस्थागत विकासमा जोड दिने ।	१. सामुदायिक विद्युत उपभोक्ता समिति र नेपाल विद्युत प्राधिकरणको समन्वयमा सामुदायिक विद्युतलाई क्रमशः राष्ट्रिय प्रसारण लाइनमा आबद्ध गरिनेछ । २. गाउँपालिकामा ऊर्जाको स्रोत पहिचान, कुल सम्भाव्य जलविद्युत क्षमता, माग र आपूर्तिको अध्ययन गरिनेछ । ३. उत्पादित ऊर्जा, वर्तमान तथा भविष्यको माग र आपूर्तिको तथ्याङ्क सङ्कलन गरी डेटाबेस तयार गरिनेछ । ४. निर्माण सम्पन्न भई सञ्चालनमा रहेका लघु तथा साना जलविद्युत आयोजनाको मर्मत, सम्भार र संस्थागत विकास गरिनेछ । ५. यस क्षेत्रमा रहेका मुख्य ऊर्जा उत्पादन केन्द्र सम्मको सडक र प्रसारण लाइनको सञ्जाल निर्माण गरिनेछ ।
उद्देश्य २: परम्परागत ऊर्जाको सट्टामा वैकल्पिक ऊर्जाको प्रयोगमा वृद्धि गर्नु ।	
२.१: ऊर्जाको प्रयोगलाई दिगो, भरपर्दो गुणस्तरीय र प्रभावकारी रूपमा विकास गरी बहुउपयोगि बनाउने ।	१. ऊर्जाको खपत प्रभावकारी ढङ्गबाट गर्नका लागि विशेष सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ । २. सार्वजनिक संस्था वा स्थानहरू जस्तै, अस्पताल, विद्यालय, धार्मिक स्थल, सडक, पर्यटकीय स्थल, आदिमा आधारभूत ऊर्जाको नियमित आपूर्ति गर्न सौर्य ऊर्जा जडान गरिनेछ । ३. विद्युतीय चुलो प्रयोग गर्न सहुलियत ऋण/अनुदानको व्यवस्था गरिनेछ । ४. कृषि तथा सहरी क्षेत्रबाट निस्किने फोहर जन्य वस्तुबाट वायोग्यास तथा प्राङ्गारिक मल उत्पादन तथा प्रयोग गर्न प्रोत्साहन गरिनेछ । ५. सिँचाइ तथा खानेपानीको पहुँच पुऱ्याउन सम्भावना नरहेका क्षेत्रमा सौर्य ऊर्जाको प्रयोग गरी लिफ्ट खानेपानीको सञ्चालन गरिनेछ । ६. जलविद्युत, वैकल्पिक ऊर्जाको अधिकतम प्रयोग गरी दैनिक जीवनयापनमा सहजता ल्याउँदै परम्परागत इन्धनको प्रयोग घटाइनेछ। ७. वैकल्पिक ऊर्जा क्षेत्रलाई प्रोत्साहन गर्न बैङ्क तथा वित्तीय क्षेत्रबाट सहुलियत दरमा ऋणको व्यवस्था गरिनेछ।

६.३.५ कार्यक्रम तथा आयोजना

तालिका ६०: जलस्रोत, विद्युत् तथा वैकल्पिक ऊर्जाका कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
१	विद्युत लाइन विस्तार कार्यक्रम (काठका पोलहरू विस्थापन कार्यक्रम)	एकमुस्ट			५००	५००	५००	५००	५००	२५००	गाउँपालिका	
१	उज्यालो विरुवा कार्यक्रम सहयता निरन्तरता	एकमुस्ट			१०००	१०००	१०००	१०००		४०००	गाउँपालिका	
२	ज्याग्दी खोलामा जल विद्युत उत्पादनको सम्भाव्यता अध्ययन	एकमुस्ट							१०००	१०००	गाउँपालिका	
१	बजार क्षेत्रमा सडकबत्तीको व्यवस्थापन कार्यक्रम	एकमुस्ट			५००	५००	५००	५००	५००	२५००	गाउँपालिका	
२	वैकल्पिक उर्जा प्रवर्द्धन कार्यक्रम	एकमुस्ट			४००	४००	४००	४००	४००	२०००	गाउँपालिका	
१	सामुदायिक विद्युतलाइ राष्ट्रिय प्रशारण लाइनमा जडान कार्यक्रम	एकमुस्ट			१२००					१२००	गाउँपालिका	
जलस्रोत, विद्युत् तथा वैकल्पिक ऊर्जा					३६००	२४००	२४००	२४००	२४००	१३२००		

तालिका ६१: जलस्रोत, विद्युत् तथा वैकल्पिक ऊर्जाका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण

जलस्रोत, विद्युत् तथा वैकल्पिक ऊर्जा									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
१	विद्युत लाइन विस्तार कार्यक्रम (काठका पोलहरू विस्थापन कार्यक्रम)	एकमुस्ट		२५००	७	१	२	२	२

जलस्रोत, विद्युत् तथा वैकल्पिक ऊर्जा									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
१	उज्यालो विरुवा कार्यक्रम सहयता निरन्तरता	एकमुस्ट		५०००	७	१	२	२	२
२	वजार क्षेत्रमा सडकबत्तीको व्यवस्थापन कार्यक्रम	एकमुस्ट		२५००	७	१	२	२	२
१	वैकल्पिक उर्जा प्रवर्द्धन कार्यक्रम	एकमुस्ट		२०००	७	१	२	२	२
२	सामुदायिक विद्युतलाइ राष्ट्रिय प्रशारण लाइनमा जडान कार्यक्रम	एकमुस्ट		१२००	७	१	२	२	२
१				१३२००					

६.३.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

तालिका ६२: जलस्रोत, विद्युत् तथा वैकल्पिक ऊर्जाका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

जलस्रोत, विद्युत् तथा वैकल्पिक ऊर्जा												
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्टयाँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
प्रभाव	परम्परागत ऊर्जाको प्रतिस्थापन गरी वैकल्पिक ऊर्जा प्रयोगमा वृद्धि भएको हुनेछ ।	विद्युतमा पहुँच प्राप्त परिवार	प्रतिशत	९९	९९	१००	१००	१००	१००	१००	गाउँपालिका प्रोफाइल, प्राविधिक शाखा, सम्वन्धित शाखाको प्रतिवेदन	सम्वन्धित कार्यलयहरूले आफूलाई समसामयिक अध्यावधिक गरेको हुने, उर्जा पूर्वाधारमा
असर	नविकरणिय तथा वैकल्पिक ऊर्जाको उत्पादन र उपभोगमा ऊर्जा दक्षता बढाई वातावरण मैत्री, दिगो, भरपर्दो, गुणस्तरीय	जलविद्युत् उत्पादन (जडित क्षमता)	मेगावाट	०	०	०	०	०	०	०		
		प्रतिव्यक्ति विद्युत् उपभोग (वाट प्रति घण्टा)	घण्टा	३५०	४००	४५०	५००	६००	८००	८००		

जलस्रोत, विद्युत् तथा वैकल्पिक ऊर्जा												
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
	र स्वच्छ ऊर्जामा सबैको पहुँचमा वृद्धि हुनेछ ।	लघु जल विद्युत उत्पादन क्षमता	किलोवाट	-								
प्रतिफल	ऊर्जा वितरण प्रणालीलाई प्रभावकारी एवम् भरपर्दो बनाई विद्युत पहुँचमा वृद्धि गरी खपत बढाइनेछ ।	थ्री फेज लाइनको बिस्तार	प्रतिशत	३०	४०	५०	६०	८०	९५	९५		
		राष्ट्रिय प्रसारण लाइन मार्फत विद्युतीकरण भएको परिवार	प्रतिशत	५०	६०	८०	१००	१००	१००	१००		
		खाना पकाउने इन्धनका रूपमा विद्युत प्रयोग गर्ने परिवार	प्रतिशत	०	१	५	७	१०	२०	२०		
	वैकल्पिक ऊर्जाको विस्तार गरी दिगो, भरपर्दो गुणस्तरीय र प्रभावकारी रूपमा विकास गरी बहुउपयोगि बनाइने छ ।	सोलार उर्जा प्रयोग गर्ने घर परिवार	प्रतिशत	५	५	५	५	५	५	५		
		सोलार उर्जा उत्पादन	कि.वा.									
		बायोग्यास (गोवरग्यास) प्रयोग गर्ने घर परिवार	सङ्ख्या	११००	११५०	१२००	१२५०	१३००	१३५०	१३५०		

६.४ सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि

६.४.१ पृष्ठभूमि

विरुवा गाउँपालिकाका वडाहरूमा सूचना तथा प्रविधिको उपयोगको अवस्था कमजोर रहेको छ त्यसैले यसको अवस्थामा सुधार ल्याउन अत्यावश्यक छ । सबै वडाहरूमा एन.टि.सि र एन सेलको सामान्य सुविधा उपलब्ध भएको देखिएको छ । गाउँ क्षेत्रका सबै वडामा मोबाइल फोन सेवाको सुविधा पुगेता पनि सेवा पहुँच भने ९५ प्रतिशत मात्रै छ । अप्टिकल फाइबर विस्तार हुन नसक्दा इन्टरनेट सुविधा एकदमै कमजोर छ भने वडा स्तरबाट प्रवाह हुने अनलाइन सेवाहरू सबै वडाहरूमा सुचारु हुन सकेको छैन साथै १५ प्रतिशत भन्दा कम मानिस मात्र इन्टरनेटको पहुँचमा रहेको देखिन्छ ।

गाउँपालिकामा पत्रपत्रिका तथा एफ.एम. स्टेसनहरूले सञ्चार सुविधा पुऱ्याएका भएता पनि यस गाउँपालिकाबाट दैनिक रूपमा प्रकाशन हुने कुनै पत्रपत्रिका नरहेको साथै गाउँपालिकाबासीलाई सूचना प्रवाह गर्न स्थानीय एफ.एम. को आवश्यकता रहेको देखिन्छ । यद्यपि, टेलिभिजन, केवल नेटवर्क, र इन्टरनेटको सरल पहुँचका कारण सूचना तथा सञ्चार विकास दिनानुदिन बढ्दै गइरहेको छ ।

६.४.२ समस्या तथा चुनौती

भौगोलिक बिकटताको कारण सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विस्तारलाई दुर्गम वडासम्म द्रुतता दिन समस्या भएको छ । सार्वजनिक सेवा प्रवाहमा सूचना प्रविधिको पर्याप्त उपयोग हुन सकेको छैन । सूचना तथा सञ्चारको संरचनागत विकासका पूर्वाधारमा कमी देखिन्छ । सूचना प्रविधिको विकास र साईवर सुरक्षाको लागि पर्याप्त संरचनागत व्यवस्था भएको भने छैन । केही स्थानहरूमा मोबाइल नेटवर्क अनियमित तथा ज्यादै कमजोर भएकाले सेवा प्रयोग एवं वडा कार्यालयको सेवा प्रवाहमा समेत बाधा पुगेको छ । हालसम्म अप्टिकल फाइबर पुग्न सकेको छैन ।

अप्टिकल फाइबर विस्तारमा गति दिने कार्य, सूचना तथा सञ्चार क्षेत्रमा विकसित नवीनतम प्रविधि समय सापेक्ष प्रयोगमा ल्याउने कार्य, विद्युत प्रसारण भरपर्दो बनाउने कार्य, गाउँ क्षेत्रको ऐतिहासिक महत्त्वका वस्तु र सेवाहरूलाई डिजिटल अर्काइभमा सुरक्षित राख्ने कार्य, साइवर सुरक्षा सम्बन्धी संस्थागत संरचना तयार गरी आम जनतामा यस सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने कार्य, र सामाजिक सञ्जालको वृद्धिसँगै यसमा बढ्दै गएको दुरुपयोग तथा विकृतिलाई रोक्ने कार्य चुनौती पूर्ण देखिएको छ ।

६.४.३ सम्भावना तथा अवसर

विद्यमान योजना तथा नीति अनुरूप गाउँलाई सञ्चार तथा सूचना प्रविधि मैत्री बनाउन सकिन्छ । स्थानीय सञ्चार माध्यम र सञ्चारकर्मीको क्षमता विकास गरी गाउँलाई मिडिया मैत्री बनाउन सकिन्छ । आधुनिक सूचना प्रविधिको प्रयोग गरी गाउँपालिकाको प्रशासनिक लगायत दैनिक कामकाजका प्रणालीहरू सहज एवम् चुस्त बनाउन सकिने सम्भावना प्रशस्त छ ।

विद्यालय तथा स्वास्थ्य केन्द्र लगायत सम्पूर्ण सार्वजनिक संस्थाहरूको कार्य प्रणालीलाई सूचना प्रविधिको प्रयोगबाट थप चुस्त दुरुस्त र प्रभावकारी बनाउन सकिन्छ । प्रविधिको भरपूर उपयोग गरी पर्यटकीय, कला, भाषा तथा संस्कृतिको दृष्टिकोणले महत्त्वपूर्ण स्थलहरूको संरक्षण एवम् प्रवर्द्धन गर्न सकिने र सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई थप प्रभावकारी बनाउन सकिने देखिन्छ । सूचना तथा सञ्चारको विकासले समग्र आर्थिक विकासको गतिविधिलाई पारदर्शी, चुस्त दुरुस्त र प्रभावकारी बनाउन टेवा पुऱ्याउनेछ ।

६.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

सूचना, सञ्चार तथा प्रविधिको विकास गर्दै सबै नागरिकको पहुँच तथा उच्चतम उपयोग सुनिश्चित गरी आम नागरिकको जीवनस्तरलाई सहज बनाउने ।

उद्देश्य

१. आम सञ्चार माध्यमलाई स्वच्छ, सक्षम, निष्पक्ष, मर्यादित, विश्वसनीय बनाई सूचना तथा सञ्चार प्रविधि र सेवाहरू सबै नागरिकको पहुँचमा पुऱ्याउनु ।
२. सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको सेवालाई सर्व सुलभ, गुणस्तरीय र भरपर्दो बनाई प्रविधिको उच्चतम सेवा प्रयोग गर्नु ।

रणनीति र कार्यनीति

तालिका ६३: सूचना तथा सञ्चार प्रविधिका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १: आम सञ्चार माध्यमलाई स्वच्छ, सक्षम, निष्पक्ष, मर्यादित, विश्वसनीय बनाई सूचना तथा सञ्चार प्रविधि र सेवाहरू सबै नागरिकको पहुँचमा पुऱ्याउनु ।	
१.१: सूचना तथा सञ्चार प्रविधि सम्बन्धी नयाँ खोज तथा अनुसन्धान र विकासको लागि कानुनी आधार तयार गर्ने ।	१. सञ्चार माध्यमसँग साझेदारीको नीतिलाई प्रभावकारी बनाइनेछ । २. सूचना प्रविधि क्षेत्रको विकासका लागि निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहन र प्रवर्द्धन गर्न सहजीकरण गरिनेछ। ३. केवलमा आधारित सञ्चार प्रविधिलाई ताररहित प्रविधिमा रूपान्तर गर्न विभिन्न अध्ययन गरिनेछ ।
१.२: बजार तथा चलचित्र क्षेत्रको पूर्वाधार विकास गरी उद्योगको रूपमा विकास तथा प्रवर्द्धन गर्ने ।	१. यस क्षेत्रलाई परिचित गराउने खालका भाषिक, सांस्कृतिक, भौगोलिक तथा सामाजिक पृष्ठभूमि झल्कने प्रवर्द्धनात्मक सूचनाका सामग्रीहरूको निर्माण र निर्माण भएका सामग्रीहरूको डिजिटलाइजेशन गरी यस क्षेत्रको विकासलाई टेवा पुऱ्याउन सूचना तथा सञ्चार प्रविधि युक्त पर्यटकीय योजना बनाइनेछ। २. यस क्षेत्रको कला संस्कृतिको पहिचानमा जोड दिई मौलिक, सामाजिक तथा गुणस्तरीय लघु चलचित्र तथा डकुमेन्ट्री निर्माणलाई प्रोत्साहन गरिनेछ । ३. टेलीमेडिसिन केन्द्रको स्थापना गरी सबै नागरिकलाई घरमै बसी स्वास्थ्य उपचार सम्बन्धी परामर्श सेवा लिने अवसरको सुनिश्चितता गरिनेछ ।

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
	४. विज्ञापन बजारको व्यवस्थापन एवम् नियमन गर्न नियामक निकायको स्थापना तथा सञ्चालन गरिनेछ । ५. सार्वजनिक क्षेत्रबाट प्रचार प्रसार हुने विज्ञापनमा समानुपातिक वितरण प्रणालीको व्यवस्था गरिनेछ।
१.३: समग्र प्रविधिका विकासका लागि डिजिटाइजेसन मार्फत सामाजिक, आर्थिक र शासकीय व्यवस्थामा सुधार गर्ने ।	१. सार्वजनिक तथा निजी सेवाहरू क्रमशः सफ्टवेयर अनलाइन मार्फत सूचना तथा सेवा प्रदान गरिनेछ। २. सञ्चार तथा सूचना प्रविधिको विकासका लागि स्थानीय प्राविधिक जनशक्ति उत्पादनको आधार तयार गरिनेछ । ३. राजस्व भुक्तानी प्रणालीलाई डिजिटल माध्यमबाट भुक्तानी गर्ने व्यवस्था मिलाइनेछ । ४. डिजिटल डिभाइड कम गर्नको लागि डिजिटल साक्षरता र सचेतना अभिवृद्धिलाई अभियानको रूपमा सञ्चालन गरिनेछ । ५. सूचना प्रविधिको प्रयोग मार्फत स्थानीय भाषा, संस्कृति तथा मौलिकताको संरक्षण गरिनेछ । ६. आधारभूत तह देखि नै हरेक विद्यार्थीले कम्प्युटर तथा सूचना प्रविधि सम्बन्धी अध्ययन गर्न पाउने अवसरको सुनिश्चितता गरिनेछ ।
उद्देश्य २: सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको सेवालाई सर्व सुलभ, गुणस्तरीय र भरपर्दो बनाई प्रविधिको उच्चतम सेवा प्रयोग गर्नु।	
२.१: सूचना तथा सञ्चार सेवालाई प्रतिस्पर्धी, मर्यादित, सर्व सुलभ तथा नियमित पहुँचको स्थापना गरी सूचना प्रविधिको उच्चतम सेवा प्रयोग गर्ने ।	१. गाउँपालिकाका सबै वडाहरूमा अप्टिकल फाइबरको विस्तार गरी इन्टरनेटको पहुँच सर्व सुलभ बनाइनेछ । २. सबै कार्यालयका वेबसाइट, इमेल, ट्वीटर, भाइबर जस्ता माध्यमबाट नागरिकको गुनासो प्राप्ति तथा सुनुवाइ हुने व्यवस्था मिलाइनेछ । ३. सबै वडाहरूमा डिजिटल सूचना पाटीको व्यवस्था गरी सम्पूर्ण सूचना, क्रियाकलाप तथा गतिविधिहरूका बारेमा सुसूचित हुने अधिकारको सुनिश्चितता गरिनेछ । ४. सार्वजनिक आम सञ्चार माध्यमलाई स्वच्छ, प्रतिस्पर्धी, मर्यादित, उत्तरदायी र व्यावसायिक बनाइनेछ। ५. गाउँपालिकाका सम्पूर्ण क्रियाकलापहरूलाई सूचना प्रविधि मैत्री बनाई सबैका लागि सहज एवम् सर्व सुलभ सेवाको सुनिश्चितता गरिनेछ ।
२.२: सूचनामा सम्पूर्ण नागरिकहरूको पहुँच र सञ्चार प्रविधिको उच्चतम प्रयोगको सुनिश्चितता गर्ने ।	१. सञ्चार क्षेत्रका लागि विद्यमान भौतिक संरचनामा आवश्यकता अनुसार थप संरचना विस्तार गरिनेछ। २. गाउँपालिकाका सबै ठाउँमा टेलिफोन सेवाको नेटवर्क उपलब्ध हुन सक्ने गरी आवश्यकता अनुरूप मोबाइल टावरको विस्तार गरिनेछ। ३. गाउँपालिकाका सबै वडाहरूमा स्थानीय तथा राष्ट्रिय पत्र-पत्रिकाहरूको ताजा खबर नियमित रूपमा अनलाइन संस्करणमा समेत पढ्न पाउने व्यवस्था मिलाइनेछ ।

६.४.५ कार्यक्रम तथा आयोजना

तालिका ६४: सूचना, सञ्चार तथा प्रविधिका कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
१	एकीकृत सूचना तथा सञ्चार प्रविधि केन्द्र	एकमुस्ट			५५०	५५०	५५०	५५०	५५०	२७५०	गाउँपालिका	(सबै वडामा -व्याट्री व्याकअप सहित)
१	टेलिफोन टावर थप	सङ्ख्या		१	८००					८००	गाउँपालिका	
२	सिसि क्यामरा मार्फत निगरानी कार्यक्रम	एकमुस्ट			१५००	१५००	१५००	१५००	१५००	७५००	प्रदेश	(विद्यालय, स्वास्थ्य संस्था, विषयगत कार्यालय, प्रमुख वजारमा ईन्टरनेटमा आधारित)
२	इन्टरनेट सेवा पहुँच तथा क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम	एकमुस्ट				८००	८००	८००	८००	४०००	गाउँपालिका	(स्वास्थ्य संस्था, विद्यालय, वडा समितिको कार्यालय र कार्यपालिका कार्यालय)
२	विरुवा विकास बुलेटिन प्रकाशन र गतिविधि प्रशारण कार्यक्रम	एकमुस्ट			३००	३००	३००	३००	३००	१५००	गाउँपालिका	(विरुवा विकास वुलेटिन प्रकाशन र स्थानीय एफ एम तथा टेलिभिजनबाट गतिविधि प्रसारण गर्ने)
सूचना र सञ्चार प्रविधिको जम्मा					३१५०	३१५०	३१५०	३१५०	३१५०	१५७५०		

तालिका ६५: सूचना, सञ्चार तथा प्रविधिका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण

सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
१	एकीकृत सूचना तथा सञ्चार प्रविधि केन्द्र	एकमुस्ट		२७५०	९	१	५	३	३
१	सिसि क्यामरा मार्फत निगरानी कार्यक्रम	एकमुस्ट		७५००	९	१	५	३	३

सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
२	इन्टरनेट सेवा पहुँच तथा क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम	एकमुस्ट		४०००	९	१	५	३	३
२	विरुवा विकास बुलेटिन प्रकाशन र गतिविधि प्रशारण कार्यक्रम	एकमुस्ट		१५००	९	१	५	३	३
सूचना र सञ्चार प्रविधिको जम्मा				१५७५०					

६.४.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

तालिका ६६: सूचना, सञ्चार तथा प्रविधिका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

सञ्चार तथा सूचना प्रविधि												
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
प्रभाव	सूचना तथा सञ्चार प्रविधिको विकास मार्फत पालिकाबासीको जीवनस्तरमा सहजता हुनेछ ।	मोबाइल नेटवर्क कभरेज क्षेत्र	प्रतिशत	९०	९५	१००	१००	१००	१००	१००	गाउँपालिका प्रोफाइल, सूचना प्रविधि शाखा, CBS Report २०७८	सूचना प्रविधिमा थप लगानी विद्धि भएको हुने
		ईन्टरनेटमा पहुँच प्राप्त परिवार	प्रतिशत	११.४	७०	८०	९०	१००	१००	१००		
असर	सूचना तथा सञ्चार सेवालाई प्रतिस्पर्धी, मर्यादित, सर्वसुलभ तथा नियमित पहुँचको स्थापना गरी सूचना प्रविधिको उच्चतम प्रयोग भएको हुनेछ ।	उद्यम व्यवसायमा सूचना प्रविधि प्रयोग गर्ने व्यक्ति	प्रतिशत	५	२०	५०	८०	१००	१००	१००		
		टेलिफोनलाइन भएको परिवार	प्रतिशत	१.२	०	०	०	०	०	०		
		अप्टिकल फाइबरको बिस्तार	प्रतिशत	०	०	१०	३०	४०	५०	५०		
प्रतिफल	सूचना तथा सञ्चार प्रविधि सम्बन्धी नया खोज तथा	सूचना प्रविधि नियमन कानुन निर्माण	सङ्ख्या	१	१	१	१	१	१	१		

	अनुसन्धान र विकासको लागि कानुनी आधार तयार हुनेछ ।											
	समग्र प्रविधिका विकासकालागि डिजिटाइजेसन मार्फत सामाजिक, आर्थिक र शासकीय व्यवस्थामा सुधार भएको हुने ।	ईन्टरनेट उपलब्ध भएका विद्यालय	सङ्ख्या	३५	३५	३५	३५	३५	३५	३५		
		ईन्टरनेट उपलब्ध भएका सरकारी कार्यालयहरू	प्रतिशत	२१	२१	२२	२२	२२	२२	२२		
		फ्रि वाईफाई उपलब्ध भएका सार्वजनिक स्थलहरू	सङ्ख्या	०	१	२	५	८	८	८		
		ई-कक्षा सञ्चालन गर्ने विद्यालयहरू	सङ्ख्या	०	२	५	७	१०	१०	१०		
		डिजिटल सूचना पाटी	सङ्ख्या	५	८	९	१०	१२	१५	१५		
	सूचनामा सम्पूर्ण नागरिकहरूको पहुँच र सञ्चार प्रविधिको उच्चतम प्रयोगको सुनिश्चित हुनेछ ।	सञ्चारका कुनै एक साधन उपलब्ध घरधुरी	प्रतिशत	९८	१००	१००	१००	१००	१००	१००		
		राष्ट्रिय पत्रपत्रिका नियमित रूपमा उपलब्ध हुने सार्वजनिक पुस्तकालय	सङ्ख्या	०	१	२	३	४	५	५		

परिच्छेद ७: वन, वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन क्षेत्र

मानव र प्रकृति बीच गहिरो र अन्योन्याश्रित सम्बन्ध छ । प्राकृतिक स्रोतको दिगो व्यवस्थापन विना मानव जीवन संभव छैन । वन संरक्षण, भू तथा जलाधार संरक्षण, जैविक विविधताको व्यवस्थापन तथा संरक्षण, वातावरण व्यवस्थापन, जलवायु परिवर्तनको प्रभाव न्यूनीकरण तथा अनुकूलन र विपद् व्यवस्थापन जस्ता विषयहरू गाउँपालिकाको कार्यक्षेत्र भित्र पर्दछन् । दिगो विकास र विपद् उत्थानशीलतामा अभिवृद्धि नै विरुवा विकासको समृद्धि भन्ने अभियानका साथ उद्देश्य, नीति र कार्यक्रम निर्धारण गरिएको छ ।

७.१ वन तथा जैविक विविधता

७.१.१ पृष्ठभूमि

समुद्र सतहबाट ४६०-१६१९ मि. उचाइमा अवस्थित विरुवा गाउँपालिकामा उष्ण हावापानी देखि समशीतोष्ण हावापानी पाइन्छ । पहाडी भूभागको विस्तारित भूगोल, बाक्लो उष्ण देखि समशीतोष्ण वन क्षेत्र, पर्याप्त नदी नाला तथा प्रशस्त मात्रामा छरिएर रहेका पोखरीका कारण विरुवा गाउँपालिका जैविक विविधताका दृष्टिकोणले धनी रहेको देखिन्छ ।

विरुवा गाउँपालिकाको कूल क्षेत्रफलको २३ प्रतिशत जग्गा वन/जङ्गलले ओगटेकोछ । विरुवा गाउँपालिकामा विभिन्न वडामा २२ वटा वन/जङ्गल दर्ता भएका छन् । यस पालिकामा १ वटा कवुलियती वन र सामुदायिक वन २१ वटा रहेका छन् । विरुवा गाउँपालिकाको वन/जङ्गलमा विभिन्न प्रकारका जनावर र चराचुरुंगीहरू पाइन्छन् । जसले जैविक विविधतालाई संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्न पालिकाले विभिन्न कार्यक्रमको योजना बनाउने गरेको छ ।

७.१.२ समस्या तथा चुनौती

जमिनमा ब्यक्तिगत स्वामित्वको प्रभुत्व रहे सम्म बैज्ञानिक भूउपयोगको अवधारणा अनुसार योजना कार्यान्वयन हुन कठीन देखिएको छ । वनमा आधारित उपभोक्ता समितिहरू मार्फत मिचाहा प्रजातिको बोट विरुवालाई नियन्त्रण गर्दै नर्सरी विस्तार, वृक्षारोपण, रिचार्ज पोखरी निर्माण, अग्नीरेखा, झाडी सफाई जस्ता क्रियाकलापहरूबाट जैविक सम्पदाको संरक्षणका प्रयास पूर्ण सफल हुन सकेका छैनन् । वृक्षारोपण, बन नर्सरी, जडीवुटीको व्यावसायिक खेती अपेक्षित रूपमा विस्तार भएको छैन । वन्यजन्तुहरू खासगरी बाँदर, र दुम्सीबाट खेतीपाती एवं बालीनालीहरू क्षती हुने गरेको छ । सडकको दायाँ वायाँ वृक्षारोपण गर्न बाँकी छ । ग्रामीण सडकहरू समेत वायोइन्जिनियरिङ्ग प्रविधिबाट निर्माण हुन सकेको अवस्था छैन । कतिपय खोलानालामा माछा मार्न विषको अत्यधिक प्रयोग हुने गरेकाले जल प्रदुषण बढ्दो समस्याको रूपमा रहेको छ ।

वन तथा जैविक विविधताको संरक्षणका लागि गाउँपालिका तहलाई जिम्मेवार बनाउनु भौतिक विकास र वन संरक्षण कार्यका बीच उत्पन्न हुने द्वन्द्वको व्यवस्थापन गर्नु, स्थानीय जनतामा वन तथा जैविक विविधताको

संरक्षणबारे ज्ञान अभिवृद्धि गरी सहकार्य गर्नु, छाडा चरी चरन, वन फँडानी, अव्यवस्थित वस्ति, र आगलागी जस्ता क्रियाकलापहरू नियन्त्रण गर्नु यस क्षेत्रका मुख्य चुनौती हुन् ।

७.१.३ सम्भावना तथा अवसर

व्यवहारिक तथा दिगो भू उपयोग नीति तथा यसको कार्यान्वयनबाट यस क्षेत्रको जैविक विविधताको संरक्षण गर्न सकिन्छ । यसबाट उर्वर कृषि भूमि र वन जंगलको निकै हद सम्म संरक्षण र उपयोग गर्न सकिन्छ । हरित पूर्वाधार विकासको अवधारणालाई आयोजना चक्रमा आत्मसाथ गर्न सकिन्छ । वनमा आधारित सहकारी संस्था मार्फत वन पैदावार सङ्कलन, प्रशोधन केन्द्र तथा बजारको व्यवस्थापन गर्न, र होमस्टे सञ्चालन गरी वन पैदावारबाट रोजगारी तथा आय आर्जनका अवसरहरू श्रृजना गर्न सकिने अवस्था छ । सामुदायिक र कबुलियती वनको विकास र विस्तारमा महिला, विपन्न, र दलितहरूको सहभागिता बढाउँदै जीविकोपार्जनमा टेवा पुग्ने देखिन्छ । वन पैदावारमा आधारित जडीबुटी खेती तथा उद्यमशीलता विकास गर्दै सहकारी संस्थाका सदस्यहरूको क्षमता अभिवृद्धि गर्न सकिन्छ । वन तथा काठ जन्य लघु उद्योग तथा व्यवसायहरू स्थापना गरी आर्य आर्जन गर्न सकिन्छ । स्थानीय स्तरमा कृषि, वन तथा पशुपालन व्यवसायको विकासका प्रशस्त सम्भावनालाई परिचालन गरी प्राकृतिक वातावरण तथा वन्यजन्तुको संरक्षण गर्न समेत सकिन्छ ।

बन क्षेत्रलाई संरक्षण तथा आम्दानीमुखि बनाउन सामुदायिक बन, कबुलियत बनसँग सहकार्य गरी बन कृषि कार्यको प्रवर्द्धन गर्ने, वन सम्पदा तथा वन्य जीवजन्तुको उचित संरक्षण, संवर्द्धन र उपयोग गर्न सकेको खण्डमा आय आर्जनको महत्त्वपूर्ण स्रोतको रूपमा विकास गर्न सकिने प्रचुर सम्भावना रहेको छ ।

७.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

वनको उचित व्यवस्थापन र जैविक विविधताको संरक्षणका माध्यमबाट गाउँपालिकावासीको जीवनस्तरमा सुधार गर्ने।

उद्देश्य

१. स्थानीय वनको संरक्षण र वैज्ञानिक व्यवस्थापन, वन्यजन्तु र जैविक विविधताको संरक्षण, सम्वर्द्धन गर्नु ।
२. वन क्षेत्रको वैज्ञानिक व्यवस्थापनबाट वन र जैविक विविधता सहित वन पैदावारको उचित उपयोग गर्नु ।

रणनीति र कार्यनीति

तालिका ६७: वन तथा भूसंरक्षणका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १: स्थानीय वनको संरक्षण र वैज्ञानिक व्यवस्थापन वन्यजन्तु र जैविक विविधताको संरक्षण, सम्वर्द्धन गर्नु।	
२.१: वनलाई उत्पादनमुखी बनाई	१. वनभित्रका ढलेका तथा सुकेका रुखहरू बिक्री वितरणको व्यवस्था गरिनेछ ।

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
वनजन्य उत्पादनको व्यावसायीकरण गर्ने ।	२. काठजन्य वस्तुको उत्पादन, प्रशोधन र उपयोगमा विविधीकरण र प्रविधि विकास गरी नयाँ रोजगारी र उत्पादनका क्षेत्र सिर्जना गरिनेछ । ३. गैर काष्ठ वन पैदावारको प्रबल सम्भावना भएको खेती विस्तार तथा बजारीकरण गरिनेछ। ४. जडीबुटी प्रशोधन उद्योग स्थापना गर्न प्रोत्साहित गरिनेछ । ५. वन्यजन्तु पालन, प्रजनन तथा व्यवसायीकरणका लागि स्थानीय जनतालाई प्रेरित गरिनेछ। ६. वन जन्य व्यवसाय प्रति स्थानीय युवा युवतीको आकर्षण बढाउन आफ्नो क्षेत्रभित्रका योग्य र इच्छुक विद्यार्थीहरूलाई वनविज्ञान विषयमा अध्ययन गर्न आर्थिक सहयोग गरिनेछ।
१.२: समुदायमा आधारित वन व्यवस्थापन प्रणाली अनुसार वनको संरक्षण गर्ने ।	१. स्थानीय जनतालाई वनको महत्त्व र यसका फाइदाबारे जानकारी गराइनेछ । २. वनको सीमा निर्धारण गरी तार बार गरिनेछ । ३. खाली भूभागमा वृक्षारोपण गरिनेछ । ४. वन नर्सरी स्थापना गरिनेछ । ५. सामुदायिक वनहरूका कार्य योजना अनुसार वनको संरक्षण गरिनेछ । ६. स्थानीय जनतालाई फलफूलका बिरुवाहरू वितरण गरिनेछ । ७. तालिम, गोष्ठी, अध्ययन भ्रमण आदिका माध्यमबाट उपभोक्ता समितिका सदस्यहरूको क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ ।
उद्देश्य २: वन क्षेत्रको वैज्ञानिक व्यवस्थापनबाट वन र जैविक विविधता सहित वन पैदावारको उचित उपयोग गर्नु ।	
२.१: जैविक विविधताको संरक्षण र प्रवर्द्धन गर्ने ।	१. वनमा आधारित उपभोक्ता समितिहरू मार्फत मिचाहा प्रजातिको बोट बिरुवालाई नियन्त्रण गर्दै नर्सरी विस्तार, वृक्षारोपण, रिचार्ज पोखरी निर्माण, अग्निरेखा, झाडी सफाइ जस्ता क्रियाकलापहरूबाट जैविक सम्पदाको संरक्षण गरिनेछ । २. वन्य जन्तुहरूबाट हुन सक्ने सम्भावित क्षति न्यूनीकरण गर्न जङ्गल क्षेत्रमै उपयुक्त हुने घाँस, बिरुवा, फलफूलहरू रोपण गरी वन्यजन्तुको आहारा व्यवस्था मिलाइनेछ । ३. व्यावसायिक मूल्य भएका जडीबुटी लगायतका बोट बिरुवाहरूको व्यापक वृक्षारोपण गरी जैविक विविधताको संरक्षण गर्दै दिगो उपयोगमा जोड दिइनेछ। ४. छाडा चरी चरन, बन फँडानी गरी वस्ति विकास, आगलागी जस्ता क्रियाकलापहरूलाई पूर्ण बन्देज लगाई दण्ड जरिबानाको व्यवस्था गरिनेछ ।
२.२: बाह्य र आन्तरिक स्रोत साधनको परिचालन गर्ने ।	१. योजनाहरूको विस्तृत सम्भाव्यता अध्ययन गर्न संघीय र प्रदेश सरकार समक्ष अनुरोध गरिनेछ । २. गैरसरकारी संस्थाहरूलाई वन तथा जैविक विविधताको संरक्षणका कार्यक्रमहरूमा लगानी गर्न आह्वान गरिनेछ । ३. गाउँपालिकाको वार्षिक बजेटको निश्चित प्रतिशत रकम वन तथा भूसंरक्षण क्षेत्रका कार्यक्रमका लागि छुट्याइनेछ । ४. वनजन्य उद्योगको विकास र व्यवसायीकरणका लागि स्थानीय निजी क्षेत्रलाई प्रोत्साहन गरिनेछ ।

७.१.५ कार्यक्रम तथा आयोजना

तालिका ६८: वन तथा जैविक विविधताका कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
१	वृक्षारोपण कार्यक्रम	रोपनी		५	३२०	३२०	३२०	३२०	३२०	१६००	गाउँपालिका	
२	वन उपभोक्ता समुहहरूलाई नविनतम कार्य गर्ने अन्य पालिकाहरूको अध्ययन भ्रमण गराउने	पटक		५	२००	२००	२००	२००	२००	१०००	गाउँपालिका	
२	वन वातावरण सम्वन्धी प्राविधिक जनशक्ति क्षमता विकास तथा तालिम	पटक		५	६०	८०	११०	१३०	१५०	५३०	गाउँपालिका	
१	उच्च मूल्यका मसलाजन्य तथा जडीवुटी उत्पादन कार्यक्रम	एकमुस्ट			१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००	प्रदेश	
२	निजी क्षेत्रलाई जटिवुटि जन्य विरुवाहरू लगाउन प्रोत्साहन र वजारीकरणमा सहयोग	पटक		५	२००	२००	२००	२००	२००	१०००	गाउँपालिका	
१	बन पैदावर सङ्कलन केन्द्र र प्रशोधन केन्द्र निर्माण	वटा		१	०	०	२५००	२५००		५०००	प्रदेश	
२	सामुदायिक वन र सार्वजनिक जमिनको वैज्ञानिक नाप र लगत सङ्कलन सम्वन्धी अध्ययन	पटक		५	१०००	२०००	२०००	०	०	५०००	प्रदेश	
१	वन, वातावरण र हरियाली प्रवर्द्धन सचेतनामुलक कार्यक्रम	पटक		५	३००	४००	५००	६००	७००	२५००	गाउँपालिका	
१	स्थानीय वातावरण तथा प्राकृतिक स्रोत संरक्षण कानुन निर्माण	पटक		२	१००	१००	०	०	०	२००	गाउँपालिका	

२	वहुउद्देश्यीय वन नर्सरीको स्थापना र सञ्चालन कार्यक्रम	वटा		२	०	१५००	०	०	१५००	३०००	गाउँपालिका	
२	जंगली जनावर नियन्त्रण तथा रोकथाम, कार्यक्रम	एकमुस्ट			५००	५००	५००	५००	५००	२५००	गाउँपालिका	
वन र जैविक विविधता जम्मा					३६८०	६३००	७३३०	५४५०	४५७०	२७३३०		

तालिका ६९: वन तथा जैविक विविधताका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण

वन तथा जैविक विविधता									
उद्देश्य नं.	**कार्यक्रमहरू**	**एकाइ**	**योजनाको कुल लक्ष्य**	**अनुमानित बजेट**	**दिविल संकेत**	**दिराल संकेत**	**प्रदेश संमृद्धि संकेत**	**लैङ्गिक संकेत**	**जलवायू संकेत**
१	वृक्षारोपण कार्यक्रम	रोपनी	५	१६००	१२	३	८	३	१
२	वन उपभोक्ता समुहहरूलाई नविनतम कार्य गर्ने अन्य पालिकाहरूको अध्ययन भ्रमण गराउने	पटक	५	१०००	१२	३	८	३	१
२	वन वातावरण सम्वन्धी प्राविधिक जनशक्ति क्षमता विकास तथा तालिम	पटक	५	५३०	१२	३	८	३	१
१	उच्च मूल्यका मसलाजन्य तथा जडीवुटी उत्पादन कार्यक्रम	एकमुस्ट		५०००	१२	३	८	३	१
२	निजी क्षेत्रलाई जटिवुटि जन्य विरुवाहरू लगाउन प्रोत्साहन र वजारीकरणमा सहयोग	पटक	५	१०००	१२	३	८	३	१
१	बन पैदावर सङ्कलन केन्द्र र प्रशोधन केन्द्र निर्माण	वटा	१	५०००	१२	३	८	३	१
२	सामुदायिक वन र सार्वजनिक जमिनको वैज्ञानिक नाप र लगत सङ्कलन सम्वन्धी अध्ययन	पटक	५	५०००	१२	३	८	३	१
१	वन, वातावरण र हरियाली प्रवर्द्धन सचेतनामुलक कार्यक्रम	पटक	५	२५००	१२	३	८	३	१

वन तथा जैविक विविधता									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
१	स्थानीय वातावरण तथा प्राकृतिक स्रोत संरक्षण कानुन निर्माण	पटक	२	२००	१२	३	८	३	१
२	वहुउद्देश्यीय वन नर्सरीको स्थापना र सञ्चालन कार्यक्रम	वटा	२	३०००	१२	३	८	३	१
२	जंगली जनावर नियन्त्रण तथा रोकथाम कार्यक्रम	एकमुस्ट		२५००	१२	३	८	३	१
वन र जैविक विविधता जम्मा				२७३३०					

७.१.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

तालिका ७०: वन तथा जैविक विविधताका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

वन तथा जैविक विविधता												
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
प्रभाव	गाउँपालिका क्षेत्रका वनको उचित व्यवस्थापन, भूसंरक्षण र जैविक विविधताको संरक्षणका माध्यमबाट स्थानीय जनताको जीवनस्तरमा सुधार भएको हुनेछ ।	रुख विरुवाले ढाकेको वा हरियाली वा वन क्षेत्र	प्रतिशत	२३	२३	२३	२३	२३	२३	२३	वन कार्यालय, गाउँपालिका प्रोफाइल, सम्वन्धित शाखा	वैज्ञानिक वन व्यवस्थपनको अवधारण अनुसार जैविक विविधता र वन पैदावारको उपयोग भएको हुने
		सामुदायिक वनबाट प्राप्त हुने राजस्व वृद्धि	प्रतिशत	-	१००	१०	२०	३०	४०	१४०		
असर		स्थानीय फर्निचर उद्योग	सङ्ख्या	१५	१६	१७	१८	१९	२०	२०		

	वनलाई उत्पादनमुखी बनाई वनजन्य उत्पादनको व्यवसायीकरण भएको हुनेछ।	आयमूलक कार्य संचालित वन क्षेत्र (कवुलियती वन १)	सङ्ख्या	२२	२२	२२	२२	२२	२२	२२		
प्रतिफल	समुदायमा आधारित वन व्यवस्थापन प्रणाली अनुसार वनको संरक्षण हुनेछ ।	सामुदायिक वन सङ्ख्या	सङ्ख्या	२१	२१	२१	२१	२१	२१	२१		
		सामुदायिक वन उपभोक्ता समितिका सदस्यको क्षमता अभिवृद्धि तालिम	पटक	१	१	२	३	४	५	६		
		वार्षिक बृक्षारोपण (वार्षिक)	सङ्ख्या	५००	१५००	२५००	३५००	४५००	५५००	५५००		
	वन्यजन्तु र जैविक विविधताको संरक्षण, सम्बर्द्धन गरी चोरी-निकासी तथा अतिक्रमण नियन्त्रण भएको हुनेछ ।	चोरी-निकासी नियन्त्रणकालागि नियमन इकाई गठन	सङ्ख्या	०	१	१	१	१	१	१		
		पालिकास्तरीय वन इकाई स्थापना	सङ्ख्या	०	१	१	१	१	१	१		
		जैविक विविधता युक्त क्षेत्र	सङ्ख्या	-	०	०	१	१	१	१		
		वन क्षेत्रको तारवार	कि.मि.	-	१	२	३	४	५	५		
		लोप हुनलागेका बालीनालीको पुनस्थापन (बाली नाली को सङ्ख्या)	सङ्ख्या	-	१	१	२	३	३	३		

७.२ भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन

७.२.१ पृष्ठभूमि

विरुवा गाउँपालिकामा वरडाँडा पोखरी, निल पोखरी, रानी गैरा पोखरी, दहपोखरी, गजेपोखरी, रह खोला, लेवा पोखरी, भुवानी गैरा पोखरी, पोखरी डाँडा, भाष्टी पोखरी लगायत दर्जन बढी पोखरी र १५० बढी पिउने पानीको स्रोत रहेका छन् । तिनीहरूले गाउँपालिकाको लागि पानी जलाधारको रूपमा काम गर्दछन् । विरुवा गाउँपालिका पालिकामा धेरै जसो पानीको स्रोत जंगलबाट आउँछ । दर्जन बढी स्थानीय खोला तथा पोखरी र मूलहरू नै यहाँको प्रमुख जलस्रोतको आधार हो ।

विरुवा गाउँपालिकामा ३३.९८६ हेक्टर (०.३५%) जमिन नदि तथा पोखरी क्षेत्र रहेको देखिन्छ भने दुगुना भन्दा बढी अर्थात् ७४.९८ हेक्टर (०.७८%) जमिन बगर क्षेत्र रहेको छ । जोखिम क्षेत्र (बाढी, पहिरो, नदी कट्टान, सुख्खा) ले ७७०.२१ हेक्टर (८.०४%) क्षेत्र ओगटेकोछ । बुट्यान/झाडीले २६०.६१ हेक्टर (२.७२%) क्षेत्र ओगटेको छ भने वन/जङ्गलले २२०३.८९ हेक्टर (२३.०१%) क्षेत्र ओगटेको छ, त्यसै गरी कृषि क्षेत्रले ६२३५.४९ हेक्टर (६५.०९%) क्षेत्र ओगटेकोछ । गाउँपालिकामा सबैभन्दा बढी क्षेत्र कृषियोग्य जमिनले ओगटेको छ ।

७.२.२ समस्या तथा चुनौती

वन अतिक्रमण बढदै जानु, कटान, भू-क्षय, अनियन्त्रित चरिचरन, अनियन्त्रित ढुंगा/गिट्टी/वालुवा सङ्कलन तथा निकासी हुनु, विस्तारित सडक सञ्जाल, फोहरमैला उत्सर्जन, प्लाष्टिकजन्य फोहर निष्कासन र अव्यवस्थित भौतिक निर्माणका कारण वायु र पानीजन्य प्रदूषण, विभिन्न सरोकारवाला तथा नियमनकारी निकायसँग समन्वय हुन नसक्नु, नागरिक सचेतना कम हुनु यहाँका प्रमुख समस्या हुन् ।

अवैज्ञानिक तरिकाले प्राकृतिक स्रोतको दोहन, वन क्षेत्रको विनाश, जथाभाबी सडक निर्माण, वातावरणीय प्रभाव मूल्याङ्कन नगरी विकास निर्माणको काम हुनु जस्ता समस्या देखिएको छ भने परिणाम स्वरूप अनावृष्टि, अतिवृष्टि, पानीको मुहान सुकेर सुक्खा क्षेत्रको विस्तार भएको अवस्था छ । मानव वस्तिको विकास र बसाई सराईको चापका साथै अनुत्पादक पशुहरूको अत्याधिक चरीचराउ र उपयोगले प्राकृतिक नदी-खोलामा भूक्षय भई पुरिने क्रम जारी छ भने अर्का तर्फ, खोलाले धार परिवर्तन गर्नु पनि थप संरक्षण चुनौती बनेको छ ।

७.२.३ सम्भावना तथा अवसर

गाउँपालिकामा माटोको बनावट, खेती योग्य जमिन, संरक्षित क्षेत्र, बस्ती योग्य क्षेत्र आदिको विस्तृत अध्ययन गरी भू उपयोग योजनाका आधारमा समग्र गाउँपालिकाको बस्ती विकास तथा गाउँ बासीहरूको आर्थिक स्तर वृद्धि गर्न र जलाधार क्षेत्रहरूको संरक्षण गरी नमुना गाउँपालिका बनाउने ठूलो सम्भावना रहेको छ ।

गाउँपालिकामा उपलब्ध जलाधार तथा सिमसार क्षेत्रको संरक्षण सहित स्थानीय समुदायलाई भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापनमा थप जिम्मेवार र जबाफदेही बनाउन सकिने सम्भावना रहेको छ ।

७.२.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

गाउँपालिका क्षेत्र भित्र भूसंरक्षण र जलाधार व्यवस्थापन गर्ने ।

उद्देश्य

१. वैज्ञानिक व्यवस्थापनबाट भूसंरक्षण र जलाधार व्यवस्थापनको उचित उपयोग गर्नु ।

रणनीति र कार्यनीति

तालिका ७१: वन तथा भूसंरक्षणका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १: वैज्ञानिक व्यवस्थापनबाट भूसंरक्षण र जलाधार व्यवस्थापनको उचित उपयोग गर्नु ।	
१.१: भूमि संरक्षणका लागि वृक्षारोपण र मुहान संरक्षणको क्रियाकलाप मार्फत जलाधार व्यवस्थापन गर्ने ।	१. भूमि तथा जलाधार क्षेत्र संरक्षण क्षेत्रसँग सम्बन्धित स्थानीय नीति, कानुन, मापदण्ड, योजना, कार्यान्वयन, अनुगमन तथा नियमन गर्ने गरिनेछ । २. सडक निर्माण कार्य गर्दा एवम् प्राकृतिक उत्खनन गर्दा वातावरण प्रभाव मूल्याङ्कन गरी वातावरण जोगाउने उचित उपाय अवलम्बन गरिनेछ, । ३. नदी जन्य लगायत प्राकृतिक स्रोतमा आधारित कच्चा पदार्थको उत्खनन प्रशोधन तथा निकासी कार्यलाई मापदण्ड बनाई कार्यान्वयनमा सहजीकरण गरिनेछ । ४. भएका वन सम्पदाको उपयोगको अवस्था अध्ययन गरी वन विकास तथा सिमसार क्षेत्रको गुरुयोजना निर्माण गरी कार्यान्वयन गरिनेछ । ५. भू क्षय नियन्त्रणका लागि बायोईन्जिनियरिंग प्रविधिको उपयोग, सिमसार क्षेत्रको उचित संरक्षणका लागि वृक्षारोपण, पोखरी जस्ता अभियान सञ्चालन गरी जलाधार क्षेत्रहरूको संरक्षण गरिनेछ । ६. गाउँपालिकाले भूमि संरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापनको ठोस तथा दीर्घकालीन नीति लिनेछ । ७. अनावृष्टि, अतिवृष्टि, अल्पवृष्टी रोक्न सूचना दिने संयन्त्र स्थापना गरिनेछ ।
१.२: जैविक तथा स्थानीय प्रविधिलाई प्रवर्द्धन गरी भूसंरक्षण गर्ने ।	१. नदी कटान हुने विभिन्न वडाहरूमा बाँस, निगालो खेती तथा बायोइञ्जिनियरिङ विधि प्रवर्द्धन गरी नदी कटान न्यूनीकरणमा दिगोपन सुनिश्चित गर्ने प्रयास गरिनेछ । २. वडा स्तरमा नर्सरी व्यवस्थापन गरी वृक्षारोपण कार्यक्रम विस्तार गरी खाली जमिन, भिरालो क्षेत्र तथा नदी किनारमा वृक्षारोपण गरिनेछ ।
१.३: पहिरो जाने समस्याको दीर्घकालीन समाधानका लागि उपाय अवलम्बन गर्ने ।	१. सडक नालीहरू व्यवस्थित बनाइनेछ । २. खोला तथा नदी किनारामा दीर्घकालीन तटबन्ध निर्माण गरिनेछ ।

७.२.५ कार्यक्रम तथा आयोजना

तालिका ७२: भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापनका कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
१	भू–उपयोग नीति, योजना तथा क्षेत्र निर्धारण र कार्यान्वयन	सङ्ख्या		१	२०००	०	०	०	०	२०००	गाउँपालिका	
१	पानीको मुहान संरक्षण कार्यक्रम	एकमुस्ट			२०००	३०००	३२००	३४००	४०००	१५६००	संघ	
१	भुसंरक्षण सम्बन्धी सचेतना कार्यक्रम	पटक		५	१००	१२०	१३०	१४०	१५०	६४०	गाउँपालिका	
१	रिचार्ज पोखरी निर्माण	सङ्ख्या		४	१८००	१८००	१८००	१८००	१८००	९०००	प्रदेश	
१	जोखिमयुक्त सार्वजनिक जग्गाको तारजाली र संरक्षण कार्यक्रम	एकमुस्ट			१२००	१२००	१२००	१२००	१२००	६०००	प्रदेश	
१	पहिरोको रोकथाम कार्यक्रम (बृक्षारोपण, वायोईन्जिनियरिङ्ग, ग्यावियन वाल)	वटा		१०	२०००	२०००	२०००	२०००	२०००	१००००	संघ	
१	सिंचाई कुलोको वांध तथा तटबन्ध निर्माण, कुलोको सरसफाइ र पानीको निकासको व्यवस्था	वटा		५	६००	६००	६००	६००	६००	३०००	गाउँपालिका	
१	जलाधार क्षेत्र संरक्षण तथा विकास	एकमुस्ट			२४००	२८००	३१००	३२००	३५००	१५०००	संघ	पोखरी, सिमसार क्षेत्र, छहरा, पार्क लगायतका क्षेत्रहरूको भौतिक विकास र संरक्षण
भूमि तथा जलाधार व्यवस्थापनको जम्मा					१२१००	११५२०	१२०३०	१२३४०	१३२५०	६१२४०		

तालिका ७३: भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापनका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण

भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन									
उद्देश्य नं.	**कार्यक्रमहरू**	**एकाइ**	**योजनाको कुल लक्ष्य**	**अनुमानित बजेट**	**दिविल संकेत**	**दिराल संकेत**	**प्रदेश संमृद्धि संकेत**	**लैङ्गिक संकेत**	**जलवायू संकेत**
१	भू—उपयोग नीति, योजना तथा क्षेत्र निर्धारण र कार्यान्वयन	सङ्ख्या	१	२०००	१२	३	८	३	१
१	पानीको मुहान संरक्षण कार्यक्रम	एकमुस्ट		१५६००	१२	३	८	३	१
१	भुसंरक्षण सम्बन्धी सचेतना कार्यक्रम	पटक	५	६४०	१२	३	८	३	१
१	रिचार्ज पोखरी निर्माण	सङ्ख्या	४	९०००	१२	३	८	३	१
१	जोखिमयुक्त सार्वजनिक जग्गाको तारजाली र संरक्षण कार्यक्रम	एकमुस्ट		६०००	१२	३	८	३	१
१	पहिरोको रोकथाम कार्यक्रम (बृक्षारोपण, वायोईन्जिनियरिङ्ग, ग्यावियन वाल)	वटा	१०	१००००	१२	३	८	३	१
१	सिंचाई कुलोको वांध तथा तटबन्ध निर्माण, कुलोको सरसफाइ र पानीको निकासको व्यवस्था	वटा	५	३०००	१२	३	८	३	१
१	जलाधार क्षेत्र संरक्षण तथा विकास	एकमुस्ट		१५०००	१२	३	८	३	१
भूमि तथा जलाधार व्यवस्थापनको जम्मा				६१२४०					

७.२.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

तालिका ७४: भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापनका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन													
नतिजा तह	**नतिजा**	**सूचक**	**एकाइ**	**आधार वर्षको अवस्था**	**योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)**					**जम्मा**	**पुष्ट्याँइको स्रोत**	**जोखिम पक्ष तथा अनुमान**
					पहिलो	**दोस्रो**	**तेस्रो**	**चौथो**	**पाँचौं**			
प्रभाव	गाउँपालिका क्षेत्र भित्र भूसंरक्षण र जलाधार व्यवस्थापन भएको हुनेछ ।	संरक्षित भूक्षय संवेदनशील क्षेत्र	सङ्ख्या	१	२	३	४	५	५	५	गाउँपालिका प्रोफाइल, सम्वन्धित शाखा प्रतिवेदन	भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापनका क्षेत्रमा थप कार्यक्रमहरू भएको हुने
असर	वातावरणमैत्री र जलवायु परिवर्तनसँग अनुकूलित हुने गरी स्वच्छ एवम् सफा वातावरण सहितका विकास कार्यक्रमहरू सञ्चालन हुनेछ ।	भूसंरक्षण कार्य योजना तयार भई कार्यान्वयन	सङ्ख्या	०	१	१	१	१	१	१		
		संरक्षित जलाधार क्षेत्र	सङ्ख्या	१	२	५	१०	१५	२०	२०		
प्रतिफल	भूसंरक्षण गरी वातावरणीय सन्तुलन कायम हुनेछ ।	बाढी तथा पहिरो नियन्त्रणकालागि तटबन्ध निर्माण	कि.मि.	५	१०	१५	२०	२५	३०	३०		
		संवेदनशील क्षेत्रको बाढी नियन्त्रण	कि.मि	५	१०	१५	२०	२५	३०	३०		
	प्राकृतिक स्रोत साधनलगायत स्थानीय सम्पदाहरूको संरक्षण हुनेछ	स्थानीय विपद् तथा भुसंरक्षण योजना	सङ्ख्या	०	१	१	१	१	१	१		
	स्थानीय स्रोत साधनहरूमा बाढी तथा पहिरो पर्ने प्रभाव कम हुनेछ	बाढी तथा पहिरो जोखिम क्षेत्र पहिचान (खाङ्गराङ बस्ती वडा नं.३	सङ्ख्या	१	१	२	२	३	४	४		
		बाढी तथा पहिरो जोखिम क्षेत्र नक्साङ्कन	सङ्ख्या	०	१	१	१	१	१	१		

७.३ वातावरण तथा फोहोर मैला व्यवस्थापन

७.३.१ पृष्ठभूमि

विरुवा गाउँपालिकामा हरित पूर्वाधार विकासका ठूला आयोजनाहरू नभएता पनि वैकल्पिक उर्जा क्षेत्रमा नीतिगत रूपमा प्रवर्द्धन गर्ने, सौर्य उर्जालाई बढावा दिने, खाना पकाउने स्रोतको उपभोगमा दाउराको प्रयोग कम गर्दै जाने, दुर्गम वडाहरूमा वायो ग्याँस निर्माणमा अनुदान उपलब्ध गराउने लगायतका कार्यक्रमहरू भैरहेको अवस्था छ । गाउँपालिकाले स्वच्छ तथा सफा वातावरणको निर्माण गर्न तथा जलवायु परिवर्तनको प्रभाव न्यूनीकरण र अनुकूलनकालागि अघि सारेका नीतिगत प्रयास सकारात्मक छन् । गाउँपालिकामा जलवायु परिवर्तनबाट भौतिक, आर्थिक तथा समाजिक संरचनाहरूमा पर्नसक्ने प्रभाव न्यून गर्न तथा आर्थिक विकास तथा रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्न सकिन्छ ।

अझैपनि ग्रामीण वडाहरूमा खाना पकाउनकालागि दाउराको प्रचलन यथावतै छ । यो सङ्ख्या गाउँपालिकाका ८० प्रतिशत घरधुरी भन्दा बढी छ । त्यसै गरी वन पैदावारमा आधारित उद्योग धन्दाले पनि दिनानुदिन बढेकै छन् । विकास निर्माणका कार्यहरू वातावरण पक्षलाई कम महत्त्व दिने एउटा संस्कृतिनै बनेको छ । जलवायु परिवर्तनले मौसमी पात्रोमा परिवर्तन आएको छ । बालीनालीमा नयाँ किरा तथा रोगहरू उत्पन्न हुने गरेको छ । व्यवस्थित ल्याण्डफिल साइड निर्माण सम्पन्न नहुँदा फोहरमैला व्यवस्थापनमा कठिर्नाइ उत्पन्न भएकोछ । पानीका स्रोत सुक्दै गएका छन् भने विभिन्न किसिमको रोग लाग्नु, कुपोषण, तनाव, विद्यार्थी विरामी भई पठन पाठनमा समस्या र खेती फसलमा कमी आएको छ । वातावरणको प्रभावहरू क्रमसः स्वास्थ्य, शिक्षा र पोषणमा समेत देखिन थालेका छन् ।

७.३.२ समस्या तथा चुनौती

गाउँपालिकाका विरुवा बजार लगायतका क्षेत्रहरू बजार केन्द्रका रूपमा विकास भइरहेको हुँदा ती क्षेत्रमा प्लास्टिक र सिसा जन्य फोहर व्यवस्थापन सम्बन्धी समस्या क्रमशः देखा पर्न थालेको देखिन्छ । अधिकांश सडकको अवस्था कच्ची वा धुले रहेको हुँदा धूलो व्यवस्थापनमा समस्या, सरसफाइ सम्बन्धी चेतनाको कमी, वातावरण तथा स्वच्छता सम्बन्धी नीतिको अभाव, पानीको स्रोतको कमी एवं हरियाली क्षेत्र वृद्धि गर्ने कार्यक्रम नहुनु मुख्य चुनौतीको रूपमा रहेको छ । दाउरा उपयोग घटाउन नसकिएको तथा सोको कारण आगलागीका घटनाको जोखिममा वृद्धि, वातावरण प्रदूषण घटाउने कार्यहरू नभएको र बढ्दै गएको स्वास्थ्य समस्याहरूमा कमी ल्याउन नसकिएको, वैकल्पिक ऊर्जा वा बायो मास, सौर्य ऊर्जा, विद्युतको उपयोगमा प्रोत्साहनको व्यवस्था नहुनु प्रमुख समस्या र चुनौतीको रूपमा रहेको छ ।

फोहर व्यवस्थापनका नाममा फोहरहरू खोला खोल्साका होचा भागमा अनियन्त्रित तरिकाले फाल्ने प्रबृति देखिन्छ । यसरी फालिएको फोहर बर्सातका समयमा पानीले बगाएर सेती नदी लगायतका खोला खोल्सा तथा नदीका तल्लो भाग सम्म पुऱ्याएर प्रदूषणलाई विस्तारित गर्दछ ।

फोहर मैला व्यवस्थापनका लागि सरसफाइ केन्द्र सेनेटरी ल्याण्ड फिल्ड साइटको स्थायी व्यवस्थापन हुन सकिरहेको छैन । प्लास्टिक जन्य फोहरको दिनानुदिन बढ्दै गएको र यसको नियन्त्रणको लागि वैकल्पिक व्यवस्था दिन नसक्नाले गाउँपालिकाको सरसफाइमा समस्या देखिएको छ । स्रोतमा फोहरको उचित वर्गीकरण (कुहिने फोहर, नकुहिने फोहर, धातु सिसा जन्य फोहर र अस्पताल जन्य) गर्न नसक्नु र यसको कडाइका साथ कार्यान्वयनका लागि गाउँपालिकामा जनप्रतिनिधि सहितको संरचना बन्न नसक्नु पनि फोहर मैला व्यवस्थापन प्रभावकारी हुन नसक्नुका कारणहरू हुन् । सार्वजनिक शौचालयहरूको अभाव रहेको छ भने कतिपय घर धुरीमा खानेपानीको व्यवस्था छैन । पूर्ण सरसफाइमा अझै पनि कमी कमजोरी छन् । विद्यालयहरूमा सेनिटरी प्याडको विसर्जन एवं किशोरी मैत्री शौचालय लगायतका समस्याहरू यथावत् छन्।

७.३.३ सम्भावना तथा अवसर

वातावरण संरक्षण तथा फोहर मैला व्यवस्थापन सम्बन्धी दीर्घकालीन योजना बनाई कार्यान्वयन गर्ने, ध्वनि तथा वायु प्रदूषण नियन्त्रणका लागि स्थानीयहरूलाई अभिमुखीकरण कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरी सचेतना वृद्धि गर्ने, वातावरण सरसफाइ समूह/समिति परिचालन गरी वातावरण संरक्षण तथा स्वच्छताका कायम गर्ने, सामुदायिक संस्थाहरूसँग सहकार्य गरी फोहर न्यूनीकरण, प्रशोधन तथा प्रयोग जस्ता विधिहरू अवलम्बन गरी फोहर मैलाको व्यवस्थापन तथा स्रोतमै न्यूनीकरण गरी गाउँलाई सुन्दर बनाउने स्थानीय समुदायसँगको सहकार्यमा सडक, विद्यालय, सार्वजनिक क्षेत्र एवं खुल्ला क्षेत्रहरूमा फलफूल तथा वृक्षारोपण गर्दै हरियाली पार्क क्षेत्रहरू निर्माण गर्ने सम्भावनाहरू रहेको छ ।

७.३.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

<u>लक्ष्य</u>

वातावरण संरक्षण गर्दै गुणस्तरीय र दिगो सरसफाइ सेवा विस्तार गर्ने ।

<u>उद्देश्य</u>

१. समुदायका पायक पर्ने स्थानहरूमा फोहर सङ्कलनको व्यवस्था मिलाउनु ।
२. सरसफाइ सुविधाको पहुँचको सुनिश्चितता गर्नु।

रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

तालिका ७५: फोहोर मैला व्यवस्थापनका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १: समुदायका पायक पर्ने स्थानहरूमा फोहर सङ्कलनको व्यवस्था मिलाउनु ।	
१.१: समुदायका घना बस्ती भएको ठाउँ, हाटबजार लाग्ने र सेवा प्रदायक कार्यालय भएका स्थानहरूमा फोहर मैला व्यवस्थापनको गुरु योजना बनाई फोहोर सङ्कलनको व्यवस्था गर्ने ।	१. समुदायका फोहर मैलालाई जम्मा गर्ने, प्रशोधन गर्ने र डिस्पोज गर्ने पूर्वाधारहरू बनाइनेछ। २. प्रत्येक घना बस्ती, बजार र बजार-उन्मुख ठाउँहरूमा डम्पिङ साइटको व्यवस्था गरी फोहर मैला व्यवस्थापन गरिनेछ । ३. फोहर मैला व्यवस्थापनको गुरुयोजना बनाइनेछ। ४. वडाका बस्ती र फोहर मैलाको अनुमानित उत्सर्जनको हिसाबले त्यस्ता ठाउँहरूको अध्ययन गरी विवरण तयार पारिनेछ ।

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
	५. निजी क्षेत्रसँगको सहकार्यमा बजार क्षेत्रको फोहर मैलाबाट बायोग्यास र प्राङ्गारिक मल उत्पादन गर्ने प्रक्रियालाई अगाडि बढाइनेछ ।
१.२ः गाउँपालिका क्षेत्रमा शौचालय तथा सरसफाइको सुनिश्चितता गर्ने ।	१. सबै सामुदायिक भवन तथा सार्वजनिक स्थलहरूमा शौचालयको व्यवस्था गरिनेछ । २. घरहरूबाट निस्कने फोहोर पानीलाई प्रशोधन गरे पछि मात्र नदी खोला तथा खोल्सामा प्रवाह गर्न मापदण्ड बनाई लागू गरिनेछ। ३. सहरी तथा बजार क्षेत्रमा सरसफाइ सेवाको स्तरवृद्धि गरिनेछ । ४. पूर्ण सरसफाइ कार्यक्रम अन्तर्गत अपाङ्ग मैत्री तथा महिला मैत्री शौचालयको निर्माण गरिनेछ।
उद्देश्य २ः सरसफाइ सुविधाको पहुँचको सुनिश्चितता गर्नु।	
२.१ः सरसफाइको पहुँच भएका प्रत्येक घर धुरीमा क्रमिक रूपमा गुणस्तरीय सरसफाइको पहुँच वृद्धि गर्ने।	१. सार्वजनिक स्थानहरूमा आवश्यकता अनुसार फोहर सङ्कलन गर्ने भाँडोको व्यवस्था गरिनेछ । २. बस्ती, टोल सरसफाइको लागि उपभोक्ताहरू बाटै समिति गठन गरी सरसफाइ गरिनेछ। ३. फोहर मैला सङ्कलन र व्यवस्थापनको लागि सामूहिक कोषको व्यवस्था गरी फोहर मैला व्यवस्थापन कार्यलाई दिगो बनाइनेछ ।
२.२ः सरसफाइ सम्बन्धी सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गर्ने ।	१. लक्षित समुदायमा फोहरको उचित व्यवस्थापनको लागि जन चेतना सञ्चालन गरिनेछ।

७.३.५ कार्यक्रम तथा आयोजना

तालिका ७६: वातावरण तथा फोहोर मैला व्यवस्थापनका कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
१	प्लाष्टिक निषेध, फोहोर मैला वर्गीकरण तथा व्यवस्थापनका लागि समुदायमा आधारित वडा तथा टोल सरसफाइ प्रतिस्पर्धा गराउने र पुरस्कृत गर्ने	पटक		१	३००	३००	३००	३००	३००	१५००	गाउँपालिका	
२	एक वडा एक ग्रिन पार्क निर्माण तथा सञ्चालन	सङ्ख्या		८	७००	८००	१०००	११००	१२००	४८००	गाउँपालिका	
१	प्लाष्टिक मुक्त गाउँपालिका निर्माण अभियान	पटक		५	३००	३००	३००	३००	३००	१५००	गाउँपालिका	
२	सरसफाइ सम्बन्धी सरोकारवालाहरूको अध्ययन भ्रमण कार्यक्रम	पटक		५	१५०	१६०	१७०	१८०	१९०	८५०	गाउँपालिका	
१	मुख्य बजार क्षेत्रहरू र सार्वजनिक स्थानमा डष्ट विन, कम्पोष्ट विन र खाडलको व्यवस्था गर्ने	स्थान		२८	७५०	७५०	७५०	७५०	७५०	३७५०	गाउँपालिका	
१	फोहर मैला प्रशोधन केन्द्र निर्माण	पटक		१	०	०	५००	२०००	३०००	५५००	प्रदेश	
१	मुख्य वजार/वस्ति क्षेत्रहरूको व्यवस्थित फोहर सङ्कलन र व्यवस्थापन	एकमुस्ट			४०००					४०००	गाउँपालिका	समाग्री तथा साधन र औजार खरिद
२	विकास निर्माण कार्यको विभिन्न किसिमका वातावरणीय अध्ययन	पटक		१०	१०००	१०००	१२००	१२००	२०००	६४००	प्रदेश	

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
२	वातावरणीय परिवर्तन र यसले कृषि उत्पादनमा पारेको प्रभाव सम्वन्धी अध्ययन	पटक		२	०	४००	०	०	५००	९००	गाउँपालिका	
वातावरण तथा फोहरमैला व्यवस्थापनको जम्मा					७२००	३७१०	४२२०	५८३०	८२४०	२९२००		

तालिका ७७: वातावरण तथा फोहोर मैला व्यवस्थापनका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण

वातावरण तथा फोहोर मैला व्यवस्थापन									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
१	प्लाष्टिक निषेध, फोहोर मैला वर्गीकरण तथा व्यवस्थापनका लागि समुदायमा आधारित वडा तथा टोल सरसफाइ प्रतिस्पर्धा गराउने र पुरस्कृत गर्ने	पटक	१	१५००	१३	७	८	३	१
२	एक वडा एक ग्रिन पार्क निर्माण तथा सञ्चालन	सङ्ख्या	८	४८००	१३	७	८	३	१
१	प्लाष्टिक मुक्त गाउँपालिका निर्माण अभियान	पटक	५	१५००	१३	७	८	३	१
२	सरसफाइ सम्बन्धी सरोकारवालाहरूको अध्ययन भ्रमण कार्यक्रम	पटक	५	८५०	१३	७	८	३	१
१	मुख्य बजार क्षेत्रहरू र सार्वजनिक स्थानमा डष्ट विन, कम्पोष्ट विन र खाडलको व्यवस्था गर्ने	स्थान	२८	३७५०	१३	७	८	३	१
१	फोहर मैला प्रशोधन केन्द्र निर्माण	पटक	१	५५००	१३	७	८	३	१
१	मुख्य वजार/वस्ति क्षेत्रहरूको व्यवस्थित फोहर सङ्कलन र व्यवस्थापन	एकमुस्ट		४०००	१३	७	८	३	१

वातावरण तथा फोहोर मैला व्यवस्थापन									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
२	विकास निर्माण कार्यको विभिन्न किसिमका वातावरणीय अध्ययन	पटक	१०	६४००	१३	७	८	३	१
२	वातावरणीय परिवर्तन र यसले कृषि उत्पादनमा पारेको प्रभाव सम्वन्धी अध्ययन	पटक	२	९००	१३	७	८	३	१
वातावरण तथा फोहर मैला व्यवस्थापनको जम्मा				२९२००					

७.३.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

तालिका ७८: वातावरण तथा फोहोर मैला व्यवस्थापनका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

वातावरण तथा फोहोर मैला व्यवस्थापन												
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
प्रभाव	आधारभूत सरसफाइमा सुधार गरी समुदाय प्रदूषणमुक्त हुनेछ।	वायु प्रदूषणको औसत मात्रा (पि पि एम २.५)	माइक्रोग्राम प्रति घन मिटर								गाउँपालिका प्रोफाइल, सम्वन्धित शाखाको प्रतिवेदन	फोहोर मैला र वातावरण प्रति जनचेतना वृद्धिभएको हुने, फोहोर मैला व्यवस्थापनमा गाउँपालिकाले थप लगानी गरेको हुने वातावरण प्रति
		पुर्ण सरसफाइयुक्त वडा	सङ्ख्या	०	१	२	३	५	८	८		
असर	गाउँपालिकामा भरपर्दो र गुणस्तरीय सरसफाइ सेवा विस्तार भएको हुनेछ ।	धुवाँमुक्त घरधुरी	प्रतिशत		५५	६०	६५	८०	८५	८५		
		फोहोर मैला बिसर्जन केन्द्र	सङ्ख्या	१	१	१	१	१	१	१		
प्रतिफल	दिगो सरसफाइ व्यवस्थापनको क्षेत्रमा सुधार हुनेछ	फोहोर मैला बिसर्जन नीति	सङ्ख्या	०	१	१	१	१	१	१		
	संक्रामक रोगको फैलावटमा कमी आउनेछ	संक्रामक रोगबाट बिरामी हुने जनसङ्ख्या	प्रतिशत	७	६	५	४	२	१	१		

वातावरण तथा फोहोर मैला व्यवस्थापन													
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
		गाउँटोल सरसफाइकोलागि उपभोक्ता समिति	सङ्ख्या	५७	५८	५९	६०	६१	६२	६२		जनचेतना वृद्धि भएको हुने
		डस्टबिन व्यवस्थापन भएका घरधुरी	प्रतिशत	४०	४५	५०	५५	६०	६५	६५		
	प्राविधिकहरूको आधारभूत तथा पुनर्ताजकी तालिम मार्फत सरसफाइको क्षेत्रमा दक्ष जनशक्तिको व्यवस्था गर्न सकिनेछ	फोहोर मैला व्यवस्थापनकालागि दक्ष जनशक्ति	सङ्ख्या	-	५	१०	१५	२०	२५	२५		
		फोहरबाट जैविक मल उत्पादन गर्ने परिवार	प्रतिशत	१००	१००	१००	१००	१००	१००	१००		
	वातावरण तथा फोहर मैला व्यवस्थापन सम्बन्धी ज्ञान तथा चेतना अभिवृद्धि हुनेछ	स्थानीय वातावरणमैत्री नीति	सङ्ख्या	०	१	१	१	१	१	१		
		वातावरण तथा फोहर मैला सम्बन्धी सचेतना कार्यक्रम सङ्ख्या	सङ्ख्या	-	१	१	१	१	१	५		
		प्रदुषण मापन केन्द्र	सङ्ख्या	०	०	०	०	०	१	१		

७.४ विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशीलता

७.४.१ पृष्ठभूमि

विपद् जोखिम तथा सम्भाव्य क्षेत्रहरूको नक्साङ्कन भई सो अनुसारको भू—उपयोग पद्धति अवलम्बन गर्ने नीति कार्यान्वयन भएको छैन । विपद्को त्रासले स्थानीयहरू घररबस्ती छाडी अन्यत्र बसाइँसराइ सर्ने सम्मको अवस्था सिर्जना भएकोछ । विपद्को जोखिमले जग्गा र जमिन बिक्री गर्ने वा भू—उपयोग परिर्वतन गर्ने प्रवृति रोक्न सकिएको छैन । पालिका स्तरमा वैज्ञानिक भू—उपयोग प्रणाली स्थापना तथा विपद् न्यूनीकरण गर्न नयाँ प्रविधिको प्रयोग भएका देखिएको छैन ।

विरुवा गाउँपालिकामा करिब २४५ घर विभिन्न प्रकोपको जोखिममा छन् । पालिकाका संवेदनशील क्षेत्रहरू विशेष गरी पहिरो र नदी कटानका कारण जोखिममा छन् भने भूकम्प र डढेलो यहाँका थप चुनौतीहरू हुन् । विरुवा गाउँपालिकामा विगत ५ वर्षमा ८ जना व्यक्तिले विभिन्न प्रकारको प्रकोपको कारण आफ्नो जीवन गुमाएकाछन् ।

विरुवा गाउँपालिका पालिकामा अधिकांस बर्षातको समयमा स्थानीय खोलामा बाढी आउने गर्छ । त्यस्तै बाढी, पहिरो र सर्पदंशको जोखिम विशेष गरी वर्षा याममा (असार, साउन, भदौ) हुने गर्दछ र आगो र महामारीको जस्ता जोखिमहरू खडेरीको (चैत्र, वैशाख) मौसममा हुने गर्दछ । सडक, शैक्षिक संस्था र पुलहरू प्रायः विरुवा गाउँपालिकामा विभिन्न प्रकोपबाट प्रभावित छन् । सडक पूर्वाधारमा सबै भन्दा क्षति हुने गरेको छ । यस गाउँपालिकामा विपद् का कारण मात्र वार्षिक १२ करोड नोक्सान हुने अनुमान छ ।

७.४.२ समस्या तथा चुनौती

भूमिको व्यवस्थित तथा वैज्ञानिक रूपमा उपयोग हुन नसक्दा विकासका प्रयासहरू दिगो नहुने जोखिम रहेको छ । विपद् प्रतिकार्यका लागि सामुदायिक तथा संस्थागत क्षमता कम हुनु गाउँपालिकाको प्रमुख चुनौतीका रूपमा रहेको छ । नाङ्गा डाँडाहरूमा हुने भूस्खलन, विपद् पूर्व तयारी, न्यूनीकरण तथा प्रतिकार्यका लागि समुदायस्तरमा ज्ञान, सीप र संयन्त्रको कमी रहेको छ । प्रमुख वस्तिहरूमा सामुदायिक आश्रय स्थलहरू छैनन् । आपत्कालिन सेवाका लागि पर्याप्त एम्बुलेन्स सेवा तथा दमकलको व्यवस्था नहुनु, विपद् आइ पर्दा आवश्यक पर्ने न्यूनतम औषधी एवम् उपकरणहरूको व्यवस्था नहुनु, पालिकामा शव वाहन सेवा नहुनु, विपद् पूर्व सूचना प्रणालीको अभाव जस्ता समस्या तथा चुनौतीहरू रहेका छन् ।

जलवायु परिवर्तन जन्य जोखिम उच्च भए पनि विपद् प्रतिरोधी कृषि बालीहरूको विस्तार हुन सकेको छैन । जलवायु परिवर्तनका असरहरूलाई न्यूनीकरण गर्न वा अनुकूलन गर्न ज्ञान, सीप र संयन्त्र विकासमा त्यति ध्यान पुग्न सकेको देखिँदैन । अव्यवस्थित भू–उपयोग तथा अनियन्त्रित भौतिक पूर्वाधार निर्माणका कारणले वातावरणीय सन्तुलनमा नकारात्मक असर परेको छ । गाउँ क्षेत्रमा जम्मा हुने प्लास्टिक जन्य फोहर मैला एवं स्वास्थ्य संस्थाबाट निस्किने फोहरहरूले समेत वातावरणमा प्रतिकूल असर पारेको छ ।

७.४.३ सम्भावना तथा अवसर

गाउँपालिकाले स्वच्छ तथा सफा वातावरणको निर्माण गर्न तथा जलवायु परिवर्तनको प्रभाव न्यूनीकरण र अनुकूलनका लागि अघि सारेका नीतिगत प्रयास सकारात्मक छन् । नागरिक स्तरमा केही हद सम्म ज्ञान तथा चेतना अभिवृद्धि भएको छ । गाउँपालिकामा जलवायु परिवर्तनबाट भौतिक, आर्थिक तथा सामाजिक संरचनाहरूमा पर्न सक्ने प्रभाव न्यून गर्न तथा आर्थिक विकास तथा रोजगारीका अवसरहरू सिर्जना गर्न सकिन्छ ।

विपद् पूर्व तयारी कार्यका लागि मोबाइल एसएमएस मार्फत सूचना दिने तथा विपद् संकटान्मुख बस्ती स्थानान्तरणको तथ्याङ्क सङ्कलन गरी विपद् न्यूनीकरणमा गर्न सकिने सम्भावना छ ।

७.४.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति. कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

विपदबाट हुने मानवीय, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र पर्यावरणीय क्षतिमा कमी ल्याउने ।

उद्देश्य

१. जोखिम न्यूनीकरणकालागि सम्भाव्य ठाउँहरूको पहिचान गरी पूर्व चेतावनी प्रणालीको विकास गर्नु।
२. मानव सिर्जित तथा प्राकृतिक कारणबाट हुने प्रकोप/विपदको जोखिमलाई न्यूनीकरण गरी गाउँपालिकालाई कम प्रकोप/विपद् जोखिम हुने क्षेत्रको रूपमा विकास गर्नु ।
३. जलवायु परिवर्तनको प्रभाव न्यूनीकरण तथा अनुकूलन सम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नु ।

रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

तालिका ७९: विपद् व्यवस्थापनका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १: जोखिम न्यूनीकरणका लागि सम्भाव्य ठाउँहरूको पहिचान गरी पूर्व चेतावनी प्रणालीको विकास गर्नु ।	
१.१: विपद् रोकथाम मार्फत विपद् न्यूनीकरण गर्दै विपद् उत्थानशील समाजको निर्माण गर्ने ।	१. पूर्वानुमान तथा पूर्व चेतावनी प्रणालीको विकास तथा सञ्चालन गरिनेछ । २. विपद् सूचना केन्द्र, आपत्कालिन कार्य सञ्चालन केन्द्र, खोज तथा उद्धार, जोखिम लगायतका कार्यहरू गर्न अधिकार सम्पन्न विपद् व्यवस्थापन समिति स्थापना गरी एक द्वार प्रणालीबाट उक्त कार्यहरू सञ्चालन गरिनेछ । ३. विपदबाट हुन सक्ने क्षति कम गर्न विकास निर्माणमा र स्थानीय स्तरको योजना तर्जुमामा जोखिम व्यवस्थापनलाई आन्तरिकीकरण गरिनेछ । ४. विपद् जोखिम पूर्व तयारी र जोखिम न्यूनीकरणमा स्थानीय क्षमता अभिवृद्धि गरिनेछ ।
१.२: सरोकारवालाहरूको समन्वय र संलग्नतामा विपद् व्यवस्थापन कार्यहरूलाई प्रभावकारी रूपले सञ्चालन गर्ने ।	१. विपद् पूर्व तयारीका लागि तालिम तथा सचेतना कार्यक्रम सञ्चालन गरिनेछ। २. विपद् सम्बन्धी जोखिम तथा प्रकोपबारे जानकारी एवम् तथ्याङ्क अद्यावधिक गर्न विपद् व्यवस्थापन एकाइहरू स्थापना गरिनेछ । ३. गाउँपालिकामा विपद् व्यवस्थापनसँग कार्य गर्ने सम्बन्धित निकायहरूलाई सूचना सङ्कलन, प्रशोधन, प्रक्षेपण जस्ता विषयहरूमा तालिमको व्यवस्था गरिनेछ ।

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
	४. गाउँपालिका कार्यरत सरकारी, निजी, सहकारी, स्थानीय निकाय, गैरसरकारी क्षेत्र लगायत स्थानीय समुदाय तथा सरोकारवालाहरूलाई विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी उत्कृष्ट कार्य भएका पालिकाहरूमा अवलोकन भ्रमण गराइनेछ । ५. विपद् जोखिम न्यूनीकरण तथा पूर्व तयारी गर्ने कार्यहरूमा सम्बन्धित विपद् व्यवस्थापन एकाइहरू बीच समन्वयात्मक सहभागिता कायम गरिनेछ ।
१.३ः विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी जनचेतना अभिवृद्धि गर्ने प्रभावकारी प्रचार/प्रसारका कार्यहरू सञ्चालन गर्ने ।	१. विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी गोष्ठी, अन्तरक्रिया र विचार आदान प्रदानका कार्यहरू सञ्चालन गरिनेछ । २. गाउँपालिकामा कार्यरत निकायहरूले आ आफ्नो वार्षिक कार्य योजनामा विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी प्रचार प्रसारका कार्यहरू समावेश गरी कार्यान्वयन गरिनेछ । ३. विपद् व्यवस्थापनलाई विद्यालय तथा शैक्षिक संस्थाहरूमा विशेष रूपले अध्यापन गराउन विद्यालय तथा शैक्षिक संस्थाको पाठ्यक्रममा विपद् व्यवस्थापन विषयलाई समावेश गरिनेछ । ४. विद्यालय तथा शैक्षिक संस्थाहरूमा विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी विषयहरूको कक्षा सञ्चालन गरिनेछ । ५. विपद् व्यवस्थापन सम्बन्धी उत्कृष्ट कार्य भएको जिल्लाहरूमा सम्बन्धित विषयका शिक्षक तथा कर्मचारीलाई अध्ययन भ्रमण गराइनेछ ।
उद्देश्य २ः मानव सिर्जित तथा प्राकृतिक कारणबाट हुने प्रकोप/विपदको जोखिमलाई न्यूनीकरण गरी गाउँपालिकालाई कम प्रकोप/विपद् जोखिम हुने क्षेत्रको रूपमा विकास गर्नु ।	
२.१ः विपद् संवेदनशील क्षेत्रहरूको पहिचान, संरक्षण, रोकथाम, पुनः स्थापना र स्थानान्तरण गर्ने ।	१. बाढी, चट्याङ, डुबान, खानी तथा उद्योग क्षेत्र आदिका आधारमा बढी विपद् संवेदनशील क्षेत्रहरूको पहिचान गरी त्यस्ता क्षेत्रहरूबाट बस्ती अन्यत्र सारी व्यवस्थित एवम् सुविधा सम्पन्न बनाइनेछ । २. जोखिम युक्त क्षेत्रहरूको पहिचान गरी सम्भाव्यता अध्ययनका आधारमा पुनः स्थापना तथा स्थानान्तरण गरिनेछ । ३. भूकम्पको जोखिमलाई उच्च प्राथमिकतामा राखी नयाँ निर्माण हुने सम्पूर्ण भौतिक संरचनालाई भूकम्प प्रतिरोधी बनाइनेछ। ४. साथै निर्माण भइसकेका संरचनाहरूलाई सम्भव भएसम्म प्रवलीकरण गर्न जोड गरिनेछ ।
उद्देश्य ३ः जलवायु परिवर्तनको प्रभाव न्यूनीकरण तथा अनुकूलन सम्बन्धी कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्नु ।	
३.१ वातावरण संरक्षण तथा जलवायु परिवर्तनको प्रभाव न्यूनीकरण तथा अनुकूलन सम्बन्धी कार्य गर्ने ।	१. विरुवा बजार क्षेत्रमा वायु, ध्वनि प्रदूषणको स्तर चेक जाँच गरी मापदण्ड बनाइ चेतना अभिवृद्धि गर्दै प्रदूषण नियन्त्रण गर्न सरोकारवालासँग समन्वय गरिनेछ । २. विरुवा गाउँपालिकालाई वातावरण मैत्री गाउँपालिकाको रूपमा विकास गरिनेछ। ३. पूर्वाधारका योजनाहरूमा जलवायु परिवर्तनको प्रभाव न्यूनीकरण तथा अनुकूलन गर्न उत्थानशील योजना कार्यान्वयन गरिनेछ ।

७.४.५ कार्यक्रम तथा आयोजना

तालिका ८०: विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशीलताका कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
२	गाउँपालिका स्तरको विपद् व्यवस्थापन समिति गठन र क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम	पटक		२५	८००	१०००	१२००	१३००	१४००	५७००	प्रदेश	(समिति गठन तथा पुर्नःगठन, खोज उद्धार सामग्री, कृत्रिम अभ्यास, प्राथमिक उपचार तथा खोज उद्धार तालिम)
१	विपद् जोखिम क्षेत्र नक्साङ्कन र विपद् पूर्व सूचना उपकरण जडान कार्यक्रम	सङ्ख्या		४	६००	६००	६००		५००	२३००	गाउँपालिका	
२	सामुदायिक आपत्कालीन आश्रयस्थल, क्वारेन्टाईन तथा आईसोलेसन सम्बन्धित पूर्वाधारसहितको बहुउद्देश्यीय भवन निर्माण	सङ्ख्या		१	०	३००००	०	०	०	३००००	संघ	
१	विपद् पूर्व तयारी कार्यक्रम	एकमुस्ट			३००	४००	१५००	६००	६००	३४००	गाउँपालिका	(गाउँपालिकास्तर एवं सबै ८ वडामा आपतकालिन प्राथमिक उपचार केन्द्र, आपतकालीन उद्धारका साधन, सामग्री व्यवस्थापन तथा भण्डारण)
२	वडामा विपद व्यस्थापन समिति गठन र पुनःगठन तथा परिचालन	पटक		१६	३००	०	०	०	५००	८००	गाउँपालिका	
२	सामुदायिक विपद् रेस्पोन्स र स्वयंसेवक व्यवस्थापन र परिचालन कार्यक्रम	एकमुस्ट			३००	३००	४००	४००	५००	१९००	गाउँपालिका	
३	महामारीजन्य रोग तथा अन्य विपद्को प्रतिकार्यका लागि	एकमुस्ट			२०००	२०००	२०००	२०००	२०००	१००००	संघ	

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
	आकस्मिक कोषको स्थापना र सञ्चालन											
१	तटवन्ध र वायोईन्जिनियरिङ् कार्यक्रम	कि.मि.		२५	५००००	५००००	५००००	५००००	५००००	२५००००	संघ	
३	स्थानीय विपद् तथा वातावरण उत्थानशिल योजना तयारी र अध्यावधिकरण	वटा		१	१०००					१०००	गाउँपालिका	
२	हेलिप्याड निर्माण र व्यवस्थापन	सङ्ख्या		८	७००	७००	७००	७००	७००	२८००	गाउँपालिका	सवै वडाहरूमा
विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशीलताको जम्मा					५६०००	८५०००	५६४००	५५०००	५६२००	३०७९००		

तालिका ८१: विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशीलताका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण

विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशीलता									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
२	गाउँपालिका स्तरको विपद् व्यवस्थापन समिति गठन र क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम	पटक	२५	५७००	१३	७	८	३	१
१	विपद् जोखिम क्षेत्र नक्साङ्कन र विपद् पूर्व सूचना उपकरण जडान कार्यक्रम	सङ्ख्या	४	२३००	१३	७	८	३	१
२	सामुदायिक आपत्कालीन आश्रयस्थल, क्वारेन्टाईन तथा आईसोलेसन सम्बन्धित पूर्वाधारसहितको बहुउद्देश्यीय भवन निर्माण	सङ्ख्या	१	३००००	१३	७	८	३	१
१	विपद् पूर्व तयारी कार्यक्रम	एकमुस्ट		३४००	१३	७	८	३	१

विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशीलता									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
२	वडामा विपद व्यस्थापन समिति गठन र पुनःगठन तथा परिचालन	पटक	१६	८००	१३	७	८	३	१
२	सामुदायिक विपद् रेस्पोन्स र स्वयंसेवक व्यवस्थापन र परिचालन कार्यक्रम	एकमुस्ट		१९००	१३	७	८	३	१
३	महामारीजन्य रोग तथा अन्य विपद्को प्रतिकार्यका लागि आकस्मिक कोषको स्थापना र सञ्चालन	एकमुस्ट		१००००	१३	७	८	३	१
१	तटवन्ध र वायोईन्जिनियरिङ् कार्यक्रम	कि.मि.	२५	२५००००	१३	७	८	३	१
३	स्थानीय विपद् तथा वातावरण उत्थानशिल योजना तयारी र अध्यावधिकरण	वटा	१	१०००	१३	७	८	३	१
२	हेलिप्याड निर्माण र व्यवस्थापन	सङ्ख्या	८	२८००	१३	७	८	३	१
विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशीलताको जम्मा				३०७९००					

७.४.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

तालिका ८२: विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशीलताका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशीलता												
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
प्रभाव	विपदबाट हुने मानवीय, आर्थिक, सामाजिक, सांस्कृतिक र पर्यावरणीय क्षतिमा कमी आएको हुनेछ।	विपदबाट क्षती भएको रकम	रू. करोड	१२	१०	८	६	४	२	२	गाउँपालिकाको प्रोफाइल, सम्वन्धित	विपद् सम्बन्धमा गाउँपालिका तथा समुदाय
		विपद्जन्य घटनाबाट विगत ३ वर्षको औसत मानवीय क्षति सङ्ख्या	सङ्ख्या	५	०	०	०	०	०	०		

विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशीलता												
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
असर	विपद् जोखिमको पूर्वानुमान सूचना र उद्धारका लागि प्रभावकारी सूचना प्रणालीको व्यवस्थापन भएको हुनेछ	प्रमुख नदी/खोलामा बाढी सूचना प्रणाली स्थापना	सङ्ख्या	०	०	०	१	१	१	१	शाखाको प्रतिवेदन	सम्बेदनशील भएको हुने
		आपतकालीन कार्य सञ्चालन केन्द्र	सङ्ख्या	०	०	०	०	१	१	१		
		विपद् व्यवस्थापनलागि खुल्ला क्षेत्र र स्थान	सङ्ख्या	-	१	४	६	८	८	८		
प्रतिफल	विपद् व्यवस्थापनसम्बन्धी कार्य योजना विकास हुनेछ	विपद् व्यवस्थापन योजना	सङ्ख्या	०	१	१	१	१	१	१		
		स्थानीय विपद जोखिम न्युनीकरण तथा जलवायु अनुकुलन कार्ययोजना तर्जुमा	सङ्ख्या	०	१	१	१	१	१	१		
	सूचना/तथ्याङ्क सङ्कलन सही र सरल रूपमा प्राप्त हुने संयन्त्र विकास हुनेछ	विपद् व्यवस्थापनमा क्रियाशील संघ-संस्थाहरू	सङ्ख्या	-	१	१	३	३	३	३		
		विपद् व्यवस्थापन स्थानीय कोष	रू. लाखमा	१५	३५	५५	६५	८५	१०५	१०५		
	सरोकारवाला र स्थानीय जनसमुदायहरूको क्षमता अभिवृद्धि हुनेछ	सामान्य खोज उद्दारमा तालिमप्राप्त जनशक्ति	सङ्ख्या	०	५	१०	१५	२०	२५	२५		
		तालिम प्राप्त स्वयम् सेवक	सङ्ख्या	-	५	७	१०	१२	१५	१५		
		वस्तीकालागि अयोग्य स्थानमा बसोबास गरेका घरधुरी	सङ्ख्या	२४५	२००	१५०	१००	५०	०	०		

परिच्छेद ८: संस्थागत विकास तथा सुशासन क्षेत्र

संघीय व्यवस्था अनुसार स्थानीय सरकार जनताको नजिकको सरकारको रूपमा स्थापित गरिएको छ । लामो समयदेखि जनप्रतिनिधि विहीन भए पश्चात् निर्वाचित स्थानीय सरकारसँग नागरिकले ठूलो अपेक्षा राखेका छन् । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ मा उल्लेख गरिएका अधिकारको प्रयोग गर्दै स्थानीय सरकारले प्रदान गर्ने सेवाको प्रवाह र पूर्वाधार विकासका योजनाको जिम्मेवारीलाई विधि सम्मत प्रक्रियाबाट जन अपेक्षा अनुसार कुशल, पारदर्शी, र जबाफदेही ढङ्गले सम्पादन गर्न आवश्यक छ । बदलिँदो परिस्थितिमा स्थानीय सरकारलाई प्राप्त अधिकार क्षेत्र, र साधन स्रोतमा बढोत्तरीसँगै जन आकांक्षा पनि चुलिएको छ । यसरी चुलिएको जनआकांक्षालाई सम्बोधन गर्नको लागि सेवा प्रवाह र विकास व्यवस्थापनमा सिर्जनात्मक र प्रभावकारी उपायहरू अवलम्बन गर्न जरुरी छ । दिगो विकास लक्ष्यले संस्थागत विकास र सुशासनलाई समेत महत्त्व दिएको छ । दिगो विकास लक्ष्यहरू मध्ये लक्ष्य–१६ (शान्ति, न्याय र सुदृढ संस्थाहरू) र लक्ष्य–१७ (लक्ष्यहरूका निम्ति साझेदारी) यस क्षेत्रसँग जोडिएका लक्ष्यहरू हुन् । सुशासन तथा संस्थागत विकास योजना अन्तर्गत कानुन, नीति र सुशासन, सङ्गठन तथा क्षमता विकास, जवाफदेहिता, राजस्व तथा स्रोत व्यवस्थापनका क्षेत्र पर्छन् ।

८.१ संस्थागत विकास तथा सुशासन

स्थानीय शासनको प्रभावकारी सञ्चालन, परिणाममुखी विकास तथा प्रभावकारी सेवा प्रवाहको लागि संस्थागत संरचना, दक्ष मानव संसाधन, संस्थागत क्षमताको आवश्यकता पर्दछ । स्थानीय सरकारको संस्थागत विकास तथा सुशासनबाट मात्र संघीयता अनि राज्य प्रणालीको सुदृढ हुन सक्दछ । तीनै तहको सरकारहरूले विधिको शासनको मूल्य तथा मान्यता अनुरूप नागरिक संलग्नता, जवाफदेहिता, पारदर्शिता र भ्रष्टाचार मुक्त अवस्थाको सिर्जना र सञ्चालित विकास कार्य तथा प्रवाहित सेवाको प्रभावकारिता अभिवृद्धि गरी विकास कार्यलाई नतिजा मुखी बनाउनु आवश्यक छ । स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४ ले स्थानीय तहका सरकारहरूबाट सम्पादन हुने सबै काम तथा सेवालाई सरल, सुव्यवस्थित, सेवाग्राहीमैत्री र जबाफदेही बनाई नागरिक प्रति उत्तरदायी हुने अपेक्षा गरेको छ ।

८.१.१ पृष्ठभूमि

आवधिक योजना आफैंमा संस्थागत विकास तथा सुशासनको एक प्रमुख रणनीति भएको कारण संस्थागत विकास, क्षमता विकास र सुशासन र योजना कार्यान्वयन जस्ता पक्षहरूलाई यस भित्रको प्रमुख साधन तथा माध्यमको रूपमा लिइएको छ । जबाफदेही, पारदर्शी र परिणाममुखी शासकीय व्यवस्था र सार्वजनिक सेवाहरूमा सबै गाउँपालिकावासीको पहुँचको सोच सहित गाउँपालिकाको सुशासन प्रवर्द्धन गर्नका लागि प्रमुख प्रशासकीय नया निर्मित भवनबाट नागरिकलाई सेवा प्रवाह गर्ने कार्य अन्तिम चरणमा रहेको छ । नव निर्मित प्रशासकीय भवनमा विद्युतीय नागरिक वडा पत्र र अन्य ८ वटै वडा कार्यालयहरूमा देखिने गरी नागरिक वडा पत्र राखी त्यसलाई क्रमशः कार्यान्वयन हुने विश्वास लिइएको छ । सार्वजनिक सुनवाइ, सामाजिक परीक्षण र सार्वजनिक परीक्षण प्रणालीको उपयोग मार्फत सेवा प्रवाह र सुशासनको प्रत्याभूत हुँदै आएको छ । गुनासो पेटिका, वेबसाइट, सामाजिक संजाल, फेसबुक र हेल्लो सरकार जस्ता सूचना सम्प्रेषणका विभिन्न तरिका प्रयोग गरी जन सरोकारका विषयहरू सम्बोधन तथा सार्वजनिक गर्ने कामहरू हुँदै आएको छ ।

सेवा प्रवाहमा सूचना प्रविधिको प्रयोग बढाउदै लगिएको छ । उपभोक्ता समितिबाट सञ्चालन हुने योजनाको लागि योजना सफ्टवयर मार्फत सञ्चालन गर्ने सुरुवात भएको छ । सुशासनका कायम राख्नका लागि पालिका स्तरमा नागरिक वडापत्र राख्ने, सूचना पाटी तथा गुनासो पेटिका व्यवस्थापन र विद्युतीय हाजिरी एवं सि.सि. क्यामेरा जडान लगायत रहेका छन् । नव निर्वाचित जनप्रतिनिधिका साथ साथै प्राविधिक र अप्राविधिक सबै कर्मचारीहरूलाई विभिन्न समयमा क्षमता विकास लगायतका तालिमहरूको व्यवस्था हुने गरेको छ । गाउँपालिकाको सूचनाहरू वेवसाईटमा मार्फत सार्वजनिकिकरण गर्ने गरिएको छ । हालसम्म पालिकाद्वारा स्विकृत नीति तथा कानुनको सङ्ख्या ७४ रहेका छन् । गाउँपालिकाको सेवा प्रवाह तथा विकासलाई सशक्त रूपमा सञ्चालन तथा अनुगमन गर्न विरुवा गाउँ कार्यपालिकामा जम्मा ७ वटा विभिन्न विषयगत समितिहरू रहेकाछन्। सवै वडाहरूमा मेलमिलाप केन्द्र स्थापना भएको छ र सामान्य विवादको आपसी छलफल र मेलमिलापको माध्यमवाट निरुपण गर्ने गरिएको छ । गाउँपालिकाबाट हुने सबै आर्थिक कारोवारको लेखांकन चुस्त, दुरुस्त, यथार्थ र समयमा नै विवरण प्राप्त गर्ने गरी सुत्र प्रणाली मार्फत कार्य थालनी गरिएको छ ।

८.१.२ समस्या तथा चुनौती

आवश्यक सबै ऐन, कानुन र कार्यविधि तर्जुमा पूर्ण रूपमा भई नसक्नु, व्यवस्थित र प्रविधियुक्त सेवा प्रदायक शाखा, उपशाखाहरू नहुनु, घुम्ती सेवाहरू नियमित नहुनु, विद्युतीय सेवा प्रवाहमा विविधता हुन नसक्नु र गाउँपालिका बासीमा प्रविधि सम्बन्धी ज्ञानमा कमी आदि प्रमुख समस्या हुन् । त्यस्तै, दक्ष कर्मचारी पर्याप्त नहुनु, आवश्यक मात्रामा जनप्रतिनिधि र कर्मचारीहरूको क्षमता विकास नहुनु, कर्मचारीहरूको सरुवा भइरहनु, क्षतिपूर्ति सहितको नागरिक बडापत्र कार्यान्वयन नहुनु, कर्मचारीहरूको कार्य विवरण तयार भए पनि पूर्ण रूपमा कार्यान्वयन नहुनु, केही वडा कार्यालयहरूको सुविधा सम्पन्न आवश्यक पूर्वाधार निर्माण नहुनु, कर्मचारीहरूको नियमित कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन अनुसार क्षमता अभिवृद्धि हुन नसक्नु, तथ्याङ्कीय आधार तयार भैनसक्नु, योजनाका आधारमा बजेट नभई बजेटका आधारमा योजना बन्नु, र टुक्रे योजना उल्लेख्य हुनु आदि प्रमुख समस्या हुन् ।

परम्परागत शासनमुखी कार्य प्रवृत्तिलाई सेवामुखी तथा सेवाग्राही प्रति उत्तरदायी प्रशासनिक संरचनामा बदल्नु, क्षमतावान् र गुणस्तरीय कर्मचारीको पदपूर्ति गर्नु, शासकीय प्रणालीमा पारदर्शीता तथा जवाफदेहीता सुनिश्चित गर्नु, सार्वजनिक क्षेत्रमा सदाचार पद्धतिको विकास गर्नु, विकास निर्माणका कार्यहरू समयमै गुणस्तरीय ढङ्गले सम्पन्न गरी आम नागरिकको स्थानीय सरकार प्रति विश्वास आर्जन गर्नु गाउँपालिकाका चुनौती हुन् ।

८.१.२ सम्भावना तथा अवसर

सांगठनिक प्रणालीलाई प्रभावकारी बनाउन आफ्नै कानुन बनाउने अधिकार हुनु, कार्यसम्पादन मूल्याङ्कन नजिकबाट गर्न सक्नु, नेपाल सरकारको सेवा प्रवाह सम्बन्धी मापदण्ड हुनु, संघीय सरकारबाट स्थानीय तह संस्थागत क्षमता स्वमूल्याङ्कन कार्यविधि तयार भई कार्यान्वयनमा आउनु, सुशासन गाउँपालिकाको प्राथमिकतामा पर्नु, गैसस, नागरिक समाज र स्थानीय समूहको सहयोग प्राप्त हुने अवस्था हुनु, भ्रष्टाचार मुक्त उत्तरदायी र पारदर्शी कार्य संस्कृतिको विकासमा जनचासो र चेतना बढ्दै गएकोले राज्यबाट प्रदान गरिने सेवा र सुविधालाई थप सेवाग्राही

मैत्री बनाउन सकिन्छ भने सङ्घीयता को मूल मर्म बमोजिमका कानुनी आधारहरू तयार हुँदै आएको हुँदा गाउँ कार्यपालिकाको नेतृत्वमा स्थानीय स्तरको विकासको सम्भावना बढेको छ ।

गाउँपालिकाको विकासमा निर्वाचित जनप्रतिनिधिहरूको सक्रियता बढेको छ । जनप्रतिनिधि र कर्मचारीहरू बीच सेवा प्रवाहलाई चुस्त र दुरुस्त बनाउनका लागि छलफल हुनु, सेवा प्रवाहमा आएका गुनासोहरूलाई जनप्रतिनिधिहरूले प्रत्यक्ष सुन्न र देख्न पाउनु, सेवा प्रवाहका लागि विभिन्न तहगत संरचना तयार हुनु आदि अवसरको रूपमा देखिन्छन् ।

८.१.४ उपक्षेत्रगत लक्ष्य, उद्देश्य, रणनीति, कार्यक्रम तथा आयोजना

लक्ष्य

सेवा प्रवाहमा प्रभावकारीता एवं सुशासन अभिवृद्धि गर्नु ।

उद्देश्य

१. सुशासनकालागि कानुनी र नीतिगत पूर्वाधार निर्माण गर्नु ।
२. सार्वजनिक सेवा प्रवाह र विकास प्रक्रियालाई प्रभावकारी बनाउनु ।
३. सक्षम, दक्ष, गुणस्तरीय र प्रविधिमैत्री जनशक्तिको विकास गर्नु ।
४. वित्तीय सुशासन कायम गर्नु ।

रणनीति तथा कार्यनीति

तालिका ८३ः सेवा प्रवाह तथा सुशासनका रणनीति तथा कार्यनीतिहरू

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य १ः सुशासनकालागि कानुनी र नीतिगत पूर्वाधार निर्माण गर्नु ।	
१.१ः शासन प्रणाली सञ्चालन सम्बन्धी नीति, कानुन, मापदण्ड र कार्यविधिको तर्जुमा गर्ने ।	१. सेवा प्रवाह र सुशासन सम्बन्धी आवश्यक नीति तथा कार्यविधिको तर्जुमा गरिनेछ। २. सार्वजनिक निकायका पदाधिकारीको जिम्मेवारी र कर्तव्यलाई स्पष्ट पारिनेछ । ३. सार्वजनिक निकायका पदाधिकारीको आचारसंहिता पालनाको अनगमन प्रणाली सुदृढ गराइनेछ । ४. सार्वजनिक पदाधिकारीको नियुक्ति, सरुवा, बढुवा, पदस्थापन, दण्ड र पुरस्कारलाई प्रणालीबद्ध बनाइनेछ । ५. कार्यसम्पादनलाई वृत्ति विकाससँग घनिष्ठ रूपमा आबद्ध हुने गरी कानुनी व्यवस्था मिलाइनेछ । ६. सार्वजनिक खर्च व्यवस्थापन प्रणाली सुव्यवस्थित गरिनेछ ।
१.२ः सार्वजनिक सेवाहरूलाई गुणस्तरीय र सर्वसधारणको पहुँचयोग्य बनाउन स्थानीय शासन पद्धति अनुरूपको प्रशासन संयन्त्रको व्यवस्था गर्ने ।	१. सार्वजनिक सेवाप्रवाहलाई गुणस्तरीय समावेशी एवम् सहज बनाउन विद्युतीय शासन प्रणालीको अवलम्बन गरिनेछ । २. स्थानीय शासन प्रणाली अनुरूप प्रशासन संयन्त्रको पुनर्संरचना गरिनेछ।

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य २: सार्वजनिक सेवा प्रवाहलाई प्रभावकारी बनाउनु ।	
२.१: गाउँपालिकाले प्रवाह गर्ने सेवामा अधिकारमुखी पहुँच स्थापना गर्ने ।	१. सबै प्रकारका सेवामा सबैको र खास गरी समाजका सीमान्तीकृत र विपन्न समुदायको पहुँच सुनिश्चित गरिनेछ । २. सेवाग्राहीको माग सापेक्ष, सहभागितामूलक विकास प्रक्रियाको अवलम्बन गरिनेछ । ३. विद्युतीय शासन प्रणालीको व्यापक अवलम्बन गरी प्रशासनिक कार्यविधिलाई सरल बनाइनेछ । ४. जनताको गुनासो सिधै अध्यक्षसँग पुग्ने संयन्त्र स्थापित गरी शीघ्र जवाफदेहिता, कारबाही र जानकारीको सुनिश्चितता गरिनेछ । ५. सूचना पविधिको प्रयोग र पहुँच बढाइनेछ ।
२.२: गाउँपालिकाको कार्यसम्पादनलाई उत्तरदायी, पारदर्शी र परिणाममुखी बनाउने ।	१. गुनासो सुनुवाइ संयन्त्र र सूचना अधिकारीको भूमिकालाई प्रभावकारी तुल्याइनेछ। २. नैतिकता, आचरण र इमान्दारितालाई कार्य संस्कृतिको रूपमा विकास गरी दण्ड र पुरस्कारलाई व्यवस्थित तुल्याइनेछ । ३. भ्रष्टाचार विरुद्ध शून्य सहनशीलता अपनाइनेछ । भ्रष्टाचारजन्य क्रियाकलापमा निगरानी तथा कारबाहीलाई सशक्त बनाउन पालिका स्तरमा कार्यरत सामाजिक संघसस्थाको समन्वय र सहकार्य प्रभावकारी बनाइनेछ। ४. आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीका साथै वित्तीय जोखिम नियन्त्रण प्रणालीको अवलम्बन गरिनेछ । ५. बेरूजुलाई सार्वजनिक गरिनुका साथै बेरूजुको प्रकृतिका आधारमा कार्यसम्पादन मूल्याङ्कनसँग आबद्ध गरिनेछ । ६. सेवा प्रवाहलाई जनमैत्री र सेवामूलक बनाउन नागरिक बडापत्र राखिनेछ। ७ सार्वजनिक उत्तरदायी संयन्त्रहरू (सामाजिक परीक्षण, सार्वजनिक परीक्षण, सार्वजनिक सुनुवाइ, गुनासो व्यवस्थापन, आदि)लाई प्रभावकारी र नियमित गराइनेछ । ८. पालिकाको कार्यक्रमगत क्षेत्र र बजेट, कार्ययोजना, अद्यावधिक प्रगति र जनसरोकारका निर्णयहरू वेबसाइटमार्फत् नियमित रूपमा सार्वजनिक गरिनेछ । ९. गैरसरकारी संस्था र नागरिक समाजसँग समन्वय र सहकार्यका माध्यमबाट सार्वजनिक उत्तरदायित्व अभिवृद्धिमूलक कार्यसम्पादन गरिनेछ । १०. कर्मचारीहरूको कार्यसम्पादनलाई विकास कार्यक्रमको नतिजा, सेवा प्रवाहको गुणस्तरीयता, सेवाग्राहीको सन्तुष्टि आदिसँग आवद्ध गरिनेछ । यसकालागि सेवाग्राहीहरूको सन्तुष्टि सर्वेक्षण, गुनासो समाधान, सार्वजनिक सुनुवाइ आदिको मापनलाई समेत आधार बनाइनेछ । ११. सेवा प्रदायकप्रति नागरिकहरूको सन्तुष्टीको स्तर मापन र नियमित पृष्ठपोषण लिइनेछ । यसकार्यमा तेस्रो पक्ष मूल्याङ्कन प्रणाली समेतको अवलम्बन गरिनेछ।
२.३: सार्वजनिक निकायका काम कारबाही सम्बन्धी सूचनामा नागरिकको पहुँच बढाउनु।	१. सेवा प्रवाहलाई जनमुखी र सेवामूलक बनाउन क्षतिपूर्ति सहितको वडापत्र क्रमशः कार्यान्वयन गर्न गराउन सार्वजनिक निकायलाई उत्प्रेरित गरिनेछ। २. जनगुनासोको व्यवस्थापनलाई थप प्रभावकारी बनाउन सहयोग गरिनेछ। ३. अत्यावश्यक सार्वजनिक सेवाको पहुँचमा कठिनाइ भोगिरहेको जनतालाई सेवा पुऱ्याउन एकीकृत घुम्ती सेवालाई व्यापक र प्रभावकारी बनाइनेछ।

रणनीतिहरू	कार्यनीतिहरू
उद्देश्य ३: सक्षम, दक्ष, गुणस्तरीय र प्रविधिमैत्री जनशक्तिको विकास गर्नु ।	
३.१: जनशक्ति विकास गर्ने ।	१. पालिकाकालागि आवश्यक पर्ने दक्ष जनशक्तिको विकास र उपयोगकालागि एकीकृत जनशक्ति विकास योजना तयार गरिनेछ। २. वार्षिक बजेटको निश्चित प्रतिशत तालिम तथा क्षमता विकास र आवश्यक अनुसन्धानकालागि विनियोजन गरिनेछ । ३. पालिकाका जनप्रतिनिधि र कर्मचारीको आवश्यकता र माग अनसार अभिमुखीकरण तालिम र क्षमता विकासकालागि आधुनिक प्रविधि युक्त तालिम प्रतिष्ठानको स्थापना गरिनेछ ।
३.२: अन्तर्सरकार समन्वयलाई प्रभावकारी बनाउने ।	१. संघीय र प्रदेशसरकारसँग नियमित सम्पर्क र समन्वय स्थापित गरिनेछ । २. पालिकाको विगतका दस्तावेज, आयोजना दस्तावेज र प्रतिवेदनहरूलाई आफ्नो पोर्टल (वेब-साइट) मा राखिनेछ । ३. पालिकाको कार्य सम्पादन र प्रतिवेदन प्रणालीमा प्रदेश स्तरमै एकरूपता आउने गरी प्रदेश सरकारको सहयोग र समन्वयमा सफ्टवेयरको व्यवस्थापन गरी प्रभावकारी रूपमा कार्यान्वयनमा ल्याइनेछ । ४. गाउँपालिका स्तरीय विकास समस्या समाधान समिति गठन तथा कार्यविधि निर्माण गरी समस्या समाधान तथा सहजीकरण संयन्त्रको रूपमा विकास गरिनेछ ।
उद्देश्य ४: वित्तीय सुशासन कायम गर्नु ।	
४.१: सार्वजनिक आय—व्यय र खरीद प्रक्रियालाई प्रभावकारी, व्यवस्थित र पारदर्शी बनाउने ।	१. गाउँपालिका तथा वडा कार्यालयहरूको वार्षिक खरीद योजना तयार गरिनेछ। २. संस्थागत पुनर्संरचना र सूचना प्रविधिमा आधारित वित्तीय व्यवस्थापनको सुदृढीकरण प्रवर्द्धन गरिनेछ । ३. कानुन बमोजिम समयमै खर्च नगरी आर्थिक वर्षको अन्त्यमा खर्च गर्ने प्रवृत्तिलाई निरुत्साहित गर्न र उपलब्ध स्रोत र साधनको उचित प्रयोग गर्न आर्थिक वर्षको अन्तिम तीन महिनामा वार्षिक कार्यक्रम संशोधन गर्ने र विनियोजन बजेट अत्याधिक खर्च गर्ने प्रवृत्तिमा रोक लगाउन उपयुक्त नीति अवलम्वन गरिनेछ । ४. विकास आयोजनाहरूको ठेक्कापट्टा निर्धारित समयभित्रै गर्ने व्यवस्था मिलाउन पहल गरिनेछ ।
४.३: आन्तरिक नियन्त्रण र लेखापरीक्षणलाई विश्वसनीय तथा प्रभावकारी बनाउने ।	१. वित्तीय आँकडालाई वस्तुपरक बनाउन तथा अद्यावधिक गर्न सूचना प्रविधिमा आधारित वित्तीय व्यवस्थापनको सुदृढीकरण गरी विस्तार गरिनेछ। २. बेरुजुलाई नियन्त्रण गर्न आन्तरिक लेखापरीक्षणलाई सूचना प्रविधिमा आधारित बनाइनुको साथै लेखा उत्तरदायी अधिकारीलाई स्वतन्त्र रूपमा कार्य गर्ने वातावरण बनाइनेछ ।

८.१.५ कार्यक्रम तथा आयोजना

तालिका ८४: संस्थागत विकासका कार्यक्रम तथा आयोजना

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
	सुशासन तथा जबाफदेहिता प्रवर्द्धन कार्यक्रम											
१	तयार भएका ऐन, नियम, कार्यविधिहरूको जानकारी, अभिमुखीकरण	पटक		**१०**	५००	५००	५००	५००	५००	**२५००**	गाउँपालिका	(प्रत्येक वडामा २ पटक र गापामा १ पटक)
१	सार्वजनिक सुनुवाइ कार्यक्रम	पटक		**१५**	६००	६००	६००	६००	६००	**३०००**	गाउँपालिका	(गा.पा. र वडा स्तरमा वार्षिक ३ पटक)
२	नागरिक वडापत्रको व्यवस्थापन	एकमुष्ठ		**६०**	१५०	१६०	५००	१८०	१९०	**११८०**	गाउँपालिका	(प्रत्येक वर्ष १ पटक अद्यावधिक गर्ने, कार्यालय तथा सार्वजनिक स्थानमा राख्ने, रेडियोमा बर्षमा १२ हप्ता प्रसारण),
२	सेवाग्राही सन्तुष्टी मापन कार्यविधि निर्माण र कार्यान्वयन र अध्यावधिकरण	सङ्ख्या		**१**		१००				**१००**	गाउँपालिका	
	सेवाग्राही प्रतीक्षा कक्ष व्यवस्थापन (वडा तथा गापा)											
२	गा.पा र सबै वडा —फर्निचर, खानेपानी, सौचालय, सूचना प्रवाहको लागि स्मार्ट टि.भी.	सङ्ख्या		**९**	२५००	३०००	३५००	४०००	४५००	**१७५००**	संघ	
२	स्तनपान कक्ष निर्माण	सङ्ख्या		**९**			१५००	१५००	१५००	**४५००**	गाउँपालिका	गा.पा र वडा कार्यालयहरूमा
	सूचना प्रविधिमैत्री शासन प्रवर्द्धन											
३	सूचना प्रविधि मैत्री शासन सबै वडामा र गापामा	सङ्ख्या		**५**	८००	८००	४००	४००	४००	**२८००**	गाउँपालिका	

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
३	कर्मचारी तथा शाखा एवं वडामा प्रविधि तथा क्षमता विकास कार्यक्रम	पटक		५	१००	१२०	१४०	१६०	१८०	७००	गाउँपालिका	
१	विवाद मध्यस्थता, कानूनी साक्षरता तथा मेलमिलाप कार्यक्रम	एकमुस्ट			५००	५००	५००	५००	५००	२५००	गाउँपालिका	
१	न्यायिक समिति र मेलमिलापकर्ताको क्षमता विकास	सङ्ख्या		५	६००	६००	३००	३००	३००	२१००	गाउँपालिका	
१	वडा समिति र टोल विकास संस्थामा कानूनी साक्षरता कक्षा सञ्चालन	पटक		५	३००	३५०	३८०	४००	४००	१८३०	गाउँपालिका	
	संस्थागत संरचना तथा मानव संसाधन विकास											
२	वडा तथा गापामा डिजिटल वोर्ड स्थापना तथा सञ्चालन	सङ्ख्या		९	५००	५००	१०००	१०००	१५००	४५००	गाउँपालिका	
३	जनप्रतिनिधिहरूलाई क्षमता विकास तालिम (वार्षिक २ पटक)	पटक		१०	१५००	१५००	१५००	१५००	१५००	७५००	प्रदेश	
३	कर्मचारीलाई सेवा तथा शिप विकास सम्वन्धी क्षमता विकास तालिम (वार्षिक २ पटक)	पटक		१०	२०००	२०००	२०००	२०००	२०००	१००००	संघ	
३	विद्युतीय सेवा प्रवाहका लागी क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम	पटक		५	१५००	१५००	१५००	१५००	१५००	७५००	प्रदेश	
४	सबै वडा कार्यालयहरूमा तथा गाउँपालिकाको कार्यालयको	पटक		५	३००	३००	३००	१००	१००	११००	गाउँपालिका	

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
	कार्यलयमा कर, दस्तुर,महशुल रकम असुली कम्प्युटर विलिङ प्रणाली जडान											
३	कर्मचारी प्रोत्साहन कार्यक्रम (हरेक वर्ष १ जना)	पटक		१०	४०	४०	४०	४०	४०	२००	गाउँपालिका	
३	अध्ययन अवलोकन भ्रमण कार्यक्रम सञ्चालन (कर्मचारी र जन प्रतिनिधिको)	पटक		२०	१०००	१०००	१०००	१०००	१०००	५०००	प्रदेश	
३	पदाधिकारी र कर्मचारी अन्तर स्थानीय तह अध्ययन भ्रमण	पटक		७	१५०	१५०	१००	१००	१५०	६५०	गाउँपालिका	
२	टोल विकास संस्था सुदृढिकरण र परिचालन, युवा क्लव गठन र परिचालन	पटक		१३	५००	६००	४००	३००	३००	२१००	गाउँपालिका	
२	संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण, विकास तथा सुदृढीकरण र अध्यावधिक	पटक		२	५००	०	०	०	५००	१०००	गाउँपालिका	
२	लक्षित वर्ग संस्थागत संरचना तथा क्षमता विकास कार्यक्रम	पटक		५	५००	५००	५००	५००	५००	२५००	गाउँपालिका	एकल महिला, बालबालिका, अपाङ्गता भएका व्यक्ति, ज्येष्ठ नागरिक, संयन्त्र तथा संजाल निर्माण र क्षमता विकास गर्ने
१	स्थानीय सरकारको कार्य सम्पादन तथा संस्थागत लेखाजोखा कार्यक्रम, पालिकास्तर	पटक		५	२००	२००	२००	२००	२००	१०००	गाउँपालिका	
१	मेलमिलाप केन्द्र स्थापना तथा व्यवस्थापन, वडास्तर	सङ्ख्या		८	५००	५००	१०००	१०००	१०००	४०००	गाउँपालिका	

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
४	न्यायिक समितिका पदाधिकारी तथा मेलमिलापकर्ताको क्षमता विकास, पालिकास्तर	पटक		५	४००	४००	२००	२००	२००	१४००	गाउँपालिका	
	वित्तीय स्रोत परिचालन											
४	राजश्व सुधार कार्ययोजना तर्जुमा	पटक		२	५००	०	०	५००	०	१०००	गाउँपालिका	
४	करदाता शिक्षा कार्यक्रम	पटक		१०	२००	२००	२५०	२५०	२५०	११५०	गाउँपालिका	
४	उत्कृष्ट करदाता प्रोत्साहन कार्यक्रम	जना		१०	१००	१००	१२०	१२०	१४०	५८०	गाउँपालिका	
४	निजी क्षेत्र सँग समन्वय, छलफल तथा अभिमुखिकरण	पटक		१०	१००	१००	१००	१००	१२०	५२०	गाउँपालिका	
४	जिन्सी र आ.ले.प. शाखा व्यवस्थापन	शाखा		५	२००	२००	५०	५०	५०	५५०	गाउँपालिका	
४	राजस्व शाखा सुदृढीकरण	पटक		५	२००	१००	१००	१००	१००	६००	गाउँपालिका	
४	अन्तर सरकार र स्थानीय तह समन्वय कार्यक्रम	पटक		५	१००	१००	१००	१००	१००	५००	गाउँपालिका	
	योजना व्यवस्थापन											
२	योजना तथा कार्यक्रम अनुगमन, मुल्याङकन निर्देशिका अभिमुखिकरण कार्यक्रम	एकमुष्ठ		१००	४००	७००	७००	७५०	८००	३३५०	गाउँपालिका	
२	उपभोक्ता समिति क्षमता विकास कार्यक्रम	पटक		२५	४००	४००	५००	५००	६००	२४००	गाउँपालिका	
२	आवधिक योजना अद्यावधिक कार्यक्रम	पटक		१	०	०	०	०	२०००	२०००	गाउँपालिका	

उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	आधार वर्ष	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित स्रोत र वार्षिक लक्ष्य (रू.हजारमा)						जिम्मेवारी	स्थानगत तथा कार्यक्रम विवरण
					पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौ आ.व	जम्मा		
२	उत्कृष्ट उपभोक्ता समिति सम्मान तथा प्रोत्साहन कार्यक्रम	पटक		१०	५०	५०	५०	५०	५०	२५०	गाउँपालिका	
२	बस्तुस्थिति विवरण अद्यावधिक कार्यक्रम	पटक		२		०	१०००		१०००	२०००	गाउँपालिका	
२	नतिजामूलक अनुगमन, मुल्याङ्कन प्रणाली तथा गुणस्तर सुदृढीकरण	पटक		५	५०	५०	५०	५०	५०	२५०	गाउँपालिका	
२	मध्यमकालिन खर्च संरचना तर्जुमा	पटक		२	८००	०	०	१०००	०	१८००	गाउँपालिका	
२	विषयक्षेत्रगत रणनीतिक योजना तर्जुमा	सङ्ख्या		५	५००	५००	६००	६००	७००	२९००	गाउँपालिका	
२	चौमासिक तथा वार्षिक समीक्षा कार्यक्रम	पटक		१८	२००	२५०	३००	३५०	४००	१५००	गाउँपालिका	
सुशासन, ऐन नियम तथा जवाफदेहिताको जम्मा					१९४४०	१८६७०	२१९८०	२२५००	२५९२०	१०८५१०		

तालिका ८५: संस्थागत विकासका कार्यक्रम तथा आयोजनाको साङ्केतिकरण

संस्थागत विकास तथा सुशासन									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
	सुशासन तथा जबाफदेहिता प्रवर्द्धन कार्यक्रम								
१	तयार भएका ऐन, नियम, कार्यविधिहरूको जानकारी, अभिमुखीकरण	पटक	१०	२५००	१६	८	७	३	३

संस्थागत विकास तथा सुशासन									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
१	सार्वजनिक सुनुवाइ कार्यक्रम	पटक	१५	३०००	१६	८	७	३	३
२	नागरिक वडापत्रको व्यवस्थापन	एकमुष्ठ	६०	११८०	१६	८	७	३	३
२	सेवाग्राही सन्तुष्टी मापन कार्यविधि निर्माण र कार्यान्वयन र अध्यावधिकरण	सङ्ख्या	१	१००	१६	८	७	३	३
	सेवाग्राही प्रतीक्षा कक्ष व्यवस्थापन (वडा तथा गापा)			०					
२	गा.पा र सवै वडा —फर्निचर, खानेपानी, सौचालय, सूचना प्रबाहको लागि स्मार्ट टि.भी.	सङ्ख्या	९	१७५००	१६	८	७	३	३
२	स्तनपान कक्ष निर्माण	सङ्ख्या	९	४५००	१६	८	७	१	३
	सूचना प्रविधिमैत्री शासन प्रवर्द्धन			०					
३	सूचना प्रविधि मैत्री शासन सवै वडामा र गापामा	सङ्ख्या	५	२८००	१६	८	७	३	३
३	कर्मचारी तथा शाखा एवं वडामा प्रविधि तथा क्षमता विकास कार्यक्रम	पटक	५	७००	१६	८	७	३	३
१	विवाद मध्यस्थता, कानूनी साक्षरता तथा मेलमिलाप कार्यक्रम	एकमुस्ट		२५००	१६	८	७	३	३
१	न्यायिक समिति र मेलमिलापकर्ताको े क्षमता विकास	सङ्ख्या	५	२१००	१६	८	७	३	३
१	वडा समिति र टोल विकास संस्थामा कानूनी साक्षरता कक्षा सञ्चालन	पटक	५	१८३०	१६	८	७	३	३
	संस्थागत संरचना तथा मानव संसाधन विकास								
२	वडा तथा गापामा डिजिटल वोर्ड स्थापना तथा सञ्चालन	सङ्ख्या	९	४५००	१६	९	७	३	३
३	जनप्रतिनिधिहरूलाई क्षमता विकास तालिम (वार्षिक २ पटक)	पटक	१०	७५००	१६	९	७	२	३

संस्थागत विकास तथा सुशासन									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
३	कर्मचारीलाई सेवा तथा शिप विकास सम्वन्धी क्षमता विकास तालिम (वार्षिक २ पटक)	पटक	१०	१००००	१६	९	७	२	३
३	विद्युतीय सेवा प्रबाहका लागी क्षमता अभिवृद्धि कार्यक्रम	पटक	५	७५००	१६	९	७	३	३
४	सबै वडा कार्यालयहरूमा तथा गाउँपालिकाको कार्यालयको कार्यलयमा कर, दस्तुर,महशुल रकम असुली कम्प्युटर विलिङ प्रणाली जडान	पटक	५	११००	१६	९	७	३	३
३	कर्मचारी प्रोत्साहन कार्यक्रम (हरेक वर्ष १ जना)	पटक	१०	२००	१६	९	७	२	३
३	अध्ययन अवलोकन भ्रमण कार्यक्रम सञ्चालन (कर्मचारी र जन प्रतिनिधिको)	पटक	२०	५०००	१६	९	७	२	३
३	पदाधिकारी र कर्मचारी अन्तर स्थानीय तह अध्ययन भ्रमण	पटक	७	६५०	१६	९	७	२	३
२	टोल विकास संस्था सुदृढिकरण र परिचालन, युवा क्लव गठन र परिचालन	पटक	१३	२१००	१६	९	७	२	३
२	संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण, विकास तथा सुदृढीकरण र अध्यावधिक	पटक	२	१०००	१६	९	७	३	३
२	लक्षित वर्ग संस्थागत संरचना तथा क्षमता विकास कार्यक्रम	पटक	५	२५००	१६	९	७	२	३
१	स्थानीय सरकारको कार्य सम्पादन तथा संस्थागत लेखाजोखा कार्यक्रम, पालिकास्तर	पटक	५	१०००	१६	९	७	३	३
१	मेलमिलाप केन्द्र स्थापना तथा व्यवस्थापन, वडास्तर	सङ्ख्या	८	४०००	१६	९	७	२	३

संस्थागत विकास तथा सुशासन									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
४	न्यायिक समितिका पदाधिकारी तथा मेलमिलापकर्ताको क्षमता विकास, पालिकास्तर	पटक	५	१४००	१६	९	७	२	३
	वित्तीय स्रोत परिचालन								
४	राजश्व सुधार कार्ययोजना तर्जुमा	पटक	२	१०००	१६	८	७	३	३
४	करदाता शिक्षा कार्यक्रम	पटक	१०	११५०	१६	८	७	३	३
४	उत्कृष्ट करदाता प्रोत्साहन कार्यक्रम	जना	१०	५८०	१६	८	७	३	३
४	निजी क्षेत्र सँग समन्वय, छलफल तथा अभिमुखिकरण	पटक	१०	५२०	१६	८	७	३	३
४	जिन्सी र आ.ले.प. शाखा व्यवस्थापन	शाखा	५	५५०	१६	८	७	३	३
४	राजस्व शाखा सुदृढीकरण	पटक	५	६००	१६	८	७	३	३
४	अन्तर सरकार र स्थानीय तह समन्वय कार्यक्रम	पटक	५	५००	१६	८	७	३	३
	योजना व्यवस्थापन								
२	योजना तथा कार्यक्रम अनुगमन, मुल्याङकन निर्देशिका अभिमुखिकरण कार्यक्रम	एकमुष्ठ	१००	३३५०	१६	१०	७	३	३
२	उपभोक्ता समिति क्षमता विकास कार्यक्रम	पटक	२५	२४००	१६	१०	७	३	३
२	आवधिक योजना अद्यावधिक कार्यक्रम	पटक	१	२०००	१६	१०	७	३	३
२	उत्कृष्ट उपभोक्ता समिति सम्मान तथा प्रोत्साहन कार्यक्रम	पटक	१०	२५०	१६	१०	७	३	३
२	बस्तुस्थिति विवरण अद्यावधिक कार्यक्रम	पटक	२	२०००	१६	१०	७	३	३
२	नतिजामूलक अनुगमन, मुल्याङ्कन प्रणाली तथा गुणस्तर सुदृढीकरण	पटक	५	२५०	१६	१०	७	३	३
२	मध्यमकालिन खर्च संरचना तर्जुमा	पटक	२	१८००	१६	१०	७	३	३

संस्थागत विकास तथा सुशासन									
उद्देश्य नं.	कार्यक्रमहरू	एकाइ	योजनाको कुल लक्ष्य	अनुमानित बजेट	दिविल संकेत	दिराल संकेत	प्रदेश संमृद्धि संकेत	लैङ्गिक संकेत	जलवायू संकेत
२	विषयक्षेत्रगत रणनीतिक योजना तर्जुमा	सङ्ख्या	५	२९००	१६	१०	७	३	३
२	चौमासिक तथा वार्षिक समीक्षा कार्यक्रम	पटक	१८	१५००	१६	१०	७	३	३
	संस्थागत विकास तथा सुशासनको जम्मा			**१०८५१०**					

८.१.६ अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

तालिका ८६: संस्थागत विकासका अपेक्षित उपलब्धि तथा नतिजा खाका

संस्थागत विकास तथा सुशासन विकास शाखा												
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
प्रभाव	गाउँपालिकाको शासन प्रणाली, समावेशी कार्यमूलक, जनमुखी, परिणाममुखी, पारदर्शी र उत्तरदायी हुनेछ	कर्मचारीको पदपूर्ति	प्रतिशत	७५	८०	९५	१००	१००	१००	१००	प्रशासन शाखा, लेखा शाखा, लेखापरीक्षण प्रतिवेदन, राजस्व शाखा, वार्षिक प्रगती प्रतिवेदन, गाउँ प्रोफाइल	गाउँ कार्यपालिकाको संस्थागत क्षमता विकास भएको हुने, मानव संसाधन विकास, पारदर्शीता, तथा सामाजिक जवाफदेहीता वृद्दि भइ सुशासन कायम भएको हुने
		कार्यपालिकाको बैठक	सङ्ख्या	१०	२२	३४	४६	५८	७०	७०		
		पालिकाद्वारा स्विकृत नीति तथा कानुन	सङ्ख्या	७४	७५	८०	८५	९०	९५	९५		
		पालिका तथा वडा कार्यालय लगायत सेवा प्रवाही कार्यालयमा नागरिक बडापत्र निर्माण	सङ्ख्या	९	९	९	९	९	९	९		
		औसत वार्षिक बेरुजु	प्रतिशत	२.१९	०	०	०	०	०	०		
		औसत वार्षिक पुँजिगत खर्च	प्रतिशत	७८.१०	७०	७०	७०	७०	७०	७०		
		आन्तरिक आय	रु.हजारमा	९०००	१०३५०	११९०३	१३६८८	१५७४१	१८१०२	१८१०२		

संस्थागत विकास तथा सुशासन विकास शाखा												
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
असर १	सरकारी तथा गैरसरकारी निकायहरूबाट जनताहरूले सरल र सर्वसुलभ तरिकाले सेवा प्राप्त गर्न सक्नेछन् ।	सामाजिक परीक्षण	सङ्ख्या	-	१	१	१	१	१	५		
		आवधिक योजना तर्जुमा	सङ्ख्या	०	१	१	१	१	१	१		
		मध्यमकालिन खर्च संरचना तयार गरेका वडा	सङ्ख्या	-	९	९	९	९	९	९		
		अनलाइन प्रतिवेदन प्रणाली स्थापना भएका वडा	सङ्ख्या	०	९	९	९	९	९	९		
		पालिका तथा वार्डको सार्वजनिक सुनुवाई	सङ्ख्या	१	१	१	१	१	१	६		
प्रतिफल	सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरूबाट कार्यान्वयन हुने कार्यक्रम र प्रवाह हुने सेवा सुविधामा पारदर्शिता कायम भई सर्वसाधारण जनता सुसूचित हुनेछन् ।	कर्मचारी तथा जन प्रतिनिधिको कार्यप्रगतिको समीक्षा	सङ्ख्या	२	२							
		अनुगमन	सङ्ख्या	२	आबश्यकता अनुसार							
		कार्यक्रमको कार्य प्रगति समीक्षा	सङ्ख्या	१	१	१	१	१	१	५		
		अन्य सरकारी तथा गैरसरकारी संस्थाहरूको सार्वजनिक सुनुवाइ	सङ्ख्या	-	१	१	१	१	१	५		
असर २	गुणस्तरीय मानव संसाधन र सक्षम स्थानीय संस्थाहरूका माध्यमबाट पालिकाको आर्थिक समाजिक विकास हुनेछ ।	क्षमता विकास योजना	सङ्ख्या	०	१	१	१	१	१	१		
		कर्मचारीको कुल दरबन्दी	सङ्ख्या	७३								
		स्वीकृत ओएनएम प्रतिवेदन	सङ्ख्या	१	१	१	१	१	१	१		
प्रतिफल	गाउँपालिकाबाट हुने गरेका सेवाप्रवाह छिटोछरितो भई जनतालाई लाभ पुग्नेछ ।	सेवाग्राहीको सन्तुष्टि स्तर	प्रतिशत	-	५०	६०	६५	७०	७५	७५		

संस्थागत विकास तथा सुशासन विकास शाखा													
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
	जनताको आर्थिक स्थितिमा सुधार हुने, दैनिक जीवन सञ्चालनमा सहयोग पुगेर जीवनस्तर माथि उठ्नेछ।	जनप्रतिनिधि तथा कर्मचारीको क्षमता विकास	सङ्ख्या	२	२	४	६	८	१०	१०		
असर ३	सार्वजनिक प्रशासनलाई जनताप्रति उत्तरदायी, विकासमैत्री, विद्युतीय-सुशासन युक्त र सेवामूलक बनाइनेछ ।	अनलाइन सेवामा आवद्ध सुविधा	सङ्ख्या	५	५	५	७	७	७	७		
		सफ्टवेयरमा आधारित सेवा	सङ्ख्या	६	७	८	९	१०	११	११		
		एकैदिनमा सम्पन्न गरिने सार्वजनिक सेवा	सङ्ख्या	३०	३०	३	३०	३०	३०	३०		
प्रतिफल	सूचना प्रविधिको प्रयोग र विस्तारबाट स्वचालित कार्यप्रणालीको विस्तार भएको हुनेछ ।	ई-हाजीरीको व्यवस्था भएका कार्यालय	सङ्ख्या	९	१५	२५	३५	४५	५५	५५		
		पर्याप्त विद्युतीय तथा अन्य उपकरण भएका वडा कार्यालयहरू	सङ्ख्या	८	८	८	८	८	८	८		
	गुणस्तरीय सेवाप्रवाह भएको हुनेछ ।	आवश्यकता अनुसार सवारी साधनको व्यवस्था भएका वडा कार्यालयको सङ्ख्या	सङ्ख्या	८	८	८	८	८	८	८		
		आफ्नै भवनमा कार्यालय सञ्चालन भएका वडाहरू	सङ्ख्या	७	८	८	८	८	८	८		
	उत्प्रेरित र उच्च मनोबलयुक्त कर्मचारीबाट प्रभावकारी सेवा प्रवाह भएको हुनेछ ।	आवश्यक कानुनहरूको निर्माण	सङ्ख्या	७४	७५	८०	८५	९०	९५	९५		
		कार्यदक्षताका आधारमा कर्मचारीहरूलाई पुरस्कार र दण्ड	सङ्ख्या	३	५	७	९	११	१३	१३		
		कर्मचारीको कार्यविवरण तर्जुमा	सङ्ख्या	१	१	१	१	१	१	१		

संस्थागत विकास तथा सुशासन विकास शाखा													
नतिजा तह	नतिजा	सूचक	एकाइ	आधार वर्षको अवस्था	योजना अवधिको लक्ष्य (आर्थिक वर्ष र कुल)					जम्मा	पुष्ट्याँइको स्रोत	जोखिम पक्ष तथा अनुमान
					पहिलो	दोस्रो	तेस्रो	चौथो	पाँचौं			
असर ४	सार्वजनिक आय र व्ययलाई व्यवस्थित, पारदर्शी र अनुमानयोग्य बनाई समग्र विकास प्रक्रिया प्रभावकारी हुनेछ।	निर्धारित समयावधि मै बजेट	आएको/नआएको	आएको	आएको	आएको	आएको	आएको	आएको	आएको		
		वार्षिक योजना तथा कार्यक्रम विवरण बेवसाइटमा	राखिएको/ नराखिएको	राखिएको	राखिएको	राखिएको	राखिएको	राखिएको	राखिएको	राखिएको		
		आय-व्ययको अद्यावदिक विवरण बेवसाइटमा	राखिएको/ नराखिएको	राखिएको	राखिएको	राखिएको	राखिएको	राखिएको	राखिएको	राखिएको		
प्रतिफल	वार्षिक खरिद योजना समयमै तयार भई खरिद कार्य भएको हुनेछ ।	वार्षिक खरिद योजना	सङ्ख्या	१	१	१	१	१	१	१		
	राजस्व परिचालन प्रभावकारी रूपमा भएको हुनेछ ।	आन्तरिक लेखापरीक्षण प्रतिवेदन	सङ्ख्या	१	१	१	१	१	१	१		
		आन्तरिक नियन्त्रण प्रणालीको व्यवस्था	सङ्ख्या	०	१	१	१	१	१	१		
		समयमा फछ्र्यौट भएका वार्षिक योजना	प्रतिशत	९०	१००	१००	१००	१००	१००	१००		

परिच्छेद ९: कार्यान्वयन व्यवस्था

९.१ पृष्ठभूमि

विरुवा गाउँपालिकाले गाउँपालिकाको योजनाबद्ध विकासकालागि डिजिटल पार्श्वचित्र, तथ्यको विश्लेषण, सरोकारवाला तथा समुदाय संगको अन्तरक्रियाबाट प्रथम पञ्चवर्षीय योजना तयार गरेको छ । यस सन्दर्भमा विषयगत समस्या, चुनौती र अवसरहरूको पहिचान र त्यसका आधारमा विषय केन्द्रित रणनीति र कार्यनीति सहितको योजना तर्जुमा भएको छ । योजना तर्जुमाको क्रममा गाउँपालिकाले नेपाल सरकारको पन्ध्रौं योजना तथा गण्डकी प्रदेशको योजनाहरूलाई समेत आधारको रूपमा लिएको छ । गाउँपालिकाले आवधिक विकास योजनालाई तथ्य र प्रमाणमा आधारित विश्लेषण सहित सहभागितामूलक ढङ्गबाट नतिजा खाका तयार गरेकोछ । यस नतिजा खाकाबाट योजनाको नियमित अनुगमन गर्न तथा आवधिक मूल्याङ्कन गर्न आधार तयार भएकोछ।

आवधिक विकास योजनाको दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र प्रतिफलहरू हासिल गर्न तद्अनुसारका कार्यक्रम तथा क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न आवश्यक हुन्छ र सोको लागि वित्तीय स्रोतको आवश्यकता पर्दछ । यसका लागि गाउँपालिकाको आफ्नो आन्तरिक स्रोत र संघ तथा प्रदेश सरकारले उपलब्ध गराउने विभिन्न किसिमका अनुदानहरू मात्रै पर्याप्त हुँदैन । तसर्थ आवश्यक स्रोत परिचालनकालागि नीजि क्षेत्र, सहकारी, गैरसरकारी संघ संस्था, नागरिक समाज, मिडिया, सेवा प्रदायक विषयगत कार्यालयहरू, अन्य सहयोगी संघ संस्थाहरू तथा बहुपक्षीय तथा द्विपक्षीय विकास साझेदार संस्थाहरूसँगको सहकार्य र साझेदारी महत्त्वपूर्ण हुन्छ । साथै राजस्व परिचालनलाई अझै बढि प्रभावकारी बनाउन स्थानीय राजस्व परामर्श समितिको सक्रियताको ठुलो भूमिका हुन्छ।

९.२ संस्थागत व्यवस्था तथा मानव संशाधन योजना

संघीय शासन व्यवस्था अनुसार राज्यको पुनःसंरचना प्रक्रियाबाट यस गाउँपालिकाको दोस्रो स्थानीय तहको निर्वाचतबाट निर्वाचित गाउँ कार्यपालिका मार्फत गाउँपालिकाको कार्य सञ्चालन हुँदै आएको छ । प्रमुख प्रशासकीय अधिकृतको प्रत्यक्ष मातहतमा रहने गरी गाउँ कार्यपालिकामा ७ वटा शाखाहरू र आन्तरिक लेखा परीक्षण एकाइको संस्थागत व्यवस्था गरिएको छ भने ८ वटा वडा कार्यालय सञ्चालनमा छन् ।

विरुवा गाउँपालिकाको विद्यमान कर्मचारी दरबन्दी विवरण अनुसार प्राविधिक र अप्राविधिक दुवै प्रकृतिका कर्मचारीहरूको दरबन्दी यस कार्यालयमा रहेका छन् । विरुवा गाउँपालिकामा दैनिक प्रशासनिक कार्य र योजना व्यवस्थापनका लागि ७६ जना कर्मचारी कार्यरत रहेको देखिन्छ । गाउँपालिकाको आवधिक विकास योजनाको लक्ष्य तथा उद्देश्य हासिल गर्न मौजुदा संगठन संरचना परिमार्जनकालागि संगठन तथा व्यवस्थापन सर्वेक्षण प्रतिवेदन अनुसारको संगठन संरचना, कर्मचारी दरबन्दी र कार्यविवरण कार्यान्वयन गर्नुपर्ने देखिन्छ ।

९.३ विषयक्षेत्र अनुसार अनुमानित बजेट

यस आवधिक योजनामा विभिन्न पाँच वटा विषयतगत क्षेत्रहरू तथा गाउँ गौरवका आयोजनाका निर्धारित कार्यक्रमहरूकालागि आवश्यक लागतको अनुमान गरिएको छ । कार्यक्रम तथा बजेट आवश्यकताको अनुमान गाउँपालिकाका सम्बन्धित शाखाका प्रतिनिधि र सरोकारवालाहरूको कार्यशाला तथा वडास्तरीय छलफलबाट प्रस्ताव गरिएको हो । यसरी तय गरिएको आवश्यक लागत गाउँपालिकाको आन्तरिक आय, संघ तथा प्रदेशबाट

प्राप्त हुने विभिन्न प्रकारका अनुदान, गैसस तथा दातृ निकायहरूबाट हुन सक्ने सहयोग, निजी क्षेत्रबाट हुन सक्ने लगानी र जनसहभागिता स्वरूप प्राप्त हुन सक्ने परिमाणहरूलाई अनुमानका आधारमा निर्धारण गरिएको छ ।

तालिका ८७: विषयक्षेत्र अनुसार अनुमानित बजेट

क्र.सं.	विषयगत क्षेत्र उपक्षेत्र	अनुमानित बजेट लागत (रू. हजारमा)						बजेट प्रतिशत
		पहिलो आ.व.	दोस्रो आ.व.	तेस्रो आ.व.	चौथो आ.व	पाँचौं आ.व	जम्मा	
	गाउँ गौरवका आयोजना	**१८४५००**	**१८९५००**	**२०४५००**	**३०४५००**	**३७९५००**	**१२६२५००**	
१	**आर्थिक क्षेत्र**	**६८९५०**	**७९०४५**	**८१८५०**	**१०३०२५**	**१२६७००**	**४५९५७०**	**१४.०२**
१.१	कृषि तथा पशु पन्छी	२०२००	२५९९५	२५५५०	३६९७५	४०६००	१४९३२०	४.५६
१.२	सिँचाई	१०५००	१०५००	१३०००	१६०००	२२०००	७२०००	२.२०
१.३	पर्यटन, संस्कृति तथा सम्पदा	२४८००	२६३००	२६८५०	३१७००	४२१५०	१५१८००	४.६३
१.४	उद्योग, व्यापार, व्यवसाय तथा आपूर्ति	८५००	१०३००	९४००	९८००	१०३००	४८३००	१.४७
१.५	श्रम, रोजगारी र सामाजिक सुरक्षा	४९५०	५९५०	७०५०	८५५०	११६५०	३८१५०	१.१६
२	**सामाजिक क्षेत्र**	**१०८७४५**	**१७५३७०**	**१७९४००**	**१८४०७०**	**१९१३४०**	**८३८९२५**	**२५.५९**
२.१	स्वास्थ्य तथा पोषण	२९१३०	३१४३०	२८४७०	२६६९०	२२६५०	१३८३७०	४.२२
२.२	शिक्षा, विज्ञान तथा नवप्रवतन	४६३८५	१०७४२०	११५१८०	१२८०३०	१४१०७०	५३८०८५	१६.४२
२.३	खानेपानी तथा सरसफाइ	८८००	९९५०	९२००	८४००	७६००	४३९५०	१.३४
२.४	महिला, बालबालिका तथा लक्षित वर्ग	८४३०	९६७०	८६००	८९००	९१७०	४४७७०	१.३७
२.५	युवा तथा खेलकुद	१६०००	१६९००	१७९५०	१२०५०	१०८५०	७३७५०	२.२५
३	**पूर्वाधार क्षेत्र**	**२१२३५०**	**२२४५५०**	**३१४४५०**	**३४७५५०**	**३४६१५०**	**१४४५०५०**	४४.०९
३.१	बस्ती, आवास, भवन तथा सार्वजनिक निर्माण	४३७००	४५१००	७७०००	१००१००	६८७००	३३४६००	**१०.२१**
३.२	सडक, पुल तथा यातायात	१६१९००	१७३९००	२३१९००	२४१९००	२७१९००	१०८१५००	**३३.००**
३.३	जलस्रोत, विद्युत् तथा वैकल्पिक ऊर्जा	३६००	२४००	२४००	२४००	२४००	१३२००	०.४०
३.४	सूचना, सञ्चार तथा प्रविधि	३१५०	३१५०	३१५०	३१५०	३१५०	१५७५०	०.४८
४	**वन, वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन क्षेत्र**	७८९८०	१०६५३०	७९९८०	७८६२०	८२२६०	४२५६७०	१२.९९
४.१	वन तथा जैविक विविधता	३६८०	६३००	७३३०	५४५०	४५७०	२७३३०	०.८३
४.२	भूसंरक्षण तथा जलाधार व्यवस्थापन	१२१००	११५२०	१२०३०	१२३४०	१३२५०	६१२४०	१.८७
४.३	वातावरण तथा फोहोरमैला व्यवस्थापन	७२००	३७१०	४२२०	५८३०	८२४०	२९२००	०.८९
४.४	विपद् जोखिम न्यूनीकरण र व्यवस्थापन तथा जलवायु उत्थानशीलता	५६०००	८५०००	५६४००	५५०००	५६२००	३०७९००	९.३९
५	**संस्थागत विकास तथा सुशासन क्षेत्र**	१९४४०	१८६७०	२१९८०	२२५००	२५९२०	१०८५१०	३.३१

५.१	सुशासन, ऐन नियम तथा जवाफदेहिता	६०५०	६७३०	८३२०	८५४०	९०७०	३८७१०	१.१८
५.२	संस्थागत संरचना तथा मानव संसाधन विकास	९५९०	९१९०	९७४०	९४४०	१०४९०	४८४५०	१.४८
५.३	वित्तीय श्रोत परिचालन	१४००	८००	७२०	१२२०	७६०	४९००	०.१५
५.४	योजना व्यवस्थापन	२४००	१९५०	३२००	३३००	५६००	१६४५०	०.५०
	जम्मा योजना बजेट	४८८४६५	६०४१६५	६७७६६०	७३५७६५	७७२३७०	३२७७७२५	१००.००
गाउँपालिका गौरव तथा विषयगत क्षेत्र जम्मा बजेट							४५४०२२५	

गाउँपालिकाको आवधिक विकास योजना अवधिको लक्ष्य प्राप्तीकालागि कुल लागत बजेट **रू. ४ अर्ब ५४ करोड २ लाख २५ हजार** अनुमान गरिएको छ । गाउँपालिका गौरबका आयोजना कार्यन्वयनका लागि कुल **रू. १ अर्ब २६ करोड २५ लाख** अनुमान गरिएको छ । विषय क्षेत्र अन्तरगत सबै भन्दा बढी पूर्वाधार क्षेत्र विकासका लागि करिब **४४.०९ प्रतिशत** बजेट लागत अनुमान गरिएको छ । त्यसैगरी, सामाजिक विकासका लागि **२५.५९ प्रतिशत**, आर्थिक विकासका लागि **१४.०२ प्रतिशत**, वन वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापनका लागि **१२.९९ प्रतिशत** र संस्थागत तथा सुशासन क्षेत्र विकासका लागि **३.३१ प्रतिशत** खर्च हुने अनुमान गरिएको छ ।

९.४ स्रोत अनुमान तथा प्रक्षेपण

आवधिक विकास योजनाको दीर्घकालीन सोच, लक्ष्य, उद्देश्य र प्रतिफलहरू हासिल गर्न तद्अनुसारका कार्यक्रम तथा क्रियाकलापहरू सञ्चालन गर्न आवश्यक हुन्छ र सोकोलागि वित्तीय स्रोतको आवश्यकता पर्दछ । यसकालागि गाउँपालिकाको आफ्नो आन्तरिक स्रोत र संघ तथा प्रदेश सरकारले उपलब्ध गराउने विभिन्न किसिमका अनुदानहरू मात्रै पर्याप्त हुँदैन । तसर्थ आवश्यक स्रोत परिचालनकालागि नीजि क्षेत्र, सहकारी, गैरसरकारी संघ संस्था, नागरिक समाज, मिडिया, सेवा प्रदायक विषयगत कार्यालयहरू, अन्य सहयोगी संघ संस्थाहरू तथा बहुपक्षीय तथा द्विपक्षीय विकास साझेदार संस्थाहरूसँगको सहकार्यर साझेदारी महत्त्वपूर्ण हुन्छ । साथै राजस्व परिचालनलाई अझै बढी प्रभावकारी बनाउन स्थानीय राजस्व परामर्श समितिलाई विशेष जिम्मेवारी दिइएको छ ।

९.४.१ राजस्व परिचालनको अवस्था

विरुवा गाउँपालिकाको नेतृत्वमा तर्जुमा भएको पञ्चबर्षिय आवधिक विकास योजना गाउँपालिका विकासका सबै सरोकारवालाहरूको सार्थक प्रयत्नबाट कार्यान्वयन हुनेछ । नतिजा तालिकामा उल्लेखित लक्ष्य प्राप्त गर्न तर्जुमा गरिएको कार्यान्वयन तथा लगानी योजनामा गाउँपालिकाले आन्तरिक र वाह्य स्रोतबाट हासिल गर्ने आयका अतिरिक्त सबै सरोकारवालाको लगानी समेत प्रक्षेपण गरी योजनाको लागि उपलब्ध अनुमानित स्रोतमा समावेश गरिएको छ ।

आ.व. २०७८/७९ को यथार्थ आय **रू. ४८ करोड २२ लाख ८६ हजार** रहेको छ । गत आ.व.को यथार्थ र चालू आ.व.को अनुमानित आयका आधारमा विश्लेषण गरी कम्तिमा पनि वार्षिक १० प्रतिशतका दरले आयवृद्धि

हुनसक्ने आधारमा ५ वर्षको कुल अनुमानित आय गणना गर्दा गाउँपालिकाको कुल अनुमानित आय करिव **रु. ३ अर्व ५० करोड १८ लाख २७ हजार** हुने देखिन्छ ।

गत वर्षको आय विवरणको वृद्धि प्रवृतिका आधारमा गाउँपालिकाको आय बढ्दो रूपमा परिचालन भएको देखिन्छ । आन्तरिक राजस्व अन्तर्गत सङ्कलन हुने राजस्वमा सामान्य वृद्धि भएको देखिन्छ ।

आन्तरिक स्रोतको योगदान गत आ.व.मा कुल आयको **१३.४९ प्रतिशत** रहेको छ । गाउँपालिकाको आन्तरिक आय आ.व. ०७६/७७ भन्दा आ.व. ७७/७८ मा सामान्य रूपले मात्रै वृद्धि भएको देखिन्छ । त्यसैगरी बाह्य स्रोतबाट आएको अनुदान सहयोग तथा ऋण परिचालनबाट प्राप्त हुने रकमको कुल आयमा **८६.५१ प्रतिशत** भन्दा बढी योगदान रहेको छ । बाह्य स्रोतको आय पछिल्लो बर्षमा भन्दा केही प्रतिशतले घटेको देखिन्छ । त्यस्तै गत आ.व.मा कुल आयमा **११.८८ प्रतिशत** रकम नगद मौज्दात रहेको छ । लागत सहभागिता भने न्यून मात्रमा रहने गरेको देखिन्छ ।

तालिका ८८: राजस्व परिचालनको अवस्था

आ.व. (रकम रु. हजारमा)		आन्तरिक स्रोतको आय	बाह्य स्रोतको आय	लागत सहभागिता	जम्मा
आ.व. ०७८/०७९ को यथार्थ	रकम	६३९८५	४१०३०१		**४७४२८६**
	प्रतिशत	१३.४९	८६.५१		**१००**
आ.व. ०७९/०८० को अनुमानित	रकम	६५३५०	४५२४००		**५१७७५०**
	प्रतिशत	१२.६२	८७.३८		**१००**

स्रोत: विरुवा गाउँपालिका कार्यालय, लेखाशाखा

९.४.२ खर्च अवस्थाको विश्लेषण

गाउँपालिकामा चालू खर्च अन्तर्गत पदाधिकारीहरूको पारिश्रमिक तथा सुविधा, कर्मचारी पारिश्रमिक तथा सुविधा, कार्यालय सञ्चालन सम्बन्धी खर्च, मर्मत सम्भार खर्च र कार्यक्रम खर्च गरी ५ प्रकारका खर्च रहेका छन् । आ.व. २०७८/०७९ को व्यय विवरण अनुसार चालू खर्च कूल खर्चको करिब ४० **प्रतिशत** रहेको छ भने पूँजीगत खर्च **६० प्रतिशत** रहेको छ । गाउँपालिकाको विगतका वर्षको व्यय विवरणको तुलनामा यस आ.व.मा चालू खर्च बढेको अवस्थामा छ भने आ.व. ०७७/०७८ मा चालू खर्च विगत वर्षको तुलनामा कम रहेको छ । त्यसैगरी पूँजीगत तर्फ हुने खर्च भने कुल खर्चको अनुपातमा यस आ.व.मा कम भएको देखिन्छ ।

तालिका ८९: खर्च बाँडफाँटको प्रक्षेपण

क्र.सं.	विवरण	२०७८/७९ को यथार्थ रु. हजारमा	२०७९/८० को अनुमान	२०८०/८१ को प्रक्षेपण	२०८१/८२ को प्रक्षेपण	२०८२/८३ को प्रक्षेपण	२०८३/८४ को प्रक्षेपण	२०८४/८५ को प्रक्षेपण	आवधिक योजनाको जम्मा
१	**बजेटको वर्गीकरण**								
१.१	चालू खर्च	१९२९१४.४	२०६३८०	२२९००४	२२९००४	२७७५६१	३०५५९०	३३६४६४	१३७७६२३
१.२	पुँजीगत खर्च	२८९३७१.६	३०९५७०	३४३५०६	३७८१६७	४१६३४१	४५८३८६	५०४६९६	२१०१०९६

क्र. सं.	विवरण	२०७८/७९ को यथार्थ रु. हजारमा	२०७९/८० को अनुमान	२०८०/८१ को प्रक्षेपण	२०८१/८२ को प्रक्षेपण	२०८२/८३ को प्रक्षेपण	२०८३/८४ को प्रक्षेपण	२०८४/८५ को प्रक्षेपण	आवधिक योजनाको जम्मा
जम्मा बजेट		**४८२२८६**	**५१५९५०**	**५७२५१०**	**६०७१७१**	**६९३९०१**	**७६३९७६**	**८४११६१**	**३४७८७१९**
२	**खर्चको क्षेत्र गत बाँडफाँट**								
२.१	आर्थिक विकास			६८९५०	७९०४५	८१८५०	१०३०२५	१२६७००	४५९५७०
२.२	सामाजिक विकास			१०८७४५	१७५३७०	१७९४००	१८४०७०	१९१३४०	८३८९२५
२.३	पूर्वाधार विकास			२१२३५०	२२४५५०	३१४४५०	३४७५५०	३४६१५०	१४४५०५०
२.४	वन वातावरण तथा विपद् व्यवस्थापन			७८९८०	१०६५३०	७९९८०	७८६२०	८२२६०	४२६३७०
२.५	संस्थागत विकास तथा सुशासन			१९४४०	१८६७०	२१९८०	२२५००	२५९२०	१०८५१०
२.६	गाउँ गौरबको योजना			**१८४५००**	**१८९५००**	**२०४५००**	**३०४५००**	**३७९५००**	**१२६२५००**
जम्मा बजेट				**६७२९६५**	**७९३६६५**	**८८२१६०**	**१०४०२६५**	**११५१८७०**	**४५४०९२५**

स्रोतः विरुवा गाउँकार्यपालिका कार्यालय, लेखाशाखा तथा आवधिक योजना तर्जुमा कार्यशाला छलफल

९.४.३ अपुग स्रोत व्यवस्थापन

आवधिक विकास योजना कार्यान्वयनका लागि गाउँ गौरबको योजना समेत कुल लगानी बजेट **रू. ४ अर्ब ५४ करोड २ लाख २५ हजार** अनुमान गरिएको छ । आ.व. २०७८/०७९ को यथार्थ र चालू आ.व.को अनुमानित तथा आ.व. २०८९/८० को प्रस्तावित आयका आधारमा आगामी पाँच वर्षको गाउँपालिकाको अनुमानित आय करिव **रु. ३ अर्ब ५० करोड १८ लाख २७ हजार** देखिन्छ । यसरी कुल लगानी अनुमान र स्रोत परिचालनबाट प्राप्त हुने बजेट विच करिब **रू. १ अर्ब ३ करोड ९० लाख ९८ हजार** बजेट अपुग देखिन्छ ।

तालिका ९०: अपुग स्रोत व्यवस्थापन

क्र.सं.	शीर्षक	आर्थिक वर्ष र अनुमानित रकम रू. हजारमा					बजेट (रू.हजारमा)
		२०८०/८१	२०८१/८२	२०८२/८३	२०८३/८४	२०८४/८५	
१	कूल स्रोत परिचालन	५७२५१०	६३०२७९	६९३९०१	७६३९७६	८४११६१	**३५०१८२७**
२	कूल लगानी अनुमान	४८८४६५	६०४१६५	६७७६६०	७३५७६५	७७२३७०	**३२७८४२५**
३	गाउँ गौरवका योजना	१८४५००	१८९५००	२०४५००	३०४५००	३७९५००	**१२६२५००**
	स्रोतको न्यूनता	-१००४५५	-१६३३८७	-१८८२५९	-२७६२८९	-३१०७०९	**-१०३९०९८**

९.५ स्रोत परिचालन रणनीति

विरुवा गाउँपालिकाको **आवधिक विकास योजना (आ.व. २०८०/०८१ देखि २०८४/०८५ सम्म)** का लागि विभिन्न स्रोतहरूबाट उपलब्ध हुन सक्ने बजेटलाई आधार मानेर कार्यक्रमहरूको अनुमान गरिएको छ । गाउँ कार्यपालिकाको कार्यालय, नीजि क्षेत्र, गैसस तथा सहकारी आदिले खर्च गर्न सक्ने परिमाणलाई आधार मानी यसको लागि उपलब्ध हुन सक्ने वित्तीय स्रोतको अनुमान गरिएको छ । यस आवधिक योजनाको कार्यान्वयन विभिन्न आन्तरिक तथा बाह्य स्रोतहरू परिचालन गरी गरिने छ । उक्त स्रोतहरूमा गाउँपालिकाको आन्तरिक

स्रोत तथा सङ्घीय तथा प्रदेश सरकारबाट प्राप्त हुने विभिन्न प्रकारका अनुदानहरू, स्थानीय तहलाई राजस्व बाँडफाँट वापत प्राप्त हुने रकम, स्थानीय पूर्वाधार विकास साझेदारी कार्यक्रम जस्ता स्रोतहरूबाट प्राप्त हुने रकम, विकास साझेदार संस्थाहरूबाट विभिन्न कार्यक्रमका लागि प्राप्त हुने रकम, निजी क्षेत्रबाट हुने लगानी तथा जनसहभागिता परिचालनबाट प्राप्त हुने रकम मुख्य छन् ।

यस आवधिक योजना अवधिमा कुल **रू. ४ अर्ब ५४ करोड २ लाख २५ हजार** खर्च हुने अनुमान गरिएको छ भने करिब **रु. ३ अर्व ५० करोड १८ लाख २७ हजार** (७७.१२ प्रतिशत) विभिन्न स्रोतहरूबाट रकम प्राप्त हुने अनुमान गरिएको छ । कुल अनुमानित खर्च गर्न अपुग हुने रकम करिब **रू. १ अर्व ३ करोड ९० लाख ९८ हजार** (२२.८८ प्रतिशत) बजेटका लागि गाउँपालिकाले थप स्रोत परिचालन गर्नुपर्ने हुन्छ । सोको लागि गाउँपालिकाले निम्नानुसारका रणनीतिहरू अवलम्बन गरी स्रोत व्यवस्थापन गर्न सकिने देखिन्छ ।

यस आवधिक विकास योजना अवधिमा गाउँपालिकाले तर्जुमा गर्ने वार्षिक विकास योजनाहरू यस योजनाका लक्ष्य तथा उद्देश्यसँग तादत्म्यता हुने गरी तर्जुमा गरिने छ, जसले गर्दा योजना अवधिमा कार्यान्वयन हुने कार्यक्रम तथा बजेटले पूर्णरूपमा यस आवधिक विकास योजनाको लक्ष्य उद्देश्य प्राप्तिमा योगदान गर्ने अपेक्षा गरिएको छ । स्थानीय पूर्वाधार विकास साझेदारी कार्यक्रम (सांसद कोष) नाममा प्राप्त हुने बजेटहरूको प्रयोग यस आवधिक विकास योजनामा रहेका क्रियाकलाप कार्यान्वयनमा प्रयोग गरिनेछ । स्थानीय पूर्वाधार विकास साझेदारी कार्यक्रमबाट गाउँपालिकामा आउने रकमलाई गाउँपालिका स्तरीय महत्त्व बोकेका ठूला आयोजना निर्माणमा उपयोग गरिनेछ ।

१. गैर सरकारी संस्था तथा निजी क्षेत्रसँगको सहकार्यमा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ ।
२. अन्तराष्ट्रीय गैर सरकारी संस्था, द्विपक्षीय संस्था, बहुपक्षीय संस्थाहरूवाट प्राप्त हुने सहयोगलाई वृद्धि गर्न पहल गरिनेछ । कर तथा गैर राजस्व परिचालनमा करको दरभन्दा पनि दायरा वृद्धि गरी गाउँपालिकाको राजस्व क्षमता वृद्धि गरी स्रोतको व्यवस्था मिलाइनेछ ।
३. स्थानीय बचत तथा ऋण समूहहरू, सामुदायिक वन उपभोक्ता समूहहरू जस्ता सामुदायिक क्षेत्रहरूसँगको साझेदारीमा कार्यक्रमहरू सञ्चालन गरिनेछ ।
४. सङ्घीय तथा प्रदेश सरकारबाट विशेष तथा समपुरक अनुदान प्राप्त गरिनेछ ।
५. गाउँपालिका क्षेत्रभित्र राष्ट्रिय र प्रदेशस्तरीय महत्त्वका योजनाहरू छनोट र कार्यान्वयन गर्न गाउँपालिकाले संघ र प्रदेश सरकारसँग पहल गरी ठूला आयोजनामा गाउँपालिकाको लगानी न्यूनीकरण गरिनेछ ।
६. गाउँपालिकाको राजस्व परिचालन क्षमता विस्तार तथा स्थानीय श्रम, स्रोत र साधन परिचालन र जनसहभागिता वृद्धि गरी गाउँपालिकाको स्रोत वृद्धि गरिनेछ ।
७. मन्दिर, गुम्बा लगायत सांस्कृतिक सम्पदाको पुनर्निर्माणमा निजी क्षेत्र, समुदाय र सम्भावित स्थलहरूमा पुरातत्व विभागको सहभागिता वृद्धि गरिनेछ ।
८. स्थानीय सरकारलाई प्राप्त ऋण लिने अधिकारको उपयोग गरी थप सम्भाव्यताको आधारमा ऋण समेत परिचालन गरिनेछ ।
९. आन्तरिक राजस्व परिचालनलाई थप प्रभावकारी बनाइनेछ ।

९.६ आवधिक योजना कार्यान्वयन

९.६.१ योजना कार्यान्वयन

यो आवधिक योजनालाई दीर्घकालीन सोच उन्मुख रही आगामी पाँच वर्षको वार्षिक नीति तथा कार्यक्रम मार्फत कार्यान्वयन गरिनेछ । योजनाको मध्यावधि मूल्याङ्कनका आधारमा यसका नीति, कार्यक्रम र प्राथमिकताहरूमा समयोचित परिमार्जन गरिनेछ । विरुवा गाउँपालिकाको विकास गाउँपालिका वा सरकारी क्षेत्रको एकल प्रयासले मात्र संभव छैन । त्यसैले यो योजना कार्यान्वयनमा निम्नानुसारका अनुसार विभिन्न क्षेत्रको भूमिका अपेक्षा गरिएको छ ।

(क) सरकारी क्षेत्र

यस आवधिक योजनालाई कार्यान्वयन गराउने प्रमुख भूमिका सरकारी क्षेत्र अर्थात गाउँपालिकाको हो । गाउँपालिकाले नै सबै क्षेत्रसंगको समन्वय र साझेदारीमा योजना कार्यान्वयन गराउनेछ । गाउँपालिकाले निजी क्षेत्रलाई आकर्षित गर्न संघीय र प्रदेश सरकार समेतको सहयोगमा पूर्वाधार विकास गरी विकासको आधार तयार गर्ने, नीतिगत, कानूनी, संरचनागत तथा प्रक्रियागत सुधार गरी निजी क्षेत्रलाई लगानी मैत्री वातावरण तयार गर्ने र सो अनुसार प्रभावकारी अनुगमन र नियमन गर्ने कार्य गर्नेछ । मौलिक हक अधिकार र मानव अधिकार संरक्षण, गरिबी निवारण, शिक्षा, स्वास्थ्य लगायत सामाजिक विकास, महिला पिछडिएका बर्गको संरक्षण र विकास, समावेशिता, वातावरण संरक्षण, सामाजिक सुरक्षा, आदि निजी क्षेत्र आकर्षण नहुने क्षेत्र र सरकारको भूमिका नभइ नहुने क्षेत्रमा गाउँपालिका आफैले कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्नेछ ।

(ख) निजीक्षेत्र

यो योजना कार्यान्वयनमा निजीक्षेत्रले महत्त्वपूर्ण साझेदारको रूपमा भूमिका खेल्ने अपेक्षा गरिएको छ । विशेष गरी कृषि तथा पशुविकास, उद्योग, पर्यटन तथा विभिन्न सेवा क्षेत्रमा निजी क्षेत्रको भूमिका महत्त्वपूर्ण हुनेछ । सरकारवाट भएको नीतिगत, कानूनी र संरचनागत सुधारको लाभ लिई प्रतिस्पर्धात्मक क्षमताको विकास गर्दै उत्पादनशील क्षेत्रमा लगानी गर्ने, आय र रोजगारीका अवसर सृजना गर्ने, गुणस्तरीय उत्पादन र वजारीकरण गर्ने, वजारमा अत्यावश्यक वस्तु तथा सेवाको अभाव हुन नदीने, जिम्मेवारी र दायित्व बोधका साथ नियमित कर तथा अन्य राजस्व वुझाउने जस्ता महत्त्वपूर्ण भूमिकाको अपेक्षा निजी क्षेत्रवाट गरिएको छ । यस क्षेत्रवाट करिव **४.६९ प्रतिशत** लगानी हुने अपेक्षा गरिएको छ ।

(घ) सहकारी क्षेत्र

सहकारीले संस्थामा आवद्ध सदस्यहरूको आर्थिक, सामाजिक र सास्कृतिक समृद्धि हासिल गर्न महत्त्वपूर्ण भूमिका खेलेको छ । ससाना वचत र ऋण परिचालन गर्न, स्थानीय समुदायलाई संगठित रूपमा आर्थिक सामाजिक विकासमा परिचालन गर्न, स्थानीय स्रोत र साधनको उपयोग गर्न, सहकारीताको धारणा अभिवृद्धि गर्न सहकारी संस्थाहरूले महत्त्वपूर्ण योगदान दिएका छन् । गाउँपालिकाले उद्यम विकास, रोजगारी सृजना, समावेशी आर्थिक वृद्धि, गरिवी निवारण आदिमा सहकारीक्षेत्रको विशेष भूमिका अपेक्षा गरी यसक्षेत्रवाट योजना अवधिमा **३.३० प्रतिशत** लगानी प्रक्षेपण गरिएकोछ ।

(ङ) गैह सरकारी क्षेत्र (गैसस)

समूह परिचालन, सचेतना मूलक कार्यक्रम, ससाना पूर्वाधार विकास, समुदायमा आधारित सेवा प्रवाह, लैङ्गिक तथा सामाजिक सशक्तिकरण, समूह वचत तथा ऋण परिचालन, ससाना आयमूलक कार्यक्रम सञ्चालन, रोजगारी सृजना, नीतिगत पृष्ठपोषण आदि कार्यमा गैससले गाउँपालिकासंग महत्त्वपूर्ण साझेदारको रूपमा काम गर्दै आएका छन् । आफ्ना वैशिष्ट्यताका क्षेत्रमा गैससले प्रमुख साझेदारको रूपमा काम गर्ने अपेक्षाका साथ यस क्षेत्रवाट **१.९९ प्रतिशत** लगानी हुने अनुमान गरिएको छ।

(च) उपभोक्ता समूह, नागरिक समाज र सामुदायिक संघसस्था

विकास प्रदायकले जतिसुकै प्रयास गरेता पनि यसका प्रापक अर्थात उपभोक्ताको सहभागिता, सहयोग, सहकार्य र अपनत्व ग्रहण भई दिगो व्यवस्थापन नगरे सम्म विकाशलाई गति दिन सम्भव छैन । त्यसकारण यिनीहरूवाट विकास कार्यमा व्यापक सहयोग सहभागिता र निगरानी हुने अपेक्षा गरिएको छ । विकास कार्यमा उपभोक्ता समूह र स्थानीय समुदायको योगदान **६.०३ प्रतिशत** हुने अनुमान गरिएको छ ।

(छ) अन्तर स्थानीय तह

गाउँपालिकासंग सिमाना जोडिएका स्थानीय तहरूसंग मिलेर रणनैतिक महत्त्वका विकासका योजनाहरू साझेदारीमा विभिन्न विकास निर्माणका कार्यमा लगानी हुने अनुमान गरिएको छ । यस किसिमका अन्तर स्थानीय तह साझेदारीमा करिब **६.८६ प्रतिशत** लगानी हुने अनुमान गरिएको छ ।

९.६.२ कार्यान्वयन प्रक्रिया

(क) सूची तयारी

गाउँपालिकाले आवधिक योजनाले निर्धारण गरेका प्राथमिकताका कार्यक्रमहरू आफैले कार्यान्वयन गर्ने, संघीय सरकारवाट कार्यान्वयन हुने, प्रदेश सरकारवाट कार्यान्वयन हुने, तीनै तहका सरकारवाट संयुक्त लगानीमा कार्यान्वयन हुने, प्रदेश वा संघ सरकारको साझेदारीमा कार्यान्वयन गर्ने, अन्य स्थानीय सरकारको साझेदारीमा सञ्चालन हुने, गैसस तथा अन्तराष्ट्रीय गैसस मार्फत कार्यान्वयन हुने, विकास साझेदारवाट कार्यान्वयन हुने तथा निजी क्षेत्रबाट कार्यान्वयन गरिने छुट्टा छुट्टै सूची तयार गर्नेछ ।

(ख) छलफल एवं अन्तर्क्रिया

सूची तयार गरेपछी निजीक्षेत्र, गैसस, सहकारीक्षेत्र र सामुदायिक क्षेत्रले सञ्चालन गर्ने कार्यकालागि गाउँपालिकाले सम्बन्धित क्षेत्रहरूसँग छलफल र अन्तरक्रिया गरी लगानी गर्न सहयोग एवं सहजिकरण गर्नेछ । छलफल र अन्तक्रियालाई नियमित गराई उनीहरूलाई सरकारको असल सहयोगीको रूपमा विकास गर्दै लगिनेछ ।

(ग) मध्यकालिन खर्च संरचना तयारी

गाउँपालिकाले सञ्चालन गर्ने कार्यक्रमलाई आवधिक योजना र वार्षिक कार्यक्रम वीच अन्तरसम्बन्ध स्थापित गर्न तथा योजनाको प्राथमिकीकरण गर्दै प्राथमिकता प्राप्त आयोजनाहरूमा लगानी सुनिश्चित गर्न मध्यमकालिन खर्च संरचना तर्जुमा गरी वार्षिक रूपमा परिमार्जन गर्दै लगिनेछ । मध्यमकालिन खर्च संरचनाले निर्धारण गरेको योजना र बजेटको प्राथमिकताका आधारमा क्रमशः योजनाहरू कार्यान्वयन गर्दै लगिनेछ ।

(घ) नतिजामा आधारित अनुगमन ढाँचा अनुसार वार्षिक समीक्षा

आवधिक योजनासँग वार्षिक योजनाको अन्तरसम्बन्ध स्थापित गरी कार्यान्वयन गर्न वार्षिक कार्यक्रमसँग निम्न तालिका संलग्न गरी स्वीकृत गरिने व्यवस्था गरिनेछ । कार्यक्रम सञ्चालन गर्दा स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन, २०७४, सार्वजनिक खरिद ऐन, २०६३, खरिद नियमावली लगायत अन्य सम्वन्धित ऐन नियम अन्तर्गत रही योजनाको प्रकृति अनुसार ठेक्का, करार, अमानत वा उपभोक्ता समितिमध्ये उपयुक्त माध्यमबाट गरिनेछ । त्यसैगरी गैसस तथा विकास साझेदारहरूसँगको साझेदारीमा कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्दा सम्बन्धित निकायसँग गरेको सम्झौता बमोजिम कार्यान्वयन गरिनेछ ।

तालिका ९१: वार्षिक कार्यान्वयन कार्ययोजना ढाँचा

योजनाको विषयगत क्षेत्र	आवधिक योजना			वार्षिक बजेट तथा कार्यक्रम								
	नीति तथा कार्यक्रम	लक्ष्य/सूचक		आयोजना/ कार्यक्रम (स्थान समेत)	लक्ष्य		विनियोजन	कार्यान्वयन विधि	लाभान्वित जनसङ्ख्या	प्राथमिकता क्रम	लगानी तथा कार्यान्वयन गर्ने निकाय
		इकाई	परिमाण		इकाई	परिमाण					
आर्थिक विकास											
सामाजिक विकास											
पूर्वाधार विकास											
वातावरण तथा विपद व्यवस्थापन											
संस्थागत र सुशासन											
अन्तरसम्बन्धित क्षेत्र											
जम्मा कार्यक्रम खर्च											
जम्मा चालू खर्च											
कूल जम्मा											

द्रष्टव्यः विषय क्षेत्र र उपक्षेत्रहरूले आ–आफ्नो कार्यक्रमहरू प्रस्तुत गर्दा चालू र पूँजीगत खर्च खुलाई गाउँपालिकामा पेश गर्नुपर्ने छ ।

९.७ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन योजना

गाउँपालिकाले अनुगमन कार्य योजना बनाई नियमित रूपमा नतिजा सूचकमा आधारित भई सहभागितामूलक प्रक्रियावाट अनुगमन तथा मूल्याङ्कन गर्नेछ । अनुगमनमा संलग्न हुने जनप्रतिनिधि एवं कर्मचारीहरूको क्षमता विकास गरिनेछ । अनुगमनका लागि आवश्यकता अनुसार सरोकारवालाहरू र तेस्रो पक्षसमेतलाई सहभागिता गराइनेछ । नतिजा सूचकमा आधारित अनुगमन खाँका तयार गरी सोही अनुसार नियमित अनुगमन, वार्षिक समीक्षा, मध्यावधि तथा अन्तिम मूल्याङ्कन गरिनेछ । गाउँपालिकाले देहायको उद्देश्य प्राप्तिका लागि अनुगमन गर्नेछः

- कार्यतालिका अनुसार काम भए नभएको एकीन गर्न ।
- तोकिएको कामको समय, लागत र गुणस्तर कायम गर्न ।
- कार्यान्वयनको क्रममा भएका गल्ति वा कमजोरी तत्काल सुधार गर्न ।
- डिजाइन वा कार्यान्वयनमा भएका गल्ति सुधार गरी सार्वजनिक कोषको अपव्यय हुनबाट रोक्न ।

गाउँपालिकाले देहाय अनुसार अनुगमन गर्नेछः

- निरन्तर अनुगमन,
- दिगोपनाको अनुगमन ।

गाउँपालिकाले देहायका आयोजनाहरूको अनुगमन गर्नेछः

- गाउँपालिकाबाट स्वीकृत कार्यक्रम वा आयोजनाहरू,
- गाउँपालिकाबाट लगानी भएका आयोजनाहरू,
- नेपाल सरकार वा प्रदेश सरकारबाट प्राप्त स्रोत साधन मार्फत सञ्चालित आयोजनाहरू,
- गाउँपालिका क्षेत्रभित्र गैरसरकारी संस्था मार्फत सञ्चालित आयोजनाहरू,
- गाउँपालिकाले आवश्यक ठानेका अन्य आयोजनाहरू ।

९.७.१ अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको आवश्यकता

अनुगमनले विकास कार्यक्रम र आयोजनाहरूको नतिजा खोज्ने र कार्यान्वयन गर्ने पक्षलाई बढी जिम्मेवार बनाउनुको साथै जवाफदेही पनि बनाउँछ । नीति, योजना, कार्यक्रम तथा आयोजनाहरूको कार्यान्वयनको सुनिश्चिततालागि अनुगमन तथा त्यसबाट प्राप्त नतिजाको विश्लेषणकालागि मूल्याङ्कनको आवश्यकता पर्दछ । विकास आयोजनाहरूबाट, निर्धारित समयावधि भित्र निश्चित उपलब्धि तथा लागत अनुसारको प्रतिफल प्राप्त भए/नभएको यकिन गर्न सशक्त एवम् निष्पक्ष अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको व्यवस्था हुनुपर्दछ । अनुगमन एउटा निरन्तर चलिरहने प्रक्रिया हो, जो आयोजना कार्यान्वयनको चरणमा गरिन्छ, यसको मुख्य उद्देश्य चालू परियोजनाको प्रगति र ढिलासुस्तीको बारेमा सरोकारवालाहरूलाई समयमा नै जानकारी गराई परियोजनालाई सही बाटोमा हिंडाउनु हो ।

९.७.२ अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको जिम्मेवारी

अनुगमनमा देहायका तरिकाहरू अपनाइनेछः

- नियमित प्रतिवेदन लिएर,
- स्थलगत अवलोकन गरेर,
- सरोकारवालाहरूसँग छलफल गरेर,
- नागरिक समाजका संस्थाहरू परिचालन गरेर (मिडिया आदि),
- सार्वजनिक परीक्षण, सार्वजनिक सुनुवाई, सामाजिक परीक्षण जस्ता विधिहरू मार्फत ।

अनुगमनमा देहायका पदाधिकारीहरू संलग्न रहने छन्:

- स्थानीय तहको कार्य विभाजन नियमावलीले तोकेको पदाधिकारी,
- उपप्रमुख (स्थानीय सरकार सञ्चालन ऐन २०७४),
- अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण समितिका सदस्यहरू,
- प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत र सम्बन्धित शाखा प्रमुख (नियमित कार्य),
- वडा स्तरीय आयोजनाको हकमा वडाध्यक्ष र सदस्यहरू ।

गाउँपालिका स्तरीय अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण समितिमा देहायका पदाधिकारीहरू रहनेछन्:

– उपप्रमुख	संयोजक
– प्रमुखले तोकेका एक जना महिला सहित कार्यपालिकाका सदस्यहरूमध्येबाट	सदस्य (दुई जना)
– प्रमुख प्रशासकीय अधिकृत	सदस्य
– प्रमुख, योजनाशाखा	सदस्य सचिव

आवश्यकता अनुसार कार्यपालिकाका अन्य सदस्य तथा विषय विज्ञलाई आमन्त्रण गर्न सकिने ।

देहायको अनुगमन कार्ययोजना बनाई लागू गरिनेछ:

- कार्यपालिकामा एकिकृत कार्यान्वयन कार्ययोजना पेश गरेको १५ दिनभित्र अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण समितिबाट आफ्नो वार्षिक अनुगमन कार्ययोजना बनाइ कार्यान्वयन गरिनेछ,
- अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण समितिले गरेको कामको प्रतिवेदन प्रत्येक २ महिनामा कार्यपालिकाको बैठकमा पेश गरी छलफल गरिनेछ । समितिले समाधान गर्न नसकेका समस्याहरूलाई यस बैठकवाट सम्बोधन गरिनेछ । वडास्तरीय कार्यक्रमहरूको अनुगमन तथा सुपरिवेक्षण गर्न देहाय बमोजिमको समिति रहनेछः

सम्बन्धित वडाको वडाध्यक्ष	संयोजक
वडा सदस्यहरू	सदस्य
वडा सचिव	सदस्य सचिव

आवश्यक परे कार्यपालिकाका अन्य सदस्य तथा कर्मचारीलाई आमन्त्रण गर्न सकिनेछ ।

९.७.३ अनुगमन तथा मूल्याङ्कन प्रक्रिया

योजना अवधि समाप्त भए पछि कार्यपालिकाले तोकेका आयोजनाको तेश्रो पक्षद्वारा देहायका सूचना प्राप्त गर्न प्रभाव मूल्याङ्कन गरिनेछ ।

- योजनाको लक्ष्य वमोजिम प्रगति भए नभएको,

- लाभग्राहीमा योजनाका नतिजाले पारेको प्रभाव,
- आगामी योजना तर्जुमाको लागि पृष्ठपोषण,
- योजना तर्जुमा र कार्यान्वयन विधिमा आवश्यक परिमार्जन गर्न,
- योजनाबाट प्राप्त हुने फाइदालाई अधिकतम बनाउन ।

आवधिक तथा वार्षिक गाउँ विकास योजनाको अनुगमन तथा मूल्याङ्कनको प्रक्रिया देहायअनुसार हुनुपर्नेछ:

तालिका ९२: अनुगमन तथा मूल्याङ्कन खाका

के गर्ने	कसले गर्ने	कहिले गर्ने	कसरी गर्ने	फलोअप
		अनुगमन प्रक्रिया		
कार्यक्रम वा प्रक्रिया अनुगमन	सुपरिवेक्षण तथा अनुगमन समिति, वडा समिति, सरकारी कार्यालय र गैसस	आवश्यकता अनुसार, मासिक, चौमासिक र वार्षिक	▪ स्थलगत अनुगमन ▪ वार्षिक योजनाको चौमासिक कार्ययोजनामा उल्लिखित लक्ष्य र प्रगति विवरणको तुलना ▪ बृहत योजनाको कार्यान्वयन योजनाको ▪ वार्षिक लक्ष्य र प्रगतिको तुलनात्मक अध्ययन	✓ अनुगमन टोलीले अनुगमन प्रतिवेदन तयार गरी गाउँपालिका कार्यालयमा पेश गर्ने ✓ गाउँपालिका कार्यालयले प्रतिवेदनका सिफारिश कार्यान्वयनका लागि नपासमक्ष कार्ययोजना पेश गर्ने
प्रतिफल अनुगमन	गाउँपालिका कार्यपालिका, सुपरिवेक्षण तथा अनुगमन समिति	चौमासिक, अर्ध वार्षिक, वार्षिक र मध्यावधि	▪ स्थलगत अनुगमन ▪ वार्षिक कार्ययोजनाको लक्ष्य र प्रगति विवरणको तुलना ▪ सञ्चालित योजनाहरूको कार्यान्वयनबाट सोच तालिकामा उल्लिखित अपेक्षित प्रतिफल के कति कारणले हासिल हुने देखिन्छ वा देखिँदैन भन्ने सम्बन्धी अध्ययन गरी प्रतिवेदन पेश गर्ने	
असर तह अनुगमन	गाउँपालिका कार्यपालिका सुपरिवेक्षण तथा अनुगमन समिति र तेस्रो पक्ष	वार्षिक, मध्यावधि र अन्तिम वर्ष	▪ लक्षित समूह तथा सहभागितामूलक छलफल ▪ नमूना सर्वेक्षण मार्फत सोच तालिकाको लक्ष्य अनुरुप प्रगति मापन ▪ योजनाबाट विषयगत उद्देश्य, अपेक्षित प्रतिफल के कति कारणले प्राप्त हुने वा नहुने विषयमा अध्ययन ▪ प्रतिवेदन तयारी र गाउँपालिकामा छलफल	
		मूल्याङ्कन प्रक्रिया		
असर तह मूल्याङ्कन	स्वतन्त्र तेस्रो पक्ष	योजनाको मध्य अवधि	▪ लक्षित समूह तथा सहभागितामूलक छलफल ▪ नमूना सर्वेक्षण मार्फत सोच तालिकाको लक्ष्य अनुरुप प्रगति मापन ▪ असर तहका सूचना सङ्कलन गर्दा प्रारम्भिक तहका असरमा ध्यान दिने ▪ प्रतिवेदन तयारी र गाउँपालिकामा छलफल	▪ अनुगमन टोलीले अनुगमन प्रतिवेदन तयार गरी गाउँपालिका कार्यालयमा पेश गर्ने ▪ गाउँपालिका कार्यालयले

के गर्ने	कसले गर्ने	कहिले गर्ने	कसरी गर्ने	फलोअप
अनुगमन प्रक्रिया				
प्रभाव तह मूल्याङ्कन	गाउँपालिका कार्यपालिका सुपरिवेक्षण तथा अनुगमन समिति र तेस्रो पक्ष	योजना सम्पन्न भएको दुई वर्षपछि	▪ लक्षित समूह तथा सहभागितामूलक छलफल ▪ नमूना सर्वेक्षण मार्फत योजनाको दीर्घकालीन सोच तथा विषयगत उद्देश्यहरू हासिल गर्ने दिशामा योजना के कति हदमा सफल भयो र योजना आफैंमा के कति सान्दर्भिक, प्रभावकारी रह्यो र समग्र विकासको दिगो व्यवस्थापनमा योजनाले के कति योगदान गर्न सक्यो भनी अध्ययन ▪ प्रतिवेदन तयारी र गाउँपालिकामा छलफल	प्रतिवेदनका सिफारिश कार्यान्वयनका लागि नपासमक्ष कार्ययोजना पेश गर्ने

आयोजनाको प्रभाव मूल्याङ्कन देहाय बमोजिम गर्ने व्यवस्था गरिनेछः

- गाउँपालिकाले निर्धारण गरेका निश्चित लागत भन्दा बढीका आयोजनाको योजना सम्पन्न भएको २ वर्ष भित्र तेस्रो पक्षबाट प्रभाव मूल्याङ्कन गराइनेछ ।
- प्रभाव मूल्याङ्कनको नतिजा कार्यपालिकाको बैठकमा प्रस्तुत गरी सरोकारवालाहरूको जानकारीकोलागि सार्वजनिक गरिनेछ ।